

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૩૮૧૬ કિંમત

ગ્રંથનામ ગુજરાતી. છઠી ઓપકી

વર્ગાંક

The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARATI SIXTH BOOK:

COMPILED BY

T. C. HOPE, C.S.,

LATE EDUCATIONAL INSPECTOR.

STEREOTYPED

THIRTEENTH EDITION.—25,000 Copies.

*(Registered for Copy-right under the Government of India's
Act XIV. of 1867.)*

Bombay :

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1889.

[All rights reserved.]

Price 8 annas.

BOMBAY :

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

મુખર્ષ ઈલાકાતું સરકારી કેળવણીખાતું.

ગૂજરાતી ધૃત્તી ચોપડી.

આ

ટિ. સી. હોપ,

માન્ય એજ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર જી. બા.,

એએએ રચી.

કાયમ ઠસાની

તેરમી આવૃત્તિ—૨૫,૦૦૦ પ્રત.

આ ચોપડીની માલિકી સન ૧૮૬૭ ના રૂપ મા આફ્ટ પ્રમાણે નોંધેલી છે.

૧

મુખર્ષ:

ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ બુક-ડીપો.

ઈસવી સન ૧૮૮૯.

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વે અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખેલા છે.

કૌંમત આઠ આના.

મુખ્યધિ:

ઝંબુકેશન સોસાયટીના છાપખાનોમાં છાપ્યું છે.

છુટ્ટી ચોપડી શીખવવાની રીત.

બાળબોધનું જ્ઞાન સારી પેઠે વધવાસારૂં આ ચોપડીમાં ઇતિહાસના પાઠ બાળબોધ અક્ષરે લખેલા છે તે ધ્યાન રાખી વંચાવવા.

આ ચોપડીના પાઠ વાંચતાં શીખવવામાં નીચે લખેલી રીત ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તવું.

મેહિતાજીએ ઘણી સંખ્યાનું લઈ એક વાક્ય બરાબર રીત ને ઢબ-પ્રમાણે છોકરાંને વાંચી સંખ્યાવધું, ને ત્યારપછી તેનું તેજ વાક્ય તેવીજ રીતે ને તેવીજ ઢબથી બે કે ત્રણ છોકરાંપાસે જોડે વંચાવવું. પછી તે ઉપરથી તે વાક્યની મતલબ વિષે તથા તેમાં જે અધરા રાખ્દ લાગે તે વિષે સવાલ આપ્યા વર્ગમાં પૂછવા. અધરા રાખ્દમાં પણ જે પાઠને મથાળે રાખ્દો લખેલા છે તે માહેલા આપે ત્યારે વિરોધ કરીને તે ઉપર ખૂબ ધ્યાન રાખી તેના અર્થ સારી પેઠે છોકરાંના ધ્યાનમાં ઉતારવા, તથા તેમની જોડણી અધરા હોય તો તે પણ કરાવવી, કેમકે એ મથાળાના રાખ્દો અધરા જાણીનેજ કઢેલા છે.

એ પ્રમાણે એક વાક્ય થયું એટલે બાળકું લઈને તે પણ પોતે વાંચીને છોકરાંપાસે વંચાવી, મતલબ વગેરે પૂછી શીખવું. એમ કરવાથી બધાં છોકરાંને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની ને બરાબર ઢબથી તથા સમજસાથે વાંચવાની ટેવ પડશે. વિલાયતમાં તો વર્ગમાંના બધાં છોકરાંપાસે એક વખત જોડે વંચાવે છે, અથવા વર્ગ ઘણોજ મોટો હોય છે તો તેની બે ટૂકડીઓ કરીને વારાફરતી વંચાવે છે, પણ આ દેશની નિશાળોમાં એમ કરેથી ગડમડ થઈ જાય એવું લાગે છે, તેથી માત્ર ત્રણ છોકરાંપાસે જોડે વંચાવવાનું લખ્યું છે.

ઉપર કહ્યામુજબ અકેક વાક્ય કરીને આખો પાઠ વાંચી સંખ્યાબ્યાપછી તથા તેની મતલબ સમજાવ્યાપછી અકેક છોકરાકને

છૂટકે છૂટક વંચાવવું. બધાં છોકરાં વાંચી શકે એટલો વખત ન મળે, તો સૌથી નહાર વાંચનારાં છોકરાંપાસે પેહેલાં વંચાવવું અને તેઓ બરાબર ઢબ અને રીતપ્રમાણે વાંચી શકે એવું કરવું.

જુગાળના ને ઇતિહાસના પાઠ વાંચતી વખતે જે પ્રકરણ ચાલતું હોય તે ખંડ કે દેસનો નકશો વર્ગમાં ટાંગવો. વળી ઇતિહાસના પાઠ ધણું કરીને અનુક્રમ રાખી ગોઠવેલા છે, માટે પાચ, છ, દશ, કે બાર જેટલા દિવસ તે ચાલે તેટલા દિવસ તે બરાબર સમજાવવા અને તેમાંની તમામ હકીકત સંબંધપૂર્વક સમજે તથા મોડે કરે ત્યારે આગળ ચાલવું. ઇતિહાસ શીખવવાની એકલી એજ મતલબ નથી કે રાજાનાં અને બાદશાહનાં નામ, અને તેનાં જન્મ્યા મુઆનો કે ગાદીએ બેઠાનો સન જાણે, અથવા મોટી લડાઈઓ-વિષે વિગતવાર હકીકત કે તેની તારિખ યાદ રાખે, પણ તેમાંથી કંઈપણ નીતિ કે રાજસંબંધી શીખામણ નીકળતી હોય તે સમજે. આ ઓપડીમાં જે ઇતિહાસના પાઠ આવેલા છે તે એવીજ મતલબથી રચેલા છે, અને દરેકમાંથી કંઈપણ સારી શીખામણ નીકળી શકે છે, માટે તે છોકરાંના મનપર દાખલા આપી બરાબર ડસાવવી જોઈએ.

ઓપડી શીખવતી વેળા બ્યાકરણ વિષય વધારે સમજણની સાથે ચલાવવો. શબ્દોની વ્યુત્પત્તી એટલે તે રોમાંથી નીકળેલા છે તે પણ પૂછવું. જેમ કે પરમેશ્વર એ શબ્દનું મૂળ સમજાવતી વખતે કહેવું કે એ શબ્દ પરમ અને હશ્વર મળીને થયેલો છે; પરમ એટલે મોટો અને હશ્વર એટલે પ્રભુ, માટે એનો સાંમટો અર્થ મોટો હશ્વર. વળી હશ્વર પણ હશિ અને વર એ બે શબ્દનો થયેલો છે. હશિ એટલે ધણી અને વર મોટો. એ સંસ્કૃત શબ્દનો દાખલો છે. તેમજ જાનવર એ ફારસી શબ્દ છે, તેનું મૂળ જાન એટલે જીવ અને વર એટલે રાખનાર; એપરથી એ આપ્પા શબ્દનો અર્થ જીવરાખનાર અથવા જીવવાળું એવા થાય છે.

છુટી ચોપડીનું સાંકળીઊં.

નીતિસંબંધી.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
ભણવામાં ઉદ્યોગ... ..	૧	ટેવ પડે તે ટળે નહીં (ક).	૧૨૩
કૂચીથી કરો... ..	૨	વિદ્યા વંચારવાવિષે (ક).	૧૩૨
પસ્તાવાનાં કામ કરનાર- વિષે (ક)	૧૦	બેઉ બાળુ તપાસો..	૧૪૧
સાહસ કામ કરનારવિષે (ક)	૨૮	દમયંતીનળનો વિયોગ (ક)	૧૪૯
જાડ... ..	૪૫	સેનાપતિ વારિંગટન... ..	૧૫૬
મરણનો ભય છે માટે પ્ર- ભુને બજવો (ક)..	૫૫	વિક્ટોરિઆ રાણી વિષે (ક)	૧૬૫
વર ને બેટાનું બચ્ચું..	૬૨	અપકારને બદલે ઉપકાર.	૧૬૬
અવગુણવિષે (ક)....	૬૫	મનને ઉપદેશ (ક)..	૧૭૬
ધનવંતના ધર્મ (ક) .	૭૪	પરચૂરણ છપ્પા (ક)..	૧૯૧
પરમેશ્વર છે... ..	૮૦	આપ વડાઈ	૨૦૧
ધર્મરત્ની પ્રાર્થના (ક)..	૮૨	નર્મ કવત	૨૦૨
મૂરખ રાજાવિષે (ક)..	૮૩	ત્રણ તાલુકદારની વાત.	૨૧૬
નીતિના છુટક છપ્પા (ક)	૧૧૨	મુખી થવાનો માર્ગ..	૨૩૧
જૂઠું બોલવાની ટેવ છો- ડવી... ..	૧૧૭	હિતશિક્ષા (ક)....	૨૩૩
		ઉદારતા	૨૩૭
		હુરિઆર છોકરો	૨૪૩
		જીભને શીખામણ (ક)	૨૬૫

સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.

રેશમ	૩	આરોગ્યતાનું સરક્ષણ..	૪૮
હાડકાં... ..	૧૮	મરફી.. ..	૫૦
દાંત	૨૦	વરતુના આકાર... ..	૬૩
રેતીનાં રણ.. ..	૨૧	પથરા ને માટી	૬૬
અંગ્રેજ મહિના (ક)..	૪૪	સીસું ને કલમ.. ..	૬૭
ધર... ..	૪૭	વિલાયતી કાગળ	૮૩

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
પેન્સિલ્વિયે.....	૮૪	પડધા (ક)	૧૭૫
ચીના લોકમાં છાપવાનો		કોહિનૂર	૧૭૭
હુતર.....	૯૫	વહાણુ	૧૭૮
ચીનમાંના ગ્રંથો..	૯૭	ક્રીમીઓ	૧૮૨
છાપવાની કળા.....	૧૦૬	ઉક્ષતતા ને બળતા ઝરા.	૧૮૬
ઓપડીઓ બાંધવાવિષે..	૧૦૮	બલન	૧૮૮
મોતી.....	૧૨૧	બાણવાળેગ બાબત.	૨૦૬
લગડાં શીવવાનો સંચો..	૧૨૪	બેહરાં આદમાંને સાંભ-	
નટ.....	૧૨૯	ળતાં કરવાની કળા..	૨૦૮
વરાળથી કપડાં ધોવાવિશે	૧૪૫	ગુજરાતી ભાષા	૨૧૦
કોયલા	૧૫૭	હિંદુસ્તાનમાં વખણાએ-	
માન આપવાની રીત ..	૧૬૭	લી વસ્તુઓ (ક)..	૨૧૧
ગુજરાતમાં વિક્ટોરીઆ		ગણિત સમસ્યા પ્રશ્ન (ક)	૨૪૪
રાણીનું રાજ્યસ્થાપન			
(ક).....	૧૭૦		

વિદ્યાસંબંધી.

ભોય.....	૫	અફઘાનિસ્તાન	૧૨૬
એશિઆ	૫૨	ટિબેટ	૧૬૧
ચીન	૬૮	ઈરાન	૧૭૨
આસ્ટ્રેલિઆ.....	૯૮	બંગાલા, મદ્રાસ, અને	
સિંહલ દ્વીપ.....	૧૧૦	આગ્રા ઈલાકા	૧૮૩
વાતાવરણુ	૧૯૩	પૃથ્વી સૂરજની આસપાસ	
પૃથ્વીની દર રોજની ગતિ	૨૦૩	શા કારણથી ફરે છે?	૨૩૪
ફળનીચે ભોંયપર શાવાસ્તે		ચંદ્ર	૨૪૦
પડ્યું ?	૨૨૬		

ઈતિહાસ.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
કુમાયું	૧૨	ઐરંગઝેબ-શંભાળુ . .	૧૦૦
અકબર	૩૧	ઐરંગઝેબ—શાહુ . .	૧૧૪
જહાંગીર	૫૬	ખહાદુરશાહ—એ સૈયદ	
શાહજહાં	૭૫	ભાદઝમો-નાદિરશાહ .	૧૩૪
ઐરંગઝેબ—શિવાળુ .	૮૮	પાનીપતની લડાઈ . .	૧૫૧

અર્થવિદ્યા.

બધાએ કામ કરવું જો-		સિકા	૨૫૧
ઈએ	૨૪૭	મંગ્રહ કરવાની પેઢી . .	૨૫૩
માલમિલકત.	૨૪૮	સંચા	૨૫૬
નાણાની જરૂરીઆત . .	૨૪૯		

વનસ્પતિ તથા પ્રાણીસંબંધી.

કરોળીઓ	૮	ખુંદ ને ચા	૧૪૭
વાઘ	૨૬	મધમાખી	૧૪૯
રીંછ	૫૪	હાથી	૧૬૭
માખી	૭૨	સિંહ	૧૭૮
વનસ્પતિ	૧૨૭	ચેળ	૧૯૬
કપૂર	૧૨૮	ઝેલ નામે જળચર પ્રાણી	૨૧૩

ધુહી ચોપડી.

પાઠ ૧. મળવામાં ઉદ્યોગ.

વિલાસ

ભવિષ્ય

હવે તમે વિદ્યામાં ડીક અભ્યાસ કર્યો. આજ તમે નવી ચોપડી માંડી. એમાંના પાઠ આગલી ચોપડીઓના કરતાં કઠણ છે, માટે તમારે વંધારે મેંહેનત કરવી પડશે. હર રોજ નિશાળે આવવું; માંદા હો કે માખાપ જરૂરના કામસાફ રાખે તેવગર ગેરહાજર રહેવું નહીં.

ધણાં છોકરાં નહારાં છોકરાંએડે ફરીને તથા રમીને ખરાબ થાય છે. પોતાનો અમૂલ્ય અને પાછો ન આવે એવો વખત આજસમાં કે જુગાર રમવામાં ગુમાવે છે, તેથી તે કેવાં દુઃખી થાય છે, તે હો-ની વાતપરથી જણાશે.

દાણાની મોસમ ગયાફેડે એક ભુખેમરતું તીડ એક મધપુડા-આગળ ભીંખ માગવા આવ્યું. તેણે લમતતાઈથી ધણા કાલાવાલા કરીને કહ્યું, ખેનો, હું મેં દિવસનો અંપવાસી છું. મને એક બે ટીપાં મધ આપી મારો જીવ ઉગારશો? વાંદે ખાઈ, પ્રભુ તંમાઈ બહું ફરશે! એક માખીએ પૂછ્યું, આહ્યા, તેં ચોમાસામાં શું કર્યું? તે અમારી પેઠે ખાવાનું બરી કેમ ન રાખ્યું? તીડે કહ્યું, ખેન, મેં ખાવા પીવા ને વિલાસ કરવામાં એ બધો વખત ગાળ્યો. તે વેળા મેં ભવિષ્યનો જરાએ વિચાર કર્યો નહીં, તેથી હવે મહા દુઃખ પામું છું. માખીએ કહ્યું, અમે એમ કરતાં નથી. અમે મોસમમાં ધણો ઉદ્યોગ કરીએ છીએ, ને ખાવાનું બરી મૂકીએ છીએ કે મોસમ ગયાફેડે ભુખે મરવું ન પડે. પણ મોસમમાં જ માવ ખાઈ પીને મોજ કરે, તે પછી દુઃખી થાય તેમાં શી નવાઈ?

તું બૂજે મરે છે તેમાં અમે શું કરીએ? તારા સરખા આજસુને મદદ કરવી તે મોઢો અપરાધ છે, માટે જા, તારું લાગ્યું તુંજ બોમવ.

એજ રીતે જ માણસ નાનપણનો ને જુવાનીનો વખત ગુમાવે છે તે ધણું કરીને ધડપણમાં નિર્ધન હોય છે ને દુઃખી થાય છે.

પાઠ ૨. ફરીથી કરો.

ફરીથી કરો આ બોલ હર ધડીએ યાદ રાખવાજોગ છે. ધરજ ને જુવાન, પૈસાદાર ને ગરીબ, એ સર્વને એ બોલ ઘણા કામના છે. એ પ્રમાણે જ વરતશે તેને યુલ્લ યશે.

એકાદ હિસાબ ન આવડે કે ગણવો કઠણ પડે, એટલે નિશચ મે ઉદાસ થઈને જ છોકરો જેસે તેને તરણાને તોલ જાણવો. ખરો કૈયાલ એ છે કે ઋતુ લઈને ઉમંગથી તે કામ ફરીથી કરવા મંડી જવું, એટલે અડચણ મટી જશે. એટલું યાદ રાખવું કે એ બોલનો જેમ સારો ઉપયોગ થાય તેમ ખોટો પણ થાય. જેમ હર કાંઈ સારી વાતને ખોટા માર્ગે લગાડ્યાથી માઠા પરિણામ થાય છે, તેમ એને પણ નહારે કામ લગાડ્યાથી નહારાં ફળ થાય છે.

એક વખતે એક માણસે એક મોટું લાકડાનો ઢગલો કૂદી જવા માંડ્યો, પણ તેનાથી તેમ થયું નહીં ને પગમાં વાગ્યું. તેણે કહ્યું, હું શું નામદ છું કે એટલું મારગથી કૂદાય નહીં? હું ફરીથી કૂદોજ. એમ કંઠીને તેણે ખીજી વાર છલંગ મારી, પણ તે નિષ્ફળ ગઈને વધારે વાગ્યું. એથી વધારે ચીડીને ફલંગ મારી. એ વેળા તેનો એક પગ બાગ્યો, તેથી એ જીવ્યો ત્યાંસુધી ખોડો રહ્યો.

એ ઉપરથી તમે જોશો કે કામ કરવું ઘટવું હોય, ને જે કરવાથી ફાયદો થાય તેવાંજ કામને એ બોલ લગાડવા, એટલે પાર પડીએ ત્યાંસુધી ફરી ફરીને કરવું. જેમાં માલ નહીં તે ફરીને કરવાની હક મેલી નહીં. એવું તો કરવા માંડવુંજ ન જોઈએ.

કાંઈશાઈ કામ તમે કરવા માંડો ત્યારે સહેજ વારમાં નાહિંમત ન થયો. જો તે કામ માંડવું ઘટે છે, તો તે પાર પાડવું પણ ઘટે.

છિ. ને કામનો આરંભ કરવો ઘટે છે તે પુરું કરવું પણ ઘટે છે. ને આપણાથી પુરું થઈ શકે નહીં તે કરવા માંડવું, એથી આપણી નાણની જાણાય છે.

હર કાંઈ કરવા માંડ્યાપેહેલાં વિચાર કરવો કે સારું છે કે માફું, એ કરવું ઘટે છે કે નહીં. એવી રીતે વિચાર કરતાં ને કાંમ કીક લાગે તે કરવા માંડવું, ને પછી તે ફરી ફરીને કરીને પાર ચૂકવું. એ રીતે કરશો તો નફી તમારાં કામ થશે.

પાઠ ૩. રેશમ. ભાગ ૧.

ફેલું આશ્વર્થકારક છે કે કિનખાખ, સાંટીન, ને ગજી જેવાં ઉંચાં હીરાગળ લગડાં બનાવાની જાણસ એક કાડો કરે છે ! તમે આગળ વાંચી ગયા કે હીર કાડામાંથી નીકળે છે. વળી એ કાડો રોતૂર આધને જીવે છે, ને પછી પોતાના અંગમાંથી તાંતણો કાઢે છે, તે પણ તમે શીખી ગયા. એ સંધું તમે જાણતા તો હશો.

રેશમની ઉત્પત્તિ અસલ ચીનમાં છે. ત્યાંના લોકોએજ પ્રથમ એ કાડા પાળી મોટા કરીને તેમાંથી હીર નીકળે છે તેનો ઉપયોગ લગડાં વણવાના કામમાં કર્યો. એ વસ્તુનો પેહેલાં એશિઆના પૂર્વે ને પશ્ચિમ ભાગોવચ્ચે ધણીજ ધોકારે વેપાર ચાલતો. એશિઆના પશ્ચિમ ભાગમાંથી યુરોપ ખંડમાં જતું, તેથી ત્યાં રેશમ એટલું તો મોઢું મળતું કે મોટા મોટા માદરાહો પણ પોતાની બેગ-મોને હીરાગળ લગડાં મુશ્કેલીથી આપી શકતા. પ્રથમ યુરોપ ખંડમાં ઈ. સ. ૫૫૨ ની સાલમાં બે ખ્રિસ્તી ગોરાઈઓએ કાડા વાંચમાં ધાલીને ચીનથી છાનામાના લઈ ગયા. તેને પાળ્યા તેમાંથી હજારો બીજા કાડાને ઈડાં થયાં. હાલ યુરોપ ખંડમાં ને કાડા છે તે તેનો વંશ છે, એમ કહીએ તો ચાલિ. એ પેહેલાં ત્યાં હીરાગળ લગડાં વાપરતા, પણ જેમ આપણા દેશમાં ધણા જાણુ જાણુતા નથી કે રેશમ કાડાનું યાવ છે, તેમ તે પણ જાણુતા નહોતા.

રેશમના કાડા કોઈ જાણુ કે એજ કે કાડા જેવા હશે, પણ એક તેવા નથી. એક પતંગીઈ સુમારે તણસે ઈડાં મૂકે છે

તે જ્યારે પૂર્ણ સેવાય છે, ત્યારે એક એકમાંથી એક એક ક્રીડો નીકળે છે, તે રોતુરનાં પાંદડાં ખૂબ ખાઈને જળ્યેલા થાય છે. જે મુલકમાં રેશમ થાય છે ત્યાં રોતુરના ક્રીડોની નીપજ ઘણીજ થાય છે. એ પાંદડાં ખાઈને ક્રીડો જીવે છે એટલુંજ નહીં પણ તે પોતાના શરીરમાંથી એક જાતનો પારદર્શક સરેરાજનો ચીકણો પદાર્થ ભેગો કરે છે. એ પદાર્થ જ્યારે બહાર નીકળે છે ત્યારે કઠણ થઈ જાય છે.

પાઠ ૪. રેશમ. ભાગ ૨.

એ ક્રીડા જ્યારે પુખ્ત ઉમરે આવે છે ત્યારે ખાતા બંધ થાય છે, અને પછી પોતીકા શરીરમાંથી પેલા સરેરાજનો ચીકણો પદાર્થનો તાંતણું કાઢવા માંડે છે, ને તેવતે કોકડી બાંધી તેમાં પડી રહે છે. એ વખતે તે ઉંઘણસાની પેઠે સૂસ્ત થઈ રહે છે, ને હાલતો ચાલતો નથી.

એ કોકડી ગાળ કોરિયાના જેવી હોય છે. તેનો રંગ પીળો ને તેમાં તાર સળગ હોય છે. એ તાંતણું એટલો તો ઝીણો હોય છે કે તેને ઊકેલે છે ત્યારે તેમાંથી હજાર કુટલાંબો તાંતણું નીકળે છે. એટલો લાંબો તાર આરેક જેવડી મોટીમાં સમાઈ રહે છે, એ કેવું આશ્ચર્ય જેવું છે! એ ક્રીડો જ્યારે એની મેળે રોતુરનાં ગ્રાડપર એવું કોકડું બાંધે છે, ત્યારે તે સોનેરી ફળના જેવું ચળકતું દેખાય છે. ચીનના દક્ષિણ દેશમાં ઘણું ઠંડાણ હજી એમના એમ ગ્રાડપર થવા દે છે, ને ત્યાંથી વીણી લાવી એકઠા કરે છે. પણ વીંલાયતમાં એમ થઈ શકતું નથી, કેમકે ઠાઠ ઘણી તેથી ક્રીડોને ખુલ્લી હવામાં રહેવા દે તો મરી જાય.

જો એ કોકડું એમનું એમ રહેવા દે, તો પણ આઠવાડીઆમાં એમાંથી પેલો ક્રીડો પતંગીઉં થઈને હીર કરડી બહાર નીકળે છે; ને પછી તે બે દહાડા જીવીને મરી જાય છે. એમ રહેવા દીધાથી બંધ.

રેશમના કડકા કડકા થઈ જાય છે, માટે પતંગીકંથતા પહેલાંજ પેલા કોકડાને ગરમ કરીને કાઢાને મારી નાંખે છે.

એ થઈરહ્યાપછી રેશમ ઉકેલવા માંડે છે. તે કોકડાંઉપર રવાટી જેવો કચરો હોય છે તે છોલી કાઢીને તેને ઉના પાણીમાં નાખે છે, અને તેમાંના તારના છેડા જડયા-કે પછી તે કેટલાક એકંઠા કરીને એક શીરકાપર ઉતારે છે. પછી એનાં લૂગડાં વણાય છે.

ચીન, હિંદુસ્તાન, ફ્રાન્સ, ઇટાલી, અને મંગલાંડમાં રેશમનાં લૂગડાં વણવાનાં મોટાં માતખર કારખાનાં છે. મંગલાંડની હવા ઘણી ટાઢી છે, માટે ત્યાં રેશમ નીપજતું નથી, પણ હિંદુસ્તાનથી અને ખીજા દેશથી પુરુષજ રેશમ જાય છે, તેનાં ભાત ભાતનાં લૂગડાં વણાય છે.

પાઠ ૬. ભૌંય. ભાગ ૧.

દ્વીપ

ભગંદર

પૃથ્વીઉપર મુખ્ય જમીન અને પાણી છે, એવું તમારી ભૂગોળ-વિદ્યામાં લખ્યું છે. પણ જમીન તે શું, અને પાણી તે શું, એ સમજાવેલું નથી; માત્ર એટલું જ લખ્યું છે જે જમીનમાં દ્વીપ, મહાદ્વીપ વગેરે આવ્યું છે, ને પાણીમાં સમુદ્ર, સરોવર, નદી, વગેરે છે. એ નામ જમીનના તથા પાણીના જૂદા જૂદા આકાર સમજાવે અને નૃકુળ પડવાને માણસે પાડ્યા છે.

તમારી ભૂગોળવિદ્યામાં ખંડ, દેશ, નદી, ડુંગર, તથા સમુદ્ર વગેરેનાં નામ તમે શીખી ગયા છો, પણ આ પાઠમાં તો જમીન તે શું, ને તે શાની થઈ છે, તે વિશે કહેવામાં આવશે. જમીનવિષે વાત થઈરહેશે એટલે પાણીવિશે વર્ણન કરવામાં આવશે.

તમે બાળપણથી રોજ રોજ ભૌંયપર ચાલો છો, કૂદો છો, દોડો છો, પડો છો, આથડો છો, પણ તે શું છે તથા શાની બની છે તે વિષે તમારા મનમાં કંઈજ વિચાર આવતો દિનસુધી આવ્યો નહીં હોય. તમે ભાત માંસીને ધૂળનું ઢેકું ભાગી નાખ્યું હશે, ખેતરમાં કે વાડીમાં

રમ્યા હરો, ધૂળ ઉડાડી હરો, બોંય ખોદી હરો, કાદવમાં ચા-
લીને ગયા હરો, પણ તમારા મનમાં તે શાનાં ખત્યાં છે તે વિચાર
તો આવ્યોજ નહીં હોય.

જે માણસોએ એ ઉપર વિચાર ને શોધ કર્યા છે તેમને માલમ
પડ્યું છે કે આપણી જમીનમાંથી માટી, રેતી, વગેરે જે નીકળે છે
તે નક્કર પડકનાં, મોટા ટેકરાનાં, કે સૂકાઈ ગયેલાં ઝાડનાં કે પ્રાણી-
નાં થયાં છે.

એ વાત એકાએક માન્યામાં તો નહીં આવે, પણ એ તો થતુંજ
આવે છે. મોટા મોટા પથરા કે ડુંગરા ભાગી જાય છે, તથા દરીઓ
હોય છે ત્યાંથી જતા રહે છે ને ત્યાં કોરી જમીન થઈ જાય છે.
તેથી એ વાતનાં કારણુ જે માણસોએ એની ધણી ચોકસાઈને
તપાસ કરી છે, અને એ વિદ્યા શીખ્યા છે, તેઓને માલમ
પડ્યાં છે.

નરમ પથરાપર ઘણા દહાડા વરસાદ પડ્યાથી તથા પવનના સ-
પાટા લાગ્યાથી અને એવાં એવાં કારણોથી ખરી પડીને તેની રજ
થઈ જાય છે. એ રજ કે માટી વરસાદથી કે ડુંગરામાં ઝરણુ નીકળે
છે તેથી નીચે પડે છે. એ માટી જે જાતનો પેલો પથર કે ડુંગર
હોય તે જાતની હોય છે.

ઝોંપર કઠણુ અને નક્કર પથરા હોય છે, તે કોઈ મોટા ધડાકાથી
પૃથ્વીની માંહેથી ભાગીને ઉપર આવી ગયા છે. કોઈના મનમાં
આવશે કે ધડાકા શાથી થયા હશે, કે મોટા મોટા પથરો ફાટીને
તેના કડકા ઉપર નીકળી આવ્યા? તેનું કારણુ આપ્રમાણે છે. આ
પૃથ્વીમાં બહુ ગરમીથી પીગલેલા ઘણાએક ખાર તથા ધાતુ વગેરે
પદાર્થો કોઈ વખત ઉભરાઈ જાય છે, જેમ કઢીમાં ઉભરા આવે ને
તપેલીમાંથી ઉભરાઈ જાય છે, તેમ તે રસ બહાર નીકળી જવાનું જોર
કરે છે, તેથી પૃથ્વી ફાટે છે અને ધરતીકંપ થાય છે. કોઈ વખત
એ ગરમ બળતો રસ ઝોંપને ઉપાડે છે તેથી જેમ આપણા શરીર-
પર ફોક્ષો થાય છે, તેમ જમીન ઉપસે છે ને પછી ફાટે છે ત્યારે
ભગંદર પડે છે, ને માંહેથી રાખ, ધુમાડો, પથરા, અને એવી બીજી

જાણુસો નીકળે છે. એવું થાય છે તેને જ્યાંનામુખી પર્વત કહે છે. સુરંગ પાડીને માહિ દારૂ બરીને પથરા ફોડે છે તે જમણે જોવું હરે તેમને ઉપર લખેલી વાતવિષે સારી રીતે સમજ પડશે.

પાઠ ૬. ભોંય. ભાગ ૨.

૫૮૧

આ પૃથ્વીપરના ઘણાએક પહાડ એ રીતે ફાટીને તેમાંથી અદા-
યો ને પથરા નિકળે છે ને ઘણું દૂર જઈ પડે છે, અને ત્યાં તેને સંસ્કૃ-
દ્રતા પાણીની ઊંચો તથા નદીનાં રેલોના ધસારા હળસો વરસુધી
લાગેથી તે બાગી જાય છે અને તેના ઝીણા કડકા થઈ જાય છે.
પંછી ધામિ ધામિ તેની ધાર ધસાઈને ગોળ ને લીસા કાંકરા થાય છે.
વળી એ કાંકરા પણ એજ રીત વધારે ધસાય છે, તેથી રેતી થાય છે.
એવી રેતી ઘણું ઠેકાણું છે, ને તેનાં મોટાં મોટાં મેદાનો પૃથ્વીઉપર છે
તે તમે શીખી ગયા હરો. નદી કાંડે, તથા દરીઆ કિનારે, તથા
ખાલે ઠેકાણું રેતી જોવામાં આવે છે, તે એમજ થએલી છે. તમે
એક ગોળ કાંકરો લો ને તેની વાત મળવી કહી જાઓ. પૃથ્વીમાંથી
કોઈ મોટા ધડકાથી પથએ ફાટીને નિકળે. તે બાગી જઈને તેના
કડકાને પાણી લાગી લાગીને ધસાય ને આવો ગોળ કાંકરો થાય. તેમ
વળી વધારે પુછગાછ કરો તો તમને કોઈ એવો વિદ્વાન મળે કે એ કાં-
કરા જોતાં જ ત કહે કે એ ફલાણી જાતના પથરના છે. એ તો કાંકરા
શી રીતે થયા તે વાત જાણી, પણ હાલ. આપણને જમીન એટલે
ભોંયવિષેની વાત જાણવી છે. આપણાં ખેતર ને વાડીની ભોંય
શી રીતે થઈ તે જાણી. આ પૃથ્વીઉપર પ્રાણી અને ઝાડ ઉપજ
થયાં હશે. તે મરીગએથી સ્કાઈને કોષી ગયાં. તે બધાં એકઠાં
થઈને માટી કે ખાતર જેવાં થઈ ગયાં તેની ખેડવાની ભોંય થઈ.

કેટલાક દેશમાં ભોંયમાંથી કોયલાની ખાણો નીકળે છે. એ
કોયલા માહિ શી રીતે થયા હરો? ઘણાએક તરેહનાં ઝાડનાં મોટાં
વનનાં વન, રેતી, માટી, વગેરેથી બહુ દબાઈ ગયા તેથી એ થયાં.

એ રીતે તમે ધૂળમાં રમો છો તે ધૂળ, તથા પથરા, તથા તમારા પગનીચે ખુંચે છે તે કાંકરા, તથા નદી કિનારે હોય છે તે રેતી, તથા ખેતર બાડીની બોંય, અને ક્ષેત્રલાની ખાણો, એ સઘળું શી રીતે થયું તે તમે જાણ્યું. હવે એકપરથી શું શીખ્યા તે કહો. જે ચીજ પરમેશ્વરે બનાવી છે તે કદી નકામી હોતી નથી, અને તેનો નાશ પણ થતો નથી. આપણને એમ હંમેશા લાગે છે કે જે ચીજ મરી ગઈ અથવા જે ચીજ જતી રહી તેનો નાશ થઈ ગયો, પણ તેમ થતું નથી. માત્ર પરમેશ્વરે તેના આકારમાં ફેરફાર કરી દીધો છે; અને વળી તે શા વાસ્તે? ફક્ત માણસના સુખને વાસ્તે, ખીજા કરતા કારણમાટે નથી. ત્યારે હવે એકપરથી શું સમજવું? જે કાંઈ થાય છે તે પરમેશ્વર સારાનેજ વાસ્તે કરે છે, અને તે જે કાંઈ કરે છે તે કાંઈ સારા વિચાર કરીનેજ કરે છે.

પાઠ ૭. કરોળીઆ.

કરોળીઆ સઘળા દેશોમાં ખૂબે ઠંડાણે અને ઘણી જાતના હાથ છે. તેમાં એક જાતના કરોળીઆ નદારા તાંતણાની જાળ બાંધે છે, તેને સારા સઘડ માણસ ધરમાંથી કાઢી નાખે છે, કેમકે તે બહુ નદારા દેખાય છે, ને તેમાંથી કચરો ભરાઈ રહે છે. એ તાંતણા કાંઈ

છે ત્યારે તપાસીને જોએથી માલમ પડે છે કે કરોળીઆ પોતીની પા-
છળનો ભાગ જે ઘણો મોટો હોય છે તેમાંથી તાંતણો કાઢીને તે તાં-
તણો એક જગાથી ખીજી જગાએ લઈ તોરણ જેવા બાંધી દે છે.
ત્યાંથી વળી તે ખીજી તાંતણો લઈને ખીજી ઠેકાણે લઈ જાય છે. એ
રીતે ઘણા તાંતણા લઈને મધ્ય ભાગઆગળથી ગોળ ચક્રમાં તાંતણા
લે છે, ને જળ જેવું કરી નાખે છે. કેટલાક લાંબા લાંબા તાંતણાજ
કાઢે છે, કેટલીક વખત તાંતણા કાઢીને તેપર લટકે છે, પણ પછી
તરત તે તાંતણા સંકેલી લે છે. એ તાંતણા એટલા મજબૂત હોય
છે કે કરોળીઆનો ભાર ઝીલી શકે છે. ઘણા તાંતણાની જળ થાય
છે, તે એટલી તો મજબૂત થાય છે કે એવા એવા ઘણા કરોળી-
આના ભાર ઝીલી શકે છે. એ તાર બનાવવાનાં ત્રણ કારણ હોય
છે. એક તો પોતાના ઘરમાં ચાટાડવા અને ફરવાને; ખીજું એમાં
માખીઆ, મગત્રાં, વગેરેને પકડવાને; અને ત્રીજું પોતાનાં ઇંડાં મૂ-
કવાને, અને ફાકડી કરવાને. એ તાર ચીકણા હોય છે તેથી મા-
ખી મગત્રાં મચ્છરાદીક તેપર આવીને ખેસે એટલે તેઆનાથી ઉડીને
જવાય નહીં, અને તે ઘણી ખેંચ તાણુ કરે એટલે કરોળીઆ આ-
વીને તેની સાથે લડે છે ને મારી નાખે છે. પછી તેને પોતાના પ-
ડમાં લઈ જઈને ખાઈ જાય છે. કેટલાક કરોળીઆ ગોંટલીના પડ-
જેવાં પડ કરીને તેમાં બિરાઈને ખેસે છે. એવા પડ આપણી
બીંતે કે થાંભલાપર ઘણી વખત જોવામાં આવે છે. એ પડમાં
ઇંડાં મૂકે છે. એ પડમાંથી પછી ઇંડાંના કરોળીઆ થઈને નીકળી
જાય છે.

કેટલાક કરોળીઆ કોંટાનાં ઝાડકે વાડપર ધોળા તારની જળ
કરે છે. તેઉપર શિઆળાના દહાડામાં આકળનું ટીપું મોટી જેવું
દેખાય છે. ગામડામાં ઘણા લોકના જોવામાં એ આવ્યું હશે.

કેટલાક કરોળીઆ ભમરીના જેવું માટીનું દર કરે છે. તે દર
નળ જેવું હોય છે, ને તે નળને માંહે ઢાંકણું કરોળીઆના પડ જેવુંજ
હોય છે, તેમાંથી કરોળીઆ જાય કે આવે ત્યારે તે ઢાંકણું તેની મળે
ઢાંકાઈ જાય છે.

પાણીમાં ચાલનાર કરોળીઆ ધાણુંકરીને ખીલકુલ પાણીમાં રહે છે, અને પોતાનું રહેઠાણનજીક કીનારા હોય ત્યાં ઝાડવાં કે છોડ ઉગ્યા હોય તેપર કે પાણીમાંના રોપાપર બાંધે છે. એ ધર તેના પડનું બનાવે છે, ને તે ઇંડાના આકારનું હોય છે, ને મોઢે રેરામના તાંતણાનું અસ્તર કઢું હોય છે. એ જોખાનીઉપર ધણાક તાર લે છે, એવી રીતે કે તે પેલાં ઝડવાં કે રોપાની સાથે મજબૂત વળગી રહે. એ જોખામાં ધણી યુક્તિથી તે હવા બરે છે, કેમકે પાણીમાં તેનાથી દમ લેવાય નહીં તેથી પેલાં હવાનો તે દમ લે છે. જ્યારે ઇંડાં મૂકવાનો વખત થાય છે, ત્યારે માદા એક ખીજ ખોખામાં વીંટળાઈ જાય છે, અને ઇંડાં મૂક્યાંપછી મરી જાય છે.

પાઠ ૮. પસ્તાવાનાં કામ કરવાવિષે.

૬૬	કુલતું	અંવિકા	પેખવું	મડું
મીઠળ	બાળકી	ગંધો	ઉન્મત્ત	દિક્ષા

અનુષ્ઠાન છંદ.

દાસી ડોઢ નિશાળે જઈ
ગાળે વેલા ગપો વડે,
મૂછાળો મૂર્ખ મોટા ચઈ
પસ્તાવામાં પછી પડે. ૧

છાવરે દુષ્ટતા છાની
તે ચોટે ચકલે ચડે,
ત્યાં તે તો દુષ્ટ તોફાની
પસ્તાવામાં પછી પડે. ૨

ફૂલાવ્યો ફાંકડો ફૂલ
ખૂબ ખર્ચેજ જો જડે,
દેવાણું નીકળે ડૂલે
પસ્તાવામાં પછી પડે. ૩

જીવિકા વૃક્ષને ભેઈ
છેદે છે યોભીને યડે,
જૂખના દુખથી રોઈ
પસ્તાવામાં પછી પડે. ૪

મૂર્ખ ને તાત માતાને
નાની ઉમરમાં નડે,
સંભારી સુખદાતાને
પસ્તાવામાં પછી પડે. ૫

ભાવ લઈ ભિગ્ને બૂકા
ધાલીને ધાર ને ધડે,
તે ધંધો થાય છે દુઃખો
પસ્તાવામાં પછી પડે. ૬

જૂલતાં જૂલ ને ભાખે
તો તેને લડવા તડે,
ચૂકના સ્વાદને ચાખે
પસ્તાવામાં પછી પડે. ૭

પારકી પુંજીને પેખી
ધારણા ને રહે ધડે,
ખાતાના ખેદને દેખી
પસ્તાવામાં પછી પડે. ૮

ખૂદને ખાળકી આપી
ખંધે છે મીઠળો મડે,
પિતા પુત્રી તણો પાપી
પસ્તાવામાં પછી પડે. ૯

સ્નેહી સંબંધીની સાથે
લાકડી લઈ ઉભો લડે,
મોટી પીડ પડે માથે
પસ્તાવામાં પછી પડે. ૧૦

ફલ પાન ફળો ગંધો
 સંભાળે નહીં તો સડે
 અંતે તે આળસુ અંધો
 પસ્તાવામાં પછી પડે. ૧૧
 તાજી બુદ્ધિ ધરો તીખી
 મેલી થો ઉન્મત્તની,
 શિક્ષા સાચી લહો શીખી
 દિક્ષા છે દલપતની. ૧૨

પાઠ ૯. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૧.

પ્રકરણ બીજું.

હુમાયુનું ૬૦ સં ૧૭૬૧ સુધી.

હુમાયુ ગાદીએ બેઠો ત્યારે પોતાના માર્દ કામરાનના તબીબોમાં
 કાબુલ રહેવા દેવું પડ્યું, તથા પંજાબ આપવું પડ્યું. એ રીતે હુમા-
 યુને જ્યારે મુલક સાચવવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે જે પ્રાંતના ધન
 તથા ફોજવડે મુલક જીતી લીધા હતા, તે પ્રાંત તો એના તાબામાંથી
 જત્તા રહ્યા. ગુજરાતમાં એ વખતે સ્વતંત્ર રાજા રાજ કરતા હતા.
 તેઓમાં બહાદુર નામે પાદશાહ હતો, તેની તરફથી હુમાયુને ઘણી
 અડચણ પહોંચી. અલાઉદ્દીન કરીને સુલતાન ઇબ્રાહીમ લોદીનો
 કાકો હતો તેણે બલવો ડાઢાવ્યો હતો તેને બહાદુર પાદશાહે આશરો
 આપ્યો હતો. હુમાયુએ જઈને મંદેસરઆગળ તેને હરાવ્યો,
 એટલે તે નાસીને ધંધાત ગયો. તેની પછવાડે હુમાયુ ત્યાં ગયો,
 એટલે તે કાઠીઆવાડ પ્રાંતના દક્ષિણ કાંઠાઉપર દીવ બંદર છે
 ત્યાં જતો રહ્યો. પછી ચાંપાનેરના ડુંગરી કિલ્લાને ઘેરો ઘાલવાસારુ
 હુમાયુ ગયો, અને ડુંગરમાં લોઢાની મેઘો મારીને તેના આધારથી
 પોતે પોતાના ૩૦૦ માણસોની સાથે ચડી જઈને તે કિલ્લો લીધો.

शीरखा करिनि अफघान जातनो सरदार हतो तेणे हुमायुं गादी-
 उपर बेठो. तेजामां बहार प्रांत लई लीधो. हतो, अने गंगाउपरना
 चुनारगढमां ते रहेतो हतो. हुमायुं गुजरात आब्यो तेटलामां तेणे
 बंगालानो धणो भाग पोताने ताबे करी लीधो. हुमायुं जे वखते गुज-
 रातथी पाछो गयो ते वखत शीरखा चुनारगढथी दूर गयो हतो,
 तेथी तेणे विचार्युं के, आवो वखत फरी फरीने नहीं आवे, पछी
 तेणे चुनारगढउपर घेरो घाल्यो. पण शीरखा कंई काचो नहोतो;
 तेणे एवी तदबार करी के हुमायुंने चुनारगढआगळ झाझा दहाडा
 रहेवुं पडे. आखर ए गढ लईने हुमायुं शीरखानी पछवाडे बंगाले
 गयो, त्यारे ते आडे रस्ते नीकळी गयो. पछी हुमायुंने वरसाद नढ्यो
 अने तेनी फोजने सरदी तथा तापने लीधे नुकसान पहुँच्युं. एट-
 लामां शीरखाए बहार तथा चुनारगढ पाछा लई लीधां अने हुमा-
 युंनी तथा दिल्लीनी वचे ते आवी पहुँच्यो. अंते गंगा नदीने काठे
 बकसरआगळ ए बंनेनी फोज भेगी थई. हुमायुंथी आगळ जवायुं
 नहीं, माटे तेणे त्यांज पडाव नाख्यो, अने नदीउपर पुल बंधाववानुं
 काम शरु कर्तुं, पण पछवाडेथी शीरखाए आवीने तेनी फोजउपर
 छापो मार्यो तेथी हुमायुं जीव लईने गंगा नदी उतरीने सामे काठे
 नाठो. एने एक भिस्ती मळी गयो तेणे पखालमां पाणीने ठेकाणे हवा
 रीने अपी, तेना आधारथी ते तरीने सामे पार गयो, नहीं तो ते
 मारत नहीं. एनी सघळी फोजनो नाश थयो, ने एनी बेगम शत्रुने
 मारि गई. इ० स० १५३९.

पाठ १०. हिंस्ताननो इतिहास. भाग २.

फरीथी लडाई करवासारु बंने तरफवाळाए नव महिनासुधी
 तैयारी करी, ने छेछी वारे कनोजने सामे काठे गंगा नदीउपर बंनेनी
 फोज भेगी थई. ए लडाईमां हुमायुंनी थोडीक फोज शत्रुने मळी

गई, अने ते हाथी एटले ते हाथीउपर बेसीने गंगा नदीमा पडतुं मूकीने नाठो. जीतवानी आशा न रही माटे पादशाह पोताना भाई-ओने लईने आया तथा दिल्लीने रस्ते छेक उत्तरमा पंजाब प्रांत-मांना लाहोर सेहेरमां जतो रह्यो. कामरान, काबुल गयो ते वखते ए प्रांत शीरशाहने आपी देतो गयो हतो, वास्ते त्या पण हुमायुने कई आशरो न मळ्यो, तेथी ते सिंधना रणमां जतो रह्यो. छेहीवारे त्या अमरकोटना राजाए तेने आशरो आप्यो. त्याथी ते कंदहार जवासारु मोकळ्यो, पण त्या कई दगो थशे एवं धारीने पोते इरान जतो रह्यो, ने पोताना भाई मीरजा अस्करीने पोताना बाळकने सोंपतो गयो. ए बाळक ते अकबर जेणे आगळ जतां मांटुं नाम काट्युं. ६० स० १५४३.

ए वखतमां शीरशाह आवीने हिंदुस्तानना तखतउपर बेठो. एणे रायसेनना किल्ला मांहेला हिंदुओने अभय वचन आप्युं, तेथी तेओ एने शरण थया; पण पछी एणे तेमने शिबावी शिबावीने मारी नांख्या. न्यारपछी मारवाडना राजा मालदेवउपर एणे हुमलो कर्यो. ए राजाने पोताना सरदारउपरथी भरोसो उठी जाय एवो खोटो कागळ बनावीने एणे राजाने मोकळ्यो. ए कावतराने लीधे एक रजपूत सरदारउपर बेहेम आववा लाग्यो तेथी ए कावतरुं करनार शीरशाहनी साथे ते लडवाने गयो. ते फोजमांथी पोतानी जातना रजपूत जोडे लई ए शीरशाहउपर एवा जोस्साथी टूटी पळ्यो. शीरशाहने षणो खरो हराव्यो हतो, पण अंते एने पाछुं हठवुं पड्युं. पछी शीरशाहे मेवाडना राजाउपर हुमलो करीने कलिंजरने घेरो घाल्यो, एटलामां एकाएक दारुखानुं सळगी उठ्युं, तेमां ते दाइयो ने तेज दहाडे सांजरे मरण पाग्यो. ए शख्समां डहापणने सो कई पार नहोतो, पण लोभने लीधे तेनाथी कोई कोई वार अनैतिनां काम थई जता. बंगालीथी सिंधु नदीसुधी चार महिनाने

વાટ છે, તેટલો વધો રસ્તો તેણે બંધાવ્યો હતો. તેણે મુકામે મુકામ ધર્મશાલા તથા નિમાજ ભળવાને મસીદ બંધાવી હતી, તથા મુકામે મુકામ સદાવ્રત ચાલુ કર્યું હતું, અને માર્ગની બંને બાજુપર જાડો રોપિને છાયાને સારું હાર કરી હતી. એને માત્ર ચાર વરસ રાજ કર્યું, તેટલામાં આટલાં આટલાં કામ કર્યાં.

પાઠ ૧૧. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૩.

શીરશાહનો વડો દીકરો આદિલ હતો, તેમાં કંઈ દમ નહોતો, તેથી તેણે પોતાના ભાઈ સલીમશાહને રાજપાટ સોંપી દીધું. આદિશાહે દિલ્હીમાં એક મહેલ બંધાવ્યો, તેને સલીમગઢ કરીને કહે છે. એણે નવ વરસ રાજ કર્યું. ૬૦ સં ૧૫૫૩. સલીમ મરી ગયા પછી એના દીકરાને એના ભાઈ મહંમદ આદિલીએ મારી નાંખ્યો ને પોતે ગાદિપર બેઠો. આદિશાહ શંકૂપર અને ઘાતકી હતો. નીચા કુળના માણસોંપર એની મેહેરબાની હતી. તેમને એણે બચ્ચિશી આર્પાને પોતાનો સ્વજનો ખાલી કર્યો. સ્વજનો ખાલી થયો એટલે પોતાના અમીરોની જાગીરો જપ્ત કરવા લાગ્યો, તેથી એક અમીરે સામો થઈને ચુનારગઢ લઈ લીધું; એકે આગ્રા તથા દિલ્હી શહેર લઈ લીધા; અને એકે પંજાબ દબાવી પાડીને ત્યાં પોતાના નામની દર્વાઝ ફેરવી. બંગાલા તથા માલવામાં પણ તોફાન ઊઠ્યું. એવી ગડબડ ચાલતી હતી, એવામાં એવી ઘૂમ ઊડી કે હુમાયું પાછો આવ્યો ને આગ્રેગયો છે.

ઈરાનમાં હુમાયુનો પેહેલાં તો ઘણો આવકાર થયો, પણ પોતે પરદેશમાં એકલગાયો, તેથી ત્યાંના બાદશાહ તમસ્પદાગત પોતાનું કંઈ ચાલે એવું નથી, એવું તેને થોડાં દહાડામાં માલમ પડ્યું. મુસલમાની ધર્મમાં શીઆ અને સુન્ની એવા બે પંથ છે, તેમાં ઈરાનના

મુસલમાન શીઆ પંથી છે અને હિંદુસ્તાનના મુસલમાન સુન્ની છે. હુમાયું સુન્ની પંથમાં હતો તે પંથ છોડાવીને ત્યાંના પાદશાહે તેની-પાસે શીઆ પંથ પઢાવ્યો ને પોતાની રૈયતપાસે પણ એજ પંથ પઢાવવો એવું વચન લીધું. ગ્યારે હુમાયું ઈરાનથી ગયો ત્યારે ત્યાંના પાદશાહે દોસ્તીદાવે ૧૪૦૦૦ સ્વાર તેની મદદમાં આપ્યા. એટલી મદદ લઈને હુમાયું પોતાનું રાજ પાછું લેવાસારુ ગયો. પેહેલાં તો કાબુલ, કંદહાર, અને વિજનીમાં એના भाईઓ રાજ કરતા હતા તે એને નડયા. ૬૦ સ. ૧૫૪૭ નાં આસરે છ માસ ગયા એટલામાં એ સઘડાને તેણે હરાવ્યા. એ વેળા સર્વ भाईઓ એક માણે જમ્યા, તેથી તેમને પાછો સલાહ થઈ એવું જણાયું. પણ થોડા દહાડામાં એનો भाई કામરાન પાછો એની સામે થયો. તેના સપાટામાં હુમાયું આવી ગયો ને માર્યો ગયો હોત, પણ તેટલામાં એનો દાવ ફાવ્યો. કામરાન નાસીને હિંદુસ્તાનના પાદશાહ સુલતાન સલીમને શરણે ગયો, પણ તેણે એનો પક્ષ ન કર્યો. આખર તેને હુમાયુંએ પકડ્યો ને કોંધે ભરાઈ આંધળો કર્યો.

પાઠ ૧૨. હિંદુસ્થાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૪.

અંતે ૬૦ સ. ૧૫૫૫ માં હુમાયુંએ પોતાના મનમાં હિંદુસ્તાન પાછું હાથ કરી લેવાનું નક્કી કર્યું, તો પણ તેને જે જે દુઃખ પડ્યાં હતાં તે સાંભરી આવીને પેટમાં વીક રહેતી હતી. પંજાબમાં પેસીને તે સીધો લાહોર ગયો અને તે દેશ જીતી લઈને આગળ ચાલતાં આગ્રા તથા દિલ્હી લીધાં. દિલ્હીમાં તેને માથે છેલ્લી ઘાત આવી. પોતાનો રંગમેહેલના ફરુખામાથી ડતરતાં આરસપાહાણની સીડી પરથી એનો પગ લપસી ગયો તેથી એ હેઠળ પડ્યો ને ચોથે દહાડે મરણ પામ્યો. એ સોઢ વરસ બહાર અથડાયો હતો તેસુધાં એને

અઢાવીશ વરસ રાજ કર્યું. તેમાં ઠામઠામ લડાઈઓ અને તોફાન ચાલ્યું તેથી દેશનો કંઈ શ્રાક્ષો સુધારો થયો નહીં.

એ રાજ આગળના જેવું મોટું રહું નહોતું, કેમકે આગળ લખવામાં આવ્યું છે કે સૈયદ વંશી પાદશાહોના વચ્ચતમાં તેની હદ છેક દિલ્હી શહેરની પાસે આવી ગઈ હતી. તુંગભદ્રા નદીના કાંઠાઉપરના વિજયનગરનામે શહેરનો રાજા, તથા હેદરાવાદપાસેના વરંગૂળનામે શહેરનો રાજા, એ બંને મહંમદ તખલખના વચ્ચતમાં સ્વતંત્ર થયા હતા. એ રાજા ધર્મે હિંદુ હતા. એજ વચ્ચતમાં એક નવા વંશને સત્તા મળી, તે પોતાને દક્ષિણ દેશના રાજા કહેવડાવવા લાગ્યા. એ વંશના રાજા ધર્મે મુસલમાન હતા પણ તેનું બ્રાહ્મણી વંશના રાજા એવું નામ પડ્યું હતું. તેમનું દક્ષિણમાં ૧૭૦ વરસસુધા રાજ ચાલ્યું. એ વંશના રાજાઓએ વરંગૂળ તથા વિજયનગર તાબાની ધણી સ્ત્રી જર્માન જીતી લીધી હતી. પછી જ્યારે એ વંશના રાજા નબળા નીકળવા લાગ્યા, ત્યારે તેમના દરબારના અમીરો મુલક દબાવી પડોને તેના ધણી થઈ બેઠા. તેમાં એક યુસુફ આદિલ કરીને હતો, તે બેલગામની પાસે વિજાપુર શહેર છે ત્યાં રાજ કરવા લાગ્યા; બીજો નિજામશાહ કરીને હતો, તે અહમદનગરમાં રાજ કરવા લાગ્યા; ત્રીજો કુતુબ કુલી કરીને હતો, તે ગોવલ્લકોંડામાં; અને ચોથો હમાદુલમુલ્ક કરીને હતો, તે નર્મદાના ડુંગરમાં હિલીચપુ ગામ છે ત્યાં રાજ કરવા લાગ્યો. એ નવા રાજમાંથી વિજયનગરનું રાજ ૬૦ સં ૧૫૬૫ માં મુસલમાનોએ તોડ્યું, પણ ગોવલ્લકોંડાનું રાજ ઊલટું મોટું થયું.

પાઠ ૧૩. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૬.

બહી મહંમદ તખલખના વચ્ચતથી ગુજરાતમાં સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપન થયું હતું. અહમદશાહનામે બીજો રાજા થઈ ગયો તેણે ૬૦

સં ૧૪૧૨ માં અમદાવાદ વસાવ્યું. સઘઝાકરતાં મોટો રાજા મહંમદ બેગડો કરીને થઈ ગયો, તેણે સોરઠનાં છેલ્લો રાવ જે જુનાગઢમાં રાજ કરતો હતો તેણે હરાવ્યો. વઢી ફિરંગીઓની સાથે તેણે દરિઆમાં મોટી મોટી લડાઈઓ કરી. એ મહંમદ બેગડાની કબર અમદાવાદની પાસે સલ્જિમાં આજ પણ છે, ને તે ઘણી સુંદર દેખાય છે. જ્યારે મોટો અકબર પાદશાહ ગુજરાતમાં આવ્યો, ત્યારે પણ એ બેગડાની ઓલાદનો એક રાજા અમદાવાદની ગાદીઉપર હતો.

એ વખતમાં નઠારા હાકેમના દુર્ગુણને લીધે તથા હુમલા કરનારાઓના લોભને લીધે લોકોઉપર મોટું દુઃખ પડ્યું. પરમેશ્વરની જેવી જોઈએ તેવી એ રાજાઓઉપર મંહેર હતી, તેથી યુરોપ ખંડથી જે લોક આવતા તે હિંદુસ્તાનના ઘેહિરનો વૈભવ જોઈને ઘણા અજબ થતા. સમ્રાધાનીના વંશતમાં રૈયતના સુખને મારુ રસ્તા, ધર્મશાઝા, વગેરે કામ કરવામાં મુસલમાન પાદશાહો પરમેશ્વર પેદા કરેલી ધીજાંને સારી રીતે વાપરતા; કેમકે એ સમે મુસલમાન લોકો હિંદુકરતાં ચંચલ મનના તથા ઉદ્યોગી હતા. જે બીના અથવા જે વાત મુસલમાનો જોતા તે इतिहासમાં તેઓ લખી ગયા છે. હિંદુઓ કવિતા લખી ગયા છે તે ઘણી રસીક છે, ખરી પણ તેમાં ફક્ત કલ્પનાની વાતો લખેલી છે. એ સમયમાં જેવા સારા સારા મુસલમાન ગ્રંથકર્તા થઈ ગયા તેવા અકબરના રાજપછી થયાજ નથી.

પાઠ ૧૪. હાડકાં.

હાડપિંજર	મર્મસ્થાન	વિધાતા
બંધન	અણિઆશં	આણિઆશં

માણસના શરીરનું કાઠું હાડકાનું બનેલું છે, તેને હાડપિંજર કહે છે. કેટલાક મર્મસ્થાનનું સ્પર્શ કરવાને બિ હાડકાં. બહુ કામના છે.

હાડકાં કઠણુ અને રંગે ધોળાં છે. એ ચૂનાનાં અને સરેસ જેવા ચીકણા પદાર્થનાં બનેલાં છે, તેની સામિતી જોવી હોય તો હાડકાને દેવતામાં બાજો એટલે તે ધણું હલકું ને ખરડ થઈ જશે, કેમકે એક તો ચૂનો રહેશે ને પેલો ચીકણો પદાર્થ બાજી જશે. વળી જો હાડકાને એ ત્રણ દહાડા જલદ સરકામાં પલાળી મૂકશો, તો તે એવું તો પોચું થઈ જશે કે તેને વાળીને જોવો આકાર કરવા આહારો તેવો થઈ શકશે, કેમકે તેમાંથી ચૂનાનો તમામ ભાગ જતો રહીને સરેસ જોવો એકલો પદાર્થ રહેશે. હાડકામાં ચૂનો છે તેથી તે કઠણુ રહે છે, અને તેમાં સરેસ જોવો પદાર્થ છે તેથી ચીકણ હોય છે, એટલે તૂટી કે ભાગી જતું નથી.

નાનાં બાળકના હાડકામાં ચૂનાનો ભાગ થોડો છે, તેથી તે સેહેલથી ભાગતાં નથી, પણ જેમ વાળીએ તેમ વળે છે. જેમ જેમ બાળકો મોટાં થતાં જાય છે, તેમ તેમ ચૂનાનો ભાગ હાડકામાં વધતો જાય છે, તેથી હાડકાં વધારે ખરડ થતાં જાય છે. વળી હાડકામાં લોહીની નસો છે તેથી તેમાં પોપણુ થવા કરે છે.

માણસના આખા શરીરમાં ૨૪૬ હાડકાં છે. ઝોકામાં ૩૨ દાંત સિવાય બીજાં ૨૮ કરતાં વધારે હાડકાં છે. ખોપરીનાં હાડકાં દાંતાંવાળા ધારોથી એક બીજાનેડે સંધાએલાં છે, અને એ ત્યાં એકઠાં મળે છે ત્યાં એક લીટી સરખું થઈ રહે છે, અને તે લખેલા અક્ષર જેવું જણાય છે, તેથી અસાની લોક કહે છે, એ તો વિધાતાના લેખ છે. ધડની એક એક મેર બાર બાર પાંસળીઓ છે. ઓવીરા નાનાં નાનાં હાડકાં એકઠાં ગંઠાયથી ખરડાની ડોડ થએલી છે. એકેક હાથમાં અને એકેક પગમાં સુમારે ત્રીસ ત્રીસ હાડકાં છે.

હાડકાં એક બીજાનેડે મજબૂત પાટાથી બાંધેલાં છે તેને બંધન કહે છે. કેટલાંક હાડકાં તો એકઠાં મળેલાં છે તોપણુ હાલે છે. એવા ઠેકાણાને સાંધા કહે છે. કેટલાંક સાંધા, જેવા કે કાણી, ધુટણ, ને ધુટી તો મજબૂતની પેઠે વળે છે. જંગના અને પાંગોઠાના જેવા કેટલાક સાંધા ખરડાનાં અણિઆરાં ને અણિઆરાં જેવા

છે. પાંગોઠાના સાંધા ઘણાજ ઢીલા છે, તેથી ખીજાકરતાં પેહલા ઉતરી જાય છે.

કેટલાક સાંધાની આસપાસ રસની ભરેલા એક કોથલી હોય છે. તેમાંથી રસ સાંધામાં ઝરપે છે, તેથી તે સાંધા લોસા રહે છે, અને વગર અટકાવે ફરી રહે છે; જેમ ગાડીના પેડાંને દીવલવતી ઉગે છે ત્યારે તે જેવું બરાબર ફરે છે, તેમ એ સાંધાને પણ બરાબર ફરતાં રાખવાને એ ઉપર કહેલા રસની જરૂર છે.

પાઠ ૧૯, દાંત.

સાનરજશ્યુ

પ્રાણને આધાર આપવાને અંનની જરૂર છે. એ અંન આપ્યા-વગર અવાતું નથી, માટે એ કારણસર આપણને ક્ષિરે દાંત આપેલા છે.

ધણાં નાનાં બાળકના મોઢામાં જોઈએ તો દાંત દેખાતા નથી, કેમકે તે દૂધ પીને કે કાંઈ પોચું પોચું ખાઈને રહે છે; વળા આવીને ખાવા જેવી જણસો પચાવવાને તેમના જઠરમાં શક્તિ નથી, પણ અવાણમાં દાંતના એ જથ્થા ધાલી મૂકેલા છે. તેમાંનો અકેક દાંત એક નાનીસરખી કોથળામાં જૂદો જૂદો ધાલેલો છે. જેમ જેમ બાળક મોટું થતું જાય છે અને જૂદી જૂદી જાતની જણસો તેને ખાવાને જોઈએ છે, તેમ તેમ પેલા દાંત હારખંધ બહાર નીકળવા માંડે છે. પેહલવેહલાં આગલા દાંત ઉગે છે, પછી બાજુપરના, અને છેલ્લે બેવડા દાંત એટલે દાઢ ઉગે છે.

બાળકને પેહલી જ દાંતની હાર ઉગે છે તેમાં વીશ દાંત હોય છે, તે નાના અને જડખામાં જેવડા બેસતા આવે તેવડા હોય છે. સાતેક વરસનું છોકરું થાય છે ત્યારે તે દાંત પડી જાય છે, અને તેની જગ્યાએ ખીજા મોટા બત્રીશ આવે છે તે ધણા વરસસુધી રહે છે; એમાંના છેક પાછલા ચાર તો બરજીવાનીમાંજ આવે છે.

દાંત હાડકાના છે. અવાળુના ઉપર તે એક કાચલેવી ચીજથી ઢંકાએલા છે. દાંત માંહેથી પોલા છે અને તેમાં એક નળી છે તે છેક દાંતની જડસુધી છે, અને ત્યાંઆગળ તેનો એક છેડો ખૂણો છે તેમાં લોહીની નસો તથા એક માંસરજીયું છે, તે દાંતની ઠેઠ વચ્ચેવચ્ચલગણુ આવેલો છે. એ માંસરજીયું ત્યારે ફૂલે છે, ત્યારે દાંતમાં ઘણું દરદ થાય છે.

દાંતની જડે જડખાની માંહે ચણિઆરામાં મજામૂત ખેસાડેલી છે. ઉપલા જડખામાં જે મોટી ચાવવાની દાઢ છે, તેને તણુ તણુ જડો છે, તેથી મજામૂત જડાઈ રહેલી છે. હેઠલા જડખાની દાઢને ફક્ત ખખેજ જડ છે, કેમકે તેને ઉપલાના જેટલું જોર નથી પડતું.

દાંતની ઘણી મંભાળ રાખવી જોઈએ. દાંતણુ કરતી વખતે ખંને ખરથી ખૂબ ધસવા, ને કોઈ કોઈ વાર સાખથી સાફ કર્યા હોય તો મેલ કે લીલ ખાંતે નહીં, તથા અવાળુ ફૂલીને દાંત નખાળા પડી જાય છે, તેમ પણ નહીં થાય.

પાઠ ૧૬. રેતીનાં રણ. ભાગ ૧.

રેતીનાં રણ ઘણાં મોટાં હોય છે. તેમાં ઝાડનું તો નામજ નહીં, ને પાણીએ ખાગ્યે મળે. કોઈ રણમાં કોઈકે ઠેકાણે ફૂવા હોય છે, તેને તડકે ગોઠ કહે છે. તે જગાએ કંઈ નાનાં નાનાં ઝાડ હોય ; પણ એ ફૂવા ઘણા થોડા ને બહુ આઘા આઘા હોય છે, તેથી મુસાફર લોકને પાણીવગર બહુ હેરાનગતી પહોંચે છે.

પાણી ન મળે અંટલીજ વિપત્તિ નથી, પણ તેમાં ખીજ બહુ હોય છે. રણમાં કાંઈ ઝાડ ખીડ નહીં તેથી રસ્તાની પણ કંઈ નિશાની રાખી રાકાય નહીં, માટે રસ્તો પણ જૂલી જવાય. વળી કોઈ ચાલી ગએલા હોય તેના પગથી પણ ન મળે, કેમકે રેતી ઉઘી-ને તેનાં પગલાં પડલાં ઢંકાઈ જાય છે. કોઈ કોઈ વાર વંદોળીઓ થાય છે તેથી રેતી ચોંચેલી ઉઠીને માણસ, ઘોડા, ઉંટ, વગેરે જે ચાલતું હોય તે ઢંકાઈ જાય છે, ને એક મોટો ટેકરો થઈ જાય છે તેમાં માણસ વગેરે દબાઈ મરે છે.

એવાં રણ હિંદુસ્તાનમાં સિંધ, મારવાડ, વગેરે ઠેકાણે છે, તથા અરબસ્તાનમાં તો ધણુંકરીને રેતીનાં રણ છે, ને આફ્રિકા ખંડમાં સૌ કરતાં મોટાં છે. અરબસ્તાનનાં રણમાં કોઈ માણસ વસ્તી કરીને રહેતું નથી, પણ આરબ લોક ભ્રમતા ફરે છે. તે આમડાના તંત્ર મારીને ત્યાં રહે છે. થોડાં દહાડાં એક તડમાં રહે પછી ત્યાંથી ખાત્રે તડ જઈ રહે, એ રીતે કરે છે. તેઓ ઘણાં હિંટ તથા બહુ સારા રૂપાણા ને અસીલ ધોળ રાખે છે.

આફ્રિકાનાં રેતીનાં રણમાં પણ આરબ લોકો ભ્રમે છે. અરબસ્તાન છોડીને તેઓ એ દેશમાં ફરતા ફરે છે. તેઓમાં જાત બંધાએલી હોય છે, પણ હિંદુઓની જેવી નહીં; રજપૂતોની પેરે કુળપ્રમાણે તેઓની જાત હોય છે. તેઓના જે સરદાર હોય છે તેને શેખ કહે છે. શેખ એટલે વડીલ. તેના હુકમપ્રમાણે સંધ્યા ચાલે છે. તે ત્યાં ચોરીનો ધંધો કરે છે, અને રસ્તામાં જે એના હાથમાં આવ્યો તે લૂઠાયાવગર રહેતાર નહીં, મોટે વપારી લોક કે ખાજા કોઈને એવા રણમાં થઈને માલ વગેરે લઈ જવો હોય ત્યારે ઘણાં વપારી એકઠા થઈને જાય છે, તેને વાયુજર કે કાફલા કહે છે. એવા કાફલામાં વખતે એક હજાર માણસ ભિગાં થાય છે, તેઓ ઘોડા, ખચ્ચર, વગેરે પોતાની સાથે રાખે છે, પણ ઉઠડીપર તેવનો બધો આધાર હોય છે. હિંટ ન હોય તો જરા ન જવાય, કેમકે હિંટ જેવું રેતીમાં ચાલી શકે છે, તેવું ખીચું જનાવર ચાલો શકતું નથી. આફ્રિકામાં સાંઢણી જેવાં જનાવરઉપર સ્વારી કરીને જાય છે, કેમકે તેની ચાલ બહુ ઊંચાવળી છે.

પાઠ ૧૭. રેતીનાં રણ. ભાગ ૨.

આપણા પ્રાંતમાં પાણીનો ખૂટકો પડતો નથી, તેથી પાણીવગર કેટલી વિપત્તિ પડે છે તે આપણને માલમ નથી; પણ જે કોઈ મારવાડ કે થરપારકરનાં રેતીના રણમાં ફરે છે, તેને બહુ માલમ પડે છે ત્યાં કૂવા આંધે આંધે છે ને એટલા હિંડા હોય છે કે તેજીપર જિભા

ફહીને માંહે જોડું હોય, તો પાણી તો દેખાયજ નહીં, ને કેટલીક જગ્યા પર તો કોશીઆ ઢોલ વગાડે ત્યારે બળદ હાંકનાર જાણે કે કોશી ઉપર આવ્યો. વળી કેટલીક જગ્યા પરનું પાણી એવું કડવું ને ખાંડ હોય છે કે તે પીધું હોય તો જીભાળજ લાગે. આ દેશમાં જે રેતીનાં રણ છે તે આફ્રિકાનાં ને અરબસ્તાનનાં રણઆગળ કંઈજ નથી. ત્યાં પાણી પાણી કરતાં માણસ કેવાં મરી જાય છે તે નીચે લખેલી વાત પરથી સહેજ માલમ પડે છે.

અલીબેગ કરીને એક મુસલમાન હતો, તે આફ્રિકા ખંડના મોશાફો દેશમાં મુશાફરી કરવા ગયો હતો. તે ત્યાંથી નીકળીને વહાણમાં ખેસીને તુર્કસ્તાન તરફ જયાનો ઇશિદો રાખતો હતો, મોટે માંડુલા દેશમાંથી બંદર કાંઠાના એક શહેરમાં જવાનું ધારીને નીકળ્યો. તેની સાથે બે અમલદાર ને ત્રીસ સિપાઈ હતા. પણ નીકળ્યા પછી તેને માલમ પડ્યું કે એની વાટ જોઈને ૪૦૦ આરબ લૂટવાને મનઝમ ટાંપી રહ્યા છે. તે વાસ્તે અલીબેગ તે રસ્તો છોડીને ખીજે રસ્તે ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં રાત પડી. રાત અંધારી હતી, તથા વાદળાં ઘણાં હતાં તો પણ તે રાતમાં ને રાતમાં બહુ રસ્તો કાપ્યો અને સવારના નવ વાગતે એક નાણું હતું તેને કાંડે મુકામ કર્યો, ત્યાં કેટલાક આરબ તેને આવી મળ્યા. પછી દૂધ કરવાની વખતે તૈયારી કરી એટલે પેલા શિપાઈઓએ કહ્યું કે, હવે આ આરબ તમને રસ્તો દેખાડશે મોટે અમને રજા આપો. તેથી અલીબેગે તમને રજા આપી. તે જતા હતા તેવામાં તેમનામાં કાંઈ કુજી થયો તેથી અલીબેગનું અંતે ખીજાઓનું મન તે પતાવવામાં લાગ્યું અને ખીજા અંદેશા મનમાં ઉત્પન્ન થતા હતા તેથી પેલા નાજામાંથી બાટખરચીસાઈ પાણી ભરી લેવું જોઈએ તે ભરી લેતાં જૂલી ગયા, ને આગલ ચાલ્યા.

પાઠ ૧૮. રેતીનાં રણ. ભાગ ૩.

પેલા ૪૦૦ આરબ પકડી પાડે મોટે ઊતાવળા ઊતાવળા આડવાડે ચાલતા હતા. પણ આડાં અવળાં જતાં રસ્તે મુદ્દલ પાણી કે આડનું

હું સરખું ન આવું. ડુંગરએ નહોતો કે તેની છાયાએ
 બેસે. રાત વાદળ થયું હતું તે વેરાઈ ગયું, તેથી તાપ તો કહે મારું
 કામ, ને લૂના તો ભડકે ભડકા આવે, એવા રણમાં અલીબેગ રસ્તો
 કાપતો કાપતો આવ્યો. તેમણે પેઠેલે દહોડે જે આધેલું તેજ, અને
 ભેડાને પણ કડાકાજ હતો. મધ્યાન વિત્યાપછી માણસો તથા ઘોડા
 પાકવા માંડ્યા; અચ્ચર જરા ચાલે એટલે ઠંડા વાગે ને પડે, તેને ઉઠાડ-
 વાને માણસમાં જે કૌવત હતું તે જતું રહ્યું. એ વાગ્યા એટલે
 તેઓમાંના એક માણસ ભમરી ખાઈને નીચે પડ્યો ને પાણી પાણી
 ખોલ્યો. અલીબેગ ત્યાં ઉભો રહ્યો ને ત્રણ ચાર જોણે મળીને તેને
 ઉઠાડવા માંડ્યો પણ તેનાથી ઉઠાયું નહીં. એભાન થઈને પડ્યો.
 પાણીની એક *મસક ભીની હતી તે તેના મોંમાં નીચેાવી તો એ ત્રણ
 ટીપાં પાણી નીકળ્યું, પણ તટલાથી તરસ કેમ છીપે? અલીબેગ
 થાકીને ઘણો નાકૌવત થવા માંડ્યો, ત્યારે ઘોડાડિપર સવાર થયો ને
 લાચારીથી પેલા માણસને તેવોજ પડતો મુકીને આગળ આવ્યો. શું
 કરે! તેની પાસે પાણી હોય તો તે આપે ને તેને ઉઠાડે! તે ટોળા-
 માંના માણસો એક પછી એક એ રીતે રસ્તે પેલા માણસના પેડે
 પડતાં ગયાં. પણ તે શું કરે, જ્યાં તેનું ચાલે ત્યાં ઉપાય કરે! અ-
 ચ્ચરો પણ ઠોકર ખાઈને પડે ને ઉપર લાદેલા બાળને પણ ત્યાંનો
 ત્યાંજ રહે. અલીબેગ તો જેમ અને તેમ ઉતાવળ કરી આગળ
 ધમ્યો.

તેનાં ઘોડો ઘણો મજબૂત હતો તોપણ ઠોકર ખાતો. જ્યારે
 જ્યારે પોતાના માણસોને ઉતાવળ ચાલવાનું કહે, ત્યારે તેઓ તેની
 તરફ જુએ અને પોતાના મોંતરફ આંગળી કરીને દેખાડે કે ગળે
 કાચકા પડી છે, ને ખોલાવુ નથી. બધાઓના મનમાં હવે નક્કી
 થયું કે પાણીવગર તો મરી જવાના. છેલ્લે ચાર વાગવાને સુમારે
 અલીબેગ થાકથી તથા તરસથી ઘોડાઉપરથી પડ્યો ને બેશુદ્ધ થઈ
 ગયો. ત્યાં તેની વારે ધાવાને કોઈ પણ હતું નહીં, કેમકે તેની

* મસક એટલે પાણી ભરવાની ચામડાનીકોથળી.

સાથે ત્રણ ચાર માણસ હતા તેમાંનો એક તો તેજ વખતે પેહોષ થઈને પડ્યો, અને ખીજા હતા તેમની પાસે પણ કાંઈ ઈલાજ નહોતો કે અલીબેગને ઉઘાડે.

પાઠ ૧૯. રેતીનાં રણ. ભાગ ૪.

એ રીતે અરધા કલાકસુધી બેભાન રહ્યો એટલે તેની સાથેના માણસોની દૃષ્ટિએ આશ્ચર્ય એક કાફલો આવતો દેખાયો. કાફલાના સરદારે એ મુસાફરનું સંકટ જોઈને તેમના મોંઢિપર પાણી છાંટવાને પોતાનાં માણસોને હુકમ કર્યો. તે જાગતાંજ અલીબેગને બાન આવ્યું. પેહેલ પેહેલાં તો તેની આંખે અંધારાં રહ્યાં, પણ થોડી વાર થઈ ત્યારે સાત આઠ માણસ તેની પાસે પેહેલાં તરફ મડ્યાં. એ તેમની સાથે બોલવાનું કરે પણ ગળામાં પાણીવગર બંજના બંજે તેથી બોલાયું નહીં, ને મોંતરફ આંગળી કરી. પેલા ધ્યાન માણસે તેના હાથોપર ને મોંપર પાણી છાંટ છાંટ કર્યું, તેથી તેને પાણી પીવાની શુદ્ધિ આવી અને તે પીધું ત્યારે તેનાથી બોલાયું. તેણે પૂછ્યું કે, ભાઈ તમે કોણ છો? તેને બોલતાં સાંભળીને તેમને બહુ આનંદ થયો, ને કહ્યું કે, 'પીરો નહીં! અમે ચોર નથી. અમજ સમજાજો કે પરમશ્વરજી અમને અહીં મોકલ્યા છે. તેમણે તેના ઉપર પાણી રેડ રેડ કર્યું ને થોડી મસક પણ ભરી આપી. તેમણે પોતાની પાસેનું ધણું પાણી આપી દીધું તેથી તેઓ એ રણમાં વધારે વાર ન રહ્યા, કેમકે વધારે વાર રહે, તો તેમની પાસે રહેલું પાણી ખૂટી જાય ને ખીજું મળે નહીં, તેથી તેઓ આગળ ચાલ્યા.

અલીબેગ પણ પોતાના ઘોડાઉપર સ્વાર થયો ને રસ્તો લીધો. રાતે સાત વાગતે એક નાળાંઆગળ જઈ પહેંચ્યા ને ત્યાં મુકામ કર્યો. ત્યાં તેનાં પાછળ પડી ગયેલાં સઘળાં માણસ ને જનાવર આવી મળ્યાં. કાંઈ બાકી રહ્યું નહીં. ને માણસ પેહેલ પેહેલા પડ્યો હતો તે પણ આવ્યો. એ સઘળાં માણસો તથા જનાવરને પેલા કાફલાવાળાઓ મળ્યા હતા તેમણે પાણી પાઈને સાવધ કર્યા હતા.

અલીપિંગને અને ખીજ માણસોને તરસની વેદના બહુ ખમવ પડી હતી. પહેલ વહેલા તો તેમની આમડી સ્ક્રાઈ ગઈ હતી, ને આંખ લાલ હોંગજોકજેવી થઈ હતી. જીભ ઉપર પોપડો ખાન્યો હતો. પછી થાક લાગ્યાથી આલવાની શક્તિ ન રહી ને છાતીમાં અગ્નિ ને ગળામાં લાહે બળે તેથી દમ લેવાતો નહોતો.

આપણા દેશમાં પરમેશ્વરે પાણી ભરપૂર આપ્યું છે તેથી તે જગ કંપાની આપણી ઉપર કેટલી દયા છે !

પાઠ ૨૦. વાવ.

લયાનક શોકાનુર દેશવાળી

વાઘ બિલાડીની જાતના હોય છે, તેથી બિલાડીને વાઘની માફ કહે છે. સિંહની પેઠે અને દેશવાળિ હોતી નથી, પણ એની આમડી સિંહની આમડી કરતાં વધારે શામિલી હોય છે. તેના વાળ જીજ ને સુંદર, અને તેનો રંગ પીજો ને મોઢે કાળા પટા હોય છે. તે નીચે સાફ ધોળો હોય છે. વાઘ વાંછરડા જેવડો થાય છે.

વાઘની વસ્તી ફક્ત એશિયા ખંડમાં જ છે. નદી, નાળાં, ને જ્યાં ઝાડી ધણી હોય, ત્યાં વાઘનું રહેઠાણ હોય છે. ખાણીથી ધણું દૂર કદી રહેતા નથી.

વાધને લોહી બહુ ભાવે છે, તેથી તને ખીજું કેટલું પણ ખાવાનું હોય તો પણ ધરાતો નથી. તેને ધરાય તેટલું માંસ મળે તો પણ જનાવર મારવાને બૂલે નહીં.

વાધ ધણેખરો રાતે શિકાર કરવા નીકળે છે. તે આગલી રાતે શિકાર કરેલો હોય તેને ખાઈને દહોડે કોઈ ઝાડીમાં સૂઈ રહે છે. પણ વખતે કોઈ જનાવર નદીમાં પાણી પીવા આવે તો તે ઉપર ટૂટી પડવાને ચૂકતો નથી. જે ગામ તેની ખાપાસે નવુંસરું વસ્યું હોય તે ગામનાં ઘેર તાણી જાય છે. તેમાં બેંસોનો શિકાર ઘણો કરે છે. જેમ મિંહને સેહેલથી પળાય છે તેમ વાધ પળાતો નથી, તોપણ કોઈ વખત તેના રખવાળસાથે બહુ હળી જાય છે. એક વેળાએ એશિઆ ખંડમાંથી એક વાધણને વહાણમાં બાર્લોન વિલાયત લઈ ગયા. ત્યાં વહાણમાંથી ઉતારી તે વખતે તેને જોવાને બહુ લોકની ઠઠ મળી હતી. તેથી તે એવી બયાનક દેખાવા માંડી કે તેના નવા રખવાળની તેની પાસે જવાની છાતી જરા ચાલી નહીં. પણ જ્યારે તેનો જૂનો રખવાળ તેની નજરે પડ્યો ને પાસે ગયો, ત્યારે તેની સાથે જોલ કરવા બેઠી, તંને ચાટ્યો, ને ઘણી રાત્રી થઈ. વળી જ્યારે તે ગયો ત્યારે તે ઘણું રોહને આપ્યો દહોડો શાકાતુર જેવી બેસી ગઈ.

મુંખઈની પાસે ધારાપુરીનાં બેઠ છે ત્યાં એક વખતે કેટલાક સાહેબ લોકના દીકામાં એક વાધનું બચ્ચું આવ્યું તેને તેમણે ઉચકી લીધું, ને ત્યાંથી ચાલ પકડી, કેમકે વાધણ આવે તો મરે ત્યાંસુધી તેમનો કેડા છેડે નહીં. પછી તે બચ્ચાને સારી પેટે ખવરાવી પીવરાવી માટું કર્યું. જ્યારે માટે વાધ થયો ત્યારે એક દહોડો ફરતાં ફરતાં માંસ ટાંગેલું હતું ત્યાં તે આવ્યો ને લોહીનાં ટીપાં નીચે પડેલાં ચાટ્યાં. તે આપતામાંજ એટલાં તામસી થઈ ગયો કે કુદી કુદીને તે માંસ નીચે પાડીને ખાધું, ને બહુ વિકાળ થયો; જેને દેખે તેને મારવા ધાય. એમ દોડતો દોડતો જંગલમાં જતા રહ્યો. એટલા દહોડાસુધી તેને કાચું માંસ આપતા નહોતા તેથી તેનો સ્વાદ તે કાંઈ જાણતો નહોતો, પણ પેલું લોહીનું ટીપું ચાખ્યું, એટલે એનો મૂળ રવભાવ ખુલ્લો થયો.

अद्विपरधी सार अके ने भाखुसना मुण स्वभाव कुर के इष्ट होय ते
 सारा भाखुसमां कदाचित सारी सारी वाता करे त्वारे भाजम न पडे,
 पाखु ते अकेसो पडे ने प्रसग आवे त्वारे पीताना स्वभावप्रभाखु
 वर्त्थावगर रहे नहीं; त्वारेन तेना परे स्वभाव भाजम पडे.

पाठ ११. साहस काम न करवाविषे.

साहस	भति	पतिवता	विविध	मत
नेट	शय्या	गुह्य	प्रसव्या	अन
आंधव	वधामणी	दावानण	कुडो	कहपांत
तत्पर	विभासणु	हर्ष	मानना	गुणता

आमार्ध

सिधपुरे नाम सुद्धर गाम,
 नारसिह गणगु नाम,
 वसे अके आकाखु महाभति,
 पतिवता तेने धेर सता. १
 पेट नही पुत्री के तब,
 अधिरुपर अनु मन,
 विविध प्रकार करे ते मत,
 करे आयरखु इडां कृत्य. २
 नरनारी अ पवित्र नेट,
 तोय पुत्रना आवे पेट,
 मनमां राप्ते नारी मया,
 वसे दिले पुत्रपने दया. ३
 आप धेर अके नोणनु वर्यु,
 तरकडु ते आंगखु वर्यु,

પાસે માત નહીં તે તણી,
દયા ઉપની મનમાં ઘણી. ૪

રાખ્યું પાસ પોતાને ઘેર,
પાય દૂધ પ્રાંતે શુભ પેર,
પોઢાડે રાખ્યામાં જોડ,
કુંવર તુલ્ય પહોંચાડે કોડ. ૫

થયું મોઢેં તે તો આળ,
ન કરે એકે અદકી આળ,
વાચ્યા નહીં સુખે તે તણી,
અકલ મનુષ્યતણી છે ઘણી. ૬

તેનાં પગલાંથી પછી જેટ,
પ્રસવ્યો પુત્રજ તેને પેટ,
આંખ્યાં છે તોરણ આરણે,
પોઢાડયો પુત્રે પારણે. ૭

હરખ ધણો દીવાળી દેને,
નોળકપર માનનાંનું મેને,
તન મન ધન જાણે તેહને,
દયા ધરે અદકી દેહને. ૮

એક દિવસ છે સુત પારણે,
જીવંતી ગમ્મ જળ કારણે,
સોંપ્યાં નોળને પેલો પુત્ર,
તજસાડે એ છે ધર અત. ૯

રખે એહને ગુવારતો,
ચીસ કરી રખે મારતો,
આળક કપકો દેશે મને,
તો હું ગાળો દેહશ તને. ૧૦

સોંપી બાળ કાળ ભરવા મર્યા,
 ચાર ઘડી બે ચારેક ઘર્યા,
 અડધો પારણું મોટો નાગ,
 બાળકને ઉસવાનો લાગ. ૧૧

અંમરું વળગે નેટલે,
 નોળે તે દીઠાં તેટલે,
 રે મારા બાંધવને આપ,
 એ પાપી ક્યાં નારી જાય ? ૧૨
 એમ કહીને દીધી ડોર,
 કરડ્યા પેટેલી ઝાલી કોર,
 મરડી કાઢ્યા કટકા સાત,
 એવે આવતી દીઠી માત. ૧૩

વધામણી ખાવા કારણે,
 નાજ ગયો સામો પારણે,
 બાચા નહીં તે બોલે કેમ,
 આવી ઉભો સામો તેમ. ૧૪

મુખ લોહીઆળું પલે કપ્પે,
 જાણું માએ બાળક મેયું,
 દીઠું લોહીઆળું જે મુખ,
 દાવાનળ થઈ લાગ્યું દુખ. ૧૫

અરે પાપો તું ફૂડો કાંજ,
 માર્યો મારો નાનો બાળ,
 નાંખ્યું બેંકુ તબી દીરા,
 મુઆ નોળે અગદાયું શીરા. ૧૬

મરમાં આવી માતા જુએ,
 પોદયો બાળક પારણું રૂએ,
 મોલ્યો બાળક અ પો આપ,
 જુજને ખાતો તો આ સાપ. ૧૭

ओ नोणे मायो ओ काम,
 नहीतर मारे करतल काम.
 ओम कही येतावी मात,
 पड्या दौडा कडका छे सात. १८
 करी कल्यांत धरया पंजी हाथ,
 यणवा मांडयुं तेनी साय,
 जव काढवा तत्पर थडी,
 शिक्षा जोडि तेने कही. १९
 प्रथम मन समजु नहीं माय,
 हवे हाथ धसवे शुं थाय ?
 तने विमासणु करवी पडी,
 जे येती नहीं पोडला धडी. २०
 दाहगे.

साहस कर्म कर्या थडी होय हर्षणे नाश.
 दपो ओ दृष्टांतथी, कहे कवि सामगदास.

पाठ २२. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग ६.

हुमायुंनो दीकरों अकबर हतो. ज्यारे हुमायुं पड्यो त्यारे अक-
 बर तेर वरसनी काची उमरना हतो. बेहेरामखां नाम एना फौजना
 सरदार एना पक्षमां हतो. ए सरदारने लोको खानबाबा एटले
 राजपिता कहेता. सुलतान आदिलीना वजीर हेमुने अंते पानी-
 पतना मेदानमां हरावनार ए बेहेरामज हतो. ए पानीपतना मेदा-
 नमां बाबरे इब्राहीमने हराव्यो हतो. ए वजीर हायो एटल
 महंमद आदिली बंगाले नासी गयो, त्यां ते मायो गयो. त्यास्पछी
 सिकंदर सुर एज एकलो दुश्मन अकबरनो रघो, ते पोताने पंजाब-
 नो पादशाह कंहवडावतो. तेने पण बेहेरामखांए हराव्यो. त्यार-
 पछी तैमूरनी ओलादना पादशाहो आखा भरतखंडना पाछा धणी
 थया. इ० स० १५५७.

अकबर काँची उमरनो हतो ए बात खरी, पण तेणे जन्मथीज दुख बढेलुं हतुं तथा बंधीखानामां एटलो मोटो थयो हतो तेथी पछी बेहेरामना ताबामां रहीने दहाडा काढवानुं तेने गमतुं नहोतुं, केमके निर्दयपणुं तथा अहंकार ए बेहेराममां मोटा अवगुण होता. जे अमरोउपर पादशाहनुं हेत हतुं तेमने पण तेणे सजा करीने मारी नाख्या. तेउपरथी अकबर एकाएक छानोमानो आग्रिया दिल्ली जतो रह्यो. त्यां आग्राने तेणे एवा दवाई फरवी के मोर्गविना बीजानो हुकम कोईए मानवो नही. तेथी बेहेराम गीमाईने मके जबासार गुजराततरफ गयां पण मार्गमां तेने घणोज क्रोध चटयो. तेथी ते बळवो उठाववामार पाछां वळीने पंजाब गयो. पण अकबरे आग्राने तेने पकडयो. पछीए बादशाहने दया आव्यार्थी तेने मुकी दीधो. बेहेराम मके जवामार निसर्गो, पण एणे कोई अफघानने मारी नाख्यो हतो तेनी दीकगे एने गुजरातमां भळ्यो तेणे एने मार्ग नाख्यो.

पछी सघळो राजकारभार अकबरने माथे आनी पड्यो. चित्रनी तथा गोर ए मुलकांमांथी जे गिने आगला पादशाहने आशरो भळवो ते गिने अकबरने कंई आशरानुं ठेकाणुं नहोतुं, माटे तेणे एवो निश्चय कयौ के आग्रा भरतखंडना लोकांने वश करीने भरतखंडमांथीज जे आशरो जोईए ते मेळवो, वास्ते तेणे हिंदुओ तथा मुसलमानो बनेने मोटा मोटा दरजानी जगो अपि, ने सरकारी नोकरीमां तेमना धर्मनो भेद राख्यो नही. वळी मुसलमानी धर्ममां जूदा जूदा पंथ छे ते पंथनो पण एवी भारे जगा आपवामां भेद गण्यो नही. एनी ए धारणा बहु उमदा हती. अने पोते जीव्यो त्यांसुधी एज धारणाप्रमाणे चाल्यो.

पाठ २३. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग ७.

पोताना ताबाना अधिकारों तथा सरदारों अनं सुबाओंउपर पोतानी सत्ता बेसाडवी एटलें काम प्रथम अकबरने करवानुं हतुं ते तेंणे नीचेप्रमाणं कयुं.

सुलतान आदिलीनो एक शाहजादो शाहशाह करीन हतो तेना सामा थवासारु अकबर खानजमाने जुवानपुर सोंपिचुं हतुं. ते अकबरने गांठवा न लाग्यो मांटे अकबर तेन जलदीयो पाधरो दोग कयौ. पछो आदमखाना धारणा मालवा पचावी पडवाणी हती तेने अकबर हराव्यो : पण त्यारपछो तेण पाटशाही मेंहलमा आर्वीने अकबरना वजीरने मारी नाख्या, तथा अकबरने गुस्ता आर्वी, अनं ज ओरडामा ए वजीरने तेण मारी नाख्या हतो तेज ओरडाणी बारीएथी तेने अकबर फेंकी देवडावीने मारी नखाव्यो. पछो फरीने खानजमाने बलवा कयौ अनं लडता अकबर तेन मारी नाख्या. त्यारपछो अकबरना बीजा बे सरदारोंए नारी जईने काबुलमाथी तेना भाई हकीमने काढी मुक्यो. हकीम पंजाब लवाने आव्यो पण अकबर तेने हुठावी मुक्यो, अनं काबुल पण तेण सर कयुं. बाबरना साथ सुलतान मीरजा आवलो हतो तेण तथा तेना कुटुंबना माणसोए छेले बलवा उठाव्यो. सुलतान मीरजाने काढी मुक्यो, तथा ते नार्शाने गुजरात गयो. वळो अमलदारोने तथा सरदारोने वश करवानुं काम अकबरने माथ आवो पड्युं हतुं, अनं ज्यांर ते बधाओंने जीती रह्या त्यार तेना उमर पचीश वरसनी हती. इ० स० १५६६.

पाठ २४. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग ८.

अमीरोने वश कर्यापछो पोताना मुलकना बंदोबस्त करवामा अकबर दिल लागाव्युं. चितोडनो रजपूत राजा गुजरातथी इशानखूणमा

मेवाड प्रांत छे त्यां राज करता हतो, तेना उपर अकबरे प्रथम चडाई करी. ए राजा तो नाशी गयो, पण तेनो वजीर जयमल चितोडमां घेराई गयो. अकबर ए वजीरने पोताने हाथे गांळीवती मारी नांख्यो, एटले तेनी तरफना सघळा ८००० रजपूतो तेना उपर तूटी पड्या ते पण मार्या गया. पण अकबर छतां ए राजाना दीकरा प्रतापसिंहने पोताना बापनो सघळो मुलक पाछो मळ्यो, त्यारपछा तेणे उदेपूर वसाव्युं. त्यां आज पण तेना वारस राज करे छे.

बधी जातनां रजपूतांसाथे लडाई न करतां जेपूर अने मारवाडना बे राजकन्याने अकबर परण्यां, कमके हिंदु तथा मुसलमान ए बनेने मरखा गर्णाने बधानी प्राती मेळववी एवी तेनी धारणा हती.

पछी गुजरात पाछुं जीती लेवानुं मोटुं काम अकबरे आरंभ्युं. ए वखते ए प्रांतमां घणी गडबड धई रह्यी हती. त्यांना पादशाह मुजफर शिजो करीने हतो तेनुं कांईज चालतू नही. त्यांना सरदारोमां पण कांई संप नहांतो. एक सरदारना ताबामां अमदावाद अने खंबात हतां, एकना ताबामां सूरत तथा भरूच हतां, अने एकना हाथमां धंधुका तथा धोळका हतां. मुलतान मीरजा पोताना कबीलाने लईने गुजरातमां नाशी आव्यो हतो. छेल्तावारे ए मुजफरखाना वजीर एतमादखां ए अकबरने लखा मोकल्युं के अहीं आर्वीने गडबडाट मटाडो, तेथी अकबर आर्वीने ए मीरजाना कबीलाने काटी मूक्यो. ए काममां जेपूरना भगवानसिंह अकबरने मदद करी. जुओ मुसलमाननी सामा लडाई करवामां हिंदु लोके अकबरने ए वखते केवी मदत करी !

अकबर गुजरातमांथी गयो ऐटले मीरजानां खानदानमांनो एक जण पाछो आव्यो. ते वखतमां वरसादना दहाडा हता तोपण अकबर बेहेली बेहेली नव दिवसमां आघेथी पाछो पाटण आवी पोहोच्यो. त्या आर्वीने तेणे थोडाक सिपाईओनो जमाव करीने

मीरजाने मारी नांख्यो. ए रीते इ० सं० १५७३ मां गुजरात प्रांत पाछो हिंदुस्तानची गादीतळे आब्यो. तेपेहेलां महंमद तब-लखनी बखनथी १७९ वरससुधी ए प्रांत स्वतंत्र हाकेमोना हाथमां रख्यो हतो.

पाठ २८. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग ९.

त्यारपछी अकबरे बंगाला पाछुं सर कयुं. हुमायुं देशनीकाल भोगवतो हतो तेवामां सुलतान आदिलिनी सामा बंगालाना लोके हुलड कयुं हतुं. त्यानो हाकेम दाउद हती तेमां काई जोर नहोतुं. तेथी अकबरना सेनापति टांडरमल ए प्रांत हाथ करी लईने दाउद-ने मारी नांख्यो, तो पण बंगाला देशमां पूरी समाधानी थईं शकी नही, केमके जे सिपाईओने हाथे ते देश सर थयो. हतो तेज सिपाईओ फरी गया. तेमने हरावी नरम पाडया एटले बीजुं बंड जाग्युं. शीरशाहना कुटुंबीओ अफघान हता अने बंगालामां तथा तेनी दक्षिणे ओढीआमां घणा अफघान लोक आबिने वसया हता, तेमने मुगलाई राज पसंद न्होतुं तेथी तेमणे हुलड मचाव्युं. ए बधी गडबडाट मटाडीने ए प्रांतमां समाधानी करता इ० सं० १५९२ नुं वरस आबी पोहोंच्युं.

बंगालामां लडाईं चालती हती तेवामां ब मोटां बंड उठयाथी अकबरने हरकत पडी. एक बंड तो एना भाई हकीमे मचाबिने पाछी पंजाबउपर चडाई करी. अकबरे जईने तेने काबुलथी बहार काढी मूक्यो, पण तेने पाछो आववा दईने फरीथी तेने तेनी जग्या-उपर बहाल कयौं. बीजा बंडनो मचावनार गुजरातनो मुजफरशाह हतो. तेना उपर मेहेरबानी करिने पादशाहे तेने जागीर आपि हती, तोपण तेणे बलबो करी अमदावाद तथा भरुचने घेरो घाल्यो आखर तेने हठाबिने काठीआवाडमां काढयो, तो त्यां पण तेणे हुलड

જારી રાખ્યું. આશ્વરે ૬૦ સુ. ૧૫૮૧ માં એને પકડીને આગે લઈ જતા હતા ત્યાં માર્ગમાં તે આપઘાત કરીને મુક્યો.

૬૦ સ. ૧૫૮૫ માં અકબરનો ખાઈ હકીમ કાબુલમાં મરી ગયો, તેથી અકબરે જઈને તે કાબુલ પ્રાંત કબજે કર્યો. હીમાલય પર્વતની વચગાળે અરધોક પર્વત ચડતાં પાંચર મેદાન આવે છે ત્યાં કાશ્મીર દેશ છે. કાબુલથી એ પર્વત પાસે છે એવું જાણીને અકબરે એ દેશ સર કરવાનો મનસુબો કર્યો. એ પર્વતને મથાળે તો નિરંતર બરફ રહે છે પણ મેદાનમાં નદી, નાળાં, તથા સરોવર ઘણાં છે, અને ત્યાં સુંદર ફલ્લ ફલ્લાદી થાય એવી વાડીઓ ઘણી છે. કાશ્મીર દેશ જતાં પહાડની બગોલો આવે છે તેથી તે માર્ગ વિકટ છે, તેણે કરીને અકબરે ફોજ મોકલી હતી તે ત્યાં પહેલે વર્ગે પહોંચી શકી નહીં, પણ બીજે વર્ગે જઈ પહોંચી. इसवी सनना चौदमा सैकड़ाथी क़ाश्मीरमा मुसलमाननुं राज चाल्युं आव्युं हतुं, ते मुसलमान लोक अकबरने तावे थया. त्वांरपछी अकबरना वारस उनाळाना दिवसमा ए रळी-आमणा देशमा मुक़ाम राखीने आनंद पामता.

પાઠ ૨૬. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૧૦.

અકબર પોતાના રાજની પશ્ચિમ હદતરફ કોઈ બીજીજ ફતેહ કરવાના મનસુબાથી ગયો. ઠંઠ સિંધુનદીના મૂઠપાસે એક મેદાન છે, ત્યાં હાલમાં પેશાવર શહેર છે. એ મેદાનની ચારે તરફ પહાડો છે. તે પહાડમાં *યુસફઝી જ્ઞાતના નિરોગી અને જબરા લોક રહેતા હતા. તેમનામાંથી રોશનીયા (શટલે પ્રકાશવાળા) પૈથી લોકોએ પહેલાં ભરતજંડને નાહક નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું. તેમનો

* યુસફઝી લોકો શટલે અપધાન.

તથા તેસિવાય તમામ યુસફઝી લોકોનો બંદોબસ્ત કરવો એવું એ વચ્ચેને અકબરના મનમાં આવ્યું.

(૬૦ સં ૧૫૮૬.) જેનલા કરીને અકબરનો દૂધ માઈ હતો, તથા બીરબલ કરીને એક ગઘ્સ હતો, તેના ઉપર અકબરની ઘણી મહેરબાની હતી. તેણે એ બંને જળને ફોજના આગેવાન કરીને મોકલ્યા. તેઓ વગર વિચારે પર્વતના કોતરમાં ચાલ્યા, ત્યારે તેમને શત્રુની ફોજે ઘેરી લીધા. હવે વાત એવી હતી કે જેનલાને અને બીરબલને અળબનાવ હતો, અને જ્યાં એકો નથી હોતો ત્યાં જોર પળ હોતું મથી. બીરબલ પોતે એકલોજ આગળ ચાલ્યો, પણ આગળ જતાં તેને શત્રુએ ઘેરીને મારી નાંચ્યો. જેનલાએ પાછા હઠવાનો ઘણો ઉપાય કર્યો, પણ તે કાંઈ ચાલ્યો નહીં. અંતે તે ઘેરાઈ ગયો, અને તેની ફોજ નાશી ગઈ, તથા પોતે નાશીને અટકને કિલ્લે ગયો.

બીરબલને માટે અકબરને ઘણો બઢાપો થયો. બાદશાહેને એવું લાગ્યું કે હવે જેનલાનું તો મોટું ન જોવું. પછી તેણે ટોડરમલ તથા માનસિંહ એ બે મોટા સરદારોને મોકલ્યા. તેમણે યુસફઝી લોકને વશ કર્યા. ત્યારપછી એ બે સરદારોએ એકલા રોશનીયા પંથીઉપર હુમલો કર્યો. એ પંથવાઢાઓનો સરદાર જલાલ ૬૦ સં ૧૬૦૦ માં માર્યો ગયો, ત્યાંમુઢી તેમણે બંહાટુરીથી લડાઈ કરી. પણ અફઘાન લોકો પુરેપુરા કોઈ દહાડો મુગલ લોકને તાબે થયાજ નથી. પહાડી મુલકના લોક ઘણું કરીને પાધર મુલકમાં રહેવારા લોકકરતા ઘણા સ્વતંત્ર હોય છે. તેઓ જંગલી અવસ્થામાં પોતાનો વચ્ચત કાઢે છે, અને તેમને જીતવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે.

પાઠ ૨૭. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૧૧.

ત્યારપછી અકબર સિંધ જીતવાને ગયો. એ દેશ એણે ઇટ જીતી લીધો. વઢી એનું નસીબ જોરાવર, તેથી ૬૦ સં ૧૫૯૪ માં

કંદહારઉપર પેરો વાલ્યાં, ત્યારપછી ઠેઠ નર્મદાસુધી આજ્ઞા હિંદુસ્તાનમાં અકબરના વચ્ચતમાં સમાધાની રહી.

હિંદુસ્તાનમાં બંદોબસ્ત થયો એટલે દક્ષિણ દેશમાં પોતાનો અમલ બેસાડવાનો અકબરે મનમુગ્ધો કર્યો.

દક્ષિણમાં અહમદનગર કરીને શેહેર છે, ત્યાંની ગાદીના બારસા-બાબત મોટી તકરાર ઊઠેલી હતી. તે ગાદીનો ચાર જણ દાવો કરતા હતા. તેમણેના એકે અકબરની મદદ માગી, તેથી તેણે પોતાના શાહજાદા મુરાદને ગુજરાતને રસ્તે ફોજની સાથે મોકલ્યો, અને મીરજાખાને બીજા ફોજની સાથે માલવાને રસ્તે મોકલ્યો. પણ એ મદદ માગનારા હાંકમની સામી ચાંદબીબી લડવાને તૈયાર થઈ. તે એવી તો બહાદુર હતી કે તેનો જોડો ભરતચંદમાં ભાગ્યે મળી આવશે. તે અહમદનગરના કિલ્લામાં બરાઈ બેઠા, અને કોટ તોડીને મુગલની ફોજ શેહેરમાં પેસવા લાગી એવું માલમ પડ્યું, એટલે બકતર પેહેરીને તથા મોંહપર બુરખો નાંખીને તે ત્યાં ગઈ, અને મુગલોને પાછા કાઢ્યા. એવું કહે છે કે એ બાઈની દારુ ગોળી ખપી ગઈ, ત્યારે સોનારૂપાનાં નાણાં તથા પોતાની પાસે ઢાંચેર હતું તે પણ દારુ ગોળીને ઠેકાણે વાપર્યું. મુગલ લોકે તેની સાથે સલાહ કરવાની ખુશી બતાવી. તેઉપરથી એ બાઈએ વરાડ પ્રાંત તેમને આપ્યો, એટલે મુરાદ ચાલતો થયો.

ત્યારપછી એ પ્રાંતના સીમાડાબાબત તંટો ચાલતો રહ્યો, તથા ગોદાવરી નદીઉપર મોટી લડાઈ થઈ. એ લડાઈમાં અકબરે મોકલેલી ફોજની સરસાઈ ન થઈ, તેથી અકબર પોતે દક્ષિણમાં ગયો.

અકબર ત્યાં પહોંચ્યો તે પેહેલાંદોલતાબાદ સર થયું હતું. પછી અકબર અહમદનગર ગયો. ત્યારે ચાંદબીબીએ આગળની પેઠેજ બહાદુરી દેખાડી, પણ એ ચડાઈની ગંડબડમાં તેના કોઈ વેરીએ તેને મારી નાંખી. મોટા મોટા સરદારોના જેવી એનામાં બહાદુરી હતી,

अने अहमदनगरमा एना जेवो कोई शूर वीर नहोतो. ए लडाईमा खानदेशना राजाए अकबरने मदद करी होती. पण पछा थोडा दिवसमा तेओने एक बीजासाथे अणवनाव थयो, तेथी अकबर खानदेश जीती लीधो, अने पोताना दीकरा दानीआलने त्यानो सुबा बनाव्यो. राजानी साथे बिगाड करवाकरता तेमनी साथे सलुक राखवानुं अकबरने घणुं गमतुं हतुं, तेथी तेणे विजापूरना राजानी कन्यासाथे दानीआलने परणाव्या.

पाठ २८. हिंदुस्तानना इतिहास. भाग १२.

पोताना दीकरा सलीमनी बदचालने लीधे अकबरने दक्षिणथी पाछुं जवुं पड्युं. ए शाहजादाने दारु पीवानुं व्यसन पड्युं हतुं. ए व्यसनथी ते एटलो बधो तो खराब थयो के पोताना मांवापसाथे केम चालतुं तेनुं पण तेने भान रहुं नहीं. अकबर आग्रे गयो, त्यारपछी सलीम तेना कवामां रहेतो होय एवुं जणावा लाग्युं खरुं, पण लश्करी काममां मरदारी करबाने ते नालायक ठयौ, माटे ते अलाहाबाद गयो. त्यां ते नाना प्रकारना दुर्व्यसन तथा जुलम करवा लाग्यो, तेथी तेनुं मन कठोर थतुं गयुं अने आगळ जतां मोटा पापी कर्म करवा लाग्यो. एक गुनेगारनी तेणे जीवतां चामडी उतारी लीधो. ए वखतमां अकबरनी मा मरी गई, तेथी सलीम शोकातुर थईने पोताना बापपासे आग्रे गयो. त्यां पण तेनाथी छानामाना बेसी रहेवायुं नहीं. तेणे पोताना दीकरा खुशरुसाथे कजीओ कयौ, तेथी खुशरुने ते अळखामणो लाग्यो. अकबरनो बीजो दीकरो मुराद गुजरी गयो, तथा तेनो बीजो दीकरो दानीआल दारु पीवाना व्यसनथी मरण पाग्यो. एवी रीते ए खराब व्यसनथी अकबर सरखा मायाळ पुरुषनुं काळजुं बळ्युं.

બાબરના આજ્ઞા કુલમાં એ દુર્ગુણ પસંદલાં હતાં. બાબર તથા હુમાયુ એ બંનેના શરીરમાં દારુના વ્યસનથી રોગ પેઠાં હતો.

એ દુઃખ અકબરને ધણુંજ લાગ્યું અને ૬૦ સં ૧૬૦૫ ના સપ્ટેમ્બર મહિનામાં એવું જણાયું કે અકબર જ્ઞાણ દહાડા નહીં કાઢે. યુગરૂને ગાદી મઠે એવો ઉદ્યોગ કરવાને તેના મઠતીઆ ચૂકત નહીં, પણ અકબર પોતાના દાકરા સલીમને પોતાના મુઆપછી ગાદી મઠે એવો ઠરાવ કર્યો, અને તે ઠરાવ સૌએ કબૂલ કર્યો, તથા યુગરૂના મઠતીઆઓનું કાફે ચાલ્યું નહીં. પહેલાં તો બીકને માંર અકબરના પાસે સલીમ જતા નહીં, પણ આ વાત થયાપછી તે પોતાના વાપના પાસે ગયો. પછી અકબર પોતાના સઘળા અમીરોને બોલાવેને કહ્યું કે, મારા સાથે મુલકદુઃખમાં સામેલ રહેતા તેજી રીતે મારા દાકરા સલીમના સાથે રહેજા; એના સાથે કર્જાઓ કરશો નહીં. પછી તેણે પોતાની તરવાર સલીમને વંધાવી અને પોતાના મિત્રોની વરદાશ રાખવાની ખલામણ કરી. ત્યારપછી મુસલમાની ધર્મપ્રમાણે પરમેશ્વરના પ્રાર્થના કરાંને તે મરણ પામ્યો.

જે મુસાફરોએ અકબરને દીઠાં હતાં, તે એવું લખી ગયા છે કે, પાદશાહ બુદ્ધિમાન હતો, અને કદમાં ઝંચો તથા રંગ અંગેજ લોકજેવાં ગારાં હતાં. તેને ઝંચ થોડો હતો, તથા તે મિતાહારી હતો. તેને શિકારનાં શોક હતાં, અને તે એવાં તો ચંચલ હતાં કે થોડેં બસીને અજમેરથી આવે બે દિવસમાં જતો. એ બે શહેરવચ્ચે ૨૨૦ મૈલ એટલે સુમારે ૧૧૦ ગાઉનું છેટું છે. તેને આગ્રામાં ઢાટયો છે; ત્યાં આજ પણ તેનો રોજો છે. એ રોજો એટલો તો મોટો છે કે તેમાં સ્વારોની આજી પલટણોનો મુકામ કોઈ કોઈ ચાર કરવામાં આવે છે.

પાઠ ૨૯. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૧૩.

શોધન.	શાસ્ત્ર	કુરાન	પાદરી	નાસ્તિક
પુષ્ટિ	નિશ્ચય	રાજવિદ્યા	પુનર્વિવાહ	દલીલ

અકબરનો બહાદુરીનું વર્ણન કરવામાં તથા તેને ઘણા મુલક જીત્યા તે વાત લખવામાં આવી છે. સ્વરી, પણ સઘળા કરતાં મારે કામ જે તેણે કર્યું તે હવે લખીને છીએ. તેને પોતાના રાજનો બંદોબસ્ત કયો લેથી એની સ્વરેસ્વરી મોટાઈ જાહેર થાય છે. એના બંદોબસ્તથી એના રાજમાં જેવું રૈયતને મુશ્કેલ મળ્યું તેવું બોજા થોડાજ રાજાઓને હાથે રૈયતને મળ્યું હશે.

પોતાના રાજમાં જુદા જુદા ધર્મ ચાલતા હતા તે બાબતનો વિરોધ મટાડવાના દરાદારી તેણે સઘળા ધર્મનું સારીપેઠે શોધન કર્યું. ફૈઝી અને અબુલફઝલ એ બે માર્ગોએ હિંદુશાસ્ત્ર તથા પુરાણનાં મહેનત લઈને અભ્યાસ કર્યો. ગમ્માયણ તથા મહાભારત એ બે મોટા કવિતારૂપ પુસ્તક તથા તેમિવાય બોજા કવિતારૂપ પુસ્તકોનો ફારસીમાં તર્જુમો ફૈઝીએ કરાવ્યો હતો. વઢી ગોંવેથી એક પાદરીને બોલાવીને તેની પાસે બૈબલ, એટલે ખ્રિસ્તી ધર્મપુસ્તકના કેટલાક ભાગનો તર્જુમો કરાવ્યો. અકબરઉપર નાસ્તિકનો દોષ કેટલાક મૂકે છે, પણ જે કોઈ માણસ એ વાતનો બરાબર તપાસ કરે તેને તે વાતવિશે સારીપેઠે સમજ પડ્યાવિના રહે નહીં. વઢી પરાયા ધર્મના લોકોને ધિક્કારવા એવો જોનો સ્વભાવ હોય તે સ્વભાવ મટાડવો એ કામ તો ઘણુંજ સારું છે; તેથી કોઈ પોતાના ધર્મઉપર તેની આસ્થા નથી એવું કહેવાય નહીં, કેમકે હરેક માણસ પોતાના ધર્મને સારીપેઠે પુષ્ટિ આપ્યા છતાં બોજા ધર્મના લોકોઉપર ચાહેના રાખી શકે છે. એના રાજમાં મસલમાન, હિંદુ, તથા ખ્રિસ્તી ધર્મના લોક હતા, તેથી ધર્મની વાતનો નિશ્ચય કરવો એ કામ ઘણુંજ જરૂરનું હતું.

एना मनमा गंमे ते होय पण एटलुं तो खरुं के तेणे पोताना धर्म पोताना रैयतपासे बलात्कारें मनाव्यो नहीं. एनी एवी रीत हती के पोताना दरबारमांना विद्वान पुरुषांनी सभा करिने तेमनी साथे दलीलथी तकरार करवी. मीरजाखां तथा जेनखां अने एवा एवा बीजा मोटा तेना सरदारों पण विद्वान होता. तेथोमांना केटलाएक इतिहासमां कुशळ होता, केटलाएक कविता करी जाणता, अने केटलाएक राजविद्यामां कुशळ होता. अकबरे मुसलमाननी पासे फकत केटलीक साधारण धर्मनी वातो हुकमर्था पळावी.

हवे हिंदुओसाथे ते जे रीते चान्यां तेविशे विचार करो के ते रीत सारी हती के नरशी. तेणे बाळपणमां परणावानी मना करी होती, तथा विधवाओंने पुनर्विवाह करवानां हुकम कयों हतो, अने सती थवानी बंधी करी होती. हमणांना हिंदुओमां जे सारां विद्वान छे, ते बाळपणमां लग्न करवानी रीत नाकळी जाय एवुं चाहे छे तेमणे बंगालांमां नातरानी चाल तो घणा उहापणथी पाडवा मांडी छे तथा सती थवांनी चाल मायाळु अने विचारवंत सरकारे बंध पाडी छे. तेथी कांई सारुं माणस तो नाखुश थाय नहीं. अकबरनी ए रीतर्था ते वखतना हिंदुओनां मनने गंमे तो सारुं लाग्युं होय के माठुं, पण मुसलमाननी धर्म न माननारापासे जजीआ एटले माथा वेरो लेवातो अने जात्राळु लोकपासेथी कर लेवातो हतो ते जे वखत ए पादशाहे माफ कयों ते वखत तेमणे तेनो घणोज उपकार मान्यो हशे, एमां तो कांई शक जेवुं नथी.

पाठ ३०. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग १४.

जमाबंदी प्रत खुलासो सविस्तर कापवुं

अकबरना राजेमां जमाबंदीनी रीत तेना प्रधान टोडरमले बांधी होती. “आइने अकबरी” एटले अकबरना कायदानुं पुस्तक

અબુલફઝલે બનાવ્યું છે, તેમાં તે રીત લખેલી છે. અકબરે આ ત્રણ વાતનો બંદોબસ્ત કરાવ્યો.

૧ લી. એકસરખા માપથી બધી જમીન બરાબર ભરાવી.

૨ જી. દરેક વિષે કેટલો પાક થાય છે તેવિષે નક્કી કર્યું. જમીનના કસપ્રમાણે તેની ત્રણ પ્રત બાંધી. ઉપજમાંથી ત્રીજા ભાગના ધણી સરકારને ઠરાવ્યાં, પણ પાક થોડો થાય અથવા બીજી કાંઈ હરકત થાય તો છૂટ મૂકતા હતા.

૩ જી. સરકારના ભાગવદલ. કિંમતમુજબ રૂપિયા લેવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. પણ જો ખેડૂતની મરજીમાં આવે તો દાણો વગેરે જે પાક્યું હોય તેમાંથી ત્રીજો ભાગ કાઢી આપે તો તે લેવાનો ખુલાસો રાખ્યો હતો.

૬ જમાબંદીનો ઠરાવ પંદેલવેંહલાં તો વરસોવરસ થતો, પણ થોડાક વરસપછી દશ વરસનો ઠરાવ કરી મૂકવાનો શિરસ્તો પાડ્યો, કે તેણે કરીને જો કોઈ ખેડૂત પોતાના ચેતરોનો સુંધારો કરીને પંદાશ વધારે તો તેટલા મુદતસુધી તેનું ફલ તેને મળે. એણે રાજના બંદોબસ્તને સારું મુલુકનાં પરગણાં ઠરાવ્યાં. તે દરેક પરગણાંની ઉપજ સરકારને એક કરોડ દામ એટલે ૨,૫૦,૦૦૦ રૂપિયાની થતી. દરેક પરગણાંની ઉપજ વસૂલ કરવાસારું એક મામલતદાર ઠરાવ્યો હતો. દરેક ખેડૂતની સાથે હિસાબ સમજવો, તેમાં મુખી પટેલને વચમાં લેવો નહીં, એવો મામલતદારઉપર હુકમ હતો. મામલતદાર તથા ફોજદારને માથે સુબો ઠરાવ્યો હતો. દરેક પ્રાંતઉપર એક એક સુબો હતો. એ રીતે એના બધા રાજમાં પંદર સુબા હતા.

પોતાના ઘરમાં પણ એજપ્રમાણે અકબરે સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો. એ સઘડા બંદોબસ્તની સવિસ્તર હકીકત આઈને અકબરીમાં લખેલી છે. એ પુસ્તકથી જણાય છે કે અકબરે જેવો પાદશાહી વૈભવ ભોગવ્યો હતો તેવો આગળ કોઈએ ભોગવ્યો નહીં

હોય પોતાને ચઢવાસારુજ લગ્ન ૫૦૦૦ હાથી તથા ૧૨૦૦૦
 ઘોડા રાખ્યા હતા. તેના ડેરા તંબુ ઠોકાતા ત્યારે જાણે મશ્વમલની
 હવેલીઓને સોનું તથા ડાઘેર જડયાં હોય એવી શોભા થઈ રહેતી,
 અને તેઓનો પથારો શેઠેર જોવડો થતો. પોતે બાદશાહ છે એવું
 ઘરેણાં ગાંઠા પેહેરીને દેખાડવું એ વાત અકબરને પસંદ નહોતી તેથી
 તે પોતે સાદાં પોશાક પેહેરતો. એક યુરોપિઅન મુસાફર એવું
 લખી ગયો છે કે, એ પાદશાહ ઉપર ચૈયત રાજી હતી; અને વઠ્ઠી
 એનાથી વેતી રહેતી હતી; તથા એના ઘાંતુ એનું નામ સાંખઠ્ઠીને
 કાપતા હતા.

પ્રાટ ૩૧. અંગ્રેજી મહિનાવિષે.

અવર ચલુ મગસાર ખોજ

દોહરા.

જાનેવારી જાણી, કેમ્બુઆરી ફરી હોય.

માર્ચ એપ્રિલ મે પછી જૂન જુલાઈ જાન્ય. ૧

એ પછી માય આગષ્ટ છે, સપ્ટેમ્બર સુખ ધામ,

અક્ટોબરના અંતથી નફી નવેમ્બર નામ. ૨

પછી ડીસેમ્બર દેખીને ખરે ખરી કર ખોજ,

તો તેના ત્રણમેં અને પાંચઃ પૂરા રોજ. ૩

ચાર છ નવ અગીઆરમાં તેના તો દિન ત્રીશ,

અવરે એકત્રીશ છે, ખીલે અઠ્ઠાવીશ. ૪

ચલુ ચોથા વરમનો ખીલે ને ખોનાય,

તે તો આગાશુત્રીશનો ગણતાં એમ ગણાય. ૫

વરસ એસતાં બારમી તારીખ તે સંકાંત,

જૂન પાંચમીએ જઈ મળે, રવિ મગસાર નહીં જાંત. ૬

તાપ તપે મે માસમાં, જૂન ગરલે ધમધોર,

અક્ટોબરમાં આજસે જળ વરસ્યાનું જોર. ૭

ઇસવી સનના આંકમાં છપન ભંગીએ છેક,
 સંવત વિક્રમનો વળી આવે એજ વિવેક. ૮
 એ સંવતથી એકમો તથા ઘટે પાંત્રીરા,*
 શક શાલિવાહન તણો, ચૈત્રે ચડ્યો કહીરા, ૯
 દશ સુંદર આ દોરા કર્યા સર્વેન કામ,
 વૅંગતે અમદાવાદમાં રહીને દલપતરામ. ૧૦

પાઠ ૩૨. જૂઠ.

પતંગ

કનકવા

આપણે જે વાત ખરી માનતા ન હામએ તે કહેવું એ જૂઠું છે.
 વખતે અમ બનું છે કે જે આપણે જૂઠું જાણી કહ્યું તે સાચું પડ
 છે, તોપણ આપણે તે જૂઠું જાણી કહ્યું માટે જૂઠું ખાલવાનો દોષ
 આપણને લાગે છે.

એક વાર ઊતરાણને દહાડે પાછળ પોહિરે. મનસુખ અને આછવ
 નામે બે નાના છોકરાએ પોતાના આપને પ્રછયું, આપા, આજ પતંગ
 ને કનકવા લોક ચગાવે છે, તે જોવાને અમે અગાશીમાં જઈએ.
 આપે કહ્યું, હા, જાઓ. પાગુ અગાશીની ખારીનાં ખારણાં ઊઘાડાં મે-
 લશો નહીં, જઈને તરત વાસજો. નહીં તો ખિલાડ આવીને ખોરડીમાં
 પૂરીઓ મૂકી છે તે ખાઈ જરો. એ સાંભળી વાઝે આપા કહી
 છોકરા હરખાતા હરખાતા દોડ ગયા, ને પતંગ જોવાની લાહેમાં કમાડ
 વાસવાં જૂલી ગયા. કેટલાએક વારે આછવની નજર ખારણા-
 બણી ગઈ ત્યારે તે ઊઘાડાં દીડાં, તેવાજ તે બેલ્યા, અલ્યા મનસુખ,
 આપાએ કમાડ વાસવાને કહ્યું હતું તે આપણે જૂલા ગયા, જા. હીંડ,

* ચૈત્રથી કારતગસુધામાં ૧૩૪ બાદ કરેથી અને કારતગથી
 ચૈત્રસુધામાં ૧૩૫ બાદ કરેથી શકનો ખરોખર આંકડો નીકળે છે.

હઈ આવીએ. તેનાજ પૂરીઓ જોવા અનં પારણાં દેવા બેઠા જાણા
જોડે દોડ્યા, પણ ત્યાં જઈને જુએ છે તો ગરમામાં એકે પૂરી દીડી
નહી, ત્યારે તો બહુ ગભરાયા. ઓછવ કહે, તાર્ક હવે કેમ કરીશું ?
મનસુખ બોલ્યો, ખીએ છે શામાટે, આપણે કુછીશું કે અમે તો પા-
રણાં વાર્યાં હતાં, ને અમે નીચે આધ્યા તે વારે ગરમામાં પૂરીઓ
હતી. ત્યારે ઓછવે કહ્યું, ના, આપણે સાચું કુછીશું ને માગીશું.

સાંજ પડી ત્યારે બેઠે છોકરા હેઠે આવ્યા. મનસુખે આગળ
દોડી આપપાસે જઈને કહ્યું, બાપા, આજ બહુ પતંગ ચગતા હતા.
જોવાની બહુ મજ પડી.

બાપે કહ્યું, સારું પેટા, પણ પેલા પૂરીઓ બિલાડી ખાઈ તો
નથી ગઈ? મનસુખે જવાબ દીધો ના બાપા. નથી ખાઈ
ગઈ. બાપે કહ્યું, ઠીક. થોડી વાર ઓછવ આવ્યો તેને બાપે
પુછ્યું, અહ્યા, પૂરીઓ બિલાડી ખાઈ તો નથી ગઈ? ઓછવ
નીચું જોઈને બોલ્યો, બાપા, અમે બારી વારાવી જૂલા ગયા તેથી
બિલાડી બધી પૂરીઓ ખાઈ ગઈ, હવે ગરમામાં એકે નથી. એટલો
ગુનો માફ કરો. અમે જાણી જોડેને એમ કયું નથી ને હવે એમ
નહીં કરીએ.

આ બે છોકરામાંથી જૂઠું કોણ બોલ્યું? કેમકે ખરું જોઈશું તો
એ પૂરીઓ બિલાડી ખાઈ નહોતી ગઈ, પણ તેમની માએ ત્યાંથી
લઈ જઈને ખીજા ઓરડામાં ઢાંકી હતી. માટે મનસુખ ખરું
બોલ્યો અને ઓછવ જૂઠું બોલ્યો એમ કહીશું? ના, મનસુખ
જૂઠું બોલ્યો ને ઓછવ સાચું બોલ્યો, કેમકે ગરમામાં પૂરીઓ મા
લઈ ગઈ તેની એ બેઠેને ખબર નહોતી. બેઠેના મનમાં હતું કે
બારી ઉઘાડી રહી ગઈ તેથી બિલાડી આવી પૂરીઓ ખાઈ ગઈ.
એ વાત જાણી રાખવાને મનસુખે કહ્યું કે, બિલાડી નથી ખાઈ ગઈ,
પણ ઓછવેને જે વાત ખરી થએલી લાગી તે તેણે કહી દીધી.
બિલાડી નહોતી ખાઈ ગઈ, તોમણ મનસુખનો અપરાધ ઓછો કે-
હેવાય નહીં. એના બાપનો વિચાર પણ એવોજ હતો. તેણે

મનસુખને શિક્ષા કરી ને ઓછવનાં વખાણુ કર્યાં, ને તેનાપર બહુ રાજી થયો.

માટે આપણા મનમાં જે બહુ માનતા હોઈએ તે કહેવું અનુનામ સાચું ઓલવું, ને એવી ઉલટું કહેવું તે જૂઠું.

પાઠ ૩૩. વર.

આરોગ્ય સરદી સુખાકારી. ચૂઆં

ધર માટાં હોય કે નાનાં, પણ તે એવી રીતે બાધલાં જોઈએ કે તેથી તેમાં વસનારનાં શરીર આરોગ્ય રહે. એટલામાટે તેનું ભોંય તળીં ધણું ઊંચું કરવું જોઈએ કે તેમાં આમાના દહાડામાં પણ સરદી ન રહે.

વળી તેમાં બારી બારણાં એવી રીતે મુકવાં કે જ્યારે જોઈએ ત્યારે આરડામાં ખુલ્લો પવન આવ્યો આવે ને જાય. રોજ દહાડામાં એક વાર તો સઘળાં બારી બારણાં ઉઘાડાં મુકીને તાજે પવન ધરમાં બધે આવવા દેવો જોઈએ.

ધરનું છાપરું પણ ઊંચું જોઈએ કે તેથી વરસાદના દહાડામાં માંહે સરદી ન લાગે. વળી તેમાં *ચૂઆ પણુ રહેવા ન દેવા જોઈએ. તાડછાં કે ખીજા કરાથી છાપરું ઊંચું હોય તો તે જાડું છાવું જોઈએ. જો નેવાં હોય તો ધરના કરા એટલા ઊંચા રાખવા કે વરસાદમાં સરદી અને ઊનાજામાં તાપ ન લાગે.

ધરની વચ્ચે વાડો કે ચોક હોય તો તેના ભોંય પણ ઠાળ પડતો રાખવો જોઈએ, કે તેથી વરસાદનું પાણી ભરાઈ ન રહેતાં વહી જાય.

ધર રોજ ઝાડીઝપટી તથા લીંપીયુંપીને સાફ રાખવું, અને આજુબાજુ કચરાપુંજે એકઠા થવા દેવા નહીં.

ધર ઊંચી જમીનપર બાંધવું જોઈએ કે તેની આજુબાજુ વરસાદનું પાણી ભરાઈ રહે નહીં. એની પાડોરામાં કાદવકીચડવાળી

* ચૂઆ એટલું છાપરાંમાંથી વરસાદનું પાણી પડે છે તે.

જગો કે અંધાતા પાણીના આપોચીઆં ન જોઈએ. ભાગજોગે એવું અને કે તે હોયજ, તો ધરના આંધણી એવી લેવી કે પવન એવી નહારી જગોપર થઈને ધરમાં ન આવે.

ધરની આસપાસ સારો છાયડો રહે એવાં ઝાડ હોય તો સાફ, પણ તે એટલાં બધાં ન જોઈએ કે સૂરજનો તાપ લગારે આવે નહીં, કે-મકે શરીરની સુખાકારીને સાફ તડકાની ને અજવાળાની પણ જરૂર છે. તડકાથી ધરમાં અને ધરની આસપાસની જગામાં સરદી રહેવા પામતી નથી. ઝાડ ઘણાં હશે તો તેથી પવન છેક બંધ થઈ જશે અને નહારી હવા ઘેરાઈ રહેશે.

ધર બાંધતાં પહેલાં એવો પણ વિચાર કરવો કે મીઠા પાણીનો વગ પાસે હોય. ઘણાંક ધરમાં પાણીનાં ટાંકાં ભરેલાં હોય છે, પણ ટાંકાનું પાણી પીવું દુસ્ત નથી. સારે ધર બાંધવામાં એટલી બાતોનો વિચાર રાખી વગ રાખવો: એકતો સારો પવન, ખીણું સાફ અજવાળું, ને ત્રીજું સાફ પાણી.

પાઠ ૩૪. આરોગ્યતાનું સંરક્ષણ.

સંરક્ષણ	અગત્ય	રોગિષ્ઠ	તનદુરસ્તી
બદપરહેઝ	દરિદ્રી	સાધન	સ્વચ્છ

કહેવત છે કે “પહેલું સુખ તે જાત નર્વા” અને એ કહેવતનો ખરાબર અર્થ ન્યારે આપણે આજની પડીએ છીએ ત્યારેજ જાણીએ છીએ. જેમ અને તેમ મહેનત કરી આપણે આપણા શરીરને આરોગ્ય એટલે મંદવાડવિનાનું રહે તેમ કરવું. કેઈ તરેહની ચૂક કે બદપરહેઝ થાય છે ત્યારેજ રોગ આવે છે. શરીરને આરોગ્યતા રાખવાને મુખ્ય સાધન સારી હવા, ગુણ-કારી ખોરાક, સુધડતાર, અને કસરત છે.

સ્વચ્છ હવા શરીરને સુખાકારી માટે બહુજ અગત્યની છે. આવાયે. તો કેટલાક દહાડા ચાલે, પણ પવનવિના એક પણ પહોંચે નહીં. થોડી પણ પહોંચવા ન જો તો આપણે તરત મરણ પામીએ.

એ. વળી એ પણ જાણવું જોઈએ કે પવન મળે એટલેજ થઈ નહીં ; પણ તે ચોખ્ખો ને તાજો જોઈએ, કેમકે જે પવન આપણાં મોંમાંથી નીકળે છે તેનો ફરીથી દમ લેવાય નહીં, જો લઈએ તો મરી જવાય, માટે એસવા ઉડવાના અને મૂવાના ઓરડા મોટા જોઈએ. જો બહુ મોટા ન હોય પણ ખુલ્લો પવન તેમાં વારે ધડીએ આપતો હોય તોએ ચાલે. પણ ગામખહારની ખુલ્લી હવા જેવી ગુણકારી છે તેવી ગામમાંહેની નથી, માટે રોજ થોડી વારલગણ ગામખહાર ખુલ્લી હવામાં ફરવાની ટેવ રાખવી.

શરીરની આરોગ્યતાને ગુણકારી ભોજન પણ ઘણું અગત્યનું છે. કેટલીક ખાવાની જાણસો, જેવા કે મેવા ને તેલવાળા પદાર્થો જલદી જલદી પચતા નથી. ઘણા ગરીબ લોકોનાં ઘેરાં આ મુલકમાં ઘણો ભાંત રોજ સાંજસવાર ખાય છે, પણ એ રોગિષ્ટ છે. ખાવામાં ગુણકારી જાણસો લેવી એટલુંજ ખસ નથી, પણ તે માફક-સર ખાવી જોઈએ ; વધારે ખાઈએ તો પેટમાં ભાર થાય, પચે નહીં, અને તેથી ઘણા રોગ પેદા થાય. વળી પાણી પણ નિર્મળ અને ગળેલુ પીવું. એક વાર એવું બન્યું કે એક માટે ખાલકૂવો કાઢ્યો, તેનું પાણી એક કૂવામાં વહ્યું, તે કોઈએ જાણ્યું નહીં, તેથી તે કૂવાનું પાણી જેટલા લોકોના પીવામાં આવ્યું તે બધા માંદા પડ્યા.

શરીરને તેતદુરસ્ત રાખવાનું ત્રીજું માધ્યમ સુષ્કતાઈ છે. શરીરની આમડી ચોખ્ખી રહેવાકાજે રોજ સાવ્યવતી ચોળીને નહાવું, અને થોંમેલાં વગડાં પહેરવાં. ખસ અને એવા ખીજા ઘણા રોગ ગંદા રહ્યાથી થાય છે. ઘરમાં મેજ ન રાખવો. રોજ વાળીઠાડીને સાફ રાખવાં, અને એકવાડ કે ગંદવાડ આપણા ઘરમાં કે ઘરની પાડોશમાં થવા ન દેવો.

મધ્યમ રીતે શરીરને ફસરત પણ આપવી. પરમેશ્વરે આપણને એવી રીતે કરેલા છે કે પરસેવો ઉતારીને આપણું પોષણ કરવું. તેટલામાટે મહેનત કરવાને તેણે આપણને હાથ, પગ, વગેરે અવયવો

આપેલાં છે. એ અવયવોને બરાબર કામ લગાડીએ તો શરીરને મુખાકારી રહે; કેટલાક લોક તો આળસને લીધે અથવા દુર્ઘસનને લીધે કંઈ પણ કામ કરતા નથી તેથી તે જડ અને સુસ્ત થઈ જાય છે, ને કંટાળે છે. તે પોતે પણ દરિદ્ર થાય છે, અને ખીજને કંઈ કામ દો કરી શકતા નથી. પૈસાદાર લોક અથવા જોને બેઠાં બેઠાં ધંધો કરવાનો હોય, તેમણે ઘોડે બેસીને કે પગે ચાલીને ચાર ઘડી કરવું ને અંગને કસરત આપવી.

પાઠ ૩૯. મરકી.

શીળી અતિસાર ત્વચા મુખ્યત્વે

કોઈ વાર કોગળીઈં આબ્યાથી, કોઈવાર શીળીથી, કોઈવાર તાવથી, અને કોઈવાર અતિસારના રોગ આબ્યાથી ઘણાં માણસ મરણ પામે છે. એવો વખત આવે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે મરકી ચાલી છે. એવી વેળાએ આપણે આપણી આરોગ્યતા અને કૌવત જાળવવાં જોઈએ. તેટલામાટે યોગ્ય રીતે ખાવું, અંગની ત્વચા સ્વચ્છ ને હંકાળી રાખવી, બરાબર વખત સૂવું, ધરને ધોળવાં તથા તેને સરદી-વાળાં ન રાખવાં, તથા ધરની પાડોરામાં ગંદવાડ ન રાખવા. કેટલીક જાતના રોગની તો ખીજ ઘણી રીતે સંભાળ રાખવી પડે છે.

કોગળીઆનો રોગ ચાલતો હોય ત્યારે આપણે ઘણા સાવચેત રહેવું. ધારાકરતાં વધે ઝાડો થવા લાગે તો તે અટકાવવાનો તરત ઉપાય કરવો ને આસડ ખાવાં. કોઈને હાથમાં થાય ત્યારે તેણે અતાં સૂઈ રહેવું, કાંઈ કે ટાઢા પાણીવગર ખીજું કાંઈ પીવું નહીં. જો તેને સરદી આપવા માંડ તો તેજાના ઉકાળા પાવો, તથા ઉની રેતીની કોથળાઓ અથવા ઉની પાણીના શીશા. લગડમાં વીંટળીને તેના શરીરની આજુબાજુ મૂકવા, તથા શેક જારી રાખવો. વળી જોમ અને તેમ જલદીથી કોઈ હુશિઆર વૈદને બોલાવવો.

શીળીનો રોગ ઘણો નહારો છે માટે તેનાથી સાવચેત રહેવું. સૌથી

સારો અને ખરો ઉપાય એજ છે કે નાના બાળકને શીંગી કઢાવવી, અને જો તે ખરાખર ઉશ્ચે તો પછી ઓરી કે અછામડા કંઈ નીકળશે નહીં. પણ જો કઢાવેલા દાણા ખરાખર ન ઉડ્યા હોય તો ફરીથી કઢાવવા, આળસ કરીને તેમનું તેમ રહેવા ન દેવું. વળી દર પાંચ પાંચ વરસે શીંગી કઢાવવાનો ધારો રાખે તો એ રોગતરફથી કાંઈ ખીક રહેશે નહીં.

તાવનો મરત્ત આલતો હોય ત્યારે સરદીમાં ફરવું નહીં, બહુ ઉન્નગ-રો ન કરવો, અથવા બહુ થાક લાગે એવી મહેનત ન કરવી. વળી ગંદકીવાળા હવા, જોથી ઘાસું કરીને તાવ આવે છે, તેમાં ન રહેવું. એવી ગંદકીવાળી હવા ઘાસું અહં ભોંયના લગોલગ રહે છે, માટે ભોંયપર સૂવું નહીં, ખાટલાપર સૂવું જોઈએ.

તાવ કે પીજને કંઈ મંદવાડ આવી ગયાપછી શરીર નબળું થઈ જાય છે, અને એવી અવસ્થામાં ઉઘાડમાં નહાવાથી હુડવાઈ જાય છે અને સરદી થઈ રોગ ફરીથી ઉથલા ખાય છે, માટે એવો મંદવાડ આધાપછી પવનવાળી જગ્યામાં નહાવું નહીં, ને ઉપર કહેલા બધા ઉપાય ધ્યાનમાં રાખવા, અને મુખ્યત્વે કરીને શરીરની ત્વચા ગરમ રાખવી.

પાઠ ૩૬. એશિઆ.

પેગંબર

અવ્યવસ્થા

પૃથ્વીઉપર સઘળા ખંડોમાં એશિઆ મોટા છે, ને વસ્તી પણ ખીજા કરતાં એમાં વધારે છે. એ ખંડની ઉત્તરમાં એશિઆ દેશ છે. એ દેશમાં મોટાં મોટાં બિઝનેસ મેદાન છે. એ મેદાનમાં વરસમાં ઘણા મહિના બરફ પડ્યું રહે છે. ને તેપર હોડીલેવી વગર પૈડાંની ગાડી કૂતરાં ખેંચે છે. અહીં ગ્રામ ગ્રામ કે શહેર નથી, ને વસ્તી પણ થોડી છે. ઘણું અન્ન કે વનસ્પતિ પાકતી નથી તેથી લોક પશુ, પક્ષિ, ને માછલાંના શિકારથી જીવે છે.

એશિઆના મધ્યભાગમાં તાતાર તથા ટિબેટ એ દેશો છે. એમાં મોટા પાહાડો તથા ઉંચાં ને વિશાળ મેદાનો છે. ટિબેટ ને હિંદુસ્તાનની વચ્ચે હિમાલય પર્વત છે. પૃથ્વીના ખીજા સઘળા પાહાડોથી એ ઉંચો છે. એની કેટલીએક ટોચ પાંચ મૈલ અથવા લગભગ સાડાત્રણ ગાંઝ ઉંચી છે. ઉત્તર મહાસાગરમાં તથા હિંદી મહાસાગરમાં જે મોટી નદીઓ પડે છે, તેનાં મૂળ મધ્ય એશિઆમાં છે. મેદાનના ઘણાક ભાગમાં રેતી કે પથરા છે, તેથી ઝાડ પાનમૂળગાં ઉગતાં નથી. થોડાએકમાં જેવી તેવી વનસ્પતિ ઉગે છે.

તાતાર દેશના લોકોની આંખોનો રંગ તપખીરીઓ છે, ને તેમના

આંખ લાંબી ને આંકડી છે. એ લોક ગ્રહિરમાં કે ગામમાં રહેતા નથી, પણ પોતાનાં ઘરને કાલે જ્યાં ચારે મળે ત્યાં બટકતા ફરે છે. તેઓ ઘરનાં માસ તથા દૂધગીર જીવે છે.

એગિઆની પૂર્વમાં ચીન દેશ છે. એ દેશના જોડની વચ્ચે દુ-નિઆમાં ખીજ કોઈ દેશમાં નથી. એ દેશમાં ષ્ટલીક માટી ન-દીઓ છે. આ, રેશમ, ને ચીની વાસણથી એ દેશ બહુ પ્રખ્યાત છે. ત્યાંનાં લોક ધાણાજી ગહેનતુ છે. ચીનની કિચા કુળની ઝા-ઓથી હિંડી રાકાતું નથી, કેમકે નાનપણથી તેમના પગનાં તળી-આંને આઠાં ન થતા દેવાસારૂ બનરથી પાટા બાંધી રાખે છે; જેમ પગલાં નાનાં તેમ તે વધારે ફટકા ગણાય છે. ચીનના લોકને અ-શીણ પાવાનું મોટું ખસન હોય છે, તેથી તેમની બહુ ખરાબી થાય છે.

એરિઆની પશ્ચિમમાં બહુ તાપ પડે છે. અલ્બેરા તથા સિ-આમ ચીનથી નેરૂત્ય ખૂણમાં છે. એમાં માટી નદીઓ વહે છે, જે વનરપતિ બહુ સાગે ઉગે છે તથા ડાગર ધણી પાકે છે. ત્યાંનાં બંદરોથી લાકડાં પણ ધણાં ચડે છે. ત્યાંનાં જંગલમાં વાંદરાં, વાઘ ને હાથી પુષ્કળ વસે છે. અલ્બેરા તથા અંગાળા-ના અખાતની પશ્ચિમે હિંદુસ્તાન છે. વસ્તીમાં ચીનથી ઉતરતો ખીજ પદવીએ એ દેશ છે. એગિઆની નેરૂત્ય ખૂણમાં અકધા-નિસ્તાન તથા અરબસ્તાન છે. અરબસ્તાનના ધણાક ભાગમાં રેતીનાં મેદાન છે, એ દેશના લોક લડવૈયા છે, પણ થોડાજ સુધરે-લા છે, ને તેઓ લટવામાં પ્રસિદ્ધ છે. એમાં મુસલમાન લોકનો પેગંબર મહંમદ જન્મ્યો હતો. અકધાનિસ્તાનથી પશ્ચિમે ઈરાન દેશ છે. એના ધણા ભાગમાં હિંચાં મેદાન છે, ને તેમાં ખારાં ત-જાવ ને રેતી ઘણે ઠેકાણે છે. જ્યાં એવું છે ત્યાં કાંઈ પાકતું નથી. જ્યાં મીઠું પાણી હોય છે ત્યાં અબ, ફળ, ફૂલ ખૂબ ઉગે છે. એ દેશથી પશ્ચિમે એરિઆનું તુર્કસ્તાન છે. ત્યાંની હવા આનંદકારી છે, ને જમીન રસાળ છે. પ્રાચીન કાળમાં એ દેશ ધણોજ વિ-ખ્યાત હતો, પણ હમણા તુર્કના ગજથી એ દેશ અવ્યવસ્થામાં આ-વી ગયો છે. ઈસુ ખ્રિસ્તનો જન્મ અહીં થયો હતો.

પાઠ ૩૭. રીંછ.

રીંછ આપણી પેઠે પોતાના પગનું, આખું તળીઉં ભોંયપર મૂકીને આસિ છે, તેથી ફરેને તે પોતાના પાછલા પગપર ઉભું થાય છે, અને ઘણુંકરેને તે એજ પગે ઉભું રહે છે. રીંછને માણસના જેવા ઘાંત હોય છે તેથી કંદ, મૂળ, કે માંસ આઈને રહે છે. તેને વાધના જેવા ધારવાળા નાખ નથી. રીંછને પગે આપણી પેઠે પાંચ આગળાં હોય છે, ને તેને અણીવાળા નહીર હોય, તે ભોંય ખોતરવાને તથા ગાડાઉપર ચડવાને બહુ કામ લાગે છે.

રીંછ જાત જાતનાં થાય છે. તેની વસ્તી હંડા દેશોમાં વધારે હોય છે, તેથી તેના વાળ ઘણા હંડાળા હોય છે. તે દેશમાં રીંછ આઠ નવ ફૂટ લાંબાં હોય, પણ આ દેશમાંનાં રીંછ નાનાં ને આર પાંચ ફૂટ લાંબાં હોય છે.

ખીજા દેશોનાં રીંછ ઘણાં ફર હોય છે, પણ આ દેશના એટલાં ફર નથી. આ દેશમાં રેવાકાંઠા, ખાતદેરા, વગેરે ડોકાણે રીંછ હોય છે, તેનો રંગ કાળો, વાળ મોટા, ને નાક લાંબું હોય છે. તે ગરીબ ને જમ શીખવે તેમ રીંછે એવાં હોય છે. એક સાહેબને ત્યાં એવું એક રીંછ હતું, તે બે વરસલગી તેની પાસે રહેલું હતું. તે છોકરાં ભેળું રમતું, ઘરમાં ફૂતરાનાં પેડ ફરતું, અને કદી કોઈને ઈજા કરતું નહીં. ઘરનાં ફૂતરો, બિલાડી, એક મેના, તથા એ રીંછ સઘળાં એક થાળીમાંથી ખાતાં, ને ફૂતરો તેને બહુએ આડવતો તો પણ તે તેના ઉપર ખીજવાતું નહોતું. તે ઘણું જોરાવર હતું; વાડીમાં કેળના આડના મોટા મોટા થંભ હતા તે એની બાથમાં બાથેજ આવે, તોપણ તેને તે જડ મૂગથી ઉખેડી નાંખતું.

આ દેશના મદારીઓ રીંછ પાળે છે. તે વાંદરાં ને બકરાંની સાથે રહે છે. મદારી જમ કહે છે તેમ ઉભું રહે છે, નાચે છે, ફૂંદે છે, સલામ કરે છે; અને જોડલું શીખવ્યું હોય તેટલું કરે છે, પણ કાંઈને ઈજા કરતું નથી.

પાઠ ૩૮. મરણનો ભય છે માટે પ્રભુને ભજવો

કથ ખમનો જમ શ્રીકૃષ્ણ ઠાઠડી કાષ્ટ

ભોજન ભગતની કવિતા. . (આખખા).

જીવને સ્વાસતણી સગાઈ ધરમાં ઘડી ન રાખે બાઈ.

ખાપ કહે છે બિટો અમારો માતા મંગળ ગાઈ,^૧

બેની કહે છે બધવ અમારો ભીડ પડે ત્યારે બાઈ રે,

જીવને સ્વાસતણી સગાઈ ધરમાં ઘડી ન રાખે બાઈ. ૧

લિંખું ને ગુંખું આંગણું ને કાઢ્યારે વળા ઘઈ,

અડશામાં તમે અમડશો એમ લોક કરે અતુરાઈ રે.

જીવને સ્વાસતણી સગાઈ ધરમાં ઘડી ન રાખે બાઈ, ૨

ધરની નારી ઘડી ન મુંઝે અંતે અલગી રહી,

ભોજને ભગત કહે કથ વળાવી તરત ખોજને ગઈ રે,

જીવને સ્વાસતણી સગાઈ ધરમાં ઘડી ન રાખે બાઈ. ૩

પ્રાણીઆ ભજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્ન છે સંસાર,

ધન ઘણત ને માલ ખજાના પુત્ર અંતે પરિવાર,

તે તો તજી તમે જરો એકલા ખોરો જમતા માર રે.

પ્રાણીઆ ભજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્ન છે સંસાર. ૪

હિંચા મેડી ને અજબ જરખા, ગામ તણો નહો પાર,

છત્રપતિ તો ચાલ્યા ગયા, તેનાં બાંધ્યાં રહ્યાં છે ખાર રે,

પ્રાણીઆ ભજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્ન છે સંસાર. ૫

ઉપર ફેલડાં ફરફરે ને હેડે શ્રીકૃષ્ણ ચાર,

ઠીક કરી એને ઠાઠડીમાં ઘાલ્યો પછી પૂડે પડે પોકાર રે,

પ્રાણીઆ ભજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્ન છે સંસાર, ૬

મેજ તળાધવિના સૂતો નહીં ને કરતો હુનર હુનર,

ખોરી ખોરીને ખાળશે જેમ લોહું ગાળે લુવાર રે,

પ્રાણીઆ ભજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્ન છે સંસાર. ૭

રમશાન જાળને એહ અડખી નેઉપર કાઢતો ભાગ,
 અગ્નિ મૂંકાને અલગા રહે, પછે અગ્નિ જરે અંગાર રે,
 પ્રાણીઆ ભજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્ન છે મંસાર. ૮
 સ્નાન કરતા સૌ ચાલીઆં મળી નર મધળા ને નાર,
 ભાળે ભગત કહે દશ દહાડા રેધને વળતી મૂંકયો વિસાર રે.
 પ્રાણીઆ ભજી લેને કિરતાર, આ તો સ્વપ્ન છે મંસાર. ૯

પાઠ ૩૯. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૧૯.

સલીમ ગાદીએ બેઠો ત્યારે તેનું નામ જહાંગીર ઇટલે દુનિઆ
 જીતનારો પડ્યું. એણે પ્રથમ તો પોતાનું રાજ સારી રીતે ચલાવ્યું,
 તથા અકબરે જે સારાં સારાં કામનો આરંભ કર્યો હતો તેમાંનાં
 ઘણાં સારાં કામ જારી રાખ્યાં. એના દાકરા સુશરૂએ બંડ ઉઠાવ્યું
 તેથી સમાધાનીમાં નૂટ પડી. સુશરૂ જલદીથી ધકડાયાં અને એની
 તરફના આદમીઓમાંથી ૭૦૦ માણસને રિવાવી રિવાવીને જહાંગીર
 એની નજરઆગળ મારી નાંખ્યાં, પણ એનું કંઈ ચાલ્યું નહીં. ગાદી
 મળ્યાને છ વરસ થયાં ત્યારે નૂરજહાંબેગમની માથે એ પાદશાહે
 લગ્ન કર્યું. એ બેગમ ઘણી પ્રખ્યાત છે. એ બેગમનો બાપ ફરંસી
 આવ્યો હતો અને કંદહારમાં તેને અંનને અને દાંતને વેર થયું,
 તેથી તેણે એ નૂરજહાં બાઝક હતી, તેને મારી નાંખવા માંડી, ઇટ-
 લામાં કોઈ વેપારી જતો હશે તેણે તેને લઈ લીધી, અને એ વેપારીને
 ધાવનો સ્વપ્ન હતો, તેથી નૂરજહાંની માને તેણે નોકર રાખી. પછી
 તે બધાં ભરતે સંડમાં આવ્યાં. નૂરજહાં મોટા થતી ગઈ તેમ તેમ
 તેનું સ્વપ્ન ચાલતું ગયું તથા અકબરના જનાનખાનામાં તે જતી આવતી
 થઈ. તેથી એ છોડી સલિમની નજરે પડી, ઇટલે તેનું મન તે-
 ઉપર દોડ્યું. પણ અકબરને એ વાત સારી લાગી નહીં, તેથી
 શીરઆફઘાન નામે એક ફરંસી સાથે એ છોડીની શાદી કરી, અને
 તેને જંગાલે મોકલી દીધી. અકબર મરી ગયો અને સલીમ ગાદી-

उपर बेठो, एटले तेणे ते अफघानने मारी नंखाव्यो अने नूरजहाने पोतानी पासो आग्रे तेडावी लीधी. पछी ए पादशाहे ते बाईने कह्युं के, तुं मारीसाथे लग्न कर. तेणे पेहेली तो ना कही, पण थोडा दिवसपछी तेणे पादशाहनी मरजी राखी. जहांगीर पादशाह पेहेला प्रसिद्ध रीते जे निशा तथा घातकी काम करतो ते नूरजहाने परण्यापछी तेणे मूकी दीधां. ए सुधारो नूरजहाण कराव्या. ए वखते दक्षिणमां दिल्लीना राजने भारे हरकत थई. चांदबीबीनां मुआपछी अहमदनगर शहर दिल्लीने हाथ गयुं हतुं, तेथी त्यांना नवा राजाण पोतानी राजधानी ओरंगाबादमां स्थापिं हतो. ए राजानो मलिकंबर कराने वजीर हतो ते घणोज सारो हतो. ए वजीरे दक्षिण देशमां जमाबंदी लेवानो रीत बांधो ते रीत टोडरमलनी हिंदुस्तानमां बांधली रीताना करतां कंई उतरे एवी नहोती. ए वजीर. लडाईना काममां पण तेवोज शूरो हतो. एणे इ० स० १६१०नी सालमां अहमदनगर पाहुं लीधुं. खानदेश तथा गुजरातमाथी दक्षिण लेवासारु इ० स० १६१२ मां पादशाहनी फोज गई, पण गुजरातथी अबदुलाखां लश्कर लईने गयो हतो, तेने मलिकंबरे हराव्यो. ते वात सांभळीने खानदेशनी फोज लडाई कर्यावगर पाछी वळी. मराठाओनी पेठे मलिकंबर पण सवारोने नोकर राखतो.

पाठ ४०. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग १६.

जहांगीरनो वहालो दीकरो खुरम करीने हतो ते शाहजहाने नामे प्रख्यात छे. ए शाहजादाए उदेपूरना राणाने थकव्यो, तेथी तेने आखर सलाह करवी पडी; तेउपरथी ए शाहजादानी मोटी कीर्ति थई, ने पादशाहे तेने इ० स० १६१६ मां शाहानो खेताब आपी तेने मोटी फोजसाथे दक्षिणमां मोकल्यो. आ

बखत मलिकंबरनो अधिकार जईने बीजा सरदारानी. आखमा अंदेखाई आबी, माटे तेमणे तेने मदद आपी नहीं. तेथी तेने लाचार थईने अहमदनगरनो कबजो छांडी दईने शाहजहाने तावे थवुं पड्युं.

पछी जहागिर काश्मीर गयो अने शाहजहां पण दक्षिणमांथी गयो एटले मलिकंबर पाछो कमर बांधीने लडवाने तैयार थयो ते पादशाही फोजेने काढी मूकीने ते नर्मदाने पेले पार गयो. पण शाहजहाण तरत पाछा अधिन तेने बीजी वार हराव्यो.

एटली वारमुधी खुशरु तो बंधीखानेज पडेलो हतो. शाहजहां तेने कंदमां राखीने दक्षिण लई गयो. शाहजहां दक्षिण गयो एटले जहागिर मांदो पड्यो. तेवामां खुशरु एकाएक गुंजगी गयो. तेउपरथी कटलाएकने एवो अदेशां रहे छे के पोताने गादी मळवामां खुशरु तरफथी हरकत थाय ते दूर करवामांटे शाहजहाण तेने मारी नंखाव्यो हशे, अने पछवाडैथी तेना उपर जे दुःख पड्युं, ते एज हत्यानुं फळ हशे. नूरजहाने शाहजहानो डर लागतो हतो, केमके तेने पकुं मालम हतुं के जो शाहजहाने गादी मळशे तो ते मने बिलकुल गांठशे नहीं. वळी सौथी नानो शाहजादो शहरयार हतो तेने नूरजहाण पोतानी दीकरी परणावी हती, माटे नूरजहानी मरजी शहरयारने गादी अपाववानी हती, तेथी जहागिर साजो थयो एटले ए बेगमे शाहजहानी खोदणी खोदवा मांडी. तेउपरथी कंदहार जईने ते देश पाछो सर करवानो हुकम पादशाहे शाहजहाने कर्यो. पण तेणे ते हुकम मान्यो नहीं, केमके तेनुं जोर दक्षिणनी पेठे आ देशमां चाले एवं नहोतुं. तेउपरथी शाहजहाना ताबानी फोज आग्रे मंगावी लेवानो हुकम पादशाहे कर्यो, एवा इरादाथी के शहरयारना ताबामां ते फोज सोंपीने तेने कंदहारउपर मोकलवो; ए हुकम पण शाहजहाण मान्यो नहीं. पछी ए शाहजहाण

હિંદુસ્તાનઝપર ચડાઈ કરી, પળ જહાંગીર તેનો સામો થયો, ઇટલે
 એ પાછો જતો રહ્યો. વઢી મોહોબતખાં કરીને એક મોટો સરદાર
 હતો તેને નૂરજહાં સમજાવીને પોતાના પક્ષમાં લીધો. એ સરદાર
 શાહજહાંની પછવાડે થઈને છેક દક્ષિણસુધી ગયો, ઇટલે તેણે દક્ષિ-
 ણમાંથી નાશીને બંગાલા તથા બહાર પ્રાંત કબજે કર્યો. પૂળ ત્યાંપણ
 તે સરદાર જઈ પહોંચ્યો, માટે તે ત્યાંથી નાશીને પાછો દક્ષિણ ગયો
 ને મલિકંબરની સાથે મઢી ગયો. પળ તેના સોબતીઓ તેને છોડીને
 જતા રહ્યા, તેથી તેણે પોતાના બાપની પાસે માફ માગી. જહાંગીર
 તેને માફ ન કરતાં સજા કરતે રહ્યો, પળ ઇટલામાં એવો બનાવ
 બન્યો કે તેથી જહાંગીર પોતાનું મોટા દુઃખમાં આવી પડ્યો અને એના
 રાજમાં સઘળાં ઠેકાણે ગડબડાટ થઈ ગઈ.

પાટ ૪૧: હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૧૭.

જહાંગીરના રાજમાં મોહોબતખાં સરદારની પદવી સઘળાં કરતાં
 મોટી હતી. તેની પાસે નૂરજહાં પોતાનું કામ કાઢી લેતી હતી
 યરી, પળ મનમાં તો તેના ઝપર બઢતી હતી, અને તેની મોટી પદવી
 જોઈને તેનાથી બીતી હતી કે રહેને એ રાજનો ધણી થઈ પડે. માટે
 એ વેગમે તેના ઝપર છોટાં તહોમત મૂક્યાં. તેનો જવાબ દેવાસારુ
 તેને પાદશાહે પોતાની હજૂરમાં બોલાવ્યો.

મોહોબતખાં ઘણો બહાદૂર હતો, અને પોતે બચવાનો નથી એવું
 તેણે જાણ્યું, તેઝપરથી નીચે લખ્યાપ્રમાણે તેણે કામ કર્યું. તેની
 પાસે પ્રાંચ હજાર રજપૂત સિપાઈઓ હતા તેમને લઈને તે નીકળ્યો
 અને જે વખત જહાંગીર પાદશાહ જલમ નદી ઝતરતો હતો, તે
 વખત એ શરૂસ પાદશાહની છાવણીઆગઢ ગયો. બધા લોક
 નદીપાર આવ્યા અને ફક્ત પાદશાહ પાછઢ રહ્યો હતો ઇટલામાં બસે
 માણસને લઈને મોહોબતખાં હઢાં કર્યો, તેમાં પાદશાહ પકડાયો.

તે વખત નૂરજહાં નદી ઉતરીને નાશી ગઈ અને બીજે દહાડે ફોજ લઈને પાદશાહને છોડાવવાને સારુ પાછી નદી ઉતરીને આવવા લાગી. પણ રજપૂતોએ ઊંચા કિનારાઉપર પઢાવ નાંખ્યો હતો, ત્યાંથી નૂરજહાંનાં માણસ નદીમાં ચાલતાં હતાં તેમની ઉપર દારૂ ગોળી ફેંકવા માંડી, તેથી તેના ઘોડા તથા હાથીઓ લથડીને પડ્યા, અને તેની ફોજમાં નાસાનાસ થઈ રહી. એ રીતે પોતાના બઢથી નૂરજહાં પોતાના ધણીને છોડવી ન શકી, ત્યારે તેની સાથે પોતે પણ કેદમાં રહી. પણ તે દહાડાપછી મોહોબતખાની સાથે છાની અદાવત રાખી, તે તેણે જીવતાંસુધી મૂકી નહીં. તેણે મોહબતખાની ફોજમાં પોતાના મઠતીઆ માણસોને રખાવ્યા, અને ફરતાં પરગણાઓમાં વેરાતાં વેરાતાં ઘણાં માણસોનાં જમાવ કર્યો. એ બધો બંદોબસ્ત કરી રહી એટલે તેણે મોહોબતખાને સમજાવીને તમામ લશ્કરની કવાયદ કરાવી. એ કવાયદ થતી હતી તે વખત નૂરજહાંના મઠતીઆ સિપાઈઓએ આગઢથીજ મનસુબો કરી રાખ્યો હતો તેમણે જહાંગીરની આસપાસ વીંટઢાઈ વઢ્યાં અને રજપૂતોને હઠાવી મૂકીને જહાંગીરને લઈ ગયા. પછી નૂરજહાંની મરજી મોહોબતખાને પાછી રાખીને શાહજહાંઉપર હુમલો કરવાને મોકલવાની હતી, પણ એ તો ઊલટો શાહજહાંની મદદે ગયો. એ બંને જણે દક્ષિણમાં જઈને બંડ મચાવ્યું તેવાંમાં જહાંગીર કાશ્મીરમાં મરણ પામ્યો. ૩૦ સં ૧૬૨૭.

પાઠ ૪૨. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૧૮.

તરી રાહદારી અપલક્ષણ રુશવત

જહાંગીરના દરબારનો હકીકત તથા તેના રાજનો એહવાલ સર ટામસ રો નામે અંગ્રેજે બરોબર લખેલો છે. એ અંગ્રેજ આશરે ૩૦ સં ૧૬૧૪ ની સાલમાં ઇંગ્લાંડના પેહેલા જેમ્સ બાદશાહનો

બકીલ થઈને આગ્રે ગયો હતો, અને તેણે સુરતને રસ્તે દક્ષિણમાં. બુરહાનપૂર શહેરપર થઈને અજમેરસુધી મુસાફરી કરી હતી.

અકબરના વચ્ચતમાં જો એ શરૂઆત આવ્યો હતો, તો જહાંગીરની રાજનીતિકરતાં બહુ સારી રાજનીતિ તેના જીવામાં આવી હતો. રાજાનાદિકમાં નીતિથી ચાલનારા માણસની જેવી ક્ષીણી બુદ્ધિ હોય તેવી બુદ્ધિ દુર્વ્યસની માણસની હોયજ નહીં, એ વાત તો નક્કી જાણવી. જહાંગીરનાં વચ્ચતમાં તરી તથા રાહદારી ધાતાના અધિકારીઓ વેપારીનો માલ પડાવી લઈને પોતાની મરજીમુજબ કિંમત આપતા. દક્ષિણમાં લડાઈ ચાલી હતી તેથી તે દેશ તો ઝડપ થઈ ગયો હતો. પરગણાની હકુમત રૂંચારદારને સોંપવામાં આવતી તેથી રૂંચારદાર રૂંચતપર જુલમ કરતા.

પણ સર ટામસ રો જ્યારે હજૂરમાં આવ્યો ત્યારે ત્યાંનો રંગ તો જુદોજ તરેહનો દીઠો. દરબારમાં તરૂતપર પાદશાહ બેસતો તેમાં હીરા, માણેક, મોતી પુષ્કળ હતાં. વઢી સોના રૂપાની થાઢીઓ તથા હીરા, માણેક, મોતી જેમાં જડેલાં એવાં વાસણ દરબારમાં વપરાતાં હતાં. પણ પોતાની રૂંચતને દુઃખી કરીને પોતે વૈભવ ભોગવવો એ સારા રાજાનું લક્ષણ નથી. જહાંગીર તથા તેના ધર્મીર ડમરાવ અતિશય નિશો કરતા, અને સવારમાં જો કોઈ એવિષે કંઈ બોલે તો તેને બાંધીને ફટકા મારતા, અથવા તેને જીવથી મારી નાંખતા. પણ મોટા માણસના અપલક્ષણની વાત કદી ઢાંકી રહેતી નથી, તેથી એ દુઃગચરણની વાત સઘડાને માલમ પડી હતી. તેના ડમરાવ ઘણાં વિવેકી હતાં છતાં, પણ તે બધા રુઝવતલોર હતાં. તે અંગ્રેજ બકીલે નૂરજહાંના માર્દને ઘણી મારે કિંમતનું એક મોતી જ્યાંસુધી આપ્યું નહીં ત્યાંસુધી તેનું કંઈ કામ બન્યું નહીં. એ બકીલ એક વચ્ચત પાદશાહની સવારીસાથે પરગણામાં ગયો હતો, ત્યાં તો તેણે તે બધા ઠાઠમાંનું કંઈએ દોઢું નહીં, પણ ઠલોટો બધી વાતનો ગેરબંદોબસ્ત દોઢો. તેના સિપાઈઓને રહે-

વાના તંબુઓને આગ લગાડે ત્યાંમુઘી તેઓ મુકામપરથી લસે નહીં, એવા તે સિપાઈઓ સુસ્ત હતા. મુગલ લોકમાંથી શૂરાતન એ વલ્લ-તમાં જતુંજ રહ્યું હતું. ફક્ત રજપૂત તથા પઠાણ સિપાઈઓમાં શૂરાતન રહ્યું હતું. સર ટામસ રૅના લલ્લવાથી જણાય છે કે જહાંગીર સ્વભાવે અતડો તથા માથાનાં ફરેલ હતો. કોઈ દિવસ તેનું મોઢું પળ મલકાતું નહીં, અને તેના ઉપર કોઈનું હેત નહોતું. પણ તે ઘણો બુદ્ધિવાન હતો તથા તેની કેટલીક ચાલ સારી હતી.

પાટં ૪૩. વરુ ને ઘેટાનું બચ્ચું.

એક વાર ઉતાળામાં એક પેઢેળાપર એક ઘેટાનું બચ્ચું પાણી પીતું હતું, તેવામાં એક વર પાણી આવી ઉપરવાડેથી પીવા મંડ્યું. વરએ કાંઈ લડવાનું બહાનું શોધી બિચારા મેંદાને મારી ખાવાનો મનસુખો કર્યો. ડોળા કાઢીને મોટે સદિ તે બોલ્યું, અમ્યા, હુમ્યા ઘેટા, તારૂં મોતખોત ભમે છે કે શું ? આ પાણી કેમ ડોળે છે ? પોતે પીતું નથી ને ખીબને એ પીવા દેતું નથી, જો ?

આવી ધમકી ને જૂહું તહોમત સાંભળીને ઘેટું બિચારું ખીધું, ને ઘણી નમનતાઈથી બોલ્યું, આપજી, હું તો તમારૂં બચ્ચું છું, મારે પાણી શું કરવા ડોળવું પડે, ને મારા પીવાથી તો-જરા પાણી ડોળાતું હોય તોએ તેથી તમને કાંઈ હરકત પડે નહીં, કેમકે મારૂં પીધેલું પાણી તમારી ગમ આવતું નથી. તમારી બણીથી પાણી અહીં આવે છે તે હું તમારૂં બેટલું પાણી પીઉં છું.

આ વાત સાંભળી તેથી વરથી ના કહેવાઈ નહીં, ત્યારે તેણે ખીજું બહાનું કાઢ્યું. એ ચાર ગાળો દહને તે બોલ્યું વાર, વાર, પતરાજી ન કર, બણ્યું તારૂં ડાહપણ. ગયે વરસે ગાળ દહને નાશી ગયું હતું તેજ તું કેની ? આજ દાવમાં આવ્યું. હવે તને છોડું નહીં. ઘેટે કહ્યું, સાહેબ, તમે તો મારા મુરખી છો. આપ ગયે વરસે ગાળો દીધાની વાત કરો છો, પણ તેવારે હું જન્મ્યુંએ નહોતું; હજી તે

ગઈ કાલેજ હું ચાર મહિનાનું થયું. વરએ જોયું કે એનાં જૂઠાં બહાનાં કાંઈ ચાલતાં નથી, ત્યારે ક્રોધ કરીને બોલ્યું, હશે, તેં નહોં દીધી હોય તો તારા બાપે, કે કોઈ બીજા સગાવહાનાએ દીધી હશે, એ બધું એકનું એકજ છે. એમ કહી બાપડા નિરપરાધી ઘેટાને બ્રાહ્મણે ફાડી ખાધું.

જેને ખોટું કામ કર્યું હશે, તેને બહાનાંની ખોટ નથી.

પાઠ ૪૪. વસ્તુઓના આકાર.

તિરકસ	લંબ	કાટખૂણો	સમાંતર
વર્તુળ	પરિધ	વ્યાસ	અંડાકૃતિ

જે જે વસ્તુઓ આપણા દૈન્યમાં આવે છે, તે બધાને કેઈ પણ જાતનો આકાર હોય છે. સીધી લીટી કેવી હોય છે તે તો સૌ જાણે છે. જ્યારે સીધી લીટી એક છેડેથી બીજા છેડાસુધા સરખી સપાટ હોય છે, ત્યારે તેને આડી લીટી કહે છે. જ્યારે બેરોબર ઊપરથી હેંડેલગી પાંસરી હોય, ત્યારે તેને ઉભી લીટી કહે છે. સીધી લીટીએ તિરકસ પણ હોય છે.

તિરકસ લીટી	આડી લીટી	ઉભી લીટી
------------	----------	----------

જ્યારે એક ઉભી લીટી બીજી આડી લીટી ઉપર આપ્રમાણે

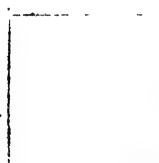
આવેલી હોય છે, ત્યારે એ બે ભ્યાં મળે છે ત્યાં ને ખૂણો થાય છે તેને કાટખૂણો કહે છે. બે સીધી લીટીઓ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે

મળે છે, ત્યારે સાંકડા ખૂણો થાય છે. પણ જો તેવીજ બે લીટીઓ આ આકૃતિમાં દેખાડ્યા પ્રમાણે બહાર પડતી હોય તો તે ખૂણાને પોહોળો ખૂણો કહે છે.

સરખી લંબાઈની ચાર સીધી લીટીઓ એક બીજા સાથે એવી રીતે મળેલી હોય કે ચાર કાટખૂણા થાય, તો તેવા આકારને ચોરસ કહેવો. જો એક તરફની સામસામેની બાજુઓ કરતાં બીજી તરફની સામસામેની બાજુઓ લાંબા હોય તો તે આકારને લંબચોરસ કહેવું. એને સમાંતરબાજુ ચોખ્ખા પણ કહે છે, કેમકે સામસામેની બાજુઓ સમાંતર એટલે એક બીજાથી સરખે અંતરે છે—

ચોરસ

સમાંતરબાજુ ચોખ્ખા

ત્રિકોણ

જ્યારે ત્રણ સીધી લીટીઓ એક બીજાની સાથે મળે છે ત્યારે ત્રિકોણ થાય છે. બધેથી સરખા ગોળ આકાર હોય તેને કુંડાળું કે વર્તુળ કહે છે. કુંડાળાની ફરતી ને આખી લીટી તેનું નામ. ઘેર અથવા પરિઘ. વર્તુળના મધ્યમાંથી ને લીટી આરપાર પરિઘ સુધી જાય છે તેને વ્યાસ કહે છે. અરધા વર્તુળને અર્ધવર્તુળ કહે છે. ઇંડા જેવી આકૃતિ હોય તેને અંડાકૃતિ અથવા લંબવર્તુળ કહે છે.

વર્તુળ

લંબવર્તુળ

પાટ ૪૯. અવગુણવિષે.

ગુલતાન નરેશ જૂતળ જામ ખાંટવું લાણુ
દોહરા.

- ભાન ખાન ને પામનું ગાન તાન ગુલતાન,
માનવિના વિદવાનનું માન ધરે નાદાન. ૧
- વેપ વિશેષ નરેશનો, બેશ કર્યા શિર ફેરા,
દેશ નહીં લવલેસ તો, વેપ તમે હમરા. ૨
- ધમ્મિ રાજ સમાજમાં લાજ આજને આજ,
કાજ કરે પતરાજથી, દળલખાજ શિર તાજ. ૩
- હાટ કરે જઈવાટમાં, ઘાટ ઘેડે ધનમાટ,
ફૂડે કાટલે ખાટવા, ડાટ વગે ધનસાટ. ૪
- શાણુપાણું નહીં આણુશે, એજ અજાણુ પ્રમાણુ,
માણુસપાણું નહીં માણુસે, જાણુ લાણુની હાણુ. ૫
- નાત જાતની ધાતમાં રાતદિવસ રળિઆત,
ભાત ભાત ભલી તે તજે માત તાતની વાત. ૬
- ગામ ગામ ડગ કામથી ડામ ડામ ડગ નામ,
દામ મેળવે હામથી, આમ મૂરખનો જામ. ૭
- જાય સુકીર્તિ તજાય ત્યાં, ખાય કેકુ હરખાય,
પાય પીએ પંકાય ડગ, યાય દરિદ્રી સઘાય. ૮
- ખાર ખૂખ કરનાર નર, જાર તણો સરદાર,
ભાર ભરે અવતાર લઈ, સાર ન લહે લગાર. ૯

ખાળક ફરુણુ ખાળજે, જાળવજે જાંજાળ,

કાળ જાળ તો ટાળીશો પાળક દીન દયાળ.

૧૦

પ્રખ્યાળ બુધી બળ અકળ તન, જળ ફળ બૃતજદત

અપાળ સકળ એ અચળ નહીં, દળે વાદળ દળપત. ૧૧

પાઠ ૪૬. પથરા ને માટી.

પાહાડ ને ડુંગરામાં ધણી જાતના પથરા થાય છે. કેટલાક પાહાડ તો બહુ ઢંચા હોય છે; દરિઆથી હજારો હાથ ઢંચા હોય છે. એક જાતના પથરને અંગ્રેજીમાં ગ્રાનેટ કહે છે, તે ધણે કઠ્યુ હોય છે; કેટલાક ઢંચામાં ઢંચા ડુંગરો તથા પર્વતો એવા પથરાના બનેલા છે. ગુજરાતમાં પાવાગઢ, આબુગઢ, અને ગિરનાર એ જાતના પથરાના છે. વિનાયતમાં ધણે ખરેડેકાણે એ પથરાથી રસ્તા બાંધે છે, કેમકે તે ખીજાકરતાં કઠ્યુ છે. ગ્રાનેટ પર સારો આપ આવી શકે છે, પણ એને ધડવો બહુ મુશ્કેલ છે.

સૂનાના પથર તો ધણે ડેકાણે નીકળે છે; એ સીપ ને રાંખલાના બનેલા જણાય છે. એ પથરાને જ્યારે ભઠ્ઠીમાં પકવે છે, ત્યારે તેનો સૂનો થાય છે. પેહલાં તો સૂનાના મોટા મોટા પથરાને ભાગીને તેના નાના નાના કકડા કરે છે. પછી લાકડાના, છાણાના, કે અડાયાના થર કરીને તેની વચમાં તે પથરા ગોઠવે છે, અને પછી ભઠ્ઠી સજાવાય છે. બજતણ સંજુ બળી જાય છે, ત્યારે ભઠ્ઠીમાં તળીએ સૂનો થઈને પડે છે. એને કળી સૂનો કહે છે. કળી સૂનાનો એક ગાંગડો પાણીમાં પલાળીએ તો તે ફૂલે છે, અને છન છન થઈને ફાટે છે. તે વખત વરાળ ને ગરમી ધણી નીકળે છે. પલાળેલા સૂનામાં પાણી ને જાડી કાંકરી નાંખીને હલાવે, તો તેનો બહુ સરસ કોલ થાય છે. સારી ઇમારતો બંધાય છે તેમાં એ કોલ વાપરે છે. જો એ સારી રીતે કેળવીને બનાવ્યો હોય, તો ઇંટના જેવો કઠણ ને મજબૂત થાય છે. કેટલાક સુલકમાં સૂનાનું આતર ચતરમાં નાંખે છે. આપણા શરીરનાં હાડકાંમાં પણ સૂનો ધણો છે.

કોઈ કોઈ ખડક ધોવાઈ ગયાથી એક જાતની ચીકણી માટી થાય છે, અને એવી માટી દેશ દેશમાં નાપજો છે. ઘણો ખરો એનો રંગ કાળાશ પર, કે રાતો, અથવા પીળો હોય છે, અને તે પ્રમાણે તેને કાળી, રાતી, કે પીળી માટી કહે છે, પણ કોઈ કોઈ જગ્યાએ તો દૂધ જેવી ઉજળી થાય છે. ચીકણી માટી કઠણ હોય છે ખરી, પણ તેને પલાળીને કેળવીએ તો જેવો આકાર કરવો હોય તેવો તેનો થાય છે. એમાં પાણી રહે છે, ઝમી જતું નથી, માટે એના કુવા અથવા કુડ બનાવીને પાણી ભરી મુકે તો તે પાણી જતું રહેતું નથી. તડકે માટી કંઠણ થાય છે, માટે એની ઇંટો, વાસણો વગેરે બનાવાને તડકે મુકવે છે.

પાટ ૪૭. સીસું ને કલઈ.

ગ્રેટબ્રિટન, જર્મની, અમેરિકા, ને બીજા દેશોમાં સીસું નીકળે છે. દુનિયામાં લોઢું ધાણું જ નીકળે છે, અને તેનાંથી ઉતરતું સીસું નીકળે છે. એ નરમ અને ભારે ધાતુ છે. એનો રંગ ખુલ્લો આસમાની છે. એનાં ટીપાંને પતરાં ધર્મશકે છે, તથા એ ઓગળા પણ વહેતું જાય છે. વિલાયતમાં ઘરોની અદર પાણી લઈ જવાને એની નળીઓ તથા પાણી રાખવાને એની ટાંકીઓ ઘણી કરવામાં આવે છે. બંદુકના છરા બનાવામાં સીસું ખુબ ખપે છે. સીસું અને એક બીજી જાતની ધાતુ જેનો ઓમલખાર બને છે, તે બેની એકઠી મેળવણી કરીને ગાળે છે. પછી તે રસ ઘણી ઉંચી જગોએથી ચાળણીજેવા ચોકઠામાંથી રેડે છે, એટલે તેનાં ઝીણાં ઝીણાં વરસાદનાં જેવાં ટીપાં બધાંધને નીચે પાણીમાં પડે છે, તેના છરા થાય છે. મોટાં ટીપાં પડે તો તેના મોટા છરા થાય. સાંસાનો કાટ ઘણો ઝેરી છે, અને તેના ઘણી જાતના રંગ થાય છે, જેવું કે સિંદૂર, વગેરે.

કલઈનો રંગ ધોળો છે. એ સીસાકરતાં જરા વધારે કઠણ છે. દુનિયામાં ઇંગ્લાંડ દેશ આજ બે હજાર વરસ થયાં કલઈના વેપારને વારતે પ્રસિદ્ધ છે. સંધી સાંધારણ ધાતુમાં કલઈ સૌકરતાં હલકી

છે ; પાણીકરતાં મોનું ઓગણીશ ગણું ભારે છે ; સીસું અગિયાર ગણું ; રૂકુ દશ ગણું ; તાંબુ નવ ગણું ; તાંબું આઠ ગણું ; અને કલમ સાત ગણી ભારે છે. તાંબું, પીતળ, તે લોદું કટાય નહીં, મોટે તે પર કલમ ચડાવે છે ; એ કામમાં કલમનો ખડુ વાવર થાય છે. વળી કાંમું બનાવવામાં પણ કલમ ખડુ અપે છે. વિલાયતી ચમચા, પ્યાલા, વગેરે જે ધાતુના આવે છે, તે કલમ ને સીસું એકઠું મેળવીને કરે છે.

પાઠ ૪૮. ચીન. ભાગ ૧.

ચીન દેશ એશિયા ખંડના પૂર્વ ભાગમાં છે, અને એ દેશમાંની વસ્તી ઘણી જૂની છે, એવું જાણવામાં આવ્યું છે. ઘણાએક

કાળસુધા એ દેશમાં દેશી રાજ્ય રાજ્ય કરતા હતા, પણ ખસેએક વરસઉપર તાતાર દેશના લોક એ મુલક જીતી લઈને ત્યાં રાજ કરવા લાગ્યા, તેઓ આજદીનસુધા કરે છે.

ચીનના રાજાને સેહેનશાહ કહે છે, ને કાયદા કરવાનો તથા તે ખજાનવાનો અખત્યાર રાજાનોજ છે, કેમકે ત્યાં કાંઈ કાયદાનું ધોરણ નથી. આદરશાહે રાજ ચલાવવામાં તેના કારભારીઓ જેઓ માંદરીન કહેવાય છે, તેઓ ખુલ્લું મદદ કરે છે.

જો કોઈ નવોસવો યુરોપીઅન ચીનમાં જાય તો ત્યાંનાં ઘરની ખાંધણી, ત્યાંના લોક, અને ત્યાંની જમીન જોઈને છકજ થાય, કેમકે તેના જેવું કાંઈ પણ તેનાં જગ્યામાં આવ્યુંજ નહીં હોય. જો તે ચીન દેશમાં મુસાફરી કરવા નીકળે તો પેદાજવેહનાં તો ઘણા-એક દિવસસુધા તેને મેદાનમાં ને મેદાનમાંજ ચાલવું પડે, પણ પછી તે ડુંગરોમાં જઈ પડે. તે ડુંગરોઉપર ઝાડપાતરાંનું તો નામજ નહીં. વળી ઘણા એક દિવસસુધા ચાલ ચાલ કરે એટલે મોટાં મોટાં તળાવો આવે, તેમાં ને કાદવમાં પણ દરા ખાર દહાડાસુધા મછવામાં ખેસીને મુસાફરી કરવી પડે.

ચીન દેશમાં કપાસ, ધણીક જાતનાં અનાજ, અને ધણીક જાતનાં મેવા પાકે છે. તેમજ દક્ષિણ દેશના પાહાડી મુલકમાં ચીનાઈમાઠીનાં વાસણનાં કારખાનાં છે, તે માંહેલા એકનું ચિત્ર આ પાઠને મથાળે પડેલું છે. જ્યારે વિલાયતી કાચનાં વાસણ નહોતાં થતાં, ત્યારે ચીનાઈ ખાલા ને રકાખાની ખુલ્લું કિંમત ખેસતી.

ઉપર જે તળાવો ને કીચુડની જગા કહી છે તેમાં લોક માછલી પકડે છે, ને તેવડે જીવે છે. એ તળાવમાં એટ એટ થઈગએલા છે, તેમાં લોકની વસ્તી અને ઘણાં ઝૂપડાં છે. એ લોકોકને ટેકટ કરીને સારસ જેવાં એક જાતનાં પક્ષી હોય છે, તેને પાણીમાં ડૂબકી મારતાં શીખવી મૂકેલાં હોય છે, તથા તે ડૂબકી મારીને માછલી ઉપર લાવીને પોતાના ધણીને આપે છે. બીજાને પણ એવી રીતે શીખવી મૂકેલાં હોય છે, તથા તેનો ધણી જરા સિયોડી

વગરે તો તેટલામાં સમજી જાય છે. એ તળાવમાં પૈડાંવાળા મછવા પણ આવે છે, તેથી એક ગામથી ખીન્ને ગામ માલમતા પણ મછવે લઈ જાય છે.

પાઠ ૪૯. ચીન. ભાગ ૨.

ચીન દેશમાં ઘણીજ વસ્તી છે. આખી પૃથ્વીમાં જે વસ્તી છે તેનો સુમારે ત્રીજો ભાગ ચીનમાં છે, તેથી જ્યાં ત્યાં માણસોનાં ઘોળે ઘોળાં જોવામાં આવે છે. પણ એ ઘોળાંમાં ક્વચિતજ બાઈડી નજરે પડે છે. સાગ લોકની બાઈડીઓ તો બહારની-કળતીજ નથી. બાઈડીઓનો પોશાક બાઈડીજેવો હોય છે તેથી નવાસવા માણસ બલાતને તેમને બાઈડી ધારે છે. તેમ કોઈ બાઈડી જોવામાં આવે તો તે બાઈડીજેવી લાગે છે. તેનો લેંધો ટુંકો, ને તે બંડી પેહરે છે તેથી તેમ લાગે છે, પણ જ્યારે તેના ચોટલાતરફ નજર પડે છે, ત્યારે તેમાં ફક્ત વગરે. ધાણેલાં, ને તેના પગ ટુંકા હોય છે, તેથી બાઈડી ઓળખાય છે.

ચીન દેશમાં બાઈડાને લાંબી લાંબી ચોટલીઓ હોય છે. તેઓ ધામરા પેહરે છે. તાલેવરની બાઈડીઓના પગની પાટલીઓ ઘણીજ ટુંકી હોય છે. ટુંકી પાટલીઓ એ બાઈડીનું બૂધણુ છે, એવું ચીના લોકો સમજે છે; તેથી એ દેશની બાઈડીઓ નાની બાળક હોય છે ત્યારે તેમના પગની પાટલીઓ એટલી કસકસાવીને બાંધે છે કે કોઈ કોઈ વાર તો તેઓના બાપથી તેમનું રોવું ન ખમાય માટે ધરમાંથી જતા રહે છે.

પણ ગરીબ લોકોની બાઈડીઓના પગની પાટલીઓ એવડી નાની હોતી નથી. વચ્ચે પાંચેમા લોકો સૌથી મોટી છોડીનાજ પગની પાટલીઓ બાંધીને ટુંકી કરે છે. એ ચાલ બહુ ઝાટી છે. શરીરનાં જે અંગને પરમેશ્વરે વધવાનું કર્યું તે પ્રમાણે ન વધવા દેવું, એ પરમેશ્વરના નિયમ તોડ્યાજેવું છે.

ચીનમાં પાંચ પાંચ છ છ ગાઉને છોટે સિપાઈનાં યાણાં બેસાડેલાં હોય છે. તે સિપાઈઓને કાગળની ટોપીઓ, અત્રાઉ ધામરા,

ને ગરમીના દહાડામાં તે સધળાપાસે પંખા હોય છે. ચીનમાં પંખાનો વાપર બહુ છે. એ સિવાય પોતાના કોઈ અમલદારને આવતાં દેખે છે, ત્યારે ઘૂટણીએ પડી તેને સલામતી આપે છે.

ચીનની ઝુપડીની ને મોટા લોકોના મહેલની એકસરખીજ બાંધણી છે. ફેર એટલાજ કે ઝુપડીને કાદવની બાંત ને ઉપર છાજ જામેલું હોય; ને મોટા લોકનાં ઘર વાદળી રંગનાં, ઇંટનાં, ને નળીએરી છાપરાંનાં હોય છે, ને બારણે મોટા મોટા મુરોબિત થાંબલા હોય છે, પણ માંહેથી તો એકજ ધાર. કોઈના ઘરને કાચની બારીઓ તો હોયજ નહીં. તાલિવરની બારીઓમાં તેલવાળા કાગળ, શીંગડાં, કે રેશમી ગાજનું લૂગડું જડેલું હોય છે, ને ગરીબના ઘરને બીંતમાં બાકોરાં પાડેલાં હોય છે.

પાઠ ૬૦. ચીન. ભાગ ૩.

ચીન દેશમાં દોરને ચરવાને મેદાન તો છેજ નહીં, ને થોડાં થોડાં ઝાડ કોઈદેરાં પાસે હોય છે. ચીના લોકો મૂર્તિપૂજક છે.

ચીના લોક કોઈ પરદેશીને પોતાના દેશમાં પેસવા દેતા નહોતા, પણ હાલ કેટલાંક બંદરમાં રહેવાને તથા આપ્યા ચીન મુલકમાં ફરવાને રજા આપી છે; ને ઇંગ્લાંડના તથા ફ્રાન્સના તથા રશિઆના વફાલિને પેકિનમાં રહેવાને પરવાનગી મળી છે. ચીન દેશનું મુખ્ય રાજગાદીનું શેહેર પેકિન છે, તેમાં બાદશાહ રહે છે.

ચીનનાં ઘર નીચાં, છાપરાં ગોળ, ને આગળ છત્રે આવેલાં હોય છે. માંહે ધુમાડીઆં તો હોયજ નહીં. દુકાનોને રોગાન લગાડેલો, દોળ ચડાવેલો, કે રંગ દીવેલો હોય છે. તેના મોંઆગળ એક પાટીડું મારેલું હોય છે ને તેમાં લખેલું હોય છે કે અહીંઆં કશી વાતનું કૂડ કપટ નથી. •

જેમ આ દેશમાં દેશી રાજના કારબારીઓની આગળ પાછળ અમર, છત્ર, નોખત, નિશાન, મરાલ, વગેરે હોય છે, તેમ ચીનમાં પણ હોય છે.

ચીનમાં ધણી વસ્તી છે તેથી લોકોને રહેવાને પૂરાં ઘર મળતાં નથી, પણ નદી તથા નેહરો ધણી છે તેથી કેટલાક લોક વાહાણમાં ધરતેલું બાંધીને તેમાં વસ્તી કરીને રહે છે. ધણી વસ્તીને લીધે આખો દહાડો હો હો હો થઈ રહે છે, તે રાતે સમી જાય છે.

ચીનમાં કાગળ, બંદુકનો દારૂ, ને છાપવાની કળા અસલથી છે. મુખ્ય વેપારની જાણુસ ચા, રેશમ, ચાંદી, ખાંડ, કાગળ, ચીનાઈ વાંસણ, છત્રીઓ, વગેરે છે. ચીનના લોકો દહાડામાં ધણી વાર ચા પીએ છે, ને માટે ખાંડ નાંખતા નથી. તેમનું મુખ્ય ખાવાનું ચોખ્ખા, તે ચીનમાં બહુ પાકે છે. એ લોકો હિંદર કે કીડાને પણ મૂકતા નથી.

ચીનની ઉંતરે એક ૧૫૦૦ મૈલ લાંબી, ૩૦ ફૂટ ઊંચી, અને ૭ થોડા સાથે દોડ્યા જાય અટલી જાડી બોંત છે. આગળ તાતાર લોક ચીનપર ધણી સ્વારીઓ કરતા ; તેઓ પેસે નહીં, માટે એ બોંત બાંધેલી છે. ચીનના લોક યૌદ્ધ મતના છે, અને “ક્રી” કરીને દેવ છે તેને માને છે.

પાટ ૯૧. માર્ગી.

મનોરંજક

આપણે સઘળાએ ધણીએ વાર માખી દીડી છે, પણ તે કેવો અમલકારી તથા મનોરંજક પ્રાણી છે, તેવિગે ધણાએક વિચાર કર્યો નહીં હશે. જો આપણે તેને સૂક્ષ્મદ્રીકયનવતી જોઈ હોય, તો તે ધણો સુદર પ્રાણી છે અવું સહેજ માલમ પડે. તેના શરીરપર ત્રીણાં સુવાળાં નાનાં પીછાં છે, ને વાંસાઉપર ભરો રંગ છે, પણ વાંસાના નીચલા ભાગપર કાળા છે. તેની આંખો લાલ ને તેની ચામર ધોળો પટો છે. આંખો હીરાજેવી અગ્રક અગ્રક થાય છે, અને તેવતી બધી ગમ દેખે છે. તેની પાંખ ત્રીણાં લગડાજેવી છે, અને તેના માથાપર બે ત્રીણી નળીઓ શીંગડા જેવી છે. એ બે નળીઓને મૂછ કહે છે, કેમકે તે માણસની મૂછની પેઠે બે તરફ બે

આપેલી હોય છે; પણ માખીની તો ટુંકી છે. માખીને નાનીરોક સુંઠ છે તેવો આવતું આવ્ય છે.

એક દહાડો એક માખી શાકરના ગાંગડાઉપર બેઠી હતી, અને તે શાકર કેમ આવ્ય છે તે એક માણસ તપાસીને જોતો હતો, પણ તેને કાંઈ સમજતું નહોતું; ત્યારે તેણે સૂક્ષ્મદ્રીકયંત્ર લઈને તેમાંથી જોયું, તો તેન માલમ પડ્યું કે તે માખીએ પોતાના મોંમાંથી પાણીજવો પદાર્થ કાઢીને તે શાકરના ગાંગડાઉપર નાંખ્યો, તેથી તે શાકર જરા ઓગળી તે તેણે ચૂસી લીધી. વળી બીજું એક દ્રીકયંત્ર મોંમાંથી નાંખ્યું ને તેવતી જોઈલી ઓગળી તેટલી ચૂસી લીધી. એ રીતે ધરાઈ ત્યાંસુધા આધી.

આપણે જ્યારે કાંઈ કંઈ પદાર્થ ખાઈએ છીએ, ત્યારે પ્રથમ તેને મોંમાં મુકીને થુંકવતી પલાળીએ છીએ, અને જ્યારે તે જરા કરમોડાય છે ત્યારે ખાઈએ છીએ. તેજ પ્રમાણે માખીએ શાકરને પહેલાં પલાળીને પોતાની સુંઠવતી તેટલી ચૂસી લીધી.

માખીના પગ ધણી અજળ તરીકે હતા છે. તે ભીંતઉપર અને કાચ જેવી જાંસી વસ્તુ કે પીઠઉપર પડી જવાવગર શી રીતે ચાલતી હશે? જોડાનાં તળીઆંના ચામડાજેવું જાડું ચામડું લઈએ, ને તેને વચ્ચાવચ્ચ દોરી ખાંધીને પલાળીએ, અને પછી તે એક પથ્થરના કડકાઉપર ચોટાડીને પેલા દોરી ખેંચી લઈએ, તો ચામડાની સાથે પથ્થરનો કડકો ધસડાઈ આવે. જેમ ચામડું પથ્થરને વળગી રહે છે તે રીતે માખી પોતાના છ પગ કરીને પીઠ કે કાચને ઝાલે છે ને ચાલે છે.

દોરીઉપર કે કોઈ ચીજઉપર માખી બેસે છે, તો તે મેલી કરી નાંખે છે, તેથી એમ ન સમજવું કે માખી એટલી મેલી છે. તેના જેવું ચોખ્ખું બીજું કોઈ જનાવર નહીં હશે. ધૂળ લાગી હોય તો પોતાના પગવતી સાફ કરી નાંખે; પાંખ પણ સાફ કરે. એ રીતે પોતાને પગે સાફ કરતાં આપણે માખીને ધણી વાર દેખીએ છીએ. એ કચરો દોરીપર રહે છે તેથી તે દોરી કાંઈ યઈ જાય છે.

માખી પોતે સાફ છે પણ તે પોતાનાં ધંડાં ધણી દુર્મંથવાળી

જગાએ મુકે છે. તેનું કારણ એ કે તેનાં ઇંડાંમાંથી જે યેળ નીકળે તેને દુર્ગંધ પદાર્થ બહુ બાવે છે. તે ત્યાં ઇંડાં મુકે છે તેમાં તેનું ઘણું ડાહપણ છે, કેમકે જો ખાજે ડાહણું મુકે, તો ખમ્બાં ખાનાવગર મરી જાય.

એ યેળ મોટી થાય છે ત્યારે તેની આમડી કઢાણુ થઈને યેળનું ઘર એટલે ખોખું બની જાય છે. તેવી રીતિમાં તે ઘણા દહાડાસુધી રહે છે. પછી તેમાંથી જે કાડો હોય તે માખી થઈ જાય. છેલ્લે તે ઘર એક તરફથી ઉઘડે છે ને માંહેથી માખી નીકળે છે. તે વખતે તેની પાંખ એક ઉપર એક ચડી ગએલી હોય છે. પછી જરા તડકો લાગે એટલે છટી પડે ને ઉડવા મડે છે. માખી થઈને નીકળી ગયાંપછી તે થાંડાં આકાંડીઆંસુધી જીવે છે.

પાટ ૬૨. ધનવંતના ધર્મવિંધ.

નિર્જળ નવાણુ ધીંગી ઓષધ કાવ્ય

દોષક છંદ.

નિર્જળ ગામ નવાણુ ગળાયો, વાવ કુંવા નદી તીર તળાયો,
શોધી જૂના ફરી સદ્ય સુધારો, તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો. ૧
ધીંગી રચો રૂંડી ધર્મશળાઓ, જ્યાં નરનારી રહે નખળાઓ;
તે જનના તન તાપ નિવારો, તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો. ૨
ઓખ્ખી વિશાળ નિશાળ ચણાવો, બાળકને બલી બાત બણાવો;
ઉમર આખી તણા ઉપકારો, તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો. ૩
આદરવી વડી ઓષધશાળા, દુઃખ તજે જન જન દુઃખાળા;
લે સુખ બાળક રોગી બિચારો, તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો. ૪
બાળી બિચારી દયા ભરી બાખો, રોટલી નાંખી બિચારી ન રાખો;
હોય ઉઠાવ ઉદ્યોગ હજારો, તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો. ૫
અંગ ગળેલ જળેલજ અંધા, ધારી રાકે નહીં ધીરજ ધંધા;
એ જન પાળન પુંજ ઉધારો, તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો. ૬

संभी सुधारी हरैक शिररतो, सौ सुप्पसाज करे अपहु सस्तो;
 नित्य विचार रम्यो न न करे, ते धनना धरुं धर्म तमारी. ७
 नर परदेश दुकान नरमायो, लाय कणा परलोकनी लायो;
 होस धरो, नहीं हिमत होस, ते धनना धरुं धर्म तमारी. ८
 काय कणा कविपास करायो, धार गुगुगुगुग नाम धरायो;
 ओ नन नोग नउ नहीं आयो, लो दलपत कहै शुभ लायो. ९

पाठ ६३. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग १९.

नूरजहांना भाई असोफखांए शाहजहांना नमिनी दुवाई फेरवी
 ने नूरजहाने कद करी, अने शाहजादा शहरियारने पकड़ने मारी-
 नाख्यो, माटे शाहजहां दक्षिण देशथा गादीए बेसवाने आव्यो,
 त्यारे तो बहुं समाधान थई गएलुं तेण दीठुं, तेथी तेणे असोफखांने
 मोटी पदवी आपी, अने मोहोबतखांनी पण एज राते आबरु बधारी.

खांजहां लोदी नाम पठाण मालवानो सूबो हतो, तेने पादशाहे
 पंतानी पास आये बोलाव्यो. अगाउ ए पठाण दक्षिण देशनो
 सूबो हतो, त्यारे दिलीना पादशाहमाथे सलूक राखवाने बदले
 अहमदनगरना हाकेमनी साथे मळी गयो हतो, तेथी तेने आ वखत
 एवो बेहेम आव्यो के पादशाह मने खराब करवाने सारु बोलाव्यो
 हशे. तेथी ते राज नगरां निशानसाथे आग्रथी नीकळीने दक्षिण
 गयो, अने पंताना जूना भाईबंध अहमदनगरना राजानी साथे मळी
 गयो.

एउपरथी पादशाह पोते दक्षिण गया. इ० स० १६२९. ते
 वखते ते देशमां पादशाह राजनी पडती दशा आवी हती. अह-
 मदनगर, विजापूर, अने गोवळकोंडा, ए त्रण ठंकाणे जूदां जूदां मोटी
 राज ते वखतमां हता. खांजहां लाचार थईने विजापूरना हाकेम-
 पासे गयो, पण तेणे मदद करी नहीं, माटे ते पाछो अहमदनगर

ગયો. પણ શાહજહાંએ અહમદનગરના હાકેમેને તોંબા પોકરાધી, તેથી ટાંજહાં પોતાના દેશતરફ એટલે અફઘાનિસ્તાનધણી નાઠો, પણ માર્ગમાં એને પકડી પાડ્યો ત્યારે તે ફક્ત ચારસે માણસસહિત છેવટસુધી લડ્યો, તેમાં તે મુઓ. તે મરી ગયો ત્યારપછી બે વરસ-સુધી દક્ષિણમાં ટુકાઠ પડ્યો, અને ટુકાઠ ગયાપછી ભારે મરકી ચાલી, તેમાં હજારો માણસના જીવ ગયા, અને હજારો જણ પરદેશ જતા રહ્યા. આ બધી આફતનો દોષ અહમદનગરના હાકેમે પોતાના વજીરોપર મૂકીને તેને બરતરફ કર્યો, ને તેની જગો મલિક અંબરના દાકરા ફતેહાંને આપી. તે દહાડાથી નવી લડાઈનો આરંભ થયો.

પાઠ ૬૪. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ, ભાગ ૨૦.

અહમદનગરના રાજામાં સલ્હો પેટેલો જોઈને ત્યાંના હાકેમેને મદદ કરવાનું વિજાપૂરના રાજાના મનમાં હતું. પણ ફતેહખાંને પોતાના બાપના જેવી મોટાઈ મેલવવાનો બહુ લાંબ થયો, તેથી તે પોતાના ધણી મર્તજાને મારી નાંચીને શાહજહાંના તરફ થયો. થોડા વખતપછી શાહજહાંના પક્ષમાર્થી ફરી ગયો પણ વિજાપૂરના હાકેમ આદિલશાહનો વિશ્વાસ તેના ઉપરથી ઊઠી ગયો હતો તેથી તેણે તેની સાથે દોસ્તી રાખી નહીં. શાહજહાં પાછો દિલ્હી ગયો અને મોહબતખાંએ દક્ષિણના હાકેમેને દોલતાબાદના કિલ્લાઆગળ હરાવ્યા. પછી ફતેહખાં નાશીને દિલ્હી ગયો, ત્યારપછી તેણે એક પક્ષમાર્થી બીજા પક્ષમાં જવાની ચાલ છોડી દીધી. ત્યારપછી એક હિંદુ સરદારે અહમદનગરની વજીરાત લઈ લઈને એક હાકેમેને ત્યાંની ગાદીએ બેસાડ્યો. તેની વજીરાતમાં અહમદનગરનો ધણોખરો મુલક પાછો હાથ આવ્યો. એ સરદારનું નામ શાહજી મોંસલા હતું, અને તે મેરઠાના રાજના મૂઠ પુરુષનો બાપ હતો.

૬૦ સં ૧૬૩૫ માં શાહજહાં પાછો દક્ષિણ ગયો. ત્યાં તેની ફતેહ થઈ તેણે શાહજી તથા વિજાપૂરના હાકેમ આદિલશાહની

સાથે કોલકરાર કરીને સલાહ કરી. પછી ગોવલ્લકોંડાના રાજાએ પળ તેને સ્વંડળી આપી.

પછી શાહજહાંએ કંદહાર પાછું સર કર્યું તથા બલ્ખ જીતી લીધું. ૧૬૩૭. શાહજહાંની સાથે રજપૂત ગયા હતા તેઓ પાધર મેદાનમાં હોય તેના પેઠેજ એ પહાડી તથા વરફવાળા દેશમાં પણ દુશ્મની સાથે બહાદુરીથી લડ્યા, પણ શાહજહાંની ફોજને બલ્ખમાંથી પાછું હઠવું પડ્યું અને પાછાં જતાં માર્ગમાં હજારો માણસ ટાઢને લીધે મરી ગયાં. કંદહાર પણ ફરાની લોકોએ પાછું લઈ લીધું. ૧૬૪૯. શાહજહાંના શાહજાદા ઔરંગઝેબે જઈને બે વાર કંદહાર પર ઘેરો ઘાલ્યો, પણ બંને વાર હારીને તેને પાછા આવવું પડ્યું, પછી પાદશાહના વડા દીકરા દારાશંકોએ છેલ્લીબારે એક ભારે ચડાઈ કરી. તેનાં માણસો છેક કંદહારના કોટના મથાળામુધી જઈ પહોંચ્યાં પણ કંઈ વળ્યું નહીં. ૧૬૫૩. પછી કંદહાર લેવાસારુ મુગલલોક ફરિને ગયાજ નહીં.

પાઠ ૯૯. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૨૧.

હુમલો

મર્દાની

બે વરસમુધી સમાધાની ચાલ્યાપછી શાહજાદા ઔરંગઝેબે પાછી દક્ષિણમાં લડાઈ મચાવી. મિત્રભાવે સ્વારી ફરવા નીકળ્યો હોય એવું જોલો દેસ્વાડીને ઔરંગઝેબે એકાએક ગોવલ્લકોંડાઉપર હુમલો કર્યો, અને ત્યાંના હાકેમને હરાવીને તેની દીકરીનું લગ્ન પોતાના દીકરા મહમદસાથે કરાવ્યું, તથા તેની પામેથી ભારે સ્વંડળી લીધી. ત્યારપછી એ શાહજાદાએ વિજાપૂર લેવાની યુક્તિ કરી. વિજાપૂરનો હાકેમ મહંમદ આદિલશાહ ગુજરી ગયો એટલે ઔરંગઝેબે એવું કહ્યું કે, અલી શાહજાદો કંઈ મહંમદ આદિલશાહનો સ્વરો દીકરો

નથી. એવી તકરાર ચલાવ્યાથી કજિઓ સંઘમ્યો એટલે ઔરંગઝેબે વઢી વિજાપૂરુપર ૧૬૫૭ માં આગ્રાઢની પેઠેજ એકાએક હુમલો કરીને તે દેશ જીતી લીધો.

શાહજાદો ઔરંગઝેબ કેવા ગુણનો હતો તે વાત તો ઊપર લખેલી હકીકતુપરથી જણાઈજ આવી હશે. એ ઠંડા મિજાજનો હતો, પણ તેને કોઈઉપર સ્વસ્ત્ર હેત નહોતું. એ હરેક વાતે પોતાનું કામ કાઢી લેતો. ધર્મને બહાને પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લેવાને ચૂકતો નહીં. પોતાનો સ્વાર્થ સંધાતો હોય, ને ગમે તેવી નઠારી દગાબાજી કરવી પડે, તો તે પણ એ કરતો. એ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિનો તથા મોટો હિંમતવાન પુરુષ હતો. દંડક્રુસ્તી વગેરે મદારી કસરતમાં તે પાકો હતો, તથા શરીરે શોભાયમાન હતો. એના વડા ખાઈ દારાશોકોમાં એવા ગુણ નહોતા. તે પ્રમાણિક અને ઉદાર મનનો હતો, પણ તેમાં ઉતાવળીઆપણું તથા હુંપદ એ બે અવગુણ હતા. ઔરંગઝેબના મનમાં ગમે તેવું પાપ હોય, પણ સામા ધર્મીને તે વાત ન જણાવતાં મેઢવી લેતો હતો. પણ આ ખાઈ તો સામા ધર્મીને રીસ ચડે એવું કહેતો, તેથી ઔરંગઝેબને નબળો પાડવાની એનામાં શક્તિ નહોતી. સુજા તો પોતાના કુઢની રીતપ્રમાણે દારુડીઓ થઈ ગયો હતો. ઔરંગઝેબ એ ત્રીજો ખાઈ હતો, અને સૌથી નાનો ખાઈ જે મુરાદ તે ઉદાર મનનો તથા ઘણો બહાદૂર હતો, પણ તેનામાં બુદ્ધિ ઓછી હતી.

પછી ૩૦ સં ૧૬૫૭ માં શાહજહાં મરણતોલ માંદો પડ્યો. તે વખત દારાશોકોજ એકલો પોતાના ઘરડા બાપની પાસે હતો. પછી એ મંદવાડની વાત સાંભળતાં સુજા અને દારાશોકો પોતાને પાદશાહ કહેવડાવવા લાગ્યા, અને તેમણે જુલમ કરવા માંડયો. પણ ઔરંગઝેબે પક્ષાઈથી એવી ગડબડાટ ન કરતાં દક્ષિણમાં રહીને છાનામાના ફોજનો જમાવ કર્યો. મુરાદને પોતાની તરફ સ્થેંચી લઈને દારા

अने सुजा ए बे जणने माहांमाहे लडवा दईने कमजोर पाडवा एबी औरंगजेबे तदबीर करी, अने मुरादने छळभरेला कागळ लख्यो, ते उपरथी मुराद तेनी धासे आव्यो.

ए वखतमां तेमनो बाप साजां थईने पाछो राजकारभार करवा लाग्यो, अने दाराए पोताना दीकरा सुलमानने मोकलीने सुजानो पराजय कराव्यो. पछी सुजा पाछो पोताने प्रांत एटले बंगाले गयो.

पाठ ६६. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग २२.

मुकाबला

ए वखतमां औरंगजेबे उपरथी एवं देखाव्युं के मारे तां मुरादने मादी अपव्रतानी मरजी छे, तेथी मुराद एनी साथे खुशी थईने गयो. तेमना सामो दाराए पोताना सरदार जसवतसिंहने रजपूतना फौज आपीने मोकल्यो. तेमनो उज्जैनआगळ मुकाबलां थयो, तेमां रजपूत लोको मारी शीत लडया, तांण जसवतसिंहनी हार थई.

शाहजहाना मनमां तकरार मटाडवानुं हतुं पण दाराए तेने मना करी. सुजाना सामा लडवाने दारानां दीकरो फौज लईने काशी गयो हतो, तेनी वाट न ज्ञातां दाराए लडाईनो आरंभ कयों, अने रामजान महिनानी छट्टा तारीखे आयाना मेदानमां दारानी तथा औरंगजेबनी फौजनां मुकाबलां थयो. औरंगजेबे पोतानी तांपोने माकळ बांधीने हारबंध मोठवी राखी हती, पण दाराए ते हार तांडी नाखी. दारानी फौजना रजपूत सिपाईआण मुरादउपर एकदम धसारो कयों. तेनी गरबडाटमां पोतानी सवाराना हाथी नाशी न जाय एटलामाटे दाराए ते हाथीने माकळे बांध्यां. मुरादे राजा रामसिंहने पोताने हाथे मायों, अने दारा औरंगजेबनी फौजनी पार जेवुं नाकळवानुं करतो हतो तेवामां एक सळगतां टोटी तेना हाथीने वाग्यो, तेथी तेने ते हाथीउपरथी उतरी जवुं पड्युं. पण

એના માણસાંએ તેને હાથાપર ન દાઢી, તેથી તેને મરીગણેલી જાણિને તેઓમા નાસાનામ થતા લાગી. વઢી ઔરંગઝેબ અને મુરાદ એ બે માર્દખોએ મેદાનમાં મેગા થઈને પરમેશ્વરના મ્તુતિ કરી. એ લડાઈમાં મુરાદના હાથાના હોંટાઉપર તાંગના વરમાદ વરસીને તે શાહુડાંજેનો થઈ ગયો હતો, તો પણ મુરાદને એકે તીર વાગ્યું નહોતું.

પોતાને શાહજહા ગાર્દાનો માર્લક ઠરાવે તો સારું એવી મરજી ઔરંગઝેબની હતી, પણ શાહજહાએ તેને કબૂલ કયો નહીં, તેથી ઔરંગઝેબે પોતાના ઘરડા બાપને ગાર્દાથી ઉઠાડી મૂક્યો. ઔરંગઝેબને મુરાદનાં કંઈ ગ્વપ ન રહ્યો, તેથી તેણે તેને બેડીઓ પંહેરાવીને દિલીના સલીમગઢના કિલ્લામાં કંદ કયો.

શાહજહાના વગ્વતમાં તેનો મુલક લડાઈ થઈને ડજડ થયો નહોતો. એવું કહે છે કે અકબરના કરતાં પણ તેણે મુલકનો સારો બંદાબસ્ત રાખ્યો હતો, તેથી તેનો મુલક આબાદ હતો તથા તેમાં શેહેરો પણ મોટા મોટા હતાં, અને જમીનમાં પાક સારો થતો. ખરત્તવંડના સઘડ્યા પાદશાહોકરતા શાહજહાના ઠાઠ મારે હતાં. તેણે પાદશાહી તરુત મોરના આકૃતિનું કરાવ્યું. તેના પૂછડા પાનાં માણક તથા હોરાની બનાવેલી હતી. એ તરુત પણ વગ્વનાય છે. તેણે દિલી શેહેર નેવેસરથી બંધાવ્યું, ને તેમાં મોટા મોટા મહેલો તથા મોટા જુમા મરિજદ બંધાવ્યા. વઢી તેણે પોતાની બેગમ મુમતાઝમહલનો એક મોટો રોજો બંધાવ્યો તેને તાઝમેહલ કહે છે, અને તે આજી દુનિઆમાં વગ્વનાય છે.

પાઠ ૬૭. પરમેશ્વર છે.

પરમેશ્વરને કોઈદિખ્યું નથી ને કોઈએ દીક્ષો નથી, ત્યારે ને કોઈના દીક્ષમાં નથી આવતો તે છે, એવું આપણે માનવું! હા, ગ્રાહ

જુઓ. એના પાતરાં ને ડાળીઓ હાલ છે. એને કોણ હલાવે છે? પવન વાય છે તેથી ઝાડ હાલે છે. પણ તમે પવનને જોઈ શકો છો? ના. જોઈ શકતા નથી, તોપણ આપણે બધા માનીએ છીએ કે પવન છે, કેમકે તે જ કરે છે તે. એટલે તેની અસર આપણે જોઈએ છીએ, તેમજ પરમંશ્વરનાં કરેલાં કામપરથી આપણે જાણીએ છીએ કે તે છે.

વળી ધારો કે આપણે મોટાં વાહાણમાં બેસીને સફર કરવા નીકળીએ. મેંકડો ગાઉ ગયાકેડે એક અજાણ્યો બેટ આવ્યો, પણ તેમાં માણસની વસ્તી જણાતી નથી. તે બેટમાં ફરવા નીકળ્યા, તો એક મોટું અને મુંદર ઘર દીઠું; તેમાં ગચ્ચરચીલું, અનાજ, વાસણ, વગેરે જે જોઈએ તે સૌ ભરેલું છે. તે ઘરમાં અથવા તે બેટમાં કોઈ માણસ જણાતું નથી. એ ઘર કોણે બાંધ્યું, તે પણ આપણા જાણવામાં કે માંખણવામાં આવ્યું નથી; તોપણ આપણે માનીશું કે એ ઘર કોઈ દોશિઆર કારીગરે બાંધ્યું હશે. કોઈ અમ કહે કે, એ ઘર કોઈએ બાંધ્યું નથી, પોતાની મેળે બંધાયું, તો આપણે તેને ખેંચકુદ ને ગાંડો નહીં કહીશું? એવાંજ કારણથી આપણે પરમંશ્વરને જાણીએ છીએ આ પૃથ્વી એક મોટા ઘરના જેવી છે. આપણે જે જોઈએ તે એમાં ભરી મુખ્ય છે. આપણે અજવાળું જોઈએ માટે એક મોટા દીવાના જેવો સ્વજન કર્યો છે. આપણે ખાવાને જોઈએ માટે ભોંયમાં સારાં સારાં અનાજ, ફળ, કેદ, ઇત્યાદિ થાય છે. વળી આપણે પાણી જોઈએ, તો તેને સાફ નદી, તળાવ, ને કૂવા પુષ્કળ છે. આપણે મીઠું જોઈએ, તો આપણો મહાસાગર તેથી ભરેલો છે, ટાઢ, તડકો, અને વરસાદથી આપણું રક્ષણ કરવાને લગડાં જોઈએ તો તેને વાસ્તે રૂ, રેશમ, ને ડિન સરખાં છે, કહો, આ મોટા ઘરમાં, એટલે આ દુનિઆમાં કાંઈપણ બાકી રાખ્યું છે, કે કાંઈ અધૂરું છે? હવે જો એક નાનુંસરખું ઘર પોતાની મેળે બંધાતું નથી, તો આ મોટી દુનિઆ પોતાની મેળે કેમ બંધાય? ના, પોતાની મેળે ન બંધાય. એને મોટો સરજનાર એટલે કરનાર છે, ને એ કરનાર પરમંશ્વર છે.

પાઠ ૬૮. ઈશ્વર પ્રાર્થના.

જમિ તીક્ષ્ણ ભાણુ યુક્ત નેણુ
દોહરા.

- જેના રાહિતથી થયાં ભૂમિ જળ ગિરિ આકારા,
જગ જોના બહુ બહુ વળી વહુ તે અવિનાશ. ૧
- અંદ્ર સૂર્ય ગ્રહની શતિ રાત્ર દિવસ રતુ સાર
ધાતુ ત્રાડ જનાવરો, સૌને તુજ આધાર. ૨
- તજવીજન સસારમાં કીધા શી ભગવંત !
પર ઉપકાર અતુરાભિમાં રહ્યાણુમાં તું અનંત. ૩
- તુજ નીતિના રોજમાં પાળ મને પરમેશ,
સદગુણમાં હર ધંડી રમું અંજલ કર્મ ઉદેશ. ૪
- અપરાધો પાપો ધણો કરું તું નિર્જન કામ,
તે સૌથી ઉગાર તું, કરગરી કહું સતનામ. ૫

ઈશ્વર સમ્રાજ્ય જુએ છે.

દોહરા.

- સર્વ શક્તિ ધરી તે હરી, તીક્ષ્ણ આપથી જોય,
બને વાત બહુ ખૂણમાં, દીલ યુક્તમાં હોય. ૬
- જેને જાણું યુક્ત બહુ, તેનો નહીં તું અજાણુ,
છાનાં કામ નિહાળતો, જામરો જગનો ભાણુ. ૭
- જે જે પાપ કરે સૌ, ભાણું હું ભુંડાં વેણુ,
તેને ર નોધી કરી, કરે તું કરડાં નેણુ. ૮
- મુઆપછી ધનસાફમાં વંચાએ સૌ જેહ,
જમે ઉધારો અહિં કર્યા પુણ્ય પાપનાં તેહ. ૯
- ઓ બાપ કર માફ તું ખરાબમાં મુજ કામ,
શું માહું લઈ આણું હું પગપાસે શુભનામ. ૧૦
- પાપ વિચારે નહીં કદી, એ મારો ઊગવ,
કાંકે પ્રભુ પગ પગ તણા જુએ યુક્ત બનાવ. ૧૧

(તર્મકવિતા.)

પાઠ ૬૯. વિભાવતી કાગળ.

સૌથી સારા કાગળ રાણનાં ચીથરાંના થાય છે. ૩ અને બીજા પદાર્થો પણ એ કામમાં બહુ ખપે છે. થોડાં વરસ થયાં પરાણના કાગળ બનાવવાની જીજ્ઞાસી બીકળી છે. જ્યાં કાગળ બને છે તે કારખાનું જોવા તમે જાઓ, તો મેલાં જૂનાં ચીથરાંનો એક આખો ઓરડો ભરેલો તમારા દીકામાં આવશે ; અને જ્યારે તમે જાણશો કે આવાં મેલાં અને તરેહ તરેહના રંગનાં ચીથરાંમાંથી ઊજળા દુધ-જેવા કાગળ થાય છે, ત્યારે તમને ધ્યાન અચરૂજ લાગશે.

એ ચીથરાંને પેટેલાં પાણીમાં પલાળી મૂકીને ધુએ છે. પછી તેને ફેઈ પેટી જેવું હોય છે તેમાં ભરે છે, એ પેટીના પાસામાં માં-હેલી તરફથી ધારવાળા દાંતા જડેલા હોય છે, અને તેમાં એક ગોળ લાટ હોય છે તે ફરે છે. એ લાટમાં પણ ધારવાળા દાંતા જડેલા હોય છે. એ લાટ ગોળ કરે છે તેથી ચીથરાં ને પાણી ને પેટીમાં ભરેલાં હોય છે તે ખૂબ વલોવાય છે, અને ચીથરાં ફાટી કપાઈને ચૂરેચૂરા થઈ જાય છે. જ્યાંસુધા એ ચીથરાં અવશાધને પાણી-સાથે મળીને લાહી જેવાં થઈ જાય, ત્યાંસુધા એ પ્રમાણે લાટ ફરેચો ફરે છે. પછી તેને એક જતના સૂનાવડે ધોઈ નાંખીને મોટાં વાસણમાં ભરીને દેવતાપર ઉત્તુ થવા મૂકે છે, અને વાડે વારે હલાવે છે.

એ વાસણઆગળ એક આદમી પોતાના હાથમાં આગળી જેવું ચોકડું લઈને ઉભો રહે છે. એ ચોકડું તારનું બનાવેલું હોય છે, અને તે એક બીજું લાકડાનું ચોકડું ને ઉચકાય મેલાય એવું હોય તેપર લાંબું મૂકેલું હોય છે. કાગળ પાડનારો એ ચોકડું પોતાના હાથમાં ઝાલીને પલા વાસણમાં બોળે છે, અને પછી બહાર કાઢી થોડીવાર ચતું ધરી રાખીને જરા જરા હલાવતો જાય છે એટલે પાણી તારમાંથી નીતરી જાય છે, અને માવાનો પાતળો થર ચોકડા-પર ઠરીને કાગળનો તાવ બંધાઈ જાય છે.

પેલું લાકડાનું ચોકડું કાઢી લઈને ખાંજે આદમી તે તાવ એક ઊનના લૂગડાપર નાંખે છે, અને તેપર ખાંજે તેવડેજ ઊનનો કડકો ઢાંકે છે. એપ્રમાણે કાંગળના તાવ કરતા જાય છે, અને ઊનના લૂગડાંવતી ઢાંકતા જાય છે. તાવનો થએલો થોકડો પછી મોટા સંકળમાં ઊનનાં લૂગડાસુઝાં મૂકીને દાખે છે, તેથી પાણી નીકળી જાય છે. વળી એ ઊનનાં લૂગડાં કાઢી લઈને એકલા કાંગળના તાવને દખાયે છે, ને પછી પાંચપાંચ છઠ્ઠ એકઠા સૂકવે છે.

એ કાંગળ તૈયાર થાય છે તેપર લખવા જઈએ તો લખાય નહીં, ફૂટી નીકળે, માટે એને એક જાતના સરેરાના પાણીમાં ઓળવા પડે છે. બ્લાટિંગ કાંગળ એટલે શાહી ચૂરી લેનારા કાંગળને એવું પાણી પાતા નથી. સરેરાનું પાણી પાયાપછી કાંગળને જૂદી જૂદી રીત વીરે ઘડીએ દખાયે છે. ત્યારપછી તેની કોર બરાબર કાપીને ચોવીરા ચોવીરા કાંગળના ઘા બાંધે છે. એવા વીરા ઘા એકઠા બાંધે છે તેને અંગ્રેજીમાં રીમ કહે છે.

આ ઉપર લખેલ કાંગળ બનાવાનું કામ બધું હાથે કરવામાં આવે છે. ઘણા અમરજ જેવા સંચા પાણુ એ બધા કામને વાસ્તે બનાવેલા છે, તેથી કાંગળ બહુ જલદી તૈયાર થાય છે. તે બધા સંચા વરાળના જોરથી ચાલે છે. ચીથરાં ફાડવાને, માવો બહાર કાઢી નાંખવાને, તારનું ચોકડું હલાવવાને, કાંગળો દાખવાને અને એ રીતે તે માવામાંથી કાંગળ બનાવવાને જરૂર પડે છે, તેટલાં જૂદાં જૂદાં કામ કરવાને એક સંચો હોય છે. તે સંચાને એક છેડેથી માવો રેડ્યાં તો ખાંજે છેડે તેના કાંગળ બની બહાર નીકળે છે. એ સંચાથી ત્રણ ફલાકમાં અધગાઉ પોણોગાઉસુધી પથરાય એટલા કાંગળ તૈયાર થાય છે.

પાઠ ૬૦. પેનસિલવિષે. ભાગ ૧.

મહેતાજી પોતાના હાથમાં એક પેનસિલ લઈને પૂછે છે—
હોકરા, આ મારા હાથમાં પેનસિલ છે તે તમે કેમો છો? એ શાની બનેલી છે?

કેટલાંક છોકરાં જવાબ દે છે—લાકડાની, સાહેબ.

મેહેતાજી—એમાં એવિના ખીજું કંઈ છે ? લાકડું કાગળપર ફેરવીએ તો તેનો આવા કાળો ડાઘ પડ્યો કે ? તમારા હાથમાં લઈને એ જુઓ.

હાકોર—લાકડાને છેડે કાળા ડાઘજેવું દેખાય છે. એ ચળકે છે અને સીસાસરખું જણાય છે.

હરકીસન—એ સીસાની છે, સાહેબ. જુઓ, આ સીસાનો ફડકો લઈને હું કાગળપર લખું, તો તેનો પણ કાળો ડાઘ પડે છે, પણ એ પેનસિલના ડાઘજેવો નથી.

બધાં છોકરાં બોલી ઉઠ્યાં—અમે જાણીએ છીએ, સાહેબ. એ પેનસિલ તો સીસાની ને લાકડાની કરેલી છે.

મેહેતાજી—તમે જુલો તેમાં શી નવાઈ ? મોટા મોટા એને સીસા પેન કહે છે, કેમકે એનો રંગ સીસા જેવો દીઠામાં આવે છે, પણ એ ખરું નામ નથી. હમણા આપણે વાત કરીશું તે પરથી તમને સાફ જણાશે કે એમાં જરા પણ સીસું આવતું નથી. વાંચ, તમે સીસાવિષે ને ખીજી ધાતુવિષે પાછળ શીખી ગયા છો તેમાંનું તમને કંઈ યાદ છે ?

હાકોર—ધાતુને હથોડાવતી ટીપે તો તેના પાતળાં પતરાં થાય છે.

મેહેતાજી—ઠીક ; પણ આ પેનસિલમાં સીસાજેવું દેખાય છે તેને હથોડાવતી ટીપે, તો તે બાગીને બૂકો થઈ જાય, ત્યારે તેના પતરાં તો થાયજ ક્યાંથી ? વાંચ પણ સીસાવિષે તમે કંઈ ખીજું જાણો છો ?

હરકીસન—દેવતામાં મૂકે તો ઓગળી જાય.

મેહેતાજી—પણ આ પેનસિલમાં જે સીસાજેવું છે તેને ગમે એવા જગ્યા તાપમાં મૂકો તો બળી બળીને તેની રાખ થઈ જાય, પણ ઓગળે નહીં. એવિનાં સીસાવિષે તમને કંઈ ખીજી ખબર છે ?

હાકોર—મને એક વાત યાદ આવી છે. ધણી ધાતુના તાર ખેંચાઈ શકે છે, અને સીસાનાએ તાર થાય છે, પણ તે કંઈ કામમાં આવે એવા જગ્યા થતા નથી.

મેહેતાજી—શાપ્પારા, તમને બહું યાદ છે. પણ આ પેનસિલમાં સીસાલેવું છે તેનો તો તારજ થાય નહીં.

હરકીસન—મેહેતાજી સાહેબ, ત્યારે એની આવી ઝીણી ઝીણી ચીજો લોકડામાં છે તે કેમ કરી હશે ? એ તો તારના જેવી પાતળી છે.

મેહેતાજી—પેનસિલ કેમ બનાવે છે તેવિષે જ્યારે હું તમને વાત કરીશ, ત્યારે એનો ખુલાસો કરીશ. પણ તમને કોઈને માલમ છે કે સીસું ક્યાંથી નીકળે છે, અને નીકળે છે ત્યારે કેવું હોય છે ?

હકોર—સીસું જમીનમાંથી નીકળે છે, અને તે માટી કે પથરા-સાથે મળેલું હોય છે.

મેહેતાજી—આ પેનસિલમાંહેલી સાસાલેવી વસ્તુ પણ બોંયમાંથી ખોદી કાઢે છે ; આપણા મુલકની જમીનમાં તો એ થતી નથી પણ ઇંગ્લાંડમાં થાય છે. ત્યાં તેના ઝીણા ઝીણા ચળકતા ને જરા ચીકણા* ગાંગડા નીકળે છે. તે ચપ્પડતી છાંલીએ તો છોલાય છે, માટે કામમાં આવે તેવી તેની નાચી ચીપો ક્યારે છે. તમે ઉપલી વાતથી સમજ્યા તો હશે કે એ ખીલકુલ સીસાલેવું નથી પણ જુદીજ વસ્તુ છે. અંગ્રેજીમાં તેને પ્લંબેગો કહે છે.

હરકીસન—પણ મેહેતાજી સાહેબ, એ એકલા ઇંગ્લાંડમાં નીકળે છે કે ?

મેહેતાજી—ના, ખીલે બહુએ ડોકાણે યુરોપ ખંડમાં નીકળે છે, પણ તે ચોખ્ખું નથી હોતું. હલકી જાતના પેનસિલોમાં બહુ હલકી જાતનું પ્લંબેગો વાપરે છે. કેટલેક ડોકાણે પ્લંબેગોનો ભૂકો નીકળે છે તેને આંડીને તેની લગદીઓ કરે છે, અને પછી તેમાંથી એવી હલકી પેનસિલો બનાવે છે.

હકોર—મેહેતાજી સાહેબ, એ ધાતુ કેઈ ખીજા કામમાં આવતી હશે ?

મેહેતાજી—તમે દેખો છો કે એનો રંગ કાળો ને ચક્રચક્રતો છે, માટે વિલાયતમાં એના જુદાવતી લોઢાનાં વાસણ માંજીને સાફ કરે છે, એટલે તે કાળાં ને ચળકતાં થાય છે. આપણે અહીં પણ જો એ

પુષ્કળ મળતું હોય તો એવા અપમાં આવે. વારૂ, પણ સીસાવિના
ખીજ કોઈ એવી વસ્તુ છે કે તેવતી કાગળપર કાળો ડાઘ પડે ?

ફેટલાંક છોકરાં—શેયલાવડે લખીએ તો કાળું લખાય.

મેહેતાજી—ખરી વાત, એ પ્લંખેગો પણ એક જાતનો કોયલો છે.
સારી પેરે સમજી રાખો કે અંમાં સીસાનો જરા પાણુ ભાગ નથી.
કોયલાં અને જરા લોહુ એકઠું મળીને એ થએલું છે, પણ અંમાં
કોયલાનો ભાગ ઘણો જ છે.

પાઠ ૬૧. પેનસિલ્કવિષે. ભાગ ૨.

મેહેતાજી—કાલે આપણે પ્લંખેગોવિષે જે વાત કરી તે તો તમને
સૌને યાદ હશે. હવે એ કેમ બનાવે છે તેવિષે આજ હું તમને
કંઈ કહેવાનું વારૂ છું. તમે કોઈએ ગોળ આરી દીધી છે !

હરકીસન—ના સાહેબ, પણ મેં એક સુતારને આરીવતી પાટીઆં
વહિરતાં દીધો હતો, તેથી જાણું છું કે તેને ઘાંતા હોય છે.

મેહેતાજી—ગોળ આરી પણ એવી જ છે. ગજબલનું ગોળ પતરું
ફરેલું હોય છે, તે તેને કોરપર એના જેવા ઘાંતા પાડેલા હોય છે.

હાકોર—પણ વારૂ મેહેતાજી સાહેબ, જો બધે ફરતા ઘાંતા હોય ત્યારે
એ ઝાલવાનો હાથો ફણી ગમ હોય ?

મેહેતાજી—એને હાથાની જરૂર નથી, કેમકે જેમ ગાડીનું પૈડું
ધરીપર ગોળ ફરે છે, તેમ એ પણ વચલા ભાગપર ગોળ ફરે છે.
એ ગોળ આરીને ગોઠવીને પછી તેની ગમ વહિરવાનું લાકડું હડ-
શલતા જાય છે, એટલે સેહેજ અને ખરાબર વહેરાય છે. સીડર
જાંતનું એક સુગંધીવાળું પોચું લાકડું થાય છે, તેની સીપો ત્રણ
ત્રણ પેનસિલો થાય એવી લાંબી એ આરીવતી ઉતારે છે. પછી
ખીજ કરવતવતી અકેકથી વચ્ચોવચ્ચ એક નાનીસરખી આંચ
અથવા ખોભણ પાડે છે, તે હમેરા સળંગ નથી પાડતા, પણ તેમાં
ફેટલોક ભાગ આંચવગરનો રહેવા દે છે.

હાકોર—ખરી વાત, ફેટલીક પેનસિલોમાં બધે પ્લંખેગો હાંતું નથી.
એક છેડો તેવગરનો હોય છે, તેજ ભાગ એ હશે ?

મહેતાજી—હા, તેજી. ખાંચ પાડી રહ્યાપછી, તેમાં પ્લંથિગોના કડકા તૈયાર કરી રાખેલા હોય છે તે મૂકે છે. તમને સાંભરતું તો હશે કે એ પ્લંથિગોના મોટા ગાંગડા થાય છે, અને તેને પેલી ગોળ આરીવડે વહેરીને એ ખાંચમાં આવે તેવી ઝીણી ઝીણી ચીપો કરે છે. તૈયાર થયાપછી કેટલાક છોકરા રાખેલા હોય છે, તે એ ચીપો લાકડાની ચીપોની ખોભાણુમાં મૂકે છે, અને તે ઉપર ખીજી એક લાકડાની ચીપ જે ખોભાણુવગરની હોય છે તેપર સરેરાશ ચીપડી વળગાડી દે છે, તેથી ત્રણ ત્રણ પેનસિલની એક લાંખી લાકડી થાય છે.

હાકોર—એતો ખરી વાત, પણ મહેતાજી સાહેબ, એ લાકડીઓ તો ચોખ્ખી થાય, તે આપણે લાંખીએ છીએ તે પેનસિલ તો ગોળ હોય છે.

મહેતાજી—બધીએ પેનસિલો ગોળ નથી આવતી, મેં ચોખ્ખી પણ દીઠેલી છે ; અને જેમ ગોળ પેનસિલથી લખાય તેમ ચોખ્ખીથી લખાય, પણ ગોળથી લખવાનું સ્થતર પડે છે. એ ગોળ કેમ ફરે છે તેની બધી વીગતવાર હકીકત હાલ હું તમને સમજાવી શકતો નથી, પણ એ બનાવવાનો એક સંઓ હોય છે, તેમાં એ ચોખ્ખી પેનસિલ એક છેડેથી મૂકે છે, એટલે ખીજી તરફથી ગોળ થઈ નીકળે છે. એવી લાકડીમાંથી પછી ત્રણ ત્રણ પેનસિલો કાપી કાઢે છે.

પાઠ ૬૨. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૨૩.

કાસઝ

અરસો

ए वखत औरंगजेब बादशाही पदवीने पाग्यो हतो, पण दारा तथा सुजानुं कासळ बाढयाविना तेने निरांत वळी नही. लाहोरने रस्ते थईने दारा सिंध नाशी गयो. सुजा बंगालेथी पाछो आब्यो,

अने अलाहाबाद आगळ औरंगजेबनी सामो थयो. त्या एक मोटी लडाई थई, तेमां औरंगजेबनी फतेह थई अने तेने हाथ शत्रुनी ११४ तोपों आवी; तेथी हारीने सुजा पाछो बंगाले गयो.

ए अरसामां दारा गुजरात जतो रह्यां हतो. त्यानो सूबो तेने मळी गयो तेथी ते सबळो प्रात तेने तावे थयो. दारा मोटी फोज एकठी करीने अजमेर गयो. पण औरंगजेबे तेनी साथे बहादूरीथी लडाई करीने तेनी फांज विखेरी नांखी तेथी दारा नाठो ते अमदावाद आव्यो. मार्गेमां ते फोजनां पाछळ रही गेल्यां माणसोने कोळीओए लूटी लीधां. पोताना कुटुंबसुळां दारा अमदावाद् आव्यो, एटले शेंहेरना दरवाजा बंध करी दईने त्यांनू सूबाए तेने पैसवा दीधो नहीं, तेथी फकत पांच सवार तथा बे हाथी लईने तेने आगळ नासवुं पड्युं. नासतां नासतां सिंध देशनी उगमर्णा सरहद-उपर ते जई पहोंच्यो. त्यां तेनी बेगमनो काळ थयो अने जूना तालुकदारो दाराने तथा तेना दीकरीने दगाफटकार्थो पकडीने औरंगजेबपास दिह्ळी मांकली दीधा. तेने औरंगजेबे बेडीआं पेहेरावी अने एक नठारासरखा हाथीपर बेसाडी शेंहेरमां फेरवी बंधीखाने नांख्यो. दारा पोताना हकने वास्ते लड्यो हतो, तो पण औरंगजेबे तेने मारी नांखवाना ठराव करी मारा मांकल्या. तेमण तेने बंधीखानामां मारी नांख्यो.

ए वखतमां सुजाए बंगालामां राजमंहेल आगळ पडावं नांख्यो हतो तेने औरंगजेबनां दीकरां सुलेमान मळी गयो, केमके तेना बापे तेनी संभाळ राखवाने माटे जे माणसो मोकल्यां हतां तेमना कबजामां तेनाथी रहेवायुं नहीं. पछी सुजाए. ए शाहजादाने पोतानी दीकरी परणावी. पण त्यां ए शाहजादाने गम्युं नहीं तेथी ते पाछो पोताना बापनीं पासे गयो, पण तेना बापे तेने केदमां नांख्यो.

त्यारपछी सुजानी चडता दशा थईज नहीं. तेनी फोजनां माणसो

નોકરી છોડીને જતા રહ્યા, તેથી પોતે નાશીને બ્રહ્મદેશમાં આગકાન-
ના રાજાની પાસે ગયો. તે દેશમાં બંલવાં ઉઠ્યો તેમાં સુજાં પોતાનાં
બેરાંછોકરાંસુદ્ધા માયોં ગયો.

દારાનાં દીકરાં સુલેમાન ગોવાલિઅરના કિલામાં મરણ પામ્યો.
તેવિષે એકો સંદેહ રહે છે કે તેને ઘેર દર્દને મારી નેલાવ્યો હશે.
મુરાદ નાશી જવાનું કરતાં હતો માટે તેના ઉપર ઘોંટું તહોમત મૂક્યું,
અને તેને અપરાધી ઠરાવીને મારી નાંખ્યો. પેલાં શાહજહાં ડોસો
અત્યારલગી બંધીખાનામાં સડ્યાં કરતાં હતાં.

પાઠ ૬૩. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૨૪.

એ રીતે ઔરંગઝેબે પોતાના માર્દ માત્રિજાઓનું કામઠું કાઢ્યું.
ન્યારપછી થોડીક મુદતમાં તેના રાજનો મોટો શત્રુ પેદા થયો. એ
શત્રુવિષે અગાઉ કંઈ વચ્ચત કંઈ લખવામાં આવ્યુંજ નથી.

નર્મદાની દક્ષિણે પર્વત છે, ત્યાંથી ગોવામુધા અને ગોવેથી
તે ગોદાવરી નદીને મળનારી વધાં નર્દામુધા મરેઠા લાંકનાં વર્તતા છે.
તેમના દેશમાં દક્ષિણ પ્રાંત છે. ત્યાંની જમીન ડેંચી તથા પાધર છે
અને કોકળ પ્રાંતની જમીન નીચાળમાં ટેકરા ટેકરીવાળી છે. એ બે
પ્રાંતની વચ્ચે ઘાટ એટલે મહાદ્રિ નામે પર્વત છે. તે સાધો ઉત્ત-
રથી તે દક્ષિણમુધા પથરાયેલાં છે. ત્યાંના લોક મજબૂત તથા
ઉદ્યોગી છે; અને રજપૂતજેવા અભિમાનીને લડવૈયા નથી તેા પણ
તેમના કરતાં વધારે ચંચળ અને ચતુર છે.

અહમદનગરનો મુલક શાહજહાંએ જીતી લીધો ત્યાંમુધા અહમદ-
નગરના મરેઠા વજાર શાહજીએ કેવી રીતે લડાઈ કરી તે વાત
પછવાંડે વીશમાં પાઠમાં આવી ગઈ છે. શાહજીનાં બાપને પુનાની
પાસે મોટી જાગીર મળેલી હતી, અને શાહજીને મહીસૂરના મુલ્કમાં
બંગલોરની પાસે બીજી જાગીર મળી. શાહજાને પોતાના દીકરા

શિવાજીને પુનાની જાગીરનો કારભાર આપીને તેની ચોકસીને સારુ દાદાજી કોંડદેવ નામે બ્રાહ્મણને મૂક્યા, અને પોંતે નવી જાગીર સંભાળવાને ગયો.

જેવી રીતે રજપૂતસ્થાનના ડુંગરામાં વનરાજ ચાવડાએ લૂટફાટ કરી હતી તેવી રીતે શિવાજીએ ઘાટના મુલકમાં લૂટફાટ કરવા માંડી. ઘાટને મથાળે ઘણાક કિલ્લા છે તે માંહેલો એક કિલ્લો પુનેથી વીશ ગાઉઉપર છે તેને શિવાજીએ ઘેરો ઘાલ્યો. પછી દાદા-જીનો કાઢ થયો એટલે પુનાની જાગીરનો સ્વતંત્ર કારભાર શિવાજીને હાથ આવ્યો, અને તેની ઉપજ પોતાના બાપને ન મોકલતાં પોંતેજ રાખવા લાગ્યો. શરૂપ મારવાનો લાગ આવતામુઘી વાઘની પેઠે છાનો-માનો બેસી રહીને અંતે શિવાજીએ ઘણાક કિલ્લાઉપર છાપા માર્યા. તેનું બહુ વધતું થતું જોઈને તેના બાપને જાગીર આપનારા વિજાપૂરના હાકે-મને તેને વિષે વહેમ પેદા થયો. પછી શિવાજી હિંમત ધરીને તેની સામે થયો, અને સઘળા ઉત્તર કોંકણઉપર હુમલો કરીને ત્યાંથી વધા મુસલમાનને કાઢી મૂક્યા, કેમકે તે એ ધર્મના લોકને ધિક્કારતો હતો અને હિંદુઓને પાછા વધારવાને ચાહતો હતો.

પાઠ ૬૪. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૨૫.

શિવાજીએ બલવાં ઉઠાવ્યાં તેની સજા વિજાપૂરના હાકેમે તેના બાપ સાંહજીને કરીને કેદમાં નાંખ્યા. તે વચ્ચે શાહજહાં દિલ્હી-નો પાદશાહ હતો, તેની મદદ શિવાજીએ માંગી. શાહજહાંએ શિવાજીના બાપને છોડાવ્યો.

શિવાજીને પોતાનો અમલ વધારવાને લાગ મૂક્યો તેથી પુનાથી દક્ષિણના મુલકના કોઈક રાજાને મારી નાંખ્યો. પણ ૬૦ સં

૧૬૫૨ માં ઔરંગઝેબ પેહેલી બારનો દક્ષિણ ગયો તેના ઉપર હુમલો કરવાનો લાગ નથી એવું જાણીને શિવાજીએ તેને મેઢવી લીધો.

શાહજહાંની મંદવાડીની ખબર સાંભળીને ઔરંગઝેબ દિલ્હી ગયો હતો તે વાત તો પછવાડે આવી ગઈ છે. ઔરંગઝેબ ગયાપછી વિજાપૂરના હાકેમે શિવાજીસાથે લડવાને ફોજ મોકલી તે વખતે શિવાજીએ છઠ્ઠમ્મદથી તેને શરણે જવાનું કહેણ મોકલ્યું, અને તેના સરદાર અફઝુલખાંની સાથે એકાંત મઢવાનું ઠરાવ્યું. પણ શિવાજીએ પોતાના હાથમાં પોલાદના પંજા જેને વાધનસ્થ કહે છે તે સંતાડી રાખ્યા હતા, તે મેટતી વખતે અફઝુલખાંના પેટમાં મારીને તેડપર લંડરનાં ઘા કર્યો તેથી તે મરી ગયો. પછી વિજાપૂરનો રાજા બીજી ફોજ લઈને આવ્યો તેની અને શિવાજીની વચ્ચે ઘણીક લડાઈઓ થઈ; પણ ૬૦ સં ૧૬૬૨ માં શિવાજીએ સલાહ કરીને કલ્યાણથી તે ગોવાસુધી લાંબા અને આશરે સો મૈલ પોહોઢ્યાં મુલક પોતાના તાબામાં રાખ્યાં.

૬૦ સં ૧૬૬૨ માં દિલ્હીનાં પાદશાહસાથે શિવાજીને કાંઝાઓ થયાં, તેથી શાઈસ્તખાંએ આવીને પુના કબજે કર્યું. પણ રાત્રે ચોરસથી શિવાજીએ શેહેરમાં પેશીને શાઈસ્તખાંને જખમી કર્યો, તેથી શાઈસ્તખાંએ જાણ્યું કે પાદશાહી ફોજમાં ફૂટ થઈ હશે તેથી જ એવો દમો થયો હશે. એ રીતે ફાટફૂટનાં વેહેમ ઘાલ્યાથી શિવાજીને સુરતે લૂટવાનો લાગ મઢ્યો. એ શેહેરમાં અંગ્રેજ લોકની કોઠી હતી, તેમાંથી મંરઠાઓને હઠાવી મૂકીને અંગ્રેજોએ ફક્ત પોતાનો બચાવ કર્યો. એ વખતે શાહજી પડ્યો. શાહજીએ પોતાનો અમલ ઠેઠ મદ્રાસ અને તંજાવરની લગભગસુધી બેસાડ્યો હતો, તેથી તેના મર્યા ગયાપછી શિવાજી પોતાને રાજા કહેવડાવવા લાગ્યો, તથા પોતાના નામના સિક્કા પાડવા લાગ્યો.

પાઠ ૬૬. મૂર્ખ રાજાવિષે. ભાગ ૧.

શિષ્ય દ્વાર તસ્કર વાણિક

ભુલંગી છંદ.

પુરી એક અંધેરો ને ગંડુ રાત,
 ટકે રોર ભાજી ટકે શેર ખાજ,
 બધી ચીજ વેચાય ત્યાં ભાવ એકે,
 કદી સારી ખૂરી ન વેચે વિવેકે. ૧

ત્યાં જઈ ચડ્યા એ ગુરુ એક ચેલો,
 ગંધો ગામમાં માગવા શિષ્ય પેલો,

લીધા સૂખડી હાટથી આપી આટા,
 ગુરુ પાચ જઈને કહે ખૂબ ખાટચો. ૨

ગુરુજી કહે રાત રહેવું ન આંહી,
 સૌ એક ભાવે ખપે ચીજ જ્યાંહી,

હરો ચોર ને શાહનો ન્યાય એકે,
 નહીં હોય શિક્ષા ગુનાની વિવેકે. ૩

ન એ વરતીમાં એક વાસો વસીજે,
 ચલો સદા ચેલા જવું ગામ ખીજે,

કહે શિષ્ય ખાવા પીવા ખૂબ આંહી,
 તજી તેહ^૧ હું તો ન આવીરા ક્યાંહી. ૪

ગુરુએ ખહુ બોધ દીધોજ ખાસો,
 નહીં યોગ્ય અહીં રહે રાત વાસો,

ન માની કશી વાત તે શિષ્ય જ્યારે,
 ગુરુજી તજીને ગયા ગામ ત્યારે. ૫

રહ્યા શિષ્યજી તો તહીં દિન ઝાઝા,
 ખહુ ખાઈ ખીને થયા ખૂબ તાજા,

પછીથી થયા તેહના^૨ હાલ કેવા,
 કહું છું હવે હું જાણો સર્વ તેવા. ૬

દોહરા.

તરફર ખાતર પાડવા ગયા વણિકને દ્વાર,
તહાં ભીંત તૂટી પડી, ચોર દબાયા ચાર. ૭
માત પ્રભાતે ચોરની ગઈ કરવા ફરિયાદ,
શૂળી ઠરાવી રોડને, ડોસીની મૂણી દાદ. ૮
એવું ધર કેવું અણધુ ખૂન થયાં તે ઠાર,
સતે ખાતર ખોદતાં ચોર દબાયા ચાર. ૯

પાઠ ૬૬. મૂર્ખ રાજાવિષે. ભાગ ૨.

દોહરા.

વણિક કહે કડિઆતણો એમાં વાંક અપાર,
ખરે ખરી એમાં નથી મારી ખોડલગાર. ૧૦
કડિઆને શૂળી ઠરી, વણિક ખચ્ચો તેવાર,
ચૂંક ગારો કરનારની કડિએ ફરી ઉચાર. ૧૧
ગારો કરનારો કહે, પાણી થયું વિરોધ,
એ તો ચૂંક પેખાલીની, મારી ચૂંક ન લેશ. ૧૨
પૂરપતિ કહે પખાલીને, જો તું શૂળીએ જાય,
આજંપછી આગામમાં એવા ગુના ન થાય. ૧૩
મુઢાં નિસર્યો મારગે, મેં જોયું તે દિશ,
પાણી અધિક તેથી પડયું, રાજા છાંડો શીશ. ૧૪
મુઢાં જીને મારવા, ફરી એવો નિરધાર,
શૂળીપાસે લઈ ગયા, મુઢાંને તેવાર. ૧૫
ફલ જાડું શૂળી તાણું, મુઢાં પાતળે અંગ,
એવો હકીકત ચાકરે જઈ કહી બૂપ પ્રસંગ. ૧૬
બૂપ કહે શું હરખડી પૂછાં આવી કોઈ?
શોધો અડાવો શૂળીએ જાડા નરને જોઈ. ૧૭

જોતાં જોતાં એ જડ્યો જોગી જડે અંગ,
 બહુદિન ખાઈને બન્યો રાતે માતે રંગ. ૧૮
 શિખ્ય મુદત માગી ગયો ગુરુપાસે પશ્તાય,
 ગુરુએ આવી ઉગારીઓ અદભુત કરી ઉપાય. ૧૯
 જોગી શૂળીપાસ જઈ, કહે ભૂંપ સૂંણ કાન,
 આ અવસર શૂળીએ ચડે વેગે મળે વિમાન. ૨૦
 ચેલો ખોલ્યો હું ચડું, એ ગુરુ કહે, હું આપ,
 અધિપતિ કહે, ચડીએ અમે, પૂરણ મળે પ્રતાપ. ૨૧
 ગુરુ ચેલાને ગામથી પહોંચાડ્યા ગાઉ પાંચ,
 રાજા શૂળી ઉપર રહ્યો, અંગે વકી આંચ. ૨૨
 જ્યાં બણેલ ન બપોતિ નીપજે એવા ન્યાય,
 દેશ સુધારાની તહાં, તો આશા શી થાય ? ૨૩

૬૦ ૬૦ ૬૦

પાઠ ૬૭. ચીના લોકમાં છાપવાનો હુનર.

છાપવાની કળા યુરોપમાં ઇસવી સનના પંદરમા સેકડામાં જણાઈ, તેના પેહેલાં પાંચસે વરસપર ચીનમાં માલમ પડી હતી. ચીના લોકનો મત એવા છે કે પોતાના બાપદાદા કરી ગયા હોય તેમાં કરો વધારો ઘટારો કરવો નહીં. તેઓ સમજે છે કે અમારે સર્વ સંપૂર્ણ છે. આ વિચારને લીધે આ હુનરમાં એમણે અગાઉકરતાં વધારે સુધારો કર્યો નથી. એમનામાં શિળાછાપ કે છૂટાં બીજાં નથી.

કોઈ વિદ્વાન જ્યારે અંધ કરે છે, ત્યારે તે પેહેલો લહીઆને આપે છે. તે ઘણાજ પાતળા કાગળપર તેની સારી નકલ કરે છે, ને તેની એક બાજુ કોરી રાખે છે. તેનું કદ તથા આકાર ચોપડીના જેવો હોય છે. ચીના આપણી જેઠા આડી લીટીમાં નથી લખતા, જમણા હાથ બણીથી ઉભી લીટીમાં લખે છે. આખી ચોપડીની એ રીતે નકલ થયાપછી તે કોતરનારને આપે છે. ચોપડીનાં જટલાં ખાનાં હોય છે તેટલાં ને તેવડાં પાટીઆં તે કરે છે. એ પાટીઆં

જાડાઈમાં અધ તસુ હોય છે; તેને એક મેરથી ઘણાંજ લીસાં કુડે છે, ને વળતી તેઓ ઉપર ખેળ* ચોપડી પુસ્તકનાં પાનાં ચોડે છે. પાનાની લખેલી બાજુને ચોટાડીને કોરી બાજુ ઉપર રાખે છે. પાનાના કાગળ ઘણાજ પાતળા તેથી કોરી બાજુએથી અક્ષર સાફ જણાય છે, પણ તે ઉંધા દેખાય છે. લાહી સૂકાઈ જાય છે, ત્યારે કોતરનાર અક્ષરની આસપાસની જગા લાકડામાં કોતરી કાઢે છે, એટલે ઉંધા અક્ષર નીકળે છે. છાપવાને માટે ઉંધા હરફ કોતરવા જોઈએ. કોતરેલાં પાટીઆંવતી કાગળો ઉતાવળી ને સાદી રીતે છાપે છે. પણ છાપવાનું કામ કોતરનાર કરતો નથી. તે કોતરીને છાપનારની દુકાને મોકલે છે.

છૂટાં બીજાંથી છાપવાનાં જોવાં યંત્રો તથા સામાન તે રાખતો નથી. એક હાથમાં શાહી રાખે છે ને બીજા હાથમાં ચિતારાના જોવી બે પીછી રાખે છે. એ બે પીછીના પાછલા છેડા એક એક જોડે બાંધીને તેને પોતાની મૂકીમાં આડી બાંધી લે છે. પછી તે એક છેડેથી કોતરેલાં પાટીઆં ઉપર શાહી ચોપડે છે, ને એક પાતળો કાગળ તેના ઉપર મૂકે છે ને બીજી બાજુની કોરી પીછીથી હળવે હાથે તે કાગળપર પીછી ફેરવે છે, એટલે તે છપાય છે. એ રીતે તે છાપનાર દરરોજ બે ત્રણ હજાર કાગળ છાપી શકે છે. કાગળો ઘણા ગ્રીણા ને નરમ હોય છે તેથી તેઓને બીજવવાની જરૂર પડતી નથી. છાપીને તેઓને ચોપડી બાંધનારને ત્યાં મોકલે છે.

કાગળો ઘણા પાતળા તેથી બેઉ બાજુએ છાપી શકાતું નથી. ચોપડી બાંધનાર કોરી બાજુને જોડે જોડે રાખી ચોટાડી દે છે, એટલે પેહેલા પાનાની કોરી બાજુપર બીજા પાનાની કોરી બાજુ ચોડે છે. એથી ચોપડીનાં જોઈએ તેવાં પાનાં જાડાં થાય છે. ચોપડીઓ બહુ મોટી ન થાય માટે તેના વિભાગ કરે છે. ચીનાની ચોપડીઓ ઘણી સ્વચ્છ હોય છે, અને તેનાં પૃષ્ઠાં ઘણાં શોભિતાં તથા તેપર સોનાના અક્ષર પાડેલા હોય છે, ને ચોપડીને તેના

નેવડી ને ધણી સુંદર રાગુગારેલી પેઠીમાં મૂકે છે. ચોપડીનાં પૂઠાં-
ઉપર સોનેરી અક્ષરે તેનું નામ તથા કેટલામો વિભાગ તે લખે છે.

એક એક અક્ષરનાં જૂદાં જૂદાં ખીખાં પાડવાની તથા તેથી તે-
ઓને જોડ્યાં તેમ ગોઠવીને છાપવાની કળાથી સીના છેક અજ્ઞ-
ણ્યા નથી. તેઓ ધાતુનાં ખીયાં કરતા નથી, પણ એક જાતનાં
ચુંદરનાં બનાવે છે. પેકિનમાં હરગેજ વર્તમાનપત્ર નીકળે છે તે
એવાં ખીખાંથી છપાય છે. એમ છપાવવાનું કામ લાકડાનાં પાઠી-
આં કોતરી છાપે છે તેવું છપાતું નથી.

પાઠ ૬૮. ચીનમાંના ગ્રંથાવિષે.

ચીનના લોકોને ચોપડી વાંચવી ધણી ગમે છે; ચીનનું એક
શહેર ચોપડી વેચનારનો દુકાનવગરનું નથી, ને એ ધંધો ધણો
આબરુદાર ગણાય છે. રાજાનો મરજી તેજ કાયદો એવી ત્યાં રાજ-
નીતિ છે, તો પણ છાપખાનાં પર સરકાર તરફથી કશી હરકત નથી.
ત્યાંના કાયદામાં એવિધે અટલુંજ લખ્યું છે જે પ્રજાની નીતિમાં
બગાડ થાય અથવા રાજમાં ફિતર થાય તેનું જે છપાવે અથવા પ્ર-
સિદ્ધ કરે તેને ગરદન મારવો. એક વાત જોઈએ તો ચીનમાં
છાપખાનાં છૂટાં છે, પણ ખીજી વાતે તે ઘણાં સંકટમાં છે, કેમકે
પ્રજાની નીતિમાં બગાડ કરનાર શું, ને ફિતર કરાવે તેનું શું, તે ડરા-
વવું પાદશાહના અંજને તેના અમલદારોના હાથમાં છે. કેટલાએક
ગ્રંથકારોએ પોતાના દેશના ચાલતી વિરુદ્ધમાં લખ્યું હતું મોટે તેમ-
ના પ્રાણ લીધા હતા. એવી અડચણને લીધે ચીનમાં નવા વિ-
ચાર પ્રગટ થતા નથી, અને અસલના વખતની ચાલતી આંધલી
વિદ્યા, હુનર, તથા રીતબ્રાતમાં કાંઈ સુધારો થતો નથી, તો પણ જે
વિદ્યા દેશમાં છે તેથી લોકોને જાણીતા કરવાને ધણી મહેનત થાય
છે. પેકિન રાજધાનીમાં હાનલીન નામે એક મોટી પાઠશાળા છે.
એમાં વિદ્યાભ્યાસ ધણો ચાલે છે, તેના ઉપરીના હાથનીએ એક
મોટું સરકારી છાપખાનું છે. એમાં પાદશાહી સનદથી સારાં સારાં

પુસ્તકો છપાઈ બહાર પડે છે. એ પુસ્તકો દરએક પ્રાંતના મુખ્યા તથા મુખ્ય સરકારી અમલદારો ઉપર મોકલે છે, એટલે તે સર્વ લોકોને વાસ્તે પુસ્તકશાળાઓ છે તેમાં મૂકે છે. દરએક શહેરના માજીસ્ટ્રેટના મકાનમાં એક એક પુસ્તકશાળા હોય છે, જે એ વાપરવાનો સર્વને રજા છે. એસિવાય પેકિન તથા ખીજ શહેરોમાં ભાતભાતના ઘણા ગ્રંથો છપાઈ પ્રગટ થાય છે. જે સરકારના ખર્ચથી નથી છપાતા તે લોકો માંહોમાંહે ઉધરાવું કરી છપાવે છે.

ચીનમાં ફેટલા ગ્રંથ રચાય છે તે નીચલી ખીનાથી ધ્યાનમાં આવશે. જ્ઞાનનો ભંડાર નામે એક પુસ્તક એવડું મોટું છે કે તેના ૬૦૦૦ ભાગ કરવા પડ્યા હતા. એમાં સઘળા વિષયો વર્ણવ્યા છે. એનો સાર હાલ ટુંકામાં છાપ્યો છે તેના ૪૫૦ ભાગ થયા છે. ચીનનો ઇતિહાસ ૩૦૦ ભાગમાં છે, જે ત્યાંના કાયદા ૬૧ ભાગમાં છપાયા છે. એક એક ભાગ એક પુસ્તક છે. ૨૦૦ પુસ્તક નાટકનાં છે.

ક્રીએનલીંગ નામે પાદશાહે સઘળા જૂનાં પુસ્તકોને ફરીથી છપાવવાનો હુકમ કર્યો, ત્યારે પાંચ વરસમાં એક લાખ અડસેઠ હજાર ચોપડીઓ જૂદાજૂદા વિષયો ઉપર છપાઈ, જે એવું ધારવામાં આવે છે કે સઘળી પૂરી થશે ત્યારે છ લાખ થશે.

પાઠ ૬૯. આસ્ટ્રેલિઆ.

કુરુશા

કાંગારૂ

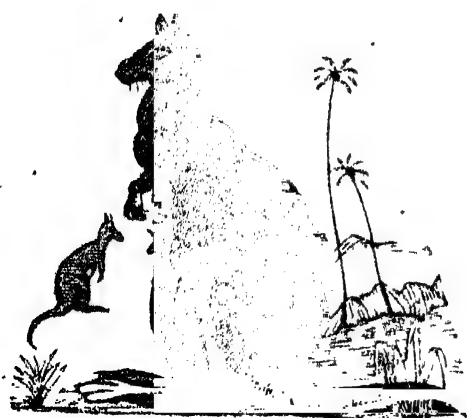
આખી પૃથ્વીમાં જેટલા ખેટ છે તેમાં આસ્ટ્રેલિઆ સૌથી મોટો છે. તમે એવિરો ફેટલીક વાત પાંચમી ચોપડીમાં શીખી ગયા છો, પણ જે વાત તેમાં નથી આવી તે આમાં લખી છે. જે વારે અંગ્રેજ લોકો સન ૧૭૭૮ માં ત્યાં જમને વસવા મંડ્યા, ત્યારે ત્યાં જે લોક માલમ પડ્યા તે રંગે કાળા તથા આવાનું રોધવાને જંગલમાં ફરતા હતા અને ઝાડની ડાળો ઉપર છાલ નાંખીને રાતની રાત એક ઠેકાણે પડ્યા રહેતા. જે લોક કાંઠે રહેતા તે માછલી ઉપર દહાડા કાઢતા,

ને ખીજા લોક જનાવરોનો શિકાર કરીને રહેતા. તેઓની પાસે હથિયારમાં લોકડાના અણીદાર બાલા હતા. કંઈ જનાવર શિકારમાં ન મળે તો કંદમૂળ ખાઈને રહેતા. તેઓની બાઈડીઓની બહુ દુરદશા હતી ; તેઓને તે પશુની પેડે મારે, ને દોરની પેડે તેમની કંઠે બોળે ઉચકાવે, પણ તેઓને બુદ્ધિ છે તેથી જલદી જલદી શીખી શકે એવી છે. હાલ ત્યાંના રહેવાસીઓ ઘણા નથી.

ત્યાંનાં ઝાડ ને જનાવર એવાં છે કે તે જોઈને છક થઈ જઈએ. કેટલાક પેલાનાં થડ ઝાડ જેટલાં ઊંચાં થાય છે. વળી એક ઝાડ તે એવું છે કે તેનું થડ બહુજા જાડુ ને ઊંચું હોય છે, પણ તેઉપર ડાંખળીઓ થતી નથી ; નાળિયેરીની પેઠે મથાણે ધામળેવાં પાતરાં હોય છે.

જૂન ને જુલાઈ મહિનામાં જવારે આપણા દેશમાં વરસાદ આવે છે તેવારે ત્યાં ટાઢ પડે છે. જ્યારે પોસ મહિનામાં આપણા દેશમાં ટાઢ બહુ પડે છે, ત્યારે ત્યાં ગરમી ઘણી પડે છે.

ત્યાંનાં પક્ષીમાં એક અજ્ઞાત તરનુ પક્ષી છે. તેને હસતુ પક્ષી કહે છે. તે ફહાડમાં ત્રણ - ૪. જેમ વહાણુ વાય છે ત્યારે કૂકડો બોલ્યાવગર રહેજા ૧મ એ પક્ષી પાંતાને બરાબર વખતે હસ્યાવગર રહેજા નહીં; ત્યારે બપોરે ને સાંજે ખડખડ હમે છે.

એક જનાવર
એવું છે કે ઓ-
પગાળેવું શરીર
ને પગ ચાર,
પણ પક્ષીની
પેડે ચાંચ હોય
છે. તે કાડી-
ઓ ખાઈને
જીવે છે, ન

શિઆળામાં રહે છે. તેની ઉપર સાહુડીના પેડે કાંટા હોય છે. વળી ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે બાજુ એક પશુ છે તેના પેટનીચે

એક કોથળી હોય છે; તેમ વાંદરા અચ્ચાને પેટે વળગાવી દે છે, તેમ તે કોથળીમાં અચ્ચાં ધાલી દે છે. તેના આગલા પગ ધણુજ દુઝ્ક હોય છે, તે પાછલા પગઉપર આંગ્રીકોલાની પેઠે ઉભું થાય છે. ન્યારે કોઈ તેને પકડવા આવે છે ત્યારે ટુકડાંમર કૂદતું કૂદતું નાસે છે, તે પકડતાં બહુ મુશ્કેલ પડે છે. હરણ પકડાય તો તે પકડાય. એને કાંગાર કમીન કહે છે.

આરેબીઆનુ મુખ્ય શહેર સિડનિ છે

પાટ ૭૦. હિંદુસ્તાનનાં ઇતિહાસ. ભાગ ૨૬.

સ્વંદ પ્રતિષ્ઠા સાધુમંત

શિવાજી સ્વતંત્રપણે કામ કરતાં હતાં તે વાત ઔરંગઝેબને ગમી નહીં; તેથી તેણે શિવાજીની મામા કોઝ મોકલી. પણ શિવાજીને પકાર્થથી પાદશાહસામા કમર બાંધા નહીં; આશીન થઈને પાદશાહની હજૂરમાં દિલી ગયો. ઔરંગઝેબ અભિમાનને લીધે શિવાજીને ધિક્કારતો હતો માટે તેણે તેને માન પ્રતિષ્ઠા આપી નહીં. એ અપમાનથી શિવાજીને સ્વંદ થયો તથા રોમ ચડી. તેણે નામી જવાનો મનમુબાં કર્યો, પણ તેના ઉપર ચોક્કા પોહોરા મુક્યા હતા, તથા પોતે સાધુમંતને માઠાઈ મોટા ટોપલામાં ભરીને હમેશાં મોકલતો હતો, તે ટોપલામાં પોતે અને પોતાનો દીકરો સંતાઈને ચોક્કા પોહોરામાંથી નાશો ગયા. બ્યારપછીં પકારને તેણે તે દાક્ષણ ગયો.

ઔરંગઝેબે શત્રુ ઊભાં કરીને તેને નાશો જવા દીધો તે વખતમાં એ પાદશાહની એકી તો ચડતા દશા હતા કે તેથી પેહેલાં તથા પછી કોઈ દિવસ થઈ નહોતી. ૩૦ સં ૧૬૬૬ માં શાહજહાં મરી ગયો તેથી ઔરંગઝેબને તેની તરફની પીડા ગઈ. તેના સરદારોએ ટિબેટનો કેટલોક ભાગ તથા કાશ્મીરનો ઉત્તરનો ભાગ અને બંગાલાની પૂર્વ તરફનો ચિતાગંગ દેગ જીતીને તેના રાજનો બધારો કર્યો હતો.

मकाना हाकेमे तथा ईरानना पादशाह पोतानी तरफथी मान आपवा-
सार तनी दरबारमा एलथी मांकल्या हता-

मुगल लोकाना उपर वर लेनासास फोजनो जमाव करवो एवो
शिवाजीए निश्चय क्यो हता तेणे ते वरत मुगल लोकनी साथे
सलाह करा, ते विजापुर तथा गोवळकोंडानो मुलक जीता लेवानी
फुगद मळे प्या मतलबथा करी हता, अने ए मतलब तेणे जल
दीथा पार पाडी. ए तेने मुलकोना हाकेमोण तेने खंडणी आपवानुं
कबूल कयु. पछी तेणे पातानी फोजनो तथा पाताना राजशारभारनो
बंदोबस्त क्यो ए बने बाबतनो बंदोबस्त करवामा तेना चतुर्गई
अकबरना जर्वाज हता.

औरंगजेबे जे मल्ला करी हता ते एवो मतलबथा के शिवाजीन
दिलांमा पाछो लाववो अने पछी पकडाने तेने मारी नाखवो. पण ए
मतलब शिवाजीए पार पडता टीथा नहा, तेथी औरंगजेबे लडाईनुं
कहण मांकल्यु. ते उपरथा शिवाजी पुनानी पामेना सिंहगढना दुंगरी
किलापर भाभरणी मृकाने चडी गथो, अने ते ताबे करी लीधो. वली
तेणे मुरत तथा खानदेशमा लुट करी, अने त्याथी चौथ उघरवा,
तथा औरंगजेबना सरदार मोहोबतखाने मोटी लडाई करीने हरा-
व्यो. औरंगजेबे मोहोबतखानी जगापर खाजहाने मांकल्यो, पण
शिवाजीउपर ते वखतमा खाजहाए हुमले क्यो नही.

पाठ ७१. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग २७.

विधवा

आठववु

औरंगजेबना सरदारोथी अफघान लोक वश थई शक्या
नहीं. इ० स० १६७१ मा ते अफघान लोकोए एक बीजां
पादशाह उभो कीधो. इ० स० १६७६ मा सतनराभी जातना हिंदु

લોકો દિલ્હીની પાસે નારનોલ ગામમાં સામા થયા. તેમના સામી મોકલેલી ફોજની કેટલીક વાર તો પેહેલ વેહેલી હાર થઈ, પણ પછી ઘણી મેહેનતે તેઓ દબાયા. તેઉપરથી પાદશાહને હિંદુઓ-ઉપર ઘણો ગુસ્સો આવ્યો. હિંદુઓને સરકારી ચાકરીમાં રાખવા નહીં તથા જજિઆ વેરો જે અકબરે માફ કર્યો હતો, તે પાછો લેવો એવો તેણે હુકમ કર્યો. એ જુલમમાંથી બચવાને માટે જે લોકો પાદશાહની આગળ અરજ કરવાને ગયા, તેમને તેણે પોતાના ઘોડાના પગતલે કચરી નાંખ્યા.

એ વખતમાં પાદશાહનો શૂરો સરદાર જોધપૂરવાળો જમવંતસિંહ કાજુલમાં મરણ પામ્યો, તેના બેરાંછોકરાં પાછાં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યાં, તેમને કેદ કરવાનો ઔરંગઝેબે ઉપાય કર્યો. પણ રજપૂત લોકોએ છલ્લ કરીને વિધવા રાણી તથા તેનાં બે છોકરાંને જોધપૂર નસાડી મૂકીને તેને ઠેકાણે એક-ધાવ તથા બે બીજાં છોકરાંને ઓઠવ્યાં. એ ઓઠવેલાં છોકરાંને પણ ઘણાક રજપૂતો માર્યા ગયા ત્યાંમુઝી પાદશાહને હાથ જવા દીધાં નહીં. એવી રીતે એ શૂરા લોક પોતાની વિધવા રાણીને નસાડવામાટે મરણ પામ્યા. પાદશાહનો એવો જુલમ જોઈને રજપૂત લોકોનું લોહી ડકલ્લું, તેથી સઘડા પશ્ચિમ રજપૂતસ્થાનના લોકો એકઠા થઈને જજિઆ વેરો આપવાની ના કહી. એ બંધા રજપૂતોનો આગેવાન ઉદેપૂરનો રાણો રાજસિંહ હતો.

એઉપરથી ઔરંગઝેબે બંગાલ, દક્ષિણ, તથા ગુજરાત એ ત્રણ પ્રાંતોમાંથી પોતાની ફોજ મંગાવી, અને મોટામાં મોટી ફોજ દિલ્હીથી પરભારી ઉદેપૂર મોકલી. તેનો આગેવાન શાહજાદો અકબર હતો. ઔરંગઝેબના દીકરાઓમાં અકબર સૌથી નાનો હતો, તેને રજપૂતના સરદાર દુર્ગાદામે છેતરીને પોતાની તરફ તેની સઘડી ફોજસાથે સ્વેચ્છી લીધો, પણ ઔરંગઝેબે પોતાના માણસાંને મોકલીને તે ફોજને સમજાવીને પાછી પોતાની તરફ આણી, એટલે શાહજાદો અકબર

- नाशीने मरेठाओने मळी गयो. इ० स० १६८१. ए शूरा रजपूत लोक औरंगजेब मुथो त्यांसुधी एनीसाथे लडता बंध रद्द नही, अने औरंगजेबना जुलम पेहेला दिल्लीना राजनी निमकहलालीथी नोकरी करता हता तेवी कोई दिवस फरीथी करी नही.

पाठ ७२. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग २८.

राज्याभिषेक तूळा सलाहकार एश्वाराम आमदानी

औरंगजेब एधी रीते बीजे ठकाणे रोकाएलो हतो तेवामां शिवाजीए विजापूरना ताबाना दक्षिण कोकण देश जीती लीधा. पछी पोते पोतानो फरीथी राज्याभिषेक करावाने पोतानी तूळा सोनाथूथी करी, अने भाई सरपाव वहेच्यो तथा दान कर्यु. पछी पडवाडेथी पोतानो बचाव करवासारु गोवळकोंडाना राजासाथे दोस्ती करिने पोताना बापनी जागीर महीमूरना मुलकमां हता तेना खबर लेवाने गयो. ए जागीरनो कारभार तेना भाई व्यंकाजीना हाथमां हतो ते लई लेवानी शिवाजीना मतलब हती. पण आखर तेण व्यंकाजीनी पासेथी ए जागीरनी उपज लेवी अने कारभार तेनेज करवा देवो एवं कबूल कर्यु. इ० स० १६७८.

ते पाछो आव्यो थार मुगल लोकनी सामी लडाई करवामां तेणे विजापूरना हाकेमने मदद आपी तेना बटलामां ते हाकेमे शिवाजीना बापनी जागीर शिवाजीने सोंपि. ए रीते पोताना भाईना उपर हुकम करवाने शिवाजीने हक मळ्या.

शिवाजी वधारे जीव्यो होत, तो ते बीजा घणां मुलक जीती लेव, पण इ० स० १६८० मां ते मरण पाव्यो. आखी मरेठानी जातमां एना जेवो मोटो पुरुष कोईज थयो नथी. बीजा कोई होय ते लूटारानी टोळीओनो जमाव करिने मुलक जीते खरा, पण बीजो

બંદોબસ્ત તેમનાથી થઈ શકે નહીં. શિવાજીએ તો મુલક પણ જીત્યો, અને વળી “આપણે હિંદુ” એવું અભિમાન હિંદુઓમાં પેદા કર્યું. તેથી એક સંપર્થા તેઓ મુગલ લોકની સામા લડ્યા, અને શિવાજીની પછી નબળા રાજા થયા તેમના વચ્ચેમાં પણ એ સંપર્ક તૃટ્યો નહીં.

શિવાજી પછી તેના દાકરો શંભાજી ગાદીઉપર બેઠો. તેમાં તેના ચાપજેવા સારા ગુણ નહોતા. શિવાજીનાં નાનાં દાકરો રાજારામ હતો, તેને શિવાજીનાં વિધવા રાણાએ ગાદીપર બેસાડવાસારુ યુક્તિ કરી, તેથી શંભાજીએ તે બાઈને માંગી નાંખી, અને રાજારામને કંદ કરીને તેના સલાહકારો બ્રાહ્મણ હતા તેમાંના ધંણાં ખરાંને મારી નાંખ્યા. કલુશા કરીને એક બ્રાહ્મણ હતો તેના ઉપર શંભાજીની ઘણી મેહેરબાની હતી. તેને બધો રાજકારભાર સોંપીને પોતે એશ-આરામમાં પડ્યો. કોંકણ કાંઠાના હબર્શા તથા ફિરંગી લોકની સાથે લડાઈ થઈ, તેમાં મંરઠાની હાર થઈ. શંભાજીના રાજમાં આમ-દાનીનો વધારો થયો, તો પણ સાંપાઈઓનો પગાર ચડ્યો જતો, તેથી એના મુલકમાં સર્વ ઠેકાણેથી બંદોબસ્ત તૃટવા માંડ્યો, એટલે ઔરંગ-ઝેબ રજપૂતની લડાઈમાંથી પરવારોને પોતે દક્ષિણ જઈ પહોંચ્યો.

પાઠ ૭૩. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૨૯.

કાફર

દક્ષિણમાં આવ્યા ત્યાં ઔરંગઝેબે એક મુલ રાખી. શંભાજીના મુલકના દક્ષિણ ભાગપર હુમલો કરવાસારુ તેણે પોતાના શાહજાદા મોઆજીમને કોંકણ મોકલ્યો. મોઆજીમની ફોજ ઘોડેસવારની હતી અને કોંકણ દેશમાં તો ડુંગરાડુંગરી ઘણાં છે, તેથી તેના બધા ઘોડા નકામા થઈ ગયા. પછી શંભાજીએ ઔરંગઝેબની પછવાડે જઈને બુરાન-પૂર તથા નર્મદા કિનારાપાસેનાં સઘળાં શહેર બાંધી મૂક્યાં. પછી

औरंगजेब दक्षिणमां, विजापुरभणी आव्यो एटले शंभाजीए जईने भरूच तथा गुजरातनो केटलोक भाग उजड कर्यो.

मोआजीमे हेदराबाद उजड कर्युं अने भारे खंडणी आपवानुं गोवळकोंडाना हाकेमपास कबूल कराव्युं. पछा औरंगजेब विजापूर-उपर घेरो घान्यां. ते शेंहेरमां खाराक खूटा पड्यां अने तेना कोटमां गबारू पड्युं एटले शत्रुओए हारीने ते शेंहेर औरंगजेबने स्वाधीन कर्युं. ए शेंहेरते वखनमां उजड थयुं त्यारपछानुं वस्तुंज नथी. तेमां मोटी मोटी मर्मादो तथा मेहेलो आज पण दीठामां आंब छे पण तेमां माणसनी वस्ता नथी.

गोवळकोंडाने पण छोडवुं नहीं एवो औरंगजेबे मनमुबो करिजे न्याना हाकेमउपर एवो दोष मुक्यो के तुं तो काफर लोकने आशरो आपे छे. ए वदने औरंगजेबे जईने तेना मुलक पण लई लीयो. पछा शाहजादा मोआजीम गोवळकोंडाना हाकेमसाथे मळी गयो छे एवो वेहेम आव्याथी औरंगजेबे तेने कदमां नांख्यां मोआजीम कई ए बातमां जाणतो नहीतो, पण “ चोर हांय ते सामाने चोर देखे ” ते कहेवतप्रमाणे औरंगजेबे नानपणमां पोताना बापनी साथे जेवा कावतरां कर्या हतां तेवांज कावतरां पोताने खसता कगवान पोतानो दीकरो कर्याविना रहेशे नहीं एवो वेहेम तेने पेठा. घातकी माणमने ए एक जातनी शिक्षा छे.

ए बने राज तुट्यां त्यारे ते राजाना सघळा सिपाईअंने पेट भरवानो कई बीजां रस्तां सृझ्यो नहीं, तेथी केटलाक जणाए लूट-फाट करिने सर्व ठेकाणे गडबडाट करी मूकी; पण घणा खरा शंभाजीने मळी गया, तेथी शंभाजी जोरपर आव्यो. पण ए राजा एना बापजेवो उद्योगी नहीतो, ते टाढो थईने बेसी रह्यो. तेथी महीसूर ताबामां तेना बापनी जे जागीर हती ते औरंगजेबे जप्त करिने तेना घणा खरा किल्ला लई लीधा; अने छेछी वारे शंभाजी पोतानी वाडीना

મેહેલમાં નિરાંતે બેસીને દાલ પાતો હતો, તેવામાં તેને ઔરંગઝેબના
 એક અમલદાર ઓચિતો ધમારો કરાંને પકડી લાંબો. પછી તેને
 ઔરંગઝેબપાસે લઈ ગયા. તેણે એ રાજાની આંખોપર ઢામ દેવડા-
 વિને ફાંડી નેંચાઈ, તથા તેના જાંઘ કાપી નેંચાઈ, અને તેનું તથા
 તેના વહાલા કલશનું માથું કપાઈ નેંચા-યું. ૩૦ સં ૧૬૮૯.

પાટ ૭૪. છાપવાની કલા. ભાગ ૧.

ઓપડીઓ કેમ છાપ છે તેની થોડી વાત તો તમારા જાણવામાં
 આવી. છાપવાના લીધે ઓપડીનાં કેવો સુકાન થયો છે તે સૌ-
 થા દીકામાં આપવું હશે. તે ભાગવતની પોથી પચાસ વરમ-
 ઉપર સો રૂપિયા ખર્ચતાં મળી મુશ્કેલ તે આજ દેશ કે પદર રૂ-
 પિએ મળે છે, એ કેવું આશ્ચર્ય છે! એટલું મનુષ્યવાનું કામ છા-
 પવાની કળા છે.

થોડી મેહેનતે એક ઓપડીની ઘણી નકલો કરવાનો મનસુબો
 પહેલો કોણે ઉદ્ધાર્યો હશે તેની તો કઈ ખબર પડતી નથી, પણ એ
 તો ખરું છે કે આપડીનાં પાનાંજીવડાં લાકડાનાં ખાખાં કરી તેપર
 અક્ષર કોતરી છાપવાનું કામ નવસં વરમપર ચીના લોકેને માલમ હતું,
 તેજ રીતે યુરોપ ખંડમાં માત્ર સાડીઆઠે વરસપર ચાલવા લાગ્યું.

ઈ. સં ૧૪૨૪ માં કારતર નામ પુરેપે સુધારો કરીને મૂળાક્ષરના
 તમામ જૂદા જૂદા અક્ષરનાં છૂટાં છૂટાં ખાખાં લાકડાનાં બનાવ્યાં,
 ને તે પાનાંજીવડાં લાંબાં પોહોળાં ગોઠવી છાપવા માંડ્યું. ત્યારપછી
 ગુટેનબર્ગ જે કારતરનો ભાગીએ હતો તેણે લાકડાને ડોકાણે ધાતુનાં
 એવાં છૂટાં છૂટાં ખાખાં કરી તેવડે છાપવા માંડ્યું, તેથી ઘણું સફા-
 ઈખંધ છપાયું, અને તે ખાખાં ટકતાં પણ બહુ.

અસલ તો ધાતુનાં લાંબાં ખાખાં કરી તેપર અવળા અક્ષર કોર-
 તા. પણ તેમાં બહુ મેહેનત પડતી, કેમકે જોટલાં ખાખાં હોય તે-
 ટલાં બધાં કોતરવાં પડતાં, તેથી એક ખીજા રાખે તે બનાવવાની
 એક સહેલી યુક્તિ કાઢી. ધાતુનાં પતરાંપર અક્ષર કોતરી તેમાં ધાતુ

ગાળી રેડે એટલે તેનાં ગરોબર ખીખાં પડે છે. એકવાર કોતર્યું એટલે તેના હજારો ખીખાં કરવાં હોય તો થાય.

હાલમાં એપ્રમાણે હજારો ખીખાં બની તેથી ચોપડી કેમ છપાય છે તેની વાત આ રીતે છે. એ બધાં ખીખાં જૂદાં જૂદાં ખાનાં-માં રાખેલાં હોય છે, એટલે કનાં ખીખાં એક ખાનામાં, બનાં ખીખાં, એપ્રમાણે જોડલા અક્ષર તેટલાં ખાનાં. તેમાં વળી કાનો, માત્રા, અન્ગુ, વરકુ, વગેરેનાં પાણુ જૂદાં જૂદાં હોય છે. એ બધાં ખાનાં એક ઢળી ટેબલ જેવા ચોકઠાપર કરેલાં હોય છે. પછી ખીખાં ગોઠવનાર લખેલું પાનું સામું મૂકી તેપ્રમાણે અક્ષર ચડપ ચડપ લખી પોતાના ખીખા હાથમાં નાનુંસરખું ચોકડું હોય છે તેમાં ગોઠવતો જાય છે. એક ચોકડું બગાયું કે બાજુ બરે છે. ટેબલ પડતું નપડતાં આના હાથમાં એટલો તો ચાલાકી આવે છે કે જોયાવગર તેનાં આંગળી જે અક્ષર જોઈએ તે ખાનાપર જમને એની મેળે પડે છે.

ગાઠ ૭૬. છાપવાની કલા. ભાગ ૨.

એ રીત ગોઠવેલાં ખીખાં એક મોટા ચોકઠામાં આગુબાજુ ખીલીઓ મારી મજબૂત કરી લે છે કે ખસે નહીં. પછી તે સંકળમાં મૂકે છે અને તેપર ચામડાના પેલણુજેતુ હોય છે તે ફેરવે છે. એ પેલણુપર સરેરાશ જાતની ચીકણી સાહીનું પડ હોય છે, તેથી સાહી પેલાં તમામ ખીખાંને લાગે છે. પછી તેનાપર કોરો કાગળ ઢાંકી તેને સંકળમાં ઘાલી ખૂબ ખેંચે છે, એટલે કાગળ છપાય છે. તે છપાએલા કાગળ કાઢી લઈ તે ખીખાંપર ફરીથી પેલણુવંત સાહી ચોપડી ખીખાં કાગળ મૂકીને દે છે, એટલે તે છપાય છે. એ રીત જોડેલાં કાગળ છાપવા હોય તેટલા છાપી કાઢે છે. પછી તે ખીખાંગમ ખીખાં છાપવાને પાણુ ફરીથી એમજ કરવું પડે છે. છપાઈ રહ્યા પછી પેલા ચોકઠામાંથી ખીખાં કાઢી નાંખી જેનાં ખાનાં હોય તેમાં ઘોઠને નાંખે છે, એટલે તે પાછાં ખીખાં કાગળો છાપવાને માટે ગોઠવવામાં આવે છે.

કોઈ ચોપડીની ઘણીજ પ્રતોનો અપ હોય છે, ત્યારે એ ગોઠવ-
લાં બીબાં રાખી મુકવાની જરૂર છે, કેમકે તેની બ્યારે બીજી નક-
લો છાપવી હોય, ત્યારે બીબાં ગોઠવવાની મહેનત પડતી નથી. એ-
મ બીબાં રોકી મુક્યાથી અડચણ પડે માટે એ દૂર કરવાને એક
યુક્તિ શોધી કાઢી છે. છાપવાને સારૂ તૈયાર કરેલાં બીબાંપર
મથ્લાનો થર પાથરી તેનાઉપર તે બધો છાપો ઉતારી લે છે.
પછી તેઉપર ધાતુનો રસ રેડી ધાતુનો નમુનો પાડી લે છે. એ ધા-
તુનાં પતરાંઉપર બીબાંના જેવા તમામ અક્ષર બસેબસ પડી રહે છે
તેપર શાહી ચોપડી કાગળો છાપતાં કંઈ હંરકત પડતી નથી. એવાં
બીબાંને અંગ્રેજીમાં રૂટીરીઓગ્રાફિ કહે છે.

કેટલીક ચોપડીઓ નકશા, વર્નમાનપત્ર, વગેરે બીબાંથી છાપેલાં
નક્ષી હોતાં પણ પથરથી છાપેલાં હોય છે.

તે હિંકમત અંબી છે કે જે છાપવાનું હોય તે પહેલાં પીળા કાગળ-
ઉપર લખે છે; તે પછી તે કાગળ પથરઉપર પાણી અને સુગાખા-
રના તેલનું પોતુ માર્ગન પાથરે છે. તે સકળમાં દાખે છે, એટલે
તે પીળા કાગળઉપર લખેલ બધા અક્ષર પથરાપર ચોંટી જાય છે અને
કાગળ નીકળી આવે છે. પછી તેઉપર શાહીનું વેલણ ફેરવીને જે
કાગ કાગળપર છાપવું હોય, તે મથાળીને બસેબસ સરખાં તે પથરાપર
મુકી સકળમાં દાખે છે, એટલે પથરાપરના અક્ષર બધા એ કાગળ-
પર ઉતરી આવે છે. એપ્રમાણ એક ગમ છપાય, ત્યારપછી
બીજી ગમ બીજું છાપે.

છાપવાના પથરા અને છાપવાની શાહી બૂદીજ તરેહનાં હોય છે.
જે ઉપર લખે છે તે પીળા કાગળ પણ અગાઉથી રેવચીનો શીસો ને
પાણીથી રંગીને તૈયાર કરે છે, તથા તેપર લખવાની શાહી પણ
બૂદીજ જાતની થાય છે.

પાઠ ૭૬. ચોપડીઓ બાંધવાવિષે.

૫૪ અનુક્રમ

પાછલાં પાઠમાં કહ્યાપ્રમાણે છપાવને તૈયાર થએલા કાગળોની

ઓપડીઓ કેમ. બાંધે છે તે જાણવું જોઈએ. એ કાગળના જુદા જુદા જાતપ્રમાણે ઢગલા કરે છે, એટલે એક જાતના પાચમે, હજાર, જોડલા કાગળ હોય તેનો એક ઢગલો; બીજી જાતના જોડલા હોય તેનો બીજો. એ પ્રમાણે એક પુસ્તકના જોડલા કાગળ છપાયા હોય તેટલા ઢગલા થાય છે. પછી એક આદમી એક ઢગલા આગળ ખેંચીને તેમાં જોડલા કાગળ હોય તેની પૃષ્ઠપ્રમાણે ઘડીઓ પાડી દે છે. પછી બીજા ઢગલા આગળ ખેંચીને પણ એમજ કરે છે; એટલે બધાં પૃષ્ઠ અનુક્રમે બરાબર આવે છે. જો એ કામ કરવાનો મહાવરો હોય છે તે ઘણીજ ઝડપથી સજા પાડી દે છે. બધા કાગળોની ઘડી વાળી રહ્યા પછી એકેક ઢગલામાંથી એકેક ઘડી પોડલો કાગળ લઈને આખું પુસ્તક ગોઠવે છે. એવા એક ઢગલામાં જોડલા કાગળ હોય તેટલાં પુસ્તક થાય છે. પછી તે પુસ્તક શીવનારની પાસે જાય છે તે શીવે છે.

એ બધા છૂટા કાગળો એક બીજાની જોડે શીવી દેતા નથી, પણ ઓપડીની પીઠ કેટલાક પટા અથવા દોરીઓ રાખેલી હોય છે તેની સાથે એકેક કાગળ શીવે છે. એક કાગળ તેની જોડે શીવી રહે કે પછી તેની સાથે બીજો મૂકીને શીવી લે, પછી ત્રીજો; એ રીતે બધા કાગળ પેલા પટા જોડે શીવાઈ રહ્યા કે પછી તે પટાના છેડા વધારે હોય છે તે બંને ગમ લટકતા રહેવા દે છે, પછી ઓપડીની પીઠ પર જરા ઉત્તો સરેરા કૂચડાવતે ઓપડે છે અને તે સ્ક્રાઈનિ કઠણ થઈ જાય ત્યાર પછેલાં પીઠ ગોળા કરવાને સાર તે ઓપડી માહિલા કાગળ ડાબે હાથે ગોળાકાર ખેંચતો જાય છે અને જમણે હાથે હથોડી વતી ટીપતો જાય છે. એ કામ કરવાને ઘણી બરાબરની જોઈએ. ઓપડીની કોર કાપવાને તેને સંકળમાં ખૂબ મજબૂત દાખે છે, એવી રીતે કે તેનું મથાળું સંકળના પાટીઆમાંથી બહાર રહે. પછી તેના પર સુતારના રંદા જેવું એક ધારવાળું ઓળાર ફેરવે છે, તેથી ફોરણુ કપાઈને સાફ લીસી થાય છે. એજ રીતે ઉપલી ને નીચલી ગમની કોરણો પણ કાપીને લીસી કરે છે.

ઓપડી શીવાઈ રહ્યા પછી તેના પર પૂઠાં ચડાવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે. પૂઠાં બરાબર વંળી રહે વાસ્તે ઓપડીને એવી રીતે

દયાવે છે કે તેની પીઠઆગળ એ ગૃમ ખોલાયુ જેવા ખાડા પડી જાય છે. તેમાં ચોપડીની બરાબરનાં જે જનડાં પૂઠાં કાપી કાઢેલાં હોય છે તે મૂકે છે, તેથી તેની ધાર બહાર દેખાતી નથી અને તે અ-શ્વી પણ જતાં નથી. એ પૂઠાં ચોપડી જોડે બાંધી લેવાને સાડા પ્રેલા પટાના એકા લખડતા રાખેલા હોય છે તે એમાં પોગવીને જોડી લે છે, અને સરેરાશથી ચોટાડી દે છે. પછી પછવાડે ચાડવાને સાડા ચામ-ડાની એક પટી કાતરી કાઢે છે, અને તે ચોપડીની પીઠ આવી રહે તે કરતાં પોહોળી ગમે છે, એટલે ચોટાડે ત્યારે પૂઠાં ચોપડીસાથે બરાબર જોડાઈ રહે છે.

એ સધળું કરી રહ્યાપછી ચોપડીના પૂઠાં ને પીઠ મોઢાકાં ગોઠે એવો પાતળો ચામડાનો કડકો કાપીને ખૂબ લાંબી ચોપડી તે ઉપર ચોટાડી દે છે; અને કોરણુપર જે છેડા વચે તેને માટેથી વાળી દઈ વળગાવી દે છે. આ દેખાવાને પૂઠાં ને માટેલી બાજુથી કોરો કાગળ ચાડી દે છે, તેથી છેડા કોરણુ કાઢી કાઢ્યાં રહ્યાં હાય તે બરાબર દેખાઈ જાય છે. બધી ચોપડીનાં પૂઠાં ચામડાનાં કરતાં નથી, કાગળનાં કે લૂગડાનાં પાગ કરે છે.

ધણી ચોપડીનાં પૂઠાં તો ઘાગાં ગોળિયાં કરે છે. ચોપડીનું નામ સોનેરી અક્ષરે પીઠ ઉપર પાડે છે; કાઠકાંઈ તો બાજુપર અને પીઠપર સોનેરી કે અમથાં ચિત્ર પણ પાડે છે. કોઈ કોઈ ચોપડીની કોરણુ ઉપર સોનેરી અથવા બીજા રંગની છાંટ પાડે છે.

પાઠ ૭૭. સિંહલદ્વીપ ણ્ટલં લંકા.

હિંદુસ્તાનને દક્ષિણ છેડે ગિંગર માઈલ ઉપર લકા પેટ છે. એની ને આ દેશની વચ્ચે મનારનાં અખાત છે. એ બેટને પશ્ચિમ કાંઠે મોટું સપાટ મેદાન છે. તેની પાછળ ઝાડથી ઢંકાએલાં ને એકથી એક હિંચા ડુગર છેક બીજી બાજુ મુકા છે. પશ્ચિમ કાંઠાનો કાંઈ ભાગ સમુદ્રમાં ગયો હોય એવું જણાય છે. એ બેટના મધ્ય ભાગને કાંડી કહે છે; ત્યાં એક દેશી-રાજા રાજ કરે છે; પણ એ

રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને ખંડણી આપે છે ને તેમના હક્ક મમાં છે. એ ભાગ ધણો ફળવતે છે, ને ત્યાં ખૂબસૂરત હાંડવા ઉંગે છે. પણ ત્યાં ધણે ઠેકાણે ઝાડી છે, ને ત્યાંનું પાણી વિલાયતના લોકને સદતુ નથી. ત્યાં કેટલાએક જંગલી લોક પણ વસે છે.

એને કિનારે ધણા રોડરો છે. એમાંનું મુખ્ય કોલઓ છે, તે અંગ્રેજ સરકારની રાજધાની છે, ને તેપરનું મુખ્ય મથક છે. લં-કાની તજ ધણી વપાણું છે. તજનાં ઝાડ ત્યાં બહુ ઉગે છે, રોડરોની પાસે ભાગમાં એ ઝાડની ખાંડ મલાળ ફરે છે, તેથી તે ઉપરથી વધારે સારી તજ ઉતરે છે. ઝાડ વળુ વસનું થાય છે, ત્યારે તેની છાત્ર ઉતારી લે છે, ને સૂકવે છે. એ સૂકાએલી છાત્ર ને તજ.

એ ખેટના લાક કોઈકે હાલુ ને મળતા છે. તેઓના રવભક્ષ સામ્ય ને પ્રમાણિય છે.

સિહલદ્વીપમાં નદી નાળાં ધણાં છે. મહાવીર ગંગા, કાવાની ગંગા, ને કાલ ગંગા, એ ત્રણ નદીઓ જંગ મોટી છે, પણ પેહેલીમાંજ તેના સુખથી માત્ર આઠ ગાઉનુંધા મોટાં વાહાણ ચાલે છે ; બીજીઓમાં તો યોડસુધા હાંડીઓ ફરી રહે છે. ઉત્તર તથા પશ્ચિમ કિનારે દરિયાની ખાડીઓ ધણી છે. એની આરાપારના દરિયામાં મોતી પડે છે.

ત્રીકોમાલી ને પોર્ટબેલગાલ એ મુખ્ય બંદરો છે, ને ત્યાં મોટાં જહાજો જાય છે. બીજા નાના બંદરોમાં કોલમો, બાટીકોલો, બાર-પેરીન, મેટથુરા, એને કાલટથુરા એ દક્ષિણે તથા પૂર્વે છે. નાગ-મથો, ચીલાવ, કાલપેટીન, મનાર, એને પોર્ટપેટ્રો, એ પશ્ચિ-મમાં છે, પણ ત્યાં બહુ મોટાં વાહાણ જઈ શકતાં નથી. ત્યાંથી નાજિઅર, તેની કાથી, કોપરાં, કોપરેન, લાકડાં, તમાકુ, સોપારી, ને કાશી એ માલ પરબંદરે જાય છે,

એ ખેટમાં વરસાદ ધણા વરસે છે, તેથી ધણીજ લીલા લેહર છે. ત્યાં બહુ તાપ પડતો નથી. ત્યાં હાથી ધણા છે. વળી જવાહિર-ની ખાણ ધણી છે, પણ ઊપયોગી ધાતુની નથી. તેમજ નવાઈનાં જનાવરો છે, પણ તે નિત્યના ખપમાં આવે એવાં નથી.

પાઠ ૭૮. નીતિના છૂટક છપ્પા,

તળાસવું *લાછ પામર વહાણું વામવું ભદ્રા

વિદ્યા લક્ષ્મીનો મુકાબલો.

વિદ્યાઆગળ લાછ રહે છે નિત કર ભેડી,
વિદ્યાઆગળ લાછ હોંડે છે આધું ઓઢા,
વિદ્યાઆગળ લાછ નમે છે પાગ તળાસા,
વિદ્યાઆગળ લાછ દીનપાણી છે ઘસી,
સદવિદ્યા છે શિરોમાળી, સદવિદ્યા ત્યાં ધન કશુ,
સામળ કહે, સદવિદ્યાવિના પામર જન પ્રોઢા પશુ.

સહસા કામવિષે.

સહસા ન કરે કામ, હોય જે દિલના ડાહ્યા,
સહસા ન કરે કામ, તેજ નવ ભાગ્યે વાહ્યા,
સહસા ન કરે કામ, હોય જે પંડિત ઘરા,
સહસા ન કરે કામ, હોય સતવાદી ઘરા,
જે સહસા કામ કરે નહીં, તે જરાવંતા બળિયાર,
કવિ સામળ કહે, સહસા કરે, પડીત નહીં તે પાણિયાર. ૨
સહસા કૃત કરનાર કોઈ દિન શીરા કટાવે,
સહસા કૃત કરનાર માન મરજદ મટાવે,
સહસા કૃત કરનાર જીવ જોતામાં પૂએ,
સહસા કૃત કરનાર કદી સુખથી નવ સૂએ,
સહસા કારજ કરનારને દુઃખ અચિત આવી આવે,
સામળ કહે, સહસા કામથી વિભાસવું વળતી પડે. ૩

ગુણ મળતાવિષે.

વિદ્વાને વિદ્વાન મળે તો મહા સુખ પામે,
સાધુ સંગે સાધુ મળે તો મહા દુઃખ વામે,

*લાછ એટલે લક્ષ્મી. ૧ ભય. ૨ જાણ્યા. ૩ પાહાણા.

પાવેત્ર સંગ પવિત્ર મળે તો પુન્ય પ્રમાણે,
 સાચાસાચે સાચ મળે તો જરા ઝમ જાણે,
 જુઠ્ઠા જનને જુઠ્ઠા જરૂ, વ્યસનીને વ્યસની મળે,
 ગુણથી ગુણ મળતા જગતમાં, સેંહજ સવભાવે જઈ ભળે. ૪

બીકાનુવિધ.

તાતી બાંધી તરવાર પછી નાસે મૌ પેહલો,
 તાતી બાંધી તરવાર વળે વોટેથી પેહલો.
 તાતી બાંધી તરવાર ગુણ પોતાના ગાઝમે,
 પડે ઉગમણી ખૂમ, આપ આપ મળો ધાઝમે,
 વળી વાંકા મેલી પાધડાં, ચંચળ થઈ પરથમ અંડ,
 મામળ કહે નાચી જાય નર, પ્રોદ ધાવ શીરપર પડે. ૫

જીવતાને સમજાવે મળે છે.

જીવે જો નિર્ધન, કોઈ દિન ધનને પામે
 જો જીવે દુઃખા દેહ, પેદના કોઈ દિન વામે,
 જીવે જો વાંઝીઓ, કોઈ દિન પ્રગટે પૂતરે,
 જીવે જો કોઈ ગંધ, માં પામે ધર સૂતરે,
 જીવતા નર બદ પામશે, મુઝ્યા પછી કો નહીં મળે,
 આ તકમાં તો ટાળો કરો, કોઈ દિવસ સ્થિર ફોળે. ૬

વણિકવિધો.

વણિક તેહનું નામ, લેહ નું નવ બોલે,
 વણિક તેહનું નામ, તોલ ઓઝું નવ તોળે,
 વણિક તેહનું નામ, બોલ પોતાના પાળે,
 વણિક તેહનું નામ, બાજસોતું ધન આલે,
 વળી નામ વિવેકી વણિકનું, સુલતાન તૂણે શાહ છે,
 પેહેવાર અંકે જો વણિકો, દુઃખ દાવાદળ થાય છે. ૭

કવિ સામળભટ.

पाठ ७९. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग ३०.

प्रकृति

शंभाजी पकड़ायापछी मरेठा लोक घणा कमजोर पडी गया पण तेमने मुगल लोकउपर घणा द्वेषभाव आव्याथी तेमणे शंभाजीना दीकरा शाहुने गार्दीए बेसार्डीने राजारामने तेना कारभारी बनाव्यो. शाहुराजानी तरफना केटलाक लोक शत्रुने मळी गया, तेथी तेनी राजधानी रायगढ शत्रुने हाथ गयुं, तेमां शाहुराजा पण शत्रुने हाथ पकडायो. पछी हिंदुस्तानने पूर्वकांठे जिजीना डुंगरी किल्ला छे त्यां राजाराम जतां रह्योः मरेठा सरदारो पादशाहने तांजे थया खरा, पण तेमना मनुमां एवुं हतुं के क्यारो लाग आवे के पाछी लडाई मचावीए. चीकणा झाडनी डाळ जेम पवन आवे ने नर्मा जाय छे, ने पवन पडे एटले पाछी सीधा थाय छे, तेम मरेठा लोकनी चाल एवी हवी के कोई सामो हुमलो करे, ते तखत नर्मा जवुं, अने पछी पाछा सामा थवुं. दक्षिणमां एकेएक मरेठा स्वार कोठे कोई सरदारनी चाकरीमां रखा, अने एकेएक मरेठा सरदार चौथ तथा घाग दाणा उघरावी लेवा मांडया. आखा दक्षिण देशमां ठामठाम आग लागवा मांडी तथा लूटफाट थवा लागी, तेथी त्यां सघले ठेकाणे त्राम थई रह्यो अने गडबडाट थई गई.

ए बखतना मुगल लोक आगळना मुगल जेवा उद्योगा नहोता. तेओ एशआरामथी नाजुक प्रकृतिना थई गया हता, अने कवायदविना तथा दुराचरणने लीधे तेमनामाथी पाणी जतुं रह्युं हतुं. ते चोकी पेहेरानो बंदोबस्त राखे नही, अने दोडपर जवुं होय तो केमे कर्मा उठे नही. तेमनी पामे तंबु तथा खिदमतगार पुंस्कळ हता. मरेठा स्वारीना पामे तंबु तथा झूल एमानुं कईए नहोतुं. वळी तेमना घोडा कसाएला हता तथा तेमना पोशाक हलको हतो. संतार्जी गोडपंद तथा दानाजी जादव ए बे तेमनी तरफना मुख्य आगेवान हता.

એ ચાલાક સ્વારોએ એવું તો જોર માર્યું કે મરેઠા લોક તે શી ગણતીમાં છે, એવું જે મુસલમાન લોક પેહેલાં કહેતા હતા, તે વાત ભૂલી ગયા, અને ડલટા તેમનાથી ત્રાસ પામવા લાગ્યા. એમણે તેમને એક વાર સારીપેઠે નરમ પાડવા એવો ઔરંગઝેબે નિશ્ચય કર્યો. જિંજીના કિલ્લામાં રાજારામ સંતાઈ પેઠો હતો, તે કિલ્લાઉપર ઘેરો ઘાલવા સારું તેણે પોતાના દીકરા કામબચ્ચને મોકલ્યો. પણ એવામાં સંતાજી અને દાનાજી ૨૦,૦૦૦ સ્વાર લઈને તેના મદદને સારું આવી પહોંચ્યા. તેમણે મુગલના ઘણાંક સિપાઈઓને કતલ કર્યા તથા કેટલાકને હરાવ્યા અને છેલ્લીવાર કામબચ્ચની ફોજને ઘેરી લીધી. તેથી કામબચ્ચે હારીને સલાહ કરીને પાછા જવાનું કબૂલ કર્યું. પછી ધીમા નદીઉપર ઔરંગઝેબે પડે, જઈને મુકામ નાખ્યો, અને તેની મજબૂત કરી. તેના મરદાર જુલ્ફિકર જિંજીનાં કિલ્લો સર કર્યો, પણ રાજારામને નાશી જવા દીધો.

પાઠ ૮૦. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૩૧.

છાવળી હીળપત બાતમીદાર હાજી આદરસત્કાર

એ વખતે ઔરંગઝેબે લડાઈ કરવાનો ઘાટ ઠીક રચવા માંડ્યો. એવો બંદોબસ્ત એણે પેહેલેથીજ રાખ્યો હતો તો એ ફાવત. એણે એક ફોજ મરેઠાની સાથે લડાઈ કરવાને મેદાનમાં મોકલી, અને એક ફોજ લઈને પાંતે મરેઠા લોક જે જે કિલ્લામાં હતા તેમને ઘેરી લીધા. એ રીતે એણે સાતારા વગેરે ઘણાંક શહેર લીધા. પણ એટલામાં ચોમાસું બેઠું તેથી વરસાદને લીધે એના સિપાઈઓ હેરાન થઈને હિંમત હારી ગયા; સ્વજાનો સ્વૂટ્યો તેથી તેમનો પગાર પણ ચડ્યા કરતો હતો. આળીમેરથી મરેઠાં લોકે મારવા તથા ગુજરાતઉપર હુમલો કર્યો, અને જે કિલ્લા તરતના મુગલ લોકે લીધેલા હતા તે પણ પાછા

લેવા માંડયા ; અને મુગલ લોકની ફોજની ચારે તરફ મરેઠા એકઠા થઈને તેમની છાવણીના છેક દરવાજાસુધી લૂટતા ચાલ્યા.

અંતે થાકીને ઔરંગઝેબ અહમદનગર જતો રહ્યો. તેની ફોજને મરેઠાઓએ ઘેરી લઈને આવી તુકડીઓની તુકડીઓ કાપી નાંખી. પછી ઔરંગઝેબ માંદો પડ્યો, અને એવા ઘડપણના વખતમાં તેના પ્રેમમાં એવી ધાસ્તી પેઠી કે જે રીતે મેં શાહજહાને દુઃખ દીધું હતું તેજ રીતે મારા દીકરાઓ મને પણ દુઃખ દેશે. એવા ડરને લીધે તેણે પોતાના બહાલા દીકરાઓને પણ પોતાની પાસે આવવા દીધા નહીં. વઢી પોતે જે કાલાં કર્મ કરેલાં હતાં તેનો વિચાર તેના મનમાં આવવા લાગ્યો, તેથી તેને ईश्वर તરફની મોટી બીક પેઠી, અને તે એવું બોલવા લાગ્યો કે, “મારા પાપનો કંઈ પાર નથી, માટે હવે મારી શી ગતિ થશે ? ” એવી ફિકરમાનો ફિકરમાં તેનો પ્રાણ ગયો. સન ૧૭૦૭. તેણે ૫૦ વરસ સુધી રાજ કર્યું હતું.

ઔરંગઝેબે પોતાના બાપને જે દુઃખ દીધું, તેથી તેના રાજને મોટી હીણપત લાગી. તેને કોઈનો ભરોસો પડે નહીં તેથી પોતાનાં બધાં સરદારોપછવાડે તેણે બાતમીદાર મૂક્યા હતા. તે પોતાના દીકરાઓને આગેવાન કરીને લડવાને મોકલતો હતો તેમની પછવાડે પણ કોઈ ઘરડા સરદારને બાતમી રાખવાને મોકલ્યાવિના રહેતો નહીં. હલકામાં હલકી જગોપર પણ પોતે પોતાની જાતેજ માળસ બહાલ કરતો હતો, તો પછી મોટી જગોપર પંડે માળસને બહાલ કરે તેમાં શી નવાઈ. એવા એક લોભરૂપી પાપથી એને માથે એટલી બધી ફિકર આવી પડી. તેને પોતાના કોઈ અમલદારનો ફતવ્વાર નહોતો, તેમ તે અમલદારો પણ તેને ચાહતા નહોતા. હિંદુઓને તેણે હલકાજ ગળાં કાઢ્યા હતા, તેથી તેઓ પણ તેને ધિક્કારતા હતા. તેણે પોતાના ધર્મના લોકોને સારુ એક પણ મસીદ બાંધી નહોતી, અને પોતાના જૂનામાં જૂના મિત્ર મરી જતા, તો પણ તેને કંઈજ શોક થતો નહીં.

ઔરંગઝેબના રાજમાં અંગ્રેજ લોક સુરત તથા મુંબઈમાં વેપાર કરવાને આવવા લાગ્યા. ૩૦ સં ૧૬૯૩ માં અંગ્રેજના એક વાહા-
ળનાં માણસોએ એ પાદશાહનું એક મોટું જહાજ સુરતથી મકે હાજી
લોકને લઈને જતું હતું તે લઈ લીધું. તેડપરથી ઇતિહાસકર્તા
લાઝીખાને એ બાબતનો બંદોબસ્ત કરવાસારુ પાદશાહે મુંબઈ મોકલ્યો.
ત્યાં તેનો આદરમન્કાર સારી રીતે થયો, અને અંગ્રેજના લશ્કરનું
ધારે જોર કંઈક તેના જોવામાં આવ્યું.

પાઠ ૮૧. જૂઠું બોલવાની ટેવ છોડવી. ભાગ ૧.

એક દહાડો ચાર વાગે છોકરાને રબ્બ આપી રામરાંકર મેહે-
તાજી ઘેર જતા હતા, તેવામાં બુદ્ધા મણીરાંકર કાકા આવ્યા. ન-
મરકાર કરી મણીકાકા બોલ્યા; મેહેતાજી સાહેબ, મારો અંબુ ઠીક
ચાલે છે કે નહીં? મેહેતાજીએ સામા નમરકાર કરી, થોડીવાર
ડોસાની સામું બેઈ કહ્યું, લખવા, વાંચવામાં, ને બીજું બાણવા-
માં તો તમારો દીકરો ઠીક ચાલે છે, એની બુદ્ધિ ચપળ જણાય
છે, ને બહુ આગસુ નથી. મણીકાકાએ કહ્યું, તમારા બોલવા-
ની ઢબપરથી જણાય છે કે એ છોકરામાં કાંઈ ખામી છે. મેહેતા-
જીએ કહ્યું, કાકા, તમે જાણો છો કે બાણવામાં આગસુ કરવું
તેકરતાં બીજા કેટલાએક અપરાધ મોટા છે; તમે જાણતા હશો
કે એ છોકરાને હરઘડીએ જૂઠું બોલવાની ટેવ પડી છે; એનો
એક બોલ પણ હું માની શકતો નથી. એ સાંભળી મણીરાંકર
કાકાએ ડોકું ધ્રુણવ્યું, ને મોટો નિસાસો મૂકી કહ્યું, એથી
હું ધણો દબગીર છું. મેં જાણ્યું કે એ ટેવ એણે છોડી હશે.
આખો દહાડો નિરાંત રહે છે ને સાંજે વાણ કરી પાંધરો સ્થળ
જાય છે, તેથી એ મારા દીકામાં બહુ આવતો નથી. આજ રા-
તે હું એને શીખામણુ દર્શા, પણ ને તમારે કહ્યું નથી માનતો
ને મારું કેમ માનશે. વાર બાઈસાહેબ, એ માઠી ટેવ છોડાવો

તો સાહે, માંડી સધળી આશા એના ઉપર છે. મહેતાજીએ કહ્યું, હું મહેનત તો કરું છું, કાકા.

દાદા મહેતાજી સાથે એવી વાત કરતા હતા, ત્યારે અંબુ ત્રણ ચાર ફણખીના તથા વાણિયાના છોકરા જોડે ગામ બહાર ખેલતો હતો. તેઓ પાકા ચણીખોર રોધતા હતા, પણ તેની મોસમ પૂરી ખેરી નહોતી તેથી જ્યાં જુઓ ત્યાં કાચાં હતાં. ભૂખણે કહ્યું, અલ્યા બાહિ આ દયાળ પટેલના ખેતરની પેલી મેર પાકાં ખોર છે, પણ ત્યાં જવાનો ખાતર રરતો નથી. અંબુએ કહ્યું, હીંડા, અ ખેતરમાં થકને જરવિ. ભૂખણે કહ્યું, અલ્યા, કોઈની વાડ ભાગીને તેના ખેતરમાં કેમ પેમાએ ! દયાળ પટેલ જાણે ના મારી જાંમે. અંબુએ કહ્યું, મો પેમાય, કોઈ જાણતુંએ નથી ને મારતુંએ નથી. ચાલો, અલ્યા. ભૂખણે કહ્યું, જો, મારકા ખેતરમાં પેગળું એ ખોટું છે તો પછી કોઈ જુઓ કે ન જુઓ તેણે શુ થયું ! કોઈ નહીં જુઓ, તો પગમથર તો જોરો, મારે ન જાઓ. ખાજુ ધાજુએ કહી કહીને સમજાવ્યા પણ અંબુ ને ખાજુ એ ન માન્યું, ને વાડમાં ખોટું છીંકું પાડી ખેતરમાં પેકા, ને અનાજના છાંડ ચાંપતા ચાંપતા ખેતરની મામી ખાજુએ દોડ્યા. ભૂખણે ને ખાજુ એ છોકરા ધરભણી પાછા કર્યા.

પાઠ ૮૨. જૂટું બોલવાની ટેવ છાંડવી. ભાગ ૨.

અંબુએ કહ્યું, અલ્યા, જુઓ તો ખરા, પેલી વાડમાં કે-
ટલાં બધાં પાકાં ખોર છે ! આપણે અલ્યા તો સાહે થયું. એટ-
લામાં એક છોકરે કહ્યું, શુ સાહે ! જોના પેલું લાકડા લઈને કોણું
આવે છે ? એ દયાળ પટેલ તો ન હોય ? ત્રણ પાછા ફરી જોયું
તો ખરે દયાળ પટેલ દીડો, તેવાજ ત્રણ જણ ત્રણ મેર નાજા-
એ તો વાડ ફૂદી ખેતર બહાર નીકળી ગયા; પણ અંબુની ડગલા એક
ખોરડીમાં ભરાઈતે કેમ કરી નીકળે નહીં. પગમાં પણ એક બે
કાંઠા ભાગ્યા ; અંતે એક મોઝે આચકો માર્યો, એવો કે ડગલી ચડ

દહને ફાટી ને ખોરડીમાંથી નીકળી. પણ એટલામાં દયાળે આવી
હાથ ઝાલ્યો ને મોટેથી ધમકાવીને પૂછ્યું, અથ્યા, મારા એતરમાં તું
કેમ પેદો? એ સાંભળી અંધુના તો હાંઝાજ નરમ પડી ગયા. તે
બોલ્યો, કાકા, માફ કરો, મને મારી માએ ગાંધીને ત્યાં સોદો લેવા
મોકલ્યો; મેં રસ્તે જતાં તમારા એતરમાં ગાયો દીઠી, તેને હાંકી મૂ-
કવા અહીં આવ્યો છું. દયાળે પૂછ્યું, આ અનાજના છોડ ગાયે
કચરી નાંખ્યા કે? પાપી અંધુએ કહ્યું, હા કાકા. ત્યારે પટેલે પૂછ્યું,
તું નાસતો શાને હતો? ને તારી જોડે બીજા બે છોકરા કોણ
હતા? ને તે શુ કરતા હતા? અંધુએ કહ્યું, મેં જાણ્યું કે હું તમારા
એતરમાં પેડો માટે વહરો. દયાળે ડોળા કાઢ્યું, તું ગાયો હાંક-
વા પેડો તેમાં વહું શાને! અંધુની વાત તેને ખરી જાગી નહીં,
તોપણ તે ધનિસારી માણસ હતો, માટે તપાસ કર્યાપિના તેને સજ્જ
ન કરી, તેણે પૂછ્યું, અથ્યા, ગાયો ક્યાંથી પેડીઠેતી? અંધુએ કહ્યું,
તમારી વાડનો ઝાંપો ઉઘાડો ગઈ ગયો છે તેમાંથી પેડી. એ સાં-
ભળીને પટેલે કહ્યું, હીંડ, ત્યાં જોઈએ, ત્યાં કાદવ છે તેથી તેનાં પગ-
લાં પડ્યાં હશે. એમ કહી તેનો હાથ ઝાલી ત્યાં તેડી ગયો. જુ-
એ છે તો ઝાંપો વાસેલા ને મજબૂત બાંધા લીધેલો હતો, માટે
ગાયનાં પગલાં તો ક્યાંથીજ હોય! તે જોઈદયાળે બોલ્યો, હવે હું સ-
મજ્યો, તુ પોંક ચોરવા આવ્યો હતો, ત્યારે હું તેને ઘટતી સજ્જ કરી-
શ. એમ કહી પોતાની લાકડી ઉપાડી; અંધુ પગ લાગી ગેતો ગેતો
બોલ્યો, બાપજી, મેં પોંક ચોર્યો નથી, ને કદી એવું કામ હું કરતો
નથી; હું હવે સાચે માયું કહી દઉં, મને જવા દો. એમે પેલાં ચણી-
ખોર તોડવા આવ્યા હતા, ને દોડતાં દોડતાં અજાણે આછોડ ચંપાયા
છે; દયાળે બાઈસાહેબ એજ ખરા વાત છે; મને મારગો નહીં.
દયાળે ઘાંચો ફાટીને કહ્યું, હું કેમ જાણું કે તું હવે સાચું બોલે છે;
જૂઠું બોલનારનું કનું મનાય નહીં. અંધુએ ઘણીએ માફ માગી-
ને કહ્યું, આ વેળા જવા દો; હવે ઝાકવાર જૂઠું નહીં બોલું. પણ તે
સૌ નકામું ગયું. દયાળે તેને અગ દોક્યો, ત્યારે છોડ્યો. લાકડાના
ઝપાટા એવા તો દીધા કે એળે સોળ ઉઠાડ્યા.

પાંટ ૮૩. જૂઠું બોલવાની ટેવ છોડવી. ભાગ ૩.

અથ ઈતિ યથાસ્થિત અંતઃકરણ પરિણામ

અંબુ રતે ઘેર આપ્પો, ત્યારે તેની માએ એની રડેલી આંખ ને ઉઘાસ મોંથી જાણ્યું કે આજે ભાઈને કાંઈ નવું જાનું થયું છે ખરું. તેણે કહ્યું, ભાઈ, તું ક્યાં ગયા હતો? આ તારી ડગલી આટલી બધી કેમ ફાટી? અંબુએ નીચું જોયું ને કાંઈ ખોલ્યો નહીં. તેની મા તે વેળા ખાણું કાંઈ ખોલી નહાં, પણ વાળુ કર્યાપછી પાછું પૂછ્યું: કહે દીકરા, આજ તને શું થયું છે? અંબુએ કાંઈ જવાબ વાળ્યો નહીં. ત્યારે એના દાદાએ કહ્યું, આજ તે કાંઈ ખોટું કંઈ હશે એમાં શક નહીં. અંબુ ખોલ્યો, શું મેં એકલાએ? તેના દાદાએ કહ્યું, ચૂપ રહે, જૂઠું ખોલી ખાજે જુનો કરીશ માં; તું હમણાં જૂઠું ખોલી અમારેથી છાનું રાખશે, પણ તે છાનું નહીં રહે, ને અમે નહીં જાણીએ તો- પણ પરમેશ્વરે તો જાણ્યું હશે. જાણતો નથી કે જૂઠું ખોલીશ, તો તું પરમેશ્વરનો ખેવડો ચોર થઈશ? અંબુ રોઈ પડી ન ખોલ્યો, દાદા, હું તમને બધું સોચસાચું કહું છું; હું કહેવાનો તો હતો, પણ મારી છાતી ચાલતી નહોતી. આજ મેં માટે ગુના કર્યો છે, ને તેને માટે મને ઘણી શિક્ષા થઈ છે; જે ગુના મેં નોંધતા કર્યો તેને સાર પણ મેં માર ખાધો. ત્યારકેડે તેણે અથથી તે ઈતિસુધા યથા-સ્થિત પોતાઉપર વીતેલી વાત કહી. એની વાત પ્રતી થઈ, ત્યારે તેની મા ને દાદાએ એકએકની સામા ટગમગ જોયા કર્યું. ત્યારે અંબુ ખોલ્યો, મા, મારી વાત તમે ખરી માની નથી, પણ મેં તો સઘળું સાચું કહ્યું છે: ખરે મા, મેં ખરું કહ્યું છે. તેના દાદા ખોલ્યો, તું કદાપિ સાચું ખોલતો હશે, પણ તેં એટલી બધી વાર જૂઠું ખોલી અમને છેતર્યો છે કે તારા કહેવાઉપર અમને ભરો-સો પડતો નથી. અંબુએ, શરમ અને શોકથી નીચું જોઈ મોંએ હાથ દીધા. તેની માએ ઉઠીને કહ્યું, ઉભા રહો હું હરકોરને ત્યાં જઈ તેના બૂખાણને બધી વાત પૂછી આવું, એટલે જે હશે તે જણા-શે; બૂખાણ જીવ જાય પણ જૂઠું ખોલતો નથી. જો તે તારી વાત

ખરી કહેશે તો હું માનીશ. એક અથ ઘડીમાં તે બૂખણને તેડીને
આવી. બૂખણે પોતે જોયું તો હું હવે તેડું કહ્યું. અંબર પર બહુ
દયા આવી, પણ તે રીસમાં હતો, માટે તે વેળા તેને બોલાવ્યો નહીં.
તેની માએ કહ્યું, હવે જા, બાઈ બૂખણ, આવજો હો, સાચીને
જાલે. તે કહ્યું તે બધું હું ખરું માનું છું, ને આશા રાખું છું કે
મારા અંબરનું કહેવું પણ હવેથી ખરું મનાશે, કેમકે એ ખરેખરો
પસ્તાતો હોય તેવું જણાય છે. પછી માએ તેને છાતીએ ચાંપીને
તેનાં આંસુ લોહી નાખ્યાં ને કહ્યું, જોયું દીકરા, જૂનું બોલનારના
એવા હાલ થાય છે, તે સાચું કહે તોપણ તેનું કોઈ માને નહીં, કાર-
ણ કે કોણ જાણે કે તે ખરું જ હશે. તેના દાદાએ કહ્યું, એ બહુ
માનું છે, તો પણ એના કરતાં ખીલે ઘણો વધારે ખોટો પરિણામ
થાય છે. પરમશ્વર એવા જૂઠાને કદી સંધરતો નથી, કેમકે પરમ-
શ્વરને મત્ય ધણું પહાલુ છે. અંબરએ કહ્યું, દાદા, હવે હું કદી જૂનું
નહીં બોલું. દાદા કહ્યું, તને ટેવ પડી છે તે છોડી કહણ તો પડશે;
બેટા, પણ તું આગ્રહ કરીશ તો છૂટશે. અતઃકરાણ્યી ઈશ્વરપાસે
માગીશ તો તે તને સાહે થશે. જે હોય તે ને જ્યારે હોય ત્યારે
ખરેખર કહેવું; સાચાસિવાય ખીણું કાંઈજ કહેવું નહીં; મશ્કરીમાં
પણ જૂનું બોલવું નહીં. જો, તું એમ કરીશ, તો એ તારી ખોટી
ટેવ જશે.

પાઠ ૮૪. મોતીવિષે.

કેટલાએક લોક એવું કહે છે કે આશો સુદ ૧૫ની રાતે વરસાદ
આવે છે. અને તેના છાંટા તે રાતે જ સીપો ઉઘાડાં મોઢાં રાખી દરિ-
આઉપર તરતી હોય છે તેમાં પડે છે; અને તે તેના પેટમાં ઉતરી
તેનાં મોતી થાય છે. નાના છાંટાના નાના દાણા, અને મોટાના
મોટા બંધાય છે. આવું વર્ણન કવિતામાં કરેલું હોય છે પણ ખરું
જોતાં તો એમ નથી.

ઘણી ખરી વાર નદી કે દરિઆ કિનારે બે જોડાએલી સીપોનાં
જોડકાં જોવામાં આવે છે. એવાં જોડકાંને કાલુ માછલી કહે છે.

એવી જાનની માછલીને કંઈ રોગ થયાથી તેના શરીરમાંથી રસી જેવો પદાર્થ નીકળે છે, અને તેનાં સીપમાં મોતી બંધાય છે. જે કાલુમાં મોતી પાકે છે તે ધણાં મોટાં હોય છે, અને તે દરિયાનાં કેટલેક ઠેકાણે નીકળે છે. હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે મનારની ખાડીમાં મોતીની સીપો થાય છે, તે કાઢવાને સાર ફાગણ ચૈત્રમાં પાંચેના કર્મડળ કાંઠાઉપરથી લોકો હોડીઓ લઈને આવે છે. એ હોડીઓને બે તરફ ખલકો બાંધેલી હોય છે, અને એકગમ ત્રણ ને બીજી ગમ બે મોટા છપ્પન છપ્પન રોરના પથરા બાંધી પાણીમાં બંધે ત્રણ ત્રણ હાથ નીચે ઉતારેલા હોય છે. સીપો કાઢવાને ઉતરનાર માણસ લંગોટોજ મારે છે, તે વિના બીજું કંઈ વસ્ત્ર પોતાની કંઈ રાખતો નથી. તે પેલા પથર-ઉપર એક પગ, અને ફળે એક ટોપલી ટાંગેલી હોય છે તેમાં બીજો પગ મૂકી બંને દોરડાં એક હાથે ઝાલે છે, અને બીજો હાથે ઉપરનું સટકીઉં છોડી તેજ હાથે પોતાનું નાક બંધ કરી દે છે. દોરડાની ગાંઠ છૂટી એટલે ટોપલી ને પથરસુંઘાં પેલો માણસ દરિયામાં તળીએ ઉતરી પડે છે. એ છેક નીચે પહોંચ્યાં કે તરત હોડીપરના માણસો પથર ઉપર બંચી લે છે કે તે બીજાને ઉતરવાને ખપ લાગે. ડૂબકી મારનારો માણસ તળીએ પહોંચ્યાં કે તરત ઉઘો પડી ઝડપમાં જેટલી સીપો તેના હાથમાં આવે છે તેટલી લઈને ટોપલીમાં ભરે છે, અને ઉપર આવવાનો થાય છે ત્યારે જરા દોરડું હલાવે છે એટલે હોડીપરનાં આદમીઓ તેને જલદીથી ઉપર બંચી લે છે. એપ્રમાણે ધણાં માણસ વારાફરતી ડૂબકીઓ મારી સીપો કાઢે છે. હારિઆર માણસ ધણામાં ધણું આઠ મિનિટલગી પાણીમાં રહી શકે છે, અને એકે ફેરે લગભગ ૧૫૦ સીપો સાબરી લે છે.

એ ભેગી કરેલી સીપો કિનારાઉપર રેતીમાં દશ દહાડાલગી થકવીને પછી બે પોહારલગી ખારા પાણીમાં પલાળે છે, તેથી નરમ થાય છે. પછી એકેકી સીપ ફાડીને જુએ છે ને જમાં મોતી બાજેલાં હોય તેનો જૂદો ઢગલો કરે છે. એ ઢગલામાંથી બીજો આદમી એકેક સીપ લઈને ચીમટાવતી તેમાંથી મોતી ચુંટી

કાઢે છે, મોટાં મોતી તો સેહેજ નીકળે, પણ જાણ્યાં ચુંટતાં બહુ મહેનત પડે છે.

એ રીતે એકઠાં કરેલાં મોતીને ધોઈ સાફ કરીને પછી જૂદા જૂદા વેહવાળી ગાળણીઓવડે ચાળી કાઢે છે. એટલે તેમાંથી નાના મોટા વડ જૂદા પડે છે, અને વેપારી લોક વચવાને સારૂ રેશમના દોરામાં પોરવી તેની મેરો કે જૂમખા બનાવે છે. ઘરેણાં સિવાય ખીજ કશા ખપમાં મોતી જાઝાં આવતાં નથી. કોઈ કોઈ વાર ઓસડમાં કામ આવે છે. મોતીને શરકામાં કે લીંબુના રસમાં જા-
ઝી વાર રહેવા દે તો તેનાં પડેપડ ઉખડી જાય છે, ને નકામું થાય છે. જે સોપોમાંથી મોતી નીકળે છે, તેનાં વિલાયતમાં લોક હજારો રમકડાં, ઘટ્ટન, ચપ્પુના હાથા, વગેરે બનાવે છે.

પાઠ દંદ. ટેવ પડી તે ટલે નહીં.

શિલા ધ્યાન પુજ આભ

બુજંગી હંદ.

શિલા ધ્યાનની પૃછડી સાથ સાંધી,

જુઓ જુકિતથી જનજી બંધ બાંધી,

કરી પાંરારી તો કરી વાંક વાળી.

પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?

૧

અઠારે વાળ્યાં હંટનાં અંગ વાંકાં,

કહો ઢાંકીએ તો રહે કેમ ઢાંક્યાં ?

સૂંએ જૂતળે તો જુઓ આભ બાળી,

પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?

૨

જુઓ નાગની જાતની ટેવ જે છે,

શીઝે તો રમે ને ખીજે તો ડસે છે,

પૂંસ ત્રેમથી રાખીએ ઘેર પાળી,

પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?

૩

પૂરા પુષ્પના પુંજમાં હીંગ પેસે,
 નહીં હીંગને પુષ્પનો પાસ બેસે,
 ભલે માથું કઠી મરે કોય માળી;
 પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ? ૪

ધરી દધમાં ને કરી સામ્રવાળા,
 ધુઓ કોયલાને ધુઓ હોય કાળા;
 નહીં કોઈ કાળ મટે જનત કાળી,
 પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ? ૫

કહો પાણીના પરને કોણ ચામે ?
 ચડે શાવડ નેવનાં ગીર મોભે !
 ફેરે ખાડમાં રાખશે કોય ખાળી,
 પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ? ૬

લઘુ મક્કા વાળુ વળે ભ્રમ વાળો,
 ટળે તેમ છોટાપણુ ટેવ ટાળો,
 ફૂંડી કે રૂડી દુટ્ટની કે દયાળી,
 પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ? ૭

ક્રિયા ફેળવો મેળવો ગુણુ તેમાં,
 નિતી મેળવો હેળવો જીવ એમાં,
 પટે પાક આ તે ભલી ટેવ પામે,
 રચ્યા છે રડા છંદ દલપતરામે. ૮

પાઠ ૮૬. લૂગડાં શીવવાનો સંચો.

અધા જાતનાં પેહેરવાનાં લૂગડાં શીવાય એવો સંચો વિલાયતમાં
 શોધી કાઢ્યો છે. એ સંચાની રચના એવી સેહેલી અને સ્વતર છે
 કે નાનું બાળક પણ જોઈએ તેવાં કપડાં તેવતી શીવીને તૈયાર
 કરી શકે છે. એક પળમાં એક હાથ લૂગડાને બપ્પિઆ દેવાઈ
 શકાય છે; ને તે બપ્પિઆમાં કાંઈ પાણુ ખાંપણુ રહેતી નથી. એને
 લગતો ચીકન ભરવાનો સંચો પણ બનાવેલો છે, તેથી બાતબાતનું

ભરત ભરી રાકાય છે. એ સંચાથી મંખમલ તથા રેશમી કાપડ-
ઉપર ઘણું સુંદર ભરત ભરાય છે. અમેરિકા તથા ઇંગ્લાંડમાં એવા
ઘણા સંચા હાલમાં ચાલુ થયેલા છે. ત્યાં બાઈડીઓ પોતાનાં,
તથા પોતાનાં છોકરાંનાં, અને ધણીનાં લગડાં થોડો વારમાં ઘણી
સારી રીતે નેવાં બોઈએ તેવાં એ યંત્રથી બનાવે છે.

એવો યંત્ર આપણે અહીંયાં હોય તો કેવું સારું ! આપણને ફેટલો
ફાયદો થાય ! આપણાં લગડાં સારાં અને સસ્તે ભાવે બને. પણ દર-
જીઓ તો ખરેખાર બમ પાડે કે અમારો વંધો જતો રહે છે, ને
અમે બમ મરીશું. આપણે જગ વિચાર કરીએ તો તરત માલમ
પડશે કે દરજીઓ અમ કહે તો તે ખરું નથી. વિલાયતના દરજી-
ઓ તો એ સંચા નીકળ્યાથી ઉભરા ખુરા થયા છે. તેઓ તો અમ
સમજે છે કે એવી અમારી ગેજી ધરવાને બદલે વંધ છે, કેમકે
થોડા વારમાં ઘણાં કપડાં સારાં શીવીશું, તો તે સસ્તાં પડશે, ને સસ્તાં
પડશે ત્યારે ઘણા લોક તે વેચાતાં લેશે, અંતે તેનો બહુ ખર્ચ જગ-
શે. ત્યારે અમારી પાસે રકમખર્ચ કપડાં શીલવાનાં આવશે, તો
તેથી અમને ઘણી કમાઈ થશે. હાલ અમે પાંચ માણસ રાખી
કામ કરીએ છીએ તેને બદલે પચાસ માણસ પડશે. એટલું કામ
વધશે. આપો લાંબો વિચાર આપણા લોકો અને આપણા દરજી-
ઓ કરતા નથી. જુઓ, રેલવે બંધાવાનો હતો ત્યારે આપણા
લોક કમ સમજને લાધે એવું કહેતા હતા કે હજારો ગાડીવાળાની
રોજી ઓછી થશે, પણ તેને બદલે લાંબો માણસો અમ રસ્તાના કામ
પછવાડે રોજીએ લાગેલાં છે. હિસાબ ગણીશું તો માલમ પડશે કે
જેટલાં માણસની ગેજી ગમેલી ધારતા હતા તે કરતાં દસ ગણા વધારે
કામ લાગેલાં છે. આગળોટ થઈ ત્યારે પણ તેમજ બોલતા હતા
કે હવે વાહાણોનો કોઈ બાવ પૂછશે નહીં, પણ તે વિચાર કેવો ખોટો
પડ્યો છે ! સુરત મુંબઈનાં બંદરમાં આગળોટ થતા પેહેલાં જેટલાં
વાહાણ રહેતાં તે કરતાં વધારે હાલ આગળોટ ને આગળાડી ચાલુ થયા-
થી ઘીમાં આવે છે. એવું બધા દેશોમાં થયેલું છે.

પાઠ ૮૭. અફઘાનિસ્તાન.

પંજાબ મુકીને પશ્ચિમમાં જતાં અફઘાનિસ્તાન આવે છે. એ દેશની રાજધાની કાબુલ છે, તેપરથી કેટલાએક લોક આપ્પા દેશને કાબુલ કહે છે. હીમાલય પર્વતની હિંદુકુશ નામે શાખા એ દેશની ઉત્તરે આવેલી છે. એની પશ્ચિમે ઈરાન છે અને અગ્નિ ખૂણમાં સિંધ છે.

એ દેશના ઘણાખરા ભાગમાં આડા અવળા પાહાડો છે. એ પર્વતોના હિંચા શિખરઉપર બારેમાસ બરફ રહે છે, અંથી ત્યાં હિંદુસ્તાનકરતાં ઘણી ટાઢ પડે છે, ને વિલાયતનાં જંગલો ઝાડ ફળ થાય છે.

એ દેશના લોકોને આ મુલકમાં પઠાણ કહે છે. તેઓ શરીરે જોરા-વર ને સ્વભાવે અંચળ છે. તેઓ કાળા ઉતનાં લૂગડાં તથા બકરાના ચામડાના ડગલા પહેરે છે ; તેઓ શરા ને લડવૈયા છે, પણ જંગલી ને નિર્દય છે. એ દેશમાં રાજ રાજ કરે છે, પણ તેનો હુકમ ઘણો ચાલતો નથી. એ દેશમાં ઘણુંક ડોકાણે માણસના શરીરને માફક આવે એવી સારી હવા છે.

એ દેશના વિસ્તારપ્રમાણે બહુ મોટી નદીઓ નથી. જે નદીઓ છે તેમાં ઘણુંકરીને બારેમાસ પાર રહે છે. એનીમાં નદીઓનું પાણી ખપમાં લેવાસાથે ઘણીક નહેરો ખોદેલી છે, તેથી પણ નદી-માં પાણી ઓછું રહે છે. કોઈ નદીમાં મગર નથી.

દેશમાં કોઈ ડોકાણે ઉજડ છે, ને કોઈ ડોકાણે અંન ને ફળ ઘણાં પાકે છે. ત્યાં હાથે દળવાનો ચાલ નથી, પાણી કે પવનના જોરે ઘંટી ફરે છે. ડુંગરા ને ટેકરા એટલા છે કે ત્યાં ગાડાં ચાલતાં નથી, તેથી સઘળો વેહેવાર ઉંટ, સાંઢણી, કે ઘોડાવડે ચાલે છે. ત્યાંનાં કૂતરાં ને ખિલાડાં બહુ સારાં છે. ત્યાં મેવો બહુ પાકે છે તેથી ઘણુંજ ઝોંધો વેચાય છે.

એ દેશના સપાટ પ્રાંતોમાં ઉંટની પાડઉપર ને પાહાડી પરગણાંમાં ટકુ કે ઘોડાઉપર માલ લાધીને વેપારીઓ વેચવા લાઈ જાય છે.

ચીન, તાતાર, ઈરાન, ને હિંદુસ્તાન, એ ચાર દેશો જોડે ત્યાંના લોક વેપાર કરે છે. વિલાયતી માલ કરાંચી ખંદરે થઈને ત્યાં જાય છે. ઘોડા, સારા રૂઆવાળાં ચામડાં, શાલ, હીંગ, તંબાકું, બદામ, પસ્તાં, અખોડ, તથા બીજાં લીલાં અને સૂકો મેવો હિંદુસ્તાનમાં ત્યાંના વેપારીઓ લઈ આવે છે; ને અહીંથી દોઢી, મલમલ, રેશમી કાપડ, કિનખાબ, ગળી, હાથીદાંત, ઢાડી, સપેતો, વાંસ, ખાંડ, તેજનો, મસાલો, અને વસાણાં, એ માલ લઈ જાય છે.

એ દેશમાં ગુલામ રાખવાનો ધણો ચાલે છે. કુરાનમાં લખેલો કાયદો તથા દેશના અમલના રિવાજપ્રમાણે ઈનસાફ વગેરે સરકારી કામ ચાલે છે. એમાંનાં એક રિવાજ એવો છે કે એક માણસને બીજાને ગુફસાન કરે, તો તેણે પંડેજ તેનું વેર લેવું.

એ દેશના જોડમાં ઘણી જગત છે, પણ તે એક એકનું આતાં-પીતાં વળગતા નથી. તેઓ મુસલમાની ધર્મ માને છે, ને તેમને સ્વતંત્રપણું બહુ વહાલું છે. પોતાના રાજનો જુલમ પણ સેહેતા નથી; દેશમાં એ પંથ યોગેજ રહે છે. પાદશાહથી પણ સુખે રાજ કરાતું નથી. પોતાના સામાવાળાને કદ કુરી રાખે છે, તોપણ મારા-મારી અને ઉથલપાથલ ઘણી વાર થાય છે.

પાઠ ૮૮. વનસ્પતિ.

વનરપતિને જીવ હોય છે. પણ તે જીવ આપણા જેવો નથી, કેમકે વનરપતિ ચાલતી નથી કે તેને કાંઈ દુખ થતું નથી. જ્યાં તે ઉગે છે ત્યાંજ મરે છે, તોપણ તેને તાપ ને અજવાળું લાગે છે, તેથી કાંઈ ફેરફાર માલમ પડે છે. જો કોઈ જાડને સૂરજનો તાપ તે અજવાળું ન લાગવા દીધું ને એક અંધારી ઓરડીમાં ગાંધી મુક્યું તો તે જાડમાં, ને જો તે તાપ ને અજવાળું લાગવા દીધું હોય તેમાં ફેર પડે છે. પેલું ખુલ્લું રહેલું જાડ તાજું માલમ પડશે ને અંધારી ઓરડીવાળું કરમાઈ ગયેલું દેખાશે. જાડની ડાંખળી કાપી નાખીએ તો તેને કાંઈ વેદના થતી હોય એવું જણાતું નથી; પણ આપણું એક અંગ કાપી નાખીએ તો બહુ વેદના થાય.

ઝાડનો જે ભાગ બોંયમાં હોય છે તેને મુળ કહે છે. તેમાં ઘણાં મળાડીઆં ચોમર હોય છે. તેના આધારથી ઝાડ સીધું ઉભું રહે છે. જે જમીનમાંથી તેને તેવું પોષણ મળે છે. એ મળાડીઆંને છેડે કાંઈરેસા રેસાવાળી નરમ ચીજ હોય છે. તે વાદળોની પેઠે બોંયમાંથી રસ ચૂસી લે છે, તે તેમાંથી થડમાં જાય છે. થડમાંથી ડાળાંમાં ધસને પાંદડાંમાં પહોંચે છે. પાંદડાંમાંથી પાછો આવીને બધા ઝાડનું પોષણ કરે છે. ઝાડ પાંદડાંવડે શ્વાસ લે છે. સઘળા ઝાડને છાલ હોય છે, તેથી ઝાડને કાંઈ ઈજત થતી નથી ને તેથી તે વરસો વરસ વધે છે. જા છાલ બહુ હડી છોલી નાંખી હોય તો ઝાડ ફરમાઈને મરી જાય, માટે ઝાડની છાલ કાપવી અથવા છોલી નાંચવી એ બહુ ખોટું છે.

૨ ઝાડને ફૂલ આવે છે તેમાં ફટલાંફલે ઝાણાં ફૂલ એટલે મોર આવે છે, મોર ખેડી જાય ત્યારે ફળ આવે. આંખાં પેડેલ પેડેલો મોર ખુસે છે અને પછી તેના મગવા તે ફરીઓ થાય છે.

પાઠ ૯૨. કપૂર.

કપૂર ઓમડના કામમાં આવે છે. તેનાં તરેહવાર રોગાન પણ બને છે. એ વસ્તુ એક જાતના ઝાડનાં મળામાંથી નીકળે છે. એ ઝાડ ચીન, જપાન, અને હિંદુસ્તાનમાં ઘણેક ફેલાયેલું હોય છે, એના પાંદડાંની ડાંખળી ઘણી પાતળી અને કોરાય, જોળ વાળેલી ને અણીદાર હોય છે. પાંદડાંનું ઉપલું પડ ઘણું ચળકતું ને લીલું હોય છે; પણ નીચલું પડ પીળા રેશમી રંગનું હોય છે. જ્યારે ઝાડ મોટું થાય છે ત્યારેજ તેને ફૂલ આવે છે. ફૂલની ઢાંડી ઘણી પાતળી તથા ડાંખળીવાળી હોય છે; અને તે એકેક ડાંખ-લીપર એક એક જૂદું જૂદું ફૂલ હોય છે. એ ડાંખળી ધોળી હોય છે, અને તેપર જાંબુઆ રંગની વટાણા જેવડો મોર આવે છે, તેમાં કંઈ માવાદાર ચીજ હોય છે, તે ઢાંકણાથી ઢંકાંએલી રહે છે. તેની વાસ કપૂર અને લવંગ જેવી આવે છે. કપૂરના ઝાડની છાલ બહારથી ઘણી ખડખડાડી હોય છે, પણ મહિથી

લીસા અને ચીકણી હોય છે. એનું લાકડું ઘોળું અને મુઠું હોય છે. ઘણા મુસાફરો જે એ ઝાડના જંગલમાં ફરેલા છે અને જે-મના જોવામાં ઘણાં જૂનાં ઝાડ આવ્યા છે તે એવું કહે છે કે, તેમાં એટલું બધું તો કપૂર હોય છે કે તેના થડમાં જરા ચીરો પાડીએ તો આકડાની પેઠે તેમાંથી કપૂરનો રસ ઝરપે છે, અને વળી તે કપૂર એવું તો ચોખ્ખું હોય છે કે બીજા વાર તેને ગાળવાની જરૂર રહેતી નથી.

પણ ઘણું કપૂર એ રીતે કાઢવામાં આવતું નથી. એ ઝાડનાં મૂળીઆંત્રા કડકા કરે છે, અને તે લોહાના વાસણમાં ભરી પરાળ ને મટોડોવતી તેનું મોઢું બંધ કરી લે છે. પછી ભઠ્ઠીમાં મૂકી તપાવે છે, એટલે તાપથી કપૂરનાં ફલ પડે છે. તે પેલા પરાળમાં ભરાઈ રહે છે. એ રીતે નીકળેલા કપૂરને સાફ કરવાને સાફ એક શેરે અઢો રૂપઆપનાર કળી ચૂનો મિળીને કાપતા વાસણમાં ગાળે છે. કપૂર બળે એવું તથા રંગે ઘોળું છે. એની વાસ ઘણી મીઠી અને જલદ છે, પણ સ્વાદ કડવા છે. એ બળે છે ત્યારે સફેદ ધુમાડો નીકળે છે અને બળતું પણ સફેદ હોય છે. વળી જ્યારે છેક બળી જાય છે ત્યારે રાખ કે કંઈ પછવાડે બાકી રહેતું નથી.

પાણીમાં કપૂર નાંખીએ તો ઘણું ઓગળતું નથી, તેની જરા વાસ તેમાં આવે છે તેથી એમ જણાય છે કે કંઈ ભાગ પણ ઓગળતો હશે. તેજમાં અથવા દારૂના અર્કમાં નાંખીએ તો તે તરત ઓગળી જાય છે. કપૂર, પાણીકરતાં હલકું છે માટે તેમાં તરે છે, અને પાણીમાંજ જે તેને સળગાડીએ તો તે બળે છે. કપૂર ખુલ્લું રહે તો ઉડી જાય છે; અને ઘણા દહાડા રાખવાની જીજ્ઞાસાથી એવી છે કે બંધ વાસણમાં ભરીના દાણાસાથે મૂકી છાંડતું.

પાઠ ૯૦. નટવિષે. ભાગ ૧.

આસન નજરબંધી ગારડી

આપણા દેશમાં નટ લોકો ઘણા પ્રકારના શરીર વાળવાના એલ કરી બતાવે છે તે ઘણા જણના દીકામાં આવે છે. આકારાચલીનો

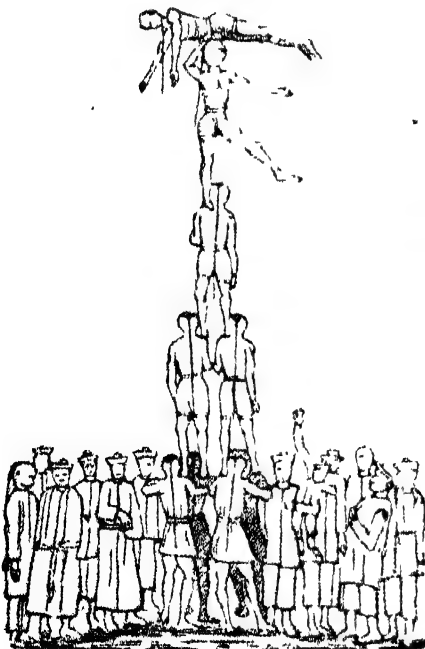
તમારો કરે છે, તથા ભવાયા ભવાઈના વેષમાં તરેહવાર રીતે શરીર વાળી આસન કરે છે, એ સર્વ કસરતથી થાય છે. પણ આપણા લોકો એને નજરબંધી જાણે છે અને શરીરની કસરત છે એવું ન સમજતાં કહે છે કે, “એ તો આપણી નજર બાંધી લે છે તેથી એવું દેખીએ છીએ. વાંસઉપર ચડીને ખેલ કરે છે તથા વાંસના છેડામાં પગનો અંગુઠો ભેરવી પોતાનું માથું નીચું લટકાવે છે વગેરે જે જે તમારા કરી બતાવે છે તે અરેખર તેવા નથી, પણ એ તો જમીનઉપર ઉભો રહીને એવું કરે છે અને આપણી નજર બાંધી લીધેલી હોય છે તેથી એવું દેખાય છે.” વળી મૂર્ખ લોક એમ પણ કહે છે કે માહનવેલ દરીને એક પેલો થાય છે તે જો આપણીપાસે હોય, તો આપણાઉપર ગાડી લોકની નજરબંધી ચાલી શકતી નથી. તેવિધે એક વાત પણ કહેવામાં આવે છે કે “એક વખત કોઈ ગાડી રમત કરતો હતો, તેણે લોકોને કહ્યું કે હું મારી દોરું છું બાંધીને ઉભો રહું છું, અને તમે બધા તે દોરું એવરો તોપણ હું મારી જગોઉપરથી બસનાર નથી, એમ કરીને તેણે દોરું લોકોને જાણવા આપ્યું, અને કહ્યું કે, હવે એવો. તે બધા એવવા લાગ્યા પણ તે એવાયું નહીં, એટલામાં કોઈએક માણસ એતરમાંથી ચાર વાઢી તેનો ભારો માથે લઈ આવતો હતો. તેણે આ તમારો જોઈને પેલાં આદમીઓને કહ્યું કે, અરે તમે એ શું કરો છો? જાડને ક્યાં એવી જાઓ છો? તે વાત પેલા બાજીગરના એક સૌખતીએ સાંભળી, એટલે તેણે તરત આવીને પેલાને માથેથી ધાસનો ભારો હેઠે દોળી પાડ્યો, ત્યારે તે આદમી પણ તેવુંજ દેખવા લાગ્યો, અને સૌની પેઠે પોતે પણ તે દોરું તાણવા લાગ્યો.” કહેવાની મતલબ કે પેલા આદમીને માથે ધાસનો ભારો હતો તેમાં તે પેલો હતો તેથી બાજીગરની ઠગાઈ જણાઈ આવી. આવા પ્રકારની વાતો ખોટી સમજને લીધે કહેવામાં આવે છે, પણ વિચાર કરતાં સાફ દેખાશે કે એ કારણ ખોટાં છે અને એવા ખેલ જે બાજીગર, ભવાયા, કે નટ કરી બતાવે છે તે શરીરની કસરતવિના ખીજું કંઈ નથી, કેમકે ચીનાં-ઓની કસરતની વાત આગળ લખી છે તે વાંચી જોયાથી સાફ

ઉઘાડું જાણુશો કે આપણા બાજુગરોનો તમારો પાણુ એવીજ જાતનો છે; અને એવી કસરત કરવાને આગળથી મહાવરો કરવો જોઈએ એટલે થવાને અર્થ નથી. સારીપેડે સમજવું કે એવા ખેલ કરવાને નજરખંધી કંઈ નથી. કોઈની નજર ખંધ થઈ શકતીજ નથી, પણ સામા માણસની નજર હિકમતથી ચૂકવી શકાય ખરી. આગળ જે સીનાની કસરતનો દાખલો લખેલો છે તેપરથી માલમ પડશે કે એવા ખેલ કરવાને શરીરની કસરતવિના બાણું કંઈ કારણ નથી.

પાટ ૯૧. નટવિષ્. ભાગ ૨.

સીનાની કસરત કેવી તરફની થાય છે તેની બરાબર સમજ પડવાનારે આ પાસે એક ચિત્ર પાડેલું છે, તે જોવાથી નજર આપણે કે પ્રથમ ચાર આદમી એક દારમાં ઉભેલાં છે. તેના ખભાઉપર બીજાં બે આદમી ચડીને ઉભાં છે, તે તેમણે પોતાનો એકેક પગ એકેક માણસના ખભાઉપર મુકેલો છે. તે બે આદમીના એકેક ખભાપર એકેક પગ મેલીને એક ત્રીજો આદમી આગલ ઉભેલો છે, અને તેના એક ખભાપર પગ મુકીને ચોથો આદમી

ઉભેલો છે. એ ચોથો માણસ એક નીસરણી મૂકીને ઉપર ચડી પેલા ત્રીજા આદમીના ખભાઉપર ઉભો, એટલે નીચેના આદમીઓએ એક પાંચમા આદમીને ચોથાના હાથમાં આપ્યો, તેની દેડે એક પટો બાંધેલો છે તે પટાવતી તેણે તેને માથાઉપર ફેટલીક વારસુથી હંચકા શાખી, પછી પોતાના એક પગ ખસેડીને એકજ પગ ઉભો રહ્યો છે.

આવા પ્રકારના તમારા મુંબઈ શહેરમાં ધણીવાર કુવામાં આ-
પેલા છે, અને તે જોના જોવામાં આવે છે, તે જોઇને દીંગ થઈ
જાય છે. એક વાર તો એવું બતાવવામાં આવ્યું હતું કે એક મો-
ટા માણસના ખભાઉપર પંદર મોળ વરસનો છોકરો ઉભો રહ્યો,
અને તેના ખભાઉપર ખીજે તેર ચૌદ વરસની ઉમરનો છોકરો
ઉભો, અને તેના ખભાઉપર એક નાનો દશ બાર વરસનો ઉભો
રહ્યો, તે ધણુ રળિઆમણું દેખાતું હતું. વળી એક ઉભેલા મા-
ણસના માથાઉપર ખીજે માણસ ઉંચે માથે ઉભો રહે ને તેને
લઇને પેસી હોડે.

ખીજે અચરજ, જોવા એવો કરે છે કે કેટલાએક આ-
દમીઓ એકેકના ખભાઉપર લાકડીઓ મેલીને એક ઉપર એક
અંતરેતે ચાર પાંચ હાથ કરીને ઉભા રહે છે. તેમાં નાચેની હાથ
કરતાં ઉપલી હાથમાં એક આદમી ઓઢે, તે તેના કરતાં તેની ઉપલી
હાથમાં એક ઓઢે, અંતરમાં તે હાથ એક કરતાં એકેક નાની
થતાં થતાં છેક છેલ્લે ટોચઉપર એક નાનો મરખો છોકરો ઉભો રહે
છે. એ માણસોના હગલાનો આકાર એક ચોરસ દેરડી જેવો
થઈ રહે છે. એ ગોઠવણથી પ્રત્યેક આદમીને સરખા બાર આવી
ને વગર હકતે તે ઉંચકા શકાય છે. મથાળે ઉભેલો છોકરો પછી
કેટલીક વારે કૂદીને નીચે એક માણસની બગલમાં જઈ પડે છે.

આ બધો વાત ઉપરથી સાફ માલમ પડે છે નહીં બોલ જો એલ
કરે છે તે પણ અંગની કમરતવિના બીજું કંઈ નથી.

પાઠ ૨૨. વિદ્યા વધારવાવિષે.

બુજંગી છંદ.

બહુ બાગમાં ઝાડના ઝુડ થાવા,
મંચે મૂળમાંથી પૂરાં પાણી પાવા;
તમે તેમ સોનો ચહો હાલ સારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.

કૃપાળુ બની ને નિશાળો કરાવો,
વળી સર્વના સુખનાં ખીજ વાવો;
કરી વાડ રૂડી કરે જેમ ક્યારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો. ૨

રમ્યા આવશું આવવા દાંત દેવે,
જીવ્વો જ્ઞાન આપ્યું પિતામાત જેવે;
પદાપે પૂરો તે ખરો પાળનારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો. ૩

પહેલો નહીં તે પશુતુલ્ય પ્રાણી,
પોતાંજ તે માનવીમાં પ્રમાણી;
વડુ પૂન્ય વિદ્યા દોધાથી વિચારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો. ૪

ખરે ખ્યાત વિદ્યા અજ્ઞનો ન ખૂટે,
હમે ના હુગારા હંસારા ન લૂટે;
જીવ્વો જેવડે જીવ જીવે હજારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો. ૫

હગાર્હ જશે જે હશે હોઠ ઠાલો,
હુમે હુખતો દેખીને હાય ઝાલો;
તરી પાર તેને તમે તો ઉતારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો. ૬

લખી વાંચશે એજ છે આંખવાળું,
ભણી જાણશે એજ જ્ઞાણો જીભાળું;
ધરો નારીને મદનો એજ ધારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો. ૭

પહેલો કદી કે કરે કષ્ટ ચૂરો,
પહેલો નહીં તેજ પરતાય પૂરો;
પછી માનશે ધિક્ક આ જન્મ માસો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો. ૮

अरैआत आ वातमां भाज मोटो,
 कुटुं छुं कथी के नथी छुं छोटो;
 ४२०० निशाणो तमे ढाम ढामे,
 भुजे अेल भायुं दलपगशमे.

८

पाठ ६३. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग ३२.

धारण करवुं गौहत्या

औरंगजेबनी पछी तेना दीकरा मोआजीमने महायुद्धे गादी मळी. मोआजीमनी अने तेना भाई आजीमनी आग्राआगळ लडाई थई तेभां आजीम मार्यो गयो. तेमज दक्षिणमां हेदराबादमां कामबग्दाने पण मारा नागव्या.

मोआजीम बहादुरशाह नाम धारण करिने तख्तपर बेटो, ए वखत राजारामनो काळ थयो हतो अने शंभारानी दीकरा शाहुराजाने आजीमे छांडी मृक्यो हतो. पछी बहादुरशाहे शाहुराजासाथ सलाह करी.

ए वखते सिख लोकनुं नुंज राज ग्यापन थयुं, तेनी साथ पादशाहन लडाई करवी पडी, तेथी तेणे रजपूत लोकनीसाथे पण सलाह करी.

इ० सनना पंदरमा सेंकडामां नानकशाहे धर्म चलाव्यो, तेना पंथना लोकने असल सिखलोक कहता. हिंदु तथा मुसलमान ए बने पातपातानो धर्म मरजाप्रमाणे पाळे तेने पाळवा देवो एवो तेमनो मत हतो. पण मुसलमान लोक तेमनी पछवाडे लाग्या, तेथी इ० स० १६०६ मां तेमणे बलवा उठाव्यो. ते दहाडाथी तेओ मुसलमानसाथे लडवा लाग्या. नानकथी दशमो पुरुष गुरुगोविंद करिने तेमना सरदार थई गयो, तेणे इ० स० १६७५ नी सालमां तेमनो एक नथो बांध्यो, अने एवो ठराव कयौ के, ए

જથાના બધા જણે સિપાઈ થવું, વાદઘી રંગનાં લૂગડાં પહેરવાં, અને ચોટલા તથા દાઢી મૂછ રાખવાં, તથા હિંદુના દેવ દેવસ્થાનને નુકસાન ન કરવું, અને ગૌહત્યા કરવી નહીં.

ગુરુગોવિંદને મુસલમાનોએ હરાવીને મારી નાંખ્યો, પણ તેને માનનારા લોક ઘણા ઘુરા હતા, તેમણે પોતાના નવા સરદારની સાથે જઈને લાહોર અને દિલ્હીસુધી બધો મુલક ડગડ કર્યો. તે ઉપરથી બહાદુરશાહે જઈને તેમને ડુંગરોમાં કાઢી મૂક્યા. એ પાદશાહ તેમને ઈયા પણ વધારે સજા કરત, પણ એટલામાં તે ૬૦ સં ૧૭૧૨ ની સાલમાં મરણ પામ્યો. એના પછવડે એના બધા દીકરા-એ ગાર્દને સારા માંહોમાંહે લડાઈ કરી, પણ આખર જુલ્ફીકારખાની મદદથી સૌથી મોટા ભાઈ જહાંદારશાહને ગાદી મળી.

એ જહાંદારશાહમાં કંઈ ટમ નહોતો, બેથી તેની દોરી તેના વજીર જુલ્ફીકારખાને હાથ હતી. જહાંદારશાહે ફક્ત પોતાના મત્રિના ફરોઃશિરવગર બધા પાદશાહી કુટુંબના માણસોને મારી નાંખાવ્યાં હતાં. ફરોઃશિરે કેટલાક અમીરોને પોતાની તરફ લેંચી લઈને પાદશાહસાથે આગ્રાઆગઢ લડાઈ કરી, તેમાં જહાંદારશાહ હાર્યો અને તે તથા તેનો વજીર એ બંને જળ માર્યા ગયા.

પાટ ૯૪. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૩૩.

કૃતધી

સરદાર સૈયદ અબ્દુલ્લા તથા સરદાર સૈયદ હુસેન એ બે ભાઈ-ઓ ફરોઃશિરની મદદે આવ્યા હતા. પછી ફરોઃશિર કૃતધી થવા લાગ્યો, ત્યારે તેમણે તેને સાફ કહ્યું કે, જો તમે અમારાથી આડા ચાલશો, તો અમે તમને બઢાન્કારે પાધરા દોર કર્યાબિના રહેનાર નથી. એ પાદશાહ અક્કલનો કાચો હતો, તેને વશ રાખવાસારુ અબ્દુલ્લા તેની પાસે રહ્યો, અને હુસેન દક્ષિણનો સૂબો થઈને

दक्षिण गयो. बहादुरशाह गुजरी गयो त्यारथी सिख लोकोनी साथे चालेली लडाईं अटकी पडी हती, ते पाछी चलावबासार ए बखतमां फरोखशिरनो एक सरदार गयो. तेणे सिखना सरदार बंदुने पकडीने धगधगती साणसीए तेनुं मांस तोडावीने मारी नंखाव्यो.

दक्षिणमां हुसेनअलिनी एवी दुर्दशा थई के तेणे मरेठा लोको-साथे सलाह करवानुं कहेण मोकलीने तेमने चौथ आपवानुं कबूल कर्युं. पछी तेने फिकर लागवा मांडी, तेथी दिल्ली जवानी तेणे उतावळ करी. जेम्ना हाथमा पारको माल, अथवा पारकानो आपेलो अधिकार होय छे, तेमने हमेशा एवी धास्ती रहे छे के रखेने आपणो अधिकार अथवा आपणा ताबामां आवेलो माल पाछो लई लेशे. हुसेने मरेठासाथे करेला कालकार फरोखशिर मंजूर कर्या नहीं. पछी अबदुल्लाने काढवानो पोताना सरदारो साथे पादशाहे मनसुबो करवा मांड्यो, पण ए पादशाह एवो तो बेवकुफ हतो के तेज सरदारांनी साथे तेणे अणवनाव कय्यो, तेथी तेमणे जईने एना कावतरानी बधी वात अबदुल्लाने कही दीधी. तेउपरथी अबदुल्लाए ताकिदथी हुसेनने बोलाव्यो, तेथी हुसेने १०,००० मरेठानी फौज लईने दिल्लीआगळ मुकाम कय्यो. पछी ए बने भाईए विचार्युं के फरोखशिरने जीवतो मूकवो ते ठीक नथी. तेथी तेमणे ए पादशाहने घसडी लावीने मारी नांख्यो, अने एक काची उमरना शाहजादने लाविने १७१९ मां गादीए बेसाड्यो. तेनुं नाम तेमणे महमदशाह पाड्युं. महमदशाह बाळपणथी बनान-खानामां रहिने मोटो थयो हतो, तेथी तेमणे एवुं जाण्युं के ए तो आपणा ताबामां रहेशेज.

फरोखशिरना वजीरोए हिंदुओउपर पाछो जजिआ बेरो घालवानो उपाय कय्यो. पण तेविषे घणो जुमाट सबळा लोकोए कय्यो

તેથી તે વાત પડતી મૂકી ; તોપણ હિંદુઓને મુસલમાનઉપરની રીસ ઉતરી નહીં, તેથી તેમની અને મુસલમાનની અમદાબાદ આગઢ ખારે લડાઈ થઈ, તેમાં ઘણાક જળના ઝીવ ગયા-

પાઠ ૯૬. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૩૪.

ફરોઝશિરોન મારી નાખ્યો. તેથી ઘણા સરદારો એ સૈયદોઉપર ગુસ્સે થયા, અને તેમાંનો એક સૌથી મોટો સરદાર ચીનકીલીચખાં બલવોં કરીને દક્ષિણ જતો રહ્યો, તેનું નામ પેહેલૂ વેહેલું અસોફજા ને પછી નિજામુલ્મુન્ક પડ્યું.

સૈયદ લોકોના ટંબાળતલ્લેથી નીકળી જવાનો એ વગતમાં મહંમદ-શાહે નિશ્ચય કરીને પોતાના સરદારો સાથે મમૂલ્હત કરી. પછી અસોફજાને જાતવામારુ સૈયદ હુસેન પાદશાહને લઈને દક્ષિણખણી ચાલ્યો. માર્ગમાં હુસેનના મ્યાનાઆગઢ એક શરૂસ પોતાના હાથમાં અરજી લઈને આવ્યો તે અરજી હુસેન લીધી તેટલામાં તેજ માણસે તેને સ્વંતરથી મારી નાખ્યો. પછી અબદુલ્લાએ એક નવો પાદશાહ ડ્યો કર્યો, પણ મહંમદશાહે દિલ્હી જઈને તેને હરાવ્યો, અને પકડી લાધો, પણ તે મહમદ પેગંબરના કુલનો હતા. માટે તેને જીવતો રાખ્યો.

પછી અસોફજાને દાવાનગેરી મઠા, પણ પાદશાહની બેવકુફી જોઈને તે તેને ધિક્કારતો હતા, કેમકે પાદશાહ જુવાનીઆઓની સલાહપ્રમાણે ચાલતો હતો, અને પોતાની રાખેલીના કબજામાં મોહર-સિક્કો સોંપ્યો હતો. એ વાતથી કંટાળીને અસોફજા પોતાનો આં-હદો છોડીને દક્ષિણ ચાલ્યો ગયો. દક્ષિણમાં રાજા શાહુ તથા શંખાજીની પક્ષના માણસો એ બે જળવચ્ચે કજીઓ ચાલતો હતો, તેથી મરેઠાઓમાં બે પક્ષ બંધાયા હતા. શાહુ રાજાનો વજીર પેશવા બાઝાજી વિશ્વનાથ ઘણો ડાઘ્યો હતો. પેહેલાં એ શરૂસ તલાટું કર-

તો હતો, પણ પોતાની જાદુ તથા ઉદ્યોગવડે મોટી પદવીને પામ્યો હતો. સેપદ હુસેનની સાથે જે સલાહ થઈ હતી, તે પેશવાએજ કરાવી હતી, અને તે સલાહ દિલી જઈને મહંમદશાહ પાદશાહપાસે તેનેજ મંજૂર કરાવી. એ રીતે શંભારજીવાળી ટોળીને હરાવીને શાહુ રાજાની ટોળી જોરપર આવી.

વાઘાજીના મુઆપછી તેનો ટાકરો બાજીરાવ પેશવા થયો. સઘળા બ્રાહ્મણ તથા મરેઠાઓ કરતાં એ ઘણો ડાહ્યો પુરુષ હતો; ફક્ત એના કરતાં શિવાજીજ ચંડ. એ વખતમાં એણે શાહુરાજાને એવી સલાહ આપી કે આપણા દુશ્મનોના મુલકમાં આપણા સવારોને ઠીક ભક્ષ મળે છે, અને આપણા મુલકમાં તો તેમને ભૂલે મરવું પડે છે, વારંતે અસવારોને ટેટ દિલીઝપર મોકલવા. એ વાત શાહુએ કબૂલ કરી. પછી બાજીરાવે જઈને માલવા તથા ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરીને ત્યાંના હાકેમોપાસેથી ચાંચ લીધા. રાજકારભારની એવી અવસ્થા થતામાં અસોફજાએ હૈદરાબાદમાં પાદશાહી સુબાને મારી નાંખીને ત્યાં પોતાનો અમલ બેસાડ્યો.

પાઠ ૨૬: હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૩૯.

રક્ષક

આહાર

શાહુએ શંભારજીને હરાવ્યો હતો, તેથી અસોફજાએ જાણ્યું કે શંભારજીની દોસ્તી કરવામાં હવે કાંઈ મाल નથી. તેણે મરેઠા લોકોનો દાખાડે નામે ગુજરાતમાં એક સુરદાર વંશપરંપરાની સરદારી ભોગવતો હતો તેની સાથે દોસ્તી કરી. પણ બાજીરાવે એકદમ જઈને દાખાડેને હરાવીને મારી નાંખ્યો, અને ગુજરાતની સરદારી દાખાડેના છોકરાને આપી. એ છોકરો નાનો હતો તેથી વડોદરાના ગાયકવાડના વડવા પિલાજી ગાયકવાડે તેનો વાલી એટલે રક્ષક ઠરાવ્યો. મલ્હાર-રાવ હોલકર અને રાણાજી સિંધિયા પણ બાજીરાવના પક્ષમાં હતા,

तेथी तेओ तेनी साथे मालवा जीती लेवानं गया हता. होलकर असल आहीर हतो, अने सिंधीओ चाकरनुं काम करता हतो. अंतें असोफजा अने पेशवाने मालम पड्युं के लडाईं करवार्थी बंनने नुकसान छे, तेथी तेमणे मांहोमांहं सलाह करीने एक बीजाने मदद करवी एवं कबूल कर्युं.

इ० स० १७३० मां गुजरातमां पादशाह्वा सूबाए चौथ न आपिने पिलार्जा गायकवाडने मारी नाख्यो. तेउपरथी बाजीराव माळवे जईने त्यांना मुसलमान सूबाने काढी मूक्यो अने जमना नदी-उपर झांसी शेंहर छे ते लई लाधुं. त्यारपछी माळवा तथा चंबल नदीनी दक्षिणना बधा देशउपर मरठानां द्वावो चलावीने-ते वात पादशाह्वासे कबूल कराववासारु बाजीराव दिह्वा गयो. तेउपरथी पादशाहने डर लाग्यो अने तेणे असोफजानी साथे दोस्ती करी. असोफजाने पण बाजीरावनो डर लागतो हतो, तेथी ते पादशाहनी साथे मळी जवाने घणां खुशीज हतो. पछी असोफजा दिली आव्यो. पण ते वाखंत बाजीराव तो दिह्वाथी गेलो हतो, अने मरठाओनी एवीज चाल हती के जलदी जवुं ने जलदी आवतुं. पछी असोफजा त्याथी चाव्यो ते नर्मदाथी उत्तर भोपाळ आगळ बाजीरावनी सामां थयो. बाजीराव तेने घरी लईने, तेनुं भाथुं बगेरे सामान आवतां अटकाव्यो, तेथी हारीने नर्मदाथी ते गोवालि-अरनी उत्तरमां चंबला नदी छे, त्यांमुधीनो तमाम मुलक मरठाओंन आपवो, एवं असोफजाने कबूल करवुं पड्युं. पछी बाजीरावे असोफजाने जवा दीधो तेथी ते दिली गयो.

पेहलां तैमुरलंगे तथा बाबरे जेवा हुमला कर्या हता तेवोज हुमलो वखतमां हिंदुस्तानउपर एक जणे कर्यो, पण तफावत एटलो के ए वखतनो हुमलो करनार तैमुरलंग तथा बाबरना करतां घणां घातकी हतो.

પાઠ ૨૭. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૩૬.

અફઘાનિસ્તાનમાં સુલેમાનના પવંતથી પૂર્વ દિશાએ ડુંચાણઉપર પાધર જમીન ઠેઠ દેગત શેહેર સુધી છે, અને હેરાતની પેલી તરફ ઈરાનનો મુલક આવે છે. અફઘાન એટલે પઠાણ લોક એ ડુંચા પાધર મેદાનઉપર વસતા હતા, તેમને ઈરાની લોક ફજા આપતા હતા, તેથી પઠાણ લોકો પોતાના સરદાર સાથે ઈરાન ઉપર હુમલો કરવાને ગયા ને સન ૧૭૨૨ માં તેમણે દસ્કહાન શેહેર જીતી લઈને ત્યાંના હુસેન પાદશાહને કાઢી મૂક્યો, અને કેટલાક વર્ષ સુધી પઠાણ લોકોએ ઈરાનીઓ ઉપર જુલમ કરીને વેર લીધું. પણ પછી એક મોટાં જુઠાં નાદિર કુલી કરીને પેટા થયો. તેણે ઈરાનમાંથી અફઘાન લોકોને કાઢી મૂક્યા. એ રીતે પોતાના દેશનો બચાવ કર્યા. પછા હુસેન પાદશાહને ગાદી ઉપરથી ડાઢી મૂકીને નાદિર પોતે ગાદી ઉપર બેઠો. પછી વેર લેવા સારુ અફઘાન લોકોના દેશ ઉપર નાદિરે હુમલો કરીને કંટહાર લીધું. જ્યારે નાદિર સુલેમાન પવંત-લગી આવ્યો, ત્યારે આગળના પાદશાહોની પેઠેજ હિંદુસ્તાન દેશમાં ઘણી ઢોલત છે, તથા તેને મંમાઢવાને સારુ પુરું લક્કર નથી એવું તેના જાણ્યામાં આવ્યું, તેથી કાઢુલ લાધા પછી સિંધુ નદી ઉતરીને તે લાહોર આવ્યો, અને ત્યાંથી દિલ્હી તરફ ચાલ્યો. દિલ્હી સો ગાડ રહી ત્યારે મહંમદશાહ આવીને તેની સામે થયો પણ તે હાર્યો. પછી તેણે ઈરાની પાદશાહને તાંબે થવાનું અસોફજા સાથે કહાવી મોકલ્યું. તેથી નાદિરશાહ ફતેહ કરીને ધામધૂમથી દિલ્હીમાં પેઠો. બીજે દહાડે એવી ઘોંટી ઢૂમ ચાલી કે નાદિરશાહ તો મરી ગયો, એટલે દિલ્હીના લોકોએ ઈરાનીઓ ઉપર ડાઢીને કેટલાક જળને મારી નાંખ્યા. તેથી નાદિરે ઘણા ગુસ્સામાં આવી દિલ્હીના લોકને મારી નાંખવાનો પોતાની ફોજને હુકમ કર્યો. એ કતલ

અર્ધા દિવસસુધી ચાલી તેમાં ૩૦,૦૦૦ માણસના જીવ ગયા. પછી કતલ કરવાથી કંટાળીને નાદિરશાહે લૂટ શરૂ કરી. દિલ્હીના પાદશાહનો તમામ સ્વજાનો તથા પાદશાહી રંગમેહેલના દીવાનખાનામાં મોરના ઘાટનું જે તખ્ત હતું તે નાદિરશાહ લઈ ગયો. તેણે નાના મોટા સર્વને લૂંટી લીધા, ને જં સાંમ થયા તેમને શિબાવી શિબાવીને મારી નાંખ્યા. બધું લૂંટી રહ્યાપછી બેશુમાર દોલત લઈને નાદિર-શાહ પોતાને દેશ ગયો.

નાદિરશાહ ગયો ન્યારે દિલ્હીનો સ્વજાનો સ્વાલી થયો હતો; રૈયત સ્વરાબ થઈ गई હતી; લશ્કરનો ઘાળ વળી ગયો હતો; દક્ષિણમાં મરેઠા જોરપર આવ્યા હતા; અને દિલ્હીના કારમારીઓમાં ફાટફૂટ થઈ હતી.

પાઠ ૯૮. બેઝ બાજુ તપાસો.

એક વખત એક ગામમાં ઘાડ પડી, ત્યારે ગામના બે બાઈલા લોકો બીને નાશી ગયા, પણ એક શખ્સ હિંમતથી લે ને ચોરને નસાડ્યા. એ લડાઈમાં તે બિચારને એવા ધા વાળ્યા કે તેથી જીવાયું નહીં. એના પરક્રમથી ઘણો ગુણ થયો, કેમકે જો તેણે ચોરને પાછા હટાવ્યા નહોત્યાં તો ગામ ભૂટાત. એના મોતથી સઘળા ગામને શા' એનું નામ પોતાના ગામમાં સદાકાળ રાખવાને તેનું ચોરમાં ઉભું કાઢું. એ પૂતળાના હાથમાં એક દાલ એ તેનું એક પાસું સોને ને બીજું રૂપે રરયું હતું.

એવું બન્યું કે એક દિવસ બે સવાર ત્યાંથી બે સવાર દાલની એક ગમ હતો, ને બીજો બીજો નેરી પાસો બહાણો બોલ્યો, અલ્યા બાઈ, આ સો પૈસા પડ્યા હશે. બીજો જવાબ દે છે, કેમ જ અડી ગયું કે શું ? આ રૂપાની દાલને સોના

ઉત્તર વાળ્યો, મેં તો અશીશુ ખરીશુ ખાધું નથી પણ તને તો ભાંગની લોહર ચડી જાણાય છે, કેમકે આ સોનાની દાલને તું રૂપાની કહે છે. બીજાને એથી યુ-સો ચડ્યો ને બોલ્યો, તપાશીને બોલ; નહીં તો હમણાં દેખાડી આપીરા, તું તો ભગી છે. એ સાંભળી પેલા બીજાને ઝાંઝ ચડી, ને તેણે ભુંડી ગાળો દીધી. સામસામા બેઉ ગાળો દેવા મડ્યા. કોઈ પોતાની હડ મુકે નહીં. એક કહે, દાલ સોનાની છે, બીજા કહે રૂપાની છે. ગાળાગાળીપરથી મારા-મારીપર આપ્યા. એકે આવીને એક મુકો ચોડ્યો, ત્યારે બીજાએ ઝટ તેને આપક ચોડી. એમ કરતાં એટલેસુધી વાત આવી કે બેઉ એકકપર ભાલા ચલાવવા મોડ્યા.

પણ એટલામાં ગામના લોકે દોડી આવી તેઓને છૂટા પાડી મમાંધાન કર્યું. તેઓને ધીમા પાડી લડવાનુ કારણ પુછ્યું, ત્યારે ત્યારેએ દાલની વાત કહી. તે સાંભળી વિરમૂય પામી ગામ-આ બોલ્યા, અરે મિયાં સાહેબ, તમે અમથા લડી મુઆ, એની આજુ સોનાની છે ને બીજી રૂપાની છે; ચાલો જુઓને. મિયાં તે જોઈને બોલ્યા, અરે, અરે! કેવી નાદાની કીધી! શી રાજીમાં પડ્યા! અમથાજ લડી મુઆ.

૧ જોડી કહેલી વાતની મતલબ સમજી વિચાર કરીશું, તો જે ધણી શીખામણ મળશે. પેહેલુ તો એ કે પોતાના ગામ-રાએ તથા ખરી હિંમત દેખાડે ને સારાં કામ કરે તેનો પાડ જોમ પેલા ગામવાળાએ કર્યું હતું. બીજી બાબત જ એ ડી મુઆ છે તેવિષે છે. એવા ધણા દાખલા જોવામાં એક બીજાનું કહેવું સાંભળ્યાવિના ને તપાસ્યાવિના હી પડે છે. એક બીજાનું કહ્યું સમજ્યાવિના તકરાર ને રીસ કરે છે. કોઈ આવીને કહેશે કે ફલાણાએ કે કીધું કે કહ્યું. પછી તેવિષે તજવીજ કર્યાવગર 'યું' જાતે સાંભળ્યાસિવાય તેની સાથે કજીઓ કરે ત કરે છે. આપણા ઘરમાં અને બહાર એવી ૧૫ થાય છે. ધણાં છોકરાં પણ એમ લડે છે. કર્યાવિના કાંઈ કરવું કે બોલવું નહીં

પાઠ ૯૯. બૂંદ અને ચા. ભાગ ૧.

બૂંદના છોડ છ સાત હાથ ઉચા થાય છે. એનું થડ મીઠું, ને ડાળીઓ પણ લાંબી ને સીધી હોય છે. એનાં પાંદડાં થડઉપર એક ખીજની સામસામાં ઉગે છે, અને ખરે માસ લીલાં રહે છે. એનાં ફૂલ ઘોળાં અને ટુંકી ડાંખળીઓઉપર હોય છે. એના ફૂલમાંથી હુંડવાસરખું ફળ નીકળે છે, તેમાંના ગરમાં છંડાં જેવાં બે ખીજાં થાય છે. એ છંડાં સૂકાઈને રાતાં થાય કે વીણી લઈને ઘંટીવતી ભરડે, તેથી ગર હોય તે નીકળી જાય. પછી નીકળેલાં ખીજાંને ધોઈ તડકે સૂકવે છે. એ ખીજાં અથવા જેને બૂંદ દાણા કહે છે તે કાચા હોય છે, ત્યારે રંગ પીળચટા ભરૂં અને રસાદ સુરમવગરના હોય છે. રોડ્યાપછી તે કલે છે ને તેનો રંગ છે ભૂરો થાય છે. વળી તેમાં એક જાતનો મેરડાં ભરેલો વામ ને પણ આવે છે. એવા રોકેલા બૂંદ દાણાને ખાંડાંને ભૂકા કરી છીમાં ઉકાળી પીએ છે; તેથી શરીરમાં જગૃતિ આવે છે. કોઈ લોક મોઢારાને વાગે શાકર કે પતાસાં પણ માહે નાંખે છે.

એ ઝાડ દક્ષિણ અમેરિકામાં, અરબસ્તાનમાં, સિહલાં જાવામાં, અને કોઈ કોઈ દેશો હિંદુસ્તાનમાં પણ ની એનો ખપ ઇંગ્લાંડમાં બહુ છે. એ પેહેલ પેહેલું ત્યાં ૧૬મર માં દાખલ થયું.

ઐટ બ્રિટનમાં જેમ બૂંદનો ઘણો ખપ છે, તેમ ઘણો છે. આપણા સુલકમાં તો પારશી કે કોઈ કોઈ રોખને માટે પીએ છે; પણ ઇંગ્લાંડમાં તો એવિના નથી. ઘણો ગરીબ હોય તે પણ રોજ આ પીએ છે. ઉપર એ દેશમાં આને કોઈ ઓળખતું નહોતું; પણ એક મોટી ખપની વસ્તુ થઈ પડી છે. ૬૦ સૈ. ૧ વેહેલી આ ઇંગ્લાંડમાં આવી. એનો અસલ દેઃ પણ એનો ધણોજ ખપ છે.

પાઠ ૧૦૦. બુંદ અને ચા. ભાગ ૨.

ચીનના લોક કલાકે કલાકે ચા પીએ છે. વળી આપણે ત્યાં જોમ કોઈ મળવા આવે તેને પાન સોપારી અવડવવાની રીત છે, તેમ ચીનના લોકમાં કોઈ મળવા આવે, તો તેને ચા પાવાની રીત છે. આકરો ચાનાં પ્યાલાં આણી આગળ ધરે છે. જોમ આપણે પાણી ઉકાળીને તેમાં ચાનાં પાંદડાં નાંખી પીએ છીએ તેમ એ લોક પીતા નથી, પણ પ્યાલાંની અંદરના પાંદડાં મૂકલાં હોય છે તેમાં ઉનું પાણી આણીને રેડે છે. વળી ચામાં આપણે જોમ ગળપણ ને દૂધ નાંખીને પીએ છીએ તેમ તે લોક ક્ષીતા નથી, પણ એકલીજ પીએ છે.

ચીનમાં ચા ઘણી પાંદ છે. જાપાનમાં તથા હિંદુસ્તાનની ઉત્તરનાં મુજકમાં પણ થાય છે, એનો છોડવો સજીવન છે એટલે રેમાંસ રહે છે. એ શુભરે ત્રણ ચાર હાથ ઉંચો, અંગે એનું ધોળું હોય છે. એનાં પાંદડાં જ્યારે પરિપક્વ થાય છે, ત્યારે દોઢ લાંબાં, સાંકડાં, અણીનાર, ને ઘણા લીલા રંગનાં હોય છે. એ

છોડ રસાળી જમીનમાં જ થાય છે. કૂમળા છોડનાં પાંદડાંની સૌથી સરસ ચા થાય છે. એનાં પાંદડાં વરસમાં ત્રણ વાર પીણી લે છે. પછી ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે પાંદડાંને તોડી લઈને તેને જરા વા અવરાવી શકવે છે ને હાથવતી જરા જરા અમળાવીને

છેલ્લી વારે દેવતાપર લોઘના પેણામાં મૂકીને

આ બે તરેહનો થાય છે. કાળો ને લીલો. એ બંને ઘણું ફરીને એકજ જોડને થાય છે, પણ એને શેકવામાં ફેર રાખે છે, તેથી એવા જૂદા જૂદા રંગ થાય છે. કાળી આ ફરવાને તડકે સૂકવીને અમળાઆપછી ત્રણ ચાર દહાડા રાખી મૂકે છે, ને પછી દેવતાપર રોકે છે. ઘણી વાર શેકે છે, તેથી પાણુ એવા કાળો રંગ થઈ જાય છે. લીલી આગિયે એવું કહે છે કે ખરેખરી લીલી આ તો ચીના લોકજ વાપરે છે; પણ બહાર દેશના ખાતે મોકલવાનીને તો લાલો રંગ દે છે.

એવું કહે છે કે ધગ્લાડમાં જ્યારે પેહેલા પેહેલા આ ગઈ ત્યારે ત્રીસ રૂપિયે રોર વેચાતી હતી. પાણુ હાલમાં તો ઘણી જાય છે, તેથી દોઢ રૂપિયે શરૂ વેચાય છે. આપણા દેશમાં અંકરતાં સસ્તી વેચાય છે, અટલે, સારામાં સારી રૂપિયે રોર મળે છે.

પાઠ ૧૦૧. વરાલથી કપડાં ધોવાવિષે.

અમેરિકા ખંડમાં એવાં સર્વો બનાવિલો છે કે તેથી અરધા કલાકમાં લગડાં ધોવાઈને સૂકાઈને પહેરવા જવાં થાય છે. આશરે બે ગજ પોણાં એને સવા બે ગજ લાંબા વાસણમાં એક નળી ઉતારેલી હોય છે, તેમાંથી શદુ અથવા ઉનુ પાણી કે પાણીની વરાળ જે તે વાસણમાં લાવતું હોય તે આવી રોકે છે. તે વાસણ અરધ પાણીથી ખરીને પછી ત્રણસ અથવા પાંચસે લગડાંને સાફ જોઈએ તેટલો સાબુ તથા એક જાનના ચૂનાના ખારનું પાણી, જેથી લગડાંનો મેલ કપાય ને સફાઈ આવે, તે પેલા પાણીમાં નાંખે છે. પછી વરાળ વતના જોરથી તે વાસણ થોડીવાર એક ગમ અને થોડીવાર બીજી ગમ એ રીતે ગોળ ફેરવે છે. પછી એ વાસણમાં બે મોઢાંની નળી ઉતારેલી હોય છે તેમાં એકનું મોઢું પાણીમાં અને બીજાનું બહાર રાખે છે. પેહેલા મોઢાવાટે તેમાં વરાળ દાખલ કરે છે તેવારે બીજું બંધ રાખે છે. વરાળ અંદર પેલાને પંદર વીસ મિનિટ થઈ કે તગત તે બંધ કરે છે, અને બીજું ઉઘાડે છે, અટલે તે વાટે સઘળી બાફ બહાર નીકળી જાય છે. ત્યાર-

પછી તે વાસણમાનુ કિન્નુ થઅલું પાણી પણ ખાલી કરી નાંખે છે અને ખાણું નીતડું ટાક પાણી ભરે છે, તેથી તેમાં ભરેલાં લૂગડાં વધારે સાફ થાય છે. પછી તેને ખીજત સંચાવતી મુકવે છે. એ મુકવવાનાં મચ્છા આવી રીતનો હાય છે. એક ધરી ઉપર જળી-દાર પતરાંની ગોળ પેટી જડેલી હોય છે તેથી તે ધરી ફરે છે ત્યારે તેની માથે પેટી પાણી ફરે છે. એ પેટીને કમતી એક ખીજ સાદાં પતરાંની ગોળ પટ્ટી હોય છે, તેને પેટી ધરી જોડે કંઈ સંબંધ નથી, તેથી તે ફરતી નથી પણ ચિરત્ત રહે છે. મુકવવાનાં લૂગડાં જળી-દાર પેટીમાં મુકે છે, અને પછી તે ધરી ચક્રરને યોગે એવી ભરેલી ફેરવવામાં આવે છે કે પેટી માંડેલાં લૂગડાંનું પાણી, જેમ ગોકળ-માંથી પરચર હુડી જાય છે તેમ ભરેભર નીકળી જાય છે, અને જળીમાં થઈને બહારની પેટીમાં એકઠું થઈ નીચે ઉતરી પડે છે. એ મંચો એવો તો ભરેથી ફરે છે કે લૂગડાં જટ વાગમાં મુકાઈ જાય છે. અમું કહે છે કે ધોવાના સંચાવતી એક બાઈડિ અને વામુ બાઈડિ-આ મળીને એક દલાડામાં વામુ હજારથી તે પાંચ હજાર સુધી કપડાં ધુએ છે ! કિન્નુ અચરત્ત જેવું છે ! એ તો સચ્ચો આપણે આઈંઆ હોય તો ફેરવો જાણી કાયદો થાય !

પાઠ ૧૦૨. મધમાખી. ભાગ ૧.

જે પ્રાણી ધરે ઉત્પન્ન કર્યા છે, તેમાં મધમાખી ધણી ડાહી, અ-ને ઉપયોગી છે. એ આપણે વાગત મધ ને મીઠુ ઘણી અજબ જીવી રીતે કરે છે.

મધમાખીના મધપુડામાં મધ, ખાવાનું, ને મંડાં, એ વાણું મુકવાનાં જૂદા જૂદાં છે. પાણીમાં ખાનાં હોય છે. મધમાખીના ટોળામાં મધ ને મીઠુ લાવનારી માખી, તે જળી એક રાણી, ને ફેટલાક નર હોય છે. સઘળી મધમાખીઓ એ રાણીનાં પરિવાર હોય છે ; અને તે જો માત્રમાણે તેની આમન્યા રાખે છે. મધમાખીને જળી જીવી એક જુદા હોય છે તે કુલમાં મુકીને માંહેનું મધ ચૂસી લે છે. એ સુંદ મળંગ આખીજીવી દેખાય

છે પણ મૂકમદરોકયંતમાંથી તેના પાંચ ભાગ માલમ પડે છે. તેમાં વરચોવચનો ભાગ તે એની જીભ છે. તેવતી તે મધ ચોટ છે તે એક જરૂરમાં ઉતરે છે. મધમાખન ધણી જરૂરો હોય છે. જ્યારે મધની જરૂર બરાબ ત્યારે તે ઉડીને મધપુંડ વ્વય ને દ્રાણુઓમાં મધ ધાલીને તેમાંનાં કેટલાંક કાણાં બરાબ એટલે મીણપતી બધ કરી દે. એ મધ તેમને પછી કામ લાગે છે. એ મધમાખી કૂલમાં આગોટે છે તેથી તેમાંની પાણી રહ તેને ચોંટી વ્વય છે. એ રહ માખી પોતાના પગના છેક નીચલા સાંધાની ઉપરના સાંધામાં મોઠા મોઠા વાળાકૂચી જેવા વાળા હોય છે તેવતી બધા લોકો લખેને તેના એ ગોળા કરે છે. તે ગોળા તેના પાછલા પગમાં ગપડા જેવા પાતળા સાંધા હોય છે તેમાં મુક્કે મધપુંડ લઈ વ્વય છે. એ પાંચ રહમાં મધ ને પાણી ભરીને કાણુક જેવું કરીને નેટ ને કરે છે તે બચ્ચાને બચ્ચાને છે. વળી અવગર તે કૂલની કાળોઆમાંથી ગતી યુરે લાવે છે, તેથી તે નાનીનાની ગોળીઓ વાળી પેના ગપડામાં મુકી ઘેર લાવે છે, તે તેવતી કાણાંમાં અસ્તર કરે છે તેથી કાટ પડી હોય ને પ્રરી દે છે.

મધપુંડમાં બચ્ચાંનું રક્તાણુ કરનારી, અવરાવનારી, ને મીણુ કરનારી જીંદી જીંદી મધમાખો હોય છે. મધપુંડનાં કાણાં કરવામાં ને મધ એકઠું કરવામાં એ એક એકને મદદ લાગે છે.

પાઠ ૧૦૩. મધમાખી. ભાગ ૨.

મીણુ કરનારી માખીને મધપુંડે બાંધવાસાઈ ધાણુક મીણુ તૈયાર કરી રાખવું પડે છે માટે તે ધાણુક મધ ખાય છે, કેમકે ખાધેલા મધનુજ મીણુ થાય છે. પછી તે એકેક ઉપર ટંગાય છે. એક તો પેહેલ પેહેલી ઝાડે ટંગાએલી હોય, તે પોતાના આગલા પગ વડે તેને પકડે છે, ને તેની નીચલી હોય તે તેના પાછલા પગ ઝાલે. એ રીતે એક એકને ઝાલીને બરેલી કોથળી જેવું થાય છે. એ રીતે તે પંદર પંદર કલાકસુધી રિથર ટંગાઈ રહે.

એ વખતમાં તે આંધેલા મધનું મીણુ બનાવી પોતાના શરીર-

નીચે નાનીનાની કોથળી જેવું હોય છે તેમાં એકફું કરે છે. ત્યારે મધનું તૈયાર થાય ત્યારે તે પોતાના પાછલા પગવતી મીણ કાઢી આગલે પગે ખેંચી લઈને મોંમાં મૂકે છે; ને તે ધોળુંને કઠણ થાય ત્યાંલગી અમળાવીને જીભવતી પલાળે છે. મધમાખીની જીભ ઘણી ઉપયોગી છે; તે કાંડાઆની લેલી જેવી પોહાળી ને અપટ્ટી સોયના જેવી અણીદાર થઈ શકે છે, તેથી તે મીણને ગુંદીને જોઈએ તેવી રીતે ચોંટાડતી જાય છે. એક માખ પોતાની નાની કોથળીનું બધું મીણ એ રીતે ખાલી કરી રહે છે એટલે ખીજ તેજપ્રમાણે કરવા માંડે છે, ને ભૂટલું મીણ કર્યું હોય તેટલું ચોંટાડી દે છે.

ત્યારે એ મધમાખીઓ મીણ ચોંટાડવામાં મંડી હોય ત્યારે બચ્ચાંની ધાત્ર અથવા રક્ષણ કરનારી માખો બેસી રહેતી નથી; તે તેમાં કાણાં પાડવા મંડી ગઈ હોય છે. કાણાં પડી રહ્યાં, એટલે ખીજએ આવીને મોં. પગ, અને શરીરવતી ઘસીને તે સાફ અને શોભિતાં કરે છે. એ માખીઓ ખાવાનું લેવાને જતી નથી, પણ તેને વાસ્તે ખીજઓ ખાવાનું લાવે છે. જ્યારે પેલી કામકર્મનારીને ભૂખ લાગે છે ત્યારે તે સુંદ નીચી વાળે એટલે તે ખીજ માખી પોતાની કોથળી દાખી મધ કાઢી પેલીને ખવરાવે છે, અને તે ધરાય છે એટલે પાછી કામે વાળે છે.

મધપુડામાં કેટલાંએક કાળા મંડાં મધવાને હોય છે. તેમાં મંડાં થોડા દહાડા રહ્યાપછી મારેથી યેગ નીકળે છે, તેને ધાવમાખી ઉપર કહી તે રોટલી ખવરાવીને મોટાં કરે છે. ભૂટલાં મોટાં થવાનાં તેટલાં થઈરહ્યાં એટલે તે યેગો રેશમ જેવી સુવાળી કોકડી કાંતીને પોતાને ઢાંકી દે છે. એ થાય એટલે માખીઓ તેને કાણાંમાં મીણ અને ફૂલની પીળી રજવતી ઢાંકી દે છે. થોડા દહાડા એપ્રમાણે રહીને યેગની મધમાખી થઈને કોકડીને ઘાટો બેઠા ભાગીને બહાર નીકળે છે.

મધમાખી બહુ ચોખ્ખી રહે છે. કોઈખીજે જાંતુ તેનાં કાણાંમાં જાય તો ડાંખ મારીને તેનો જીવ લઈ તેને બહાર કાઢી નાંખે છે, પણ કોઈએવડો હોય કે ખેંચી ન કઢાય ત્યારે તેના ઉપર ગુંદર ચોપડી તેને પૂરી નાંખે છે.

પાઠ ૧૦૪. દમયંતીનઠનો વિયોગ. ભાગ ૧.

નયન શોણિત ટાંખા

રાગ રામગ્રી.

વૈદરભી^૧ વનમાં વલવલે, અંધારી રાત,
 ભામના ભે પામી ઘણું, એકલડી એ જાત,
 વૈદરભી વનમાં વલવલે.
 રસના^૨ નામ દે નળતણુ, બનપ જપતી જાય,
 શુદ્ધ નથી શરીરની, ભાંગે કાંટા પાય. વૈદર૦
 રોઈ રોઈ રાતી આંખડી, ખૂટયું આંસુનું નીર,
 નયને ધારા બે ઝરે, વહે છે ધીર. વૈદર૦
 હીંડતી તે આંખડે, વાગે પાયમાં ડસ,
 આલતી ઉભી રહે, ભરાય કાંટામાં ફરા. વૈદર૦
 અંગે ઉઝરડા ઘણા, ઝરે શોણિત^૩ ધાર,
 આ નળ આ નળ આલતી, બાંજે નહોં વિચાર. વૈદર૦
 હેડાં કોતર ઉતરે, અડે ગિરી ગરાડ,
 એશુકું ઉર ધડે નહોં, પાંડે વાઘ બરાડ. વૈદર૦
 વાંકી વાટે ટાંખા ટેકરા, ભયાનક ખાય^૪
 રાક્ષમાં સાપજા કુંકે, માંહી ધુધવે ધાય. વૈદર૦
 રાજ્ય પશું પખીતણા, ન પડે કાંઈએ પ્રોહ
 વરં વણીયર બોલે ઘણું, ધાગ પૂડે રીંછ. વૈદર૦
 કુકરે છીકારવાં, ચીતરા દે છે કાલ,
 કાલુનાદ હોએ^૫ ઘણા, બહુ બોલે શિઆળા. વૈદર૦
 આંખા આમણો લીમડા, એખરા છે અપાર,
 શીમલ સદડી શેકડી, સૂઝે પંથ ન સાર. વૈદર૦
 ખેર ખાખર ને કાચકી, કંટાળી ને થાર,
 બાવળિઆ બીઆમણા, ત્યાં ઝાઝી ખોર. વૈદર૦

૧ દમયંતી. ૨ જીભ. ૩ લોહી. ૪ ખા. ૫ ધો. ૬ હોય.

અથડાઈ પડે છે સુંદરી, ચરણે વેલા વીંટાય
 છૂટા કેરા કામની તણા, જાંખરે જાંઘીઆં ભરાય. વૈદર.
 અથડાએ^૧ વૃક્ષ અંગસુ, મૂંઢે કાંઠામાં પાય,
 શુદ્ધ નથી શરીરની, ભજતી નળરાય. વૈદર.
 દિવસ રેણી પ્રીછે નહીં, એવું જાડું વન^૨
 ઘોર રાખ્દ પીઆમણા, તેથી ધૂંલે તંન.^૩ વૈદર.
 અભઉદ્ધક નિદ્રા નહીં, એસતું ન મૈવન,
 પણ દિવસ એમ વહી ગયા, ભમતાં ભમતાં વન. વૈદર.

ગાઠ ૧૦૬. દમયંતીનલનો વિયંગ. ભાગ ૨.

દમ	પુન્યશ્લોક	જાનુ.
પરહરવું	રયાના	પાંત્ર

રાગ રામગ્રી.

ભૂલી ભામે છે ભામની, નૈશદેશી^૧ની તાર
 એ નાળાં આ નાળાં ખોલતી, ખીજતે નહીં અચાર,
 'જાલી' ભામે છે ભામની.
 ધોવાયુ કાજળ આંસુઅ, પેદનાએ વ્યાકુળ,
 અરધ ઉઘાડી દેહડી. નાથે કાડયુ પરકુળ. ભૂલી.
 એવે દીઠા એક ચીતરો, ધરી ધીર ઉતર
 પૂછી ભાળ ભૂપાળની, તારા સરખી જે કટ. ભૂલી.
 સાદુંગ દીકો વનમાં, વૈદરની પૂંછે વહાલ,
 નૈશદેશી વાટે મળ્યા, તારા સરખી જે આલ. ભૂલી.
 સાવજ થાએ ગાભરો, ભયથી નાશી જાય,
 વન દેવી મને જાણરો, પશુ ઘણાં કપાય. ભૂલી.

૧ અથડાય. ૨ વન. ૩ તન.

* નૈશદેશીનાં રાજા નળ.

पूछ्युं ह्यां दुनने, तारी गगोन गमिं जण,
 तइपति, जे मारीवती, इहाँ दीसे जइण. (कवी०)
 उत्तर दुंम आपे नहीं, तेम राखी राय,
 पुन्यभूते मने परहरी, राजु यहुं सर्व दीय. (कवी०)
 अजरगर पड्यो छे वाटमां विधारी भुजनाग,
 दमयतीअ प्रीछ्यो नहीं, भेल्यो भुजमां पाग. (कवी०)
 अरखु गण्यो जगु लगी, विष्णु अहुं दारीग,
 साद पाडी नगनं दुहे, त्यां ते थमि छि अधीर. (कवी०)
 अजरगर आनद पामियो, जनु नडीछुं जस.
 पैहरमी धायुं जलवने, ह्यां अडी गयां जस. (कवी०)
 इहे तो कांठा पड्या, मुअे पडीयो गोप,
 नरखु मझे नाहं दी नहीं, रसनाअ पुन्यभूताद. (कवी०)
 गेती राखी सांभली, पारधी आच्यो धाह
 पगने अजरगरना भुजमां, श्यामा दीडो साली. (कवी०)
 पारधीअ अजरगर मारीयो, इहाँ दीनं राय
 जगुगत दुर्गिन मुद्रावियो नग पल्लीना पाय. (कवी०)
 अवि प्रमानंद जट.

प्राट १०८. हिंदुस्नानना इतिहास. भाग २७.

नादिरशाहना स्वर्गना वात सामळाने बाजीराव विस्मय पामाने
 छानेमाने जेया गह्या. पण ते गयाण्यो लडाइनुं काम पाळुं तेणे
 ग्रह कर्यु, एटलामां तेनो एकाएक काळ थयां. पळवांडे लखेला
 मुलकामिवाय बाजीराव पोताना बारभारमां सार्थी तथा वसई
 फिरंगा लोकांना पामेथा जीना लीधां. वळी तेणे जंजीराना हबशी
 तथा कुलाबानो आंगारिओ जे चाचीयानो* धंधो करता हता तमनी

१ पाभ्यो. २ नरखुं ३ पड्यो. ४ भायो. ५ भुज्यो.

* बाहाण लटमारा.

સાથે લડાઈ કરી, પણ તેમને જીતી શક્યાં નહીં. બાજીરાવને ત્રણ દીકરા હતા, તેમાં પહેલો બાઝાજી, બીજો રાધોબા, (એ છેલ્લો પેશવા બાજીરાવનો બાપ લાગે,) અને ત્રીજો સમશેર બહાદૂર; એ ત્રીજાનું રાજ બુંદેલખંડમાં હતું.

બાજીરાવના મુઆપછી તેના દિકરા બાઝાજીને પેશવાઈ મળી. વગડનો રાધોજી મોંસલા અને દામાજી ગાયકવાડ એ બે બાઝાજીના મોટા શત્રુ હતા. તેમાંથી રાધોજીએ બંગાલાઉપર હુમલો કર્યો. તેઉપરથી મહંમદશાહે બાઝાજીને એવું કહેણ મોકલ્યું કે, જો તમે બંગાલા અમારે હાથ રહે એવું કરશો તો અમે તમને આલો માઢવા પ્રાંત આપીશું, તેથી બાઝાજીએ જઈને રાધોજીને બંગાલેથી કાઢી મૂક્યાં. એવામાં ૬૦ સં ૧૭૪૯ ના સાલમાં શાહુરાજા મજૂન પામ્યાં. તેને પેટે દીકરાં નહોતાં, તેથી રાજારામના દીકરાના દીકરા રામરાજાને તેણે ગાદીઉપર બેસાડ્યાં. તે વાત રાજારામની સ્ત્રી તારાબાઈએ મંજૂર રાખી. વઠ્ઠા બાઝાજીએ એક લેખ શાહુરાજાના સહીનો છંદ એવું કહીને રજુ કર્યો, તેમાં એવું લખ્યું હતું કે પેશવાએ કૂલ રાજ-કારભાર ચલાવીને શિવાજીના કુલમાંથી ગાદી જવા દેવી નહીં. એ વાત અમીર ડમરાવાને કબૂલ કરવી પડી.

પછી બાઝાજીથી તારાબાઈ એકાએક ફરી જઈને દામાજીસાથે મળી ગઈ, અને તેમણે રામરાજાને કેદ કર્યો. પણ બાઝાજીએ દામાજીને મળીને તેને દગાથી પકડી લીધા; એટલે અસોફજાના દીકરા સલાબતજંગની સાથે તારાબાઈએ મળી જઈને બાઝાજીની સામુ સલાબતજંગને લડવા મોકલ્યો. એ વખતે સલાબતજંગની મદદ ૫૦૦ ફ્રેંચ લોક પોતાના દેશી સરદાર બુસીની સાથે હતા. તેમણે બાઝાજીને બહુ હરકત પહોંચાડી, પણ આખરે સલાબતની ફોજમાં બલવો ઊઠ્યો તેથી તેને જતા રહેવું પડ્યું. (૬૦ સં ૧૭૫૨.)

पाठ १०७. हिंदुस्ताननो इतिहास. भाग ३८.

दुर्रानी राजभ्रष्ट

सन १७४७ मां ईरानमां नादिरशाहने कोईए मारी नांव्यो ने अफघान लोको पाछा पोताने देश गया. अबदाली जातना पठाणनो सरदार अहमदखां अफघान लोकोना आगेवान हतो, तेने कंदहारमां राजपदवी मळी. पछी तेणे अबदाली जातनुं नाम दुर्रानी पाड्युं. अहमदखाने पण हिंदुस्ताननी देलत जोईने लोभ लाग्यो, माटे सिंधु नदी उतरीने ते सतलजसुधा आव्यो, त्यां आगळ महंमदशाहने शाहजादो अहमद तेनी सामो थयां. तेनी आगळ अहमद दुर्रानीनु काई चान्युं नहीं, तेथी ते पाछो कंदहार गयो. ए वखतमां महंमदशाह मरण पाव्यो ने तेनी जगाए तेनो शाहजादो अहमदशाह थयो.

अहमदशाह गादीए बॅठो एटले अहमद दुर्रानी पाछो भरतखंडमां आव्यो. तेना तावामां पंजाब आपवुं पड्युं. ए वखतमां दिल्लीना कारभारीओमां संप न्होंता तेथी मोटा मोटा सरदारो मांहोमांहे लडाई करता हता. एने लीधे कटलाक वार तां दिल्लीमां लोहीनी धारा वही हती. तमांहेलो एक सरदार घाजीउद्दीन करीने असोफजानां पौत्र हतो तेणे होलकरेने पोतानी मददे बोलावीने अहमदशाने पकडी लीधो, अने राजभ्रष्ट करीने तेनो आंखो फोडी नांखी. पछी पादशाही कूळमांथी एक जणने तेणे गादीए बेसाडीने तेनुं नाम आलमगीर बीजो एवुं पाड्युं.

घाजीउद्दीन अभिमानी, दगाबाज, अने दुष्ट स्वभावनो हतो पंजाबमां अहमद दुर्रानीनो मूकलो सूबो हतो तेने तेणे छेत्रीने केद कर्चो, तेथी अहमद दुर्रानिने क्रोध चड्यो माटे तेणे जईने दिल्ली लई लीधी. पछी नादिरशाहना वखतमां जेवी कापाकापी ने लूटा-

લુટ થઈ હતી તેથીજ પાછી પળ ચલતી. મથૂરા કરીને હિંદુઓનું
ધામ છે ત્યાં ઓઝવેને દટાડે ત્યાંના બધા પૃજારીઓને અહમદ
દુર્ગનાના મિર્સાઈઓએ માર્યા નાશ્યા. પછી તાપને લીધે તેની
પોજમા રોગ ચાલ્યો તેથી તે ગતો ગયો. સન ૧૭૨૭.

અહમદશાહ દિલ્હીમાં एक મુલ્કો મુલ્કો હતો તેને ગાજીઉદ્દીન
તથા બાલ્જીના માટે ગણોનાળ ગલીને કાંઈ મુલ્કો. દિલ્હીથી
ગણોના આગળ ચાલ્યો અને પંજાબમાંથી દુર્ગના લોકોને કાઢી
મુલ્કોને તે પ્રાંત પોતાના કબજામાં લીધો.

પાટ ૧૦૮. હિંદુ તાનનો રતિગત. ઓંગ ૩૨.

સરહટ

એ વચ્ચેમાં આવું હિંદુસ્તાન જીતી લેવાનો મનમુલ્કો મંચેઠાઓએ
કયો. તેવામાં અહમદશાહ દુર્ગનાએ મનમુલ્કેડેડપર પાછો દુર્ગલો
કયો. એ દુર્ગના દિલ્હીઆગળ આવ્યો, પછી ગાજીઉદ્દીન આલમ-
શારને માર્યા નાશ્યા. એ વચ્ચેમાં મંચેઠા લોકોના પૂર્ણ ચડી કળા
હતી. તેઓના સવાર સગમ હતા, તથા તેમની પાસે દશ હજાર
કવાયદી પેદલલશ્કર હતું, અને તેમનું તોપખાનું મુગરુ લોકોના
કરતાં સાલું હતું. તેથી તેમણે મારેલશ્કરનો જમાન કરીને સદાશિવ
માઝને અહમદશાહને લડવા મોકલ્યો. તેણે જરૂરને દિલ્હી લીધી. એ
માઝ અમિમાની અને મુલ્ક હતો, તેથી તેણે મર્મીટો તથા કબરો
તોડી નાશ્યા.

અહમદશાહ દુર્ગના અયોધ્યાની સરહટપર ૩૦ સં ૧૭૨૦
માં આવેલો હતો. તે ત્યાંના મુલ્કો મુજાઉદ્દીનને પોતાની તરફ રેંચી
લઈને દિલ્હી ગયો. પછી પાણીપતઆગળ પેહેલાં જ્યાં ઇબ્રાહીમને
બાબરે હરાવ્યો હતો અને આદિલીને હુમાયુએ હરાવ્યો હતો, ત્યાંજ

તેની અને મરેઠાઓની ફોજ સામસામે થઈ. સદાશિવ ભાડપાસે ૭૦,૦૦૦ સવાર, ૧૫,૦૦૦ પેદલ, તથા ૨૦૦ તોપ હતી. એ માણસોની સાથે ચાકર માણસો ગયા હતાં, તે બધાં મળીને મરેઠાઓનાં ૩,૦૦,૦૦૦ માણસ હતાં. અહમદની ફોજમાં પઠાણ તથા ફરાનીઓ મળીને ૪૦,૦૦૦ માણસ હતાં, તથા ૩૮,૦૦૦ દેશી પેદલ હતું. તે ૧૩,૦૦૦ પેડેસવાર, તથા ફક્ત ૩૦ તોપ હતી. અહમદના પાસે થોડી તોપો હતી માટે તેણે પેંહેલવેહેલો હુમલો મરેઠાઓ ઉપર ન કરતાં મુકામ કર્યો, એટલે મરેઠા લોકોએ તેને ઘેરી લઈને સ્વારાજી લેવા કર્યો, તેથી અહમદશાહે મરેઠા સરદાર ગોવિંદગવ બુંદેલા ઉપર એક ટુકડો મોકલ્યો. તે ટુકડોએ ગોવિંદરાવને તથા તેના સવારોને મારી નાખ્યા. તેથી સ્વારાજીની આવક મુસલમાનોની ફોજમાં થવા લાગી અને મરેઠાઓને તંગ પડવા લાગ્યા.

અપરથી અહમદશાહની તરફના દેશી સરદારો શત્રુ ઉપર હુમલો કરવાને ઘણા આતુર હતા, પણ અહમદશાહે હતાપણથી હુમલો કર્યો નહીં. પછી મરેઠા ભાડપાસેબેન સલાહ કરવાની મગ્જી હતી, પણ મરેઠા સરદારોએ સલાહ કરવા દીધી નહીં, તેથી ભાડપે નિરાશ થઈને લડાઈને તૈયારી કરી રાખી.

પાઠ ૧૦૯. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. ભાગ ૪૦.

થોડી વચ્ચતમાં બે ફોજનો મુકાબલો થયો. ઇબ્રાહીમ શાહી આગળ ફ્રેંચ લોકોના લશ્કરમાં ચાકર હતા તેણે ૯૦૦૦ સિપાઈઓ લઈને પેંહેલવેહેલો ધસારો કરીને રોહીલાને હરાવ્યા. પછી ભાડપાસેબે અને બાઝાજીના દીકરા વિશ્વાસરાવે દાવાન ઉપર હુમલો કર્યો, એટલે દુર્રાની લોકોમાં નાસાનાસ થઈ રહી, પણ અહમદશાહે આવીને તેમને નાસતા અટકાવ્યા અને પોતાના લશ્કરની ડાબી ટુકડીને શત્રુ ઉપર મોકલી, એટલે એકાએક મરેઠાઓની બધી ફોજમાં

નાસાનાસ થઈ રહી. તા. ૬ જાનેવાર ૧૭૬૧. મેદાનમાં વિશ્વાસ-
રાવનું મડદું અથડાતું જોવામાં આવ્યું, અને માથાવિનાનું ધડ દીઠામાં
આવ્યું તે ખાડાસાહેબનું હશે એવું લાગ્યું. દબાહીમલાં જલમ લાધેલા
તેથી તે મરી ગયો, અને બીજાં બે લાલ માણસ મુઝાં. પેશવાથી
૯ દુઃખ ન સેહેવ્યું તેથી તે પોતાની ફોજની મદદે જતો હતો, તે રસ્તા-
માંથી જ પાછા પૂનાતરફ ગયાં ને ત્યાં મરણ પામ્યાં. ૯ રીતે મરેઠા-
ઓને નર્મદાની ઉત્તરના મુલકમાંથી પાછું આવવું પડ્યું, ને અહમદ-
શાહ પણ પાછાં પોતાનાં દેશ ગયો. તે ફરીથી ભરતચંડમાં આવ્યો
નહીં.

ત્યારપછી હિંદુસ્તાનમાં મુગલનું રાજ રહ્યું નહીં. આલમગીરનો
બડો દીકરો નામનો પાદશાહ થયો સ્વરા, પણ તેના હાથમાંથી પાંતો
ગયા, તેની રાજધાની ઝંઝડ થઈ ગઈ, ને પાંતો રચડતો રહ્યો.
ડુંગરોને રસ્તે થઈને મુગલ તથા ઈરાની લોક હિંદુસ્તાન ઉપર હુમલો
કરવાને પેહેલાં આવતા હતા તે પછી બંધ થઈ ગયા, અને તેને
બદલે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના બંદરોમાં મહાસમુદ્રને રસ્તે નવાજ લોકો
આવતા થયા તે લોકોનું બઠ્ઠાં તૈમુરલંગના બઠ્ઠાં કરતાં ઘણું જ વિશેષ ;
તેમનું ડહાપણ ઔરંગઝેબના કરતાં ચડે ; અને તેમના કાયદા અકબરના
કરતાં વિશેષ સુખદાયક. ૯ બઠ્ઠાં તેમને વિદ્યા થકી જ મેળું હતું.

પાઠ ૧૧૦. સેનાપતિ વારિંગ્ટન.

રાજનીતિ પ્રકરણ વિશ્વ પ્રમુખ

અમેરિકાનાં સ્વતંત્ર સંસ્થાનમાં મુખ્ય અધિકારી વારિંગ્ટનનો
એક મિત્ર હતો. તે અમેરિકાનાં લોકોમાંથી લડાઈ થઈ, ત્યારે તેની
સાથે હતો, અને સલાહની વેળાએ તેનો રોજનો સોખ્ખો હતો. આ
મિત્ર ખુશમિનજનો તથા મળતાવડો માણસ હતો ; તેની આજ
આજ પડખાની હતી, પણ તેનામાં કારખાર કરવાનાં શુભ નહોતાં.

વાશિંટનના હાથનીચે મોટા પગારની એક જગો ખાલી પડી, ત્યારે ઘણાએ વિચાર્યું કે એના મિત્રને તે જગ્યા મળવાને કાંઈ હરકત પડશે નહીં, કેમકે તેમણે ધાર્યું કે એણે સિપાઈગીરીના કામથીજ સરકાર આકરી કરી છે, એટલુજ નહીં, પણ વાશિંટનના ધરના કામમાં પણ ઘણો ઉપયોગી માણસ છે, તેથી તેની ઉપર એટલી મહેરબાની કરવાને નકાર કરશે નહીં.

તે જગોને માટે એક ખાલો ઉમેદવાર ઉભો થયો; તે રાજનીતિ-પ્રકરણમાં વાશિંટનનો સામાવાળીઆ હતો, પણ તેનામાં પ્રમાણિક-પણું અને કારભાર કરવાની મોટી બુદ્ધિ હતી. સર્વ લોકોની એવી ધારણાં પહોંચી કે એ ખાલો ઉમેદવારની અરજ પાર નહીં પડે કેમકે એને કોઈની સિફારસ નહોતી. વાશિંટનના મતથી ઉલટું કરવાને એણે ઘણી તદ્દખીરો કરી હતી, અને વાશિંટન જેને અત્યંત ખ્યારો મિત્ર ગણતો હતો, તે પણ એને વિરુદ્ધ હતો. પણ પરિણામ શો થયો ? એતે તે જગો વાશિંટને પોતાના શત્રુને આપી. એક મિત્રે વાશિંટનને મોઢે ચડીને એવું કહ્યું કે, એ હસવ ગેરવાજખી થયો. તે મોટા માણસે જવાબ દીધો જે, હું મારા મિત્રને અંતઃકરણથી આહું છું, અને માંહે ઘર પણ તેનુંજ છે, તથા અંતઃકરણથી આગ-તાસ્વાગતા કરવાને પણ તૈયાર છું ; પરંતુ તેના સર્વ મારા ગુણો છતાં પણ તે કારભારલાયક માણસ નથી. તેનો સામાવાળો રાજ કાર-ભારમાં મારાથી ઉલટો ચાલે છે, તોપણ તે કારભાર ચલાવવા લાયક માણસ છે. આ કામને મારા ખાનગી કામસાથે કાંઈ સંબંધ નથી. હું મારે ઘેર અથવા ખાનગી કામમાં મારા મિત્રને સાંઠે આહું તે કરી શકું, પણ રાજના પ્રમુખના આહવાથી જે કરવાનું હશે તેમાં તેને જેથી રાજને ફાયદો થાય તેજ કરીશ, માટે આ કામમાં તેને માટે કાંઈ કરી શકતો નથી.

પાઠ ૧૧૧. કોયલા. ભાગ ૧.

દેવતાથી આપણે કેટલું બધું સુખ ભોગવીએ છીએ ! દેવતા ન હોય તો ધાતુ ઓગળે નહીં, ને ધગાય પણ નહીં. દેવતાથી આ-પણી ખાવાની જાણસો પણ સ્વાદીષ્ટ અને પાચનકારી થાય છે.

કેટલીક વનસ્પતિની સ્થિતિ તો એવી થાય છે કે રાંધ્યાવગર ખ-
વાયજ નહીં, દેવતા પાડવાને બળતણની જરૂર છે અને બળ-
તણને સારૂ લાકડાં ધણાં વપરાય છે. આપણા મુલકમાં ને બીજે
કેટલેક ઠેકાણે રાંધવા કરવાના કામમાં લાકડાંની જગ્યાએ છાણાં કે
અગાયાંનો દેવતા કરે છે. જે દેશમાં ઘણાં ટાઢ પડે છે ત્યાં તો ધ-
ણું બળતણ જોઈએ, કેમકે રાંધવાનાં કામમાં તેની જરૂર પડે છે,
એટલુંજ નહીં, પણ તાપવાને પણ જોઈએ છીએ. ઇંગ્લાંડ
દેશમાં જો એકલાં લાકડાં વસ્તેવ પાડવામાં વાપરે તો ત્યાંનાં જંગલ
બહુ પોદેલાં ખાલી જાય, ને થોડાં દહાડામાં તો એવું થાય
કે દેવતાવગર ત્યાંની લોક ટાઢે ફૂડવાજે, અને રાંધ્યાવગર બળ
મરી જાય. પણ દયાળુ પ્રભુએ તે વાતનો વચ્ચાર કરીને તેમને કાંઈ
એવાં બળતણની વચ્ચાર ઉઘાડી આપી છે કે કદી ખરેજ નહીં.
એ બળતણ તે કોયલા છે.

એ કોયલા આજમાંથી નીકળે છે, અને દેખીતા પથરા જેવા
જણાય છે, તેથી થઈ લોક એને પથરાના કોયલા કહે છે. પણ
એ ખરું નથી, કેમકે એ જાડનાજ થએલા છે. હજારો વરસપર
માટાં નાટાં જંગલો સૂકાઈને તે જગ્યાએ મેઘન થઈ રહેલું અને
પછી ત્યાં દરીઆનું પાણી કરી વગેરે તેથી તે બધાં સૂકાઈ ગયે-
લાં જાડે રેતી તે કાદવનીચે દરાઈ ગયેલાં અને દયાળી તેના
કોયલા થઈ ગયેલા. આ ઉપર કહેલી વાત સાબિત થાય છે,
કેમકે કેટલીક આજમાંથી કોયલાના કુકડાં નીકળે છે તે તપાસી
જુઓ છે. તો તેપર થયેલી જાતના જાડનાં પાંદડાં કે લાકડાંના રેસા
દીઠામાં આવે છે. કેટલાંક તો એવાં સુંદર ને ખૂબાં નજર આવે
છે કે તે કયા જાડનાં થએલાં છે, તે ઓળખાય.

ઇંગ્લાંડના જે ભાગમાં એવા કોયલા નીકળે છે તેભાગમના
દેખાવ ઘણોજ તરેહવાર હોય છે. એ કોયલાની ઝાણુ ઊંડે છે, તેથી
સ્તાપર ને ઘરપર જામે કાળી ધૂળ પાથરી મૂકી હોય તેવું દેખાય છે.
ત્યાંના મનુષ્યો, છોકરાં, વગેરે, જેનો રંગ જુઓ તે કાળો મેસ
જેવો દેખાય છે. ભોંયમાંથી કોયલા શી રીતે ખોદી કાઢે છે, તેની
વાત આગલા પાઠમાં કહ્યાપ્રમાણે છે.

પાઠ ૧૧૨. કોવલા. ભાગ ૨.

જો તમે કોઈ આગુપાત્રે જાઓ, તો પહેલો તો તમારી નજરે એક આડો પડશે. તેમાં ઊતરવાને મોટાં દોરડાંને છેડે ટોપલો બાંધેલા હોય છે તેમાં બેસવું. પછી જેમ કુવામાં થડે ઉતરે છે તેની પેઠે ઉતરવું પડે છે. છેક તળીએ પહોંચ્યાં અને ટોપલામાંથી ઉતરી પડે, તો તમને એક નવાઈ ભેવું ડોકાણું નજર આવશે. ત્યાં મોટા પોહોળા રસ્તા દેખાય છે, તેમાંથી નાની નાની ગળીઓના કાંઠા નીકળેલા હોય છે. આણી ઉપરની છતને ટેકા આપવાને થાંભલા ફાંપલાનાજ કોતરી કાઢેલા છે. મોટી આણમાં ગાસના (એટલે એક જાતના વાના) સીલા કરે છે. એ જોતાં તમને એવું

ભાસે કે જાણે તમે એક મોટા શહેરમાં ફરતા હોય. ખીજી નાની ખાણોમાં તો ચિત્રમાં બતાવ્યાપ્રમાણે તારના ફાનસમાં દીવા રાખેલા હોય છે, તેનું ઝાંખું અજવાળું પડે છે. એવાં તારવાળાં ફાનસ રાખવાનું કારણ એ છે કે તે ખાણમાં એક જાતનો વા નીકળે છે. તેને જો દીવો લાગે તો તે તરત સળગી ઉઠીને મોટો બડકો થાય છે. એવું ધણી વખત બને છે, અને તેથી હજારો માણસોનો ધમસાણ વળી જાય છે, પણ તારના ફાનસમાં દીવો રાખ્યાથી તેવું થતું નથી.

એ ખાણોમાં ભાઈડા ને છોકરાં કામ કરે છે. ઘોડાં ને ગધેડાં કોયજાં લઈ જવાને રાખેલાં હોય છે. કેટલાક ભાઈડા ને છોકરાં તો બહાર નીકળે છે, પણ કેટલાંક તો ખાણમાં ને ખાણમાં જ રહીને પોતાનું જીવન પૂરું કરે છે. તેમજ ઘોડાં ને ગધેડાં પણ ખાણમાં ઉતરે છે, ત્યારથી તે મરતાસુધી બહાર નીકળવા પામતાં નથી. માણસો ચાંચવા ને કોસવતે ખોદે છે. ત્યાં ખોદાનું નથી, ત્યાં દારૂ ભરી સુરંગ ફોડે છે. છોકરાં તેમને એ કામ કરવાને મદદ કરે છે, તથા ઘોડાંગધેડાંને બરાબર રસ્તે હાંકી જાય છે.

કેટલીક ખાણો ૧૮૦૦ ફુટ ઉડી હોય છે, અને કેટલીક તો દરીઆ કાંઠાપર છે, તે તો ત્રણ ત્રણ મૈલસુધી દરીઆની તળે ગમ્મેલી હોય છે. આગખોટ, આગગાડી, વગેરે નાના પ્રકારના સંચાઓમાં લાખો ખાંડી કોયલા ખપે છે; અને એ જેટલા જોઈએ તેટલા પૃથ્વીમાંથી જ નીકળ્યા કરે, ને કોઈ દહાડે ખુદે નહોં, એવી ગોઠવણ જગતકર્તાએ કરી મૂકેલી છે. એવી ગણતરી કરી છે કે કોઈકોઈ ઠેકાણે તો ૯૬૦ ફુટનું જાડું પડ કોયલાનું છે; અને એક ઠેકાણે કોયલાનો થર ત્રીશ માઈલ લાંબો ને બાર માઈલ પોહોજો છે; અને એમાંથી પાંચસે વરસ ચાલે એટલા કોયલા નીકળશે.

પાઠ ૧૧૩. ટિબેટ. ભાગ ૧.

ટિબેટ દેરા હિંદુસ્તાનની ઉત્તરે છે. તે કાશ્મિરની પૂર્વ સીમાથી ચીનદેશની હદસુધી લાંબો છે ; અને દક્ષિણે હિમાલય પર્વત છે. પણ ઉત્તરની સીમાનું ડેરાણું નથી, કેમકે તેતરકુ રેતીનાં રણ આપ્યા છે, તેમાં કાંઈ હદ માન્ય પડતી નથી. એ દેશની પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈ ૧૩૦૦ માઈલ છે અને પોહોળાઈનો તો ઉપલા રેતીના રણના કારણે લીધે મુમાર નથી.

ટિબેટ દેશમાં લાસા, ટેસુચુમ્બુ, અંડ, અને લાડક, એવા ચાર મુખ્ય પ્રાંત છે. પેહેલા એ ને પાછલા એ પ્રાંતની વચ્ચે બહુ ઉચ્ચ અને અગ્નિથી જ્વળિત આવેલી છે.

એ દેશમાં ચીન દેશના બાદશાહની સત્તા છે. તેની તરફનો એક હાકેમ લાસા શહેરમાં રહે છે. તેને ચીન દેશની રાજધાની પેકિનથી હુકમ વગેરે આવતાં ૪૫ દહાડા લાગે છે.

એ દેશની જમીન ઘણી ઉંચી છે, કેમકે એ પૃથ્વીના સર્વ થકા મોટા પર્વતની તળેટી ઉત્તર છે. એ દેશમાંથી ઘણાએક મોટી મોટી નદીઓ નીકળે છે, તેમાંથી કેટલીક હિંદુસ્તાનતરકુ પહેતી આવી છે, કેટલીક ચીનતરકુ, કેટલીક શ્રવ્યદેશતરકુ, ને કેટલીક શિશ્યાતરકુ પણ ગઈ છે. હિંદુસ્તાનમાંની સિંધુ ને સતલજ એ બંને નદીઓનું મૂળ એ દેશમાં છે, પણ ટિબેટ દેશમાં સૌથી મોટી નદી સાંપુ નામે છે, તેનું જ નામ આગળ જતાં બ્રહ્મપુત્ર પડ્યું છે. બાજી માંચુ કરીને છે, તે સાંપુને મળે છે. લાસાઆગળ ગાલુન્ગ નામે છે, તે પણ સાંપુને મળે છે. કૈલાસ અને હિમાલય એ પર્વતોવિશે આપણા લોકોમાં બહુ વાતો છે, તે એ દેશમાં છે ; અને હિમાલયઉપર ટિબેટ દેશના ભાગમાં માનસ અને શંવણહદ નામે બે મોટાં સરોવર છે, તે હિંદુ લોકોના ધર્મમાં તીર્થની જગ્યા ગણાય છે. એ દેશમાં સૌથી ઉંચું શિખર ચામલારી કરીને છે.

ટિબેટમાં પણ હિંદુસ્તાનનો પેહેલો ચોમાસું જોડી બાદરવાસુધી હોય છે, ને ફાગણથી વેશાખ મહિનાસુધી તાપ પડે છે. એ મહિનામાં વરસાદ ગાળે છે, ને વીજળીના ચમકારા થાય છે. આસોથી

માહા મહિનાસુધા વાદળ નિર્મળ હોય છે, પણ કોઈ કોઈ વાર ધુમર વરસે છે. એ પાંચ મહિનાનાંના યજ્ઞ મહિના એટલા તો ટાઢ પડે છે કે યુરોપખંડની કેંક હારે પણ એટલો નથી પડતો એ કડ-કડતો ટાઢ ઘાળું કરીને ટિપ્પેટના દક્ષિણ ભાગનાં બહુ પડે છે. એ જગાપરના પર્વતપર ખાંચાસ બપૂ પડેલું જ રહે છે, ને ટાઢ એટ-લી તો પડે છે કે ત્રાડ ને શેષા બળી બનય છે, અને ડાંખળો હાથમાં લઈ ચોળી હોય તો બુકો થઈ જાય છે.

એ દેશમાં ઉજડ મેદાન અને પહાડો કીધે પાક તો લોકો ખરો, પણ જમીનમાંથી ફેટલીક નાતુ નીકળે છે તેથી ત્યાં તેનો પેપાર કીક ચાલે છે. ત્યાં સુરેખારની ને મિંચવની ખાળો છે, અને ફેટલીક જગ્યાએ ચોખ્ખું સોનું પણ નીકળે છે વળી એ દેશમાં ટાઢ ઘણી અને ભાકડુ ઘણુ મળતુ નથી તેથી લોકોને બહુ દુઃખ પડે છે. ટિ-પ્પેટની સ્થાનતરુની સાંમપર કોયલાગી ખાળ છે, તેથી ફેટલાક લોક તેનો દેવતા કરે છે, પણ ઘણા ખરા અડાયાં કે ઘાળાં બાળે છે.

પાઠ ૧૧૪. ટિવેટ. ભાગ ૨.

કસ્તુરી મૃગ પદ બોદુ લામા

ટિવેટમાં ઘણી ઘણી જાતનાં જનાવર છે. તેનાં જગલ! ગાય ને ગોધા થાય છે, તેઓની પ્રછંડી ઘણી મોટી ને વાળ ઘણા; તેઓના અમર થાય છે તે હિંદુસ્તાનમાં ઘણા આવે છે. બીજા આ ચિત્રમાં બતાવ્યું છે તેવું કસ્તુરી મૃગ ત્યાં થાય છે. તેમાં નરને પેટઆ-

ગળ કુટીમાં કસ્તુરી થાય છે, મા-છાંત થતી નથી. એવગર ત્યાં મેં-હા થાય છે તે બાર ઉચકવાના કા-મમાં આવે છે, તથા બકરા થાય છે તેના ઉત્તની શાલ વગેરે બને છે. એ દેશમાંનાં સઘળાં જનાવર-

ના વાળ એવા કરેલા છે કે તેને ત્રાજી ટાઢ વાતી નથી. કેવી પરમ-શરની રચા છે! જોને જોવું જો દેશમાં જોઈએ તેને તેવું આપ્યું છે.

ટિપ્પેટ દેશનો વેપાર ચીનસાથે થાયો ચાલે છે. ચીનથી ચા, શેરામ, ચાંદી, વાનખ, મોતી, પરવાળાં, વગેરે ટિપ્પેટમાં આવે છે. અને ટિપ્પેટથી સોનું, ગાંધ, પદ્મ, એટલે જાડું કિનનું લગડું, વગેરે ચીન જાય છે. એસિયાય હિંદુસ્તાનસાથે પણ થોડો થયો વેપાર ચાલે છે. હિંદુસ્તાનમાંથી મરાઈ, કિનખાખ, મોતી, ખાંડ, વગેરે ત્યાં જાય છે.

ટિપ્પેટના હોદ્દામંત્રી પાસે ચાર મસજીતીઆ હોય છે. એ હોદ્દામ વરસમાં એકવાર એક મસજીતીઆને સાથે લઈને આખા દેશમાં ફરવા નીકળે છે. તેના પેન ૧૦૦૦૦ રૂપીઆ ખર્ચના મળે છે. પણ એ નાણામાંથી તે કંઈ ખર્ચ કરતો નથી. જે જોઈએ તે લોકોપાસેથી લેઈમાં લે છે. એટલી એજ પેઠ ટિપ્પેટના લોકોને ભરવી પડે છે, બાકી બીજી કાંઈ રેવતકિપર સંખ્યા થતી નથી. ત્યાં જાન ૧૦૦૦ સિપાહીની ફોજ રહે છે.

ટિપ્પેટમાં બૌદ્ધ ધર્મ ચાલે છે. ત્યાં બૌદ્ધનો અવતાર લામા ફોનિ કોવાય છે તેને માને છે. એ લામા જીવતો દેશકરો હોય છે. તે પૂજાય છે અને કાંઈ સંસારની વાતમાં પડતો નથી.

ટિપ્પેટ દેશના લોકમાં એક અજબ તરેહની રીત છે. તે એ કે ચાર પાંચ બાઈવચ્ચે એકજ બાઈડી હોય છે. તે બાઈડીને મોટો બાઈ પરણે છે. એ દેશના લોકમાં જાતિમેદ નથી, અને લામાવગર બીજા મરે તેના રાણીના કડકા કરીને પહાડકપર ફેંકી દે છે. તે કડકા કાગડા, કુતરા, ગાંધ, વગેરે બાઈ જાય છે.

પાટ ૧૧૯. હાથી.

હાથીવિષ્ણુ તમે ટેટબુંદ ત્રીજી એપડીમાં શીખી ગયા છો. એના આગળના રંગ જેને દંતૂરણ કહે છે તેવિરા તથા એને જેમ પકડે છે તેવિશે કંઈક જાણવું જાતબી.

એ દંતૂરણ તોલમાં થણા ભરે હોય છે. હાથી જ્યારે વાગુ ચાર વરસનો થાય છે ત્યારે તે ખરી પડે છે અને ત્યાં હોય છે. વળી જ્યારે બાર એક વરસનો થાય છે ત્યારે પાડુ પાછા ખરી પડે છે.

આફ્રિકા ખંડના દક્ષિણ ભાગમાં ઘણા હાથી હોય છે, ત્યાંથી દાંત આવે છે. પણ સારા હાથી હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે લકા નામિ ખેંટ છે, તેમાં નીપજે છે. હાથી ઘણા જોરાવર હોય છે, તોપણ માણસ તેને વશ કરે છે; તેને પકડે છે, ને પાંજ છે; તેપર સ્વારી કરે છે; બાર બારે છે; અને તેનીકેને સધળી તરેહની આકરી લે છે. રાનમાં તેનાં ટોળેટાળાં હોય છે. તેને પકડવાને વાસ્તે જંગલમાં લાકડાનો મોટો ઉંચો મજબૂત કોરો આંતર બાંધી લકને તેને મજબૂત દરવાજા કરે છે. પછી હાથીની પાછળ ચોમરથી પેડ છે, ને પેલા કોરામાં આંખોને દરવાજો બધ કરે છે. તેથી તે બહુ ખીજવાય છે, ને ઝાડનાં ઝાડ ઉખેડી નાંખે છે ને ભોંયની ધુળ ઉઘાડે છે, એમ કરતાં કરતાં તેનું બળ જતુ રહે છે ને થાકાને લોથ થાય છે; ત્યારે તે શિકારીઓ પોતાના પાંજા હાથીઓને લકને કોરામાં જાય છે. તમાનાર એકને ગળે મજબૂત દોરડું બાંધે છે ને તેને ખાંજે છેડે ગાળા કરીને તે જંગલો હાથીના પાછલા પગમાં બરાબી દે છે. એ કાંસામાંથી છુટવાને તે હાથી મહેતત કરે છે તે કોંગટ જાય છે, કેમકે પેલો પાંજલો હાથી તેને ખેંચીને મજબૂત ઝાડ આગળ આણે છે એટલે શિકારીઓ તેને ગલેથી દોરડું છોડી એક ઝાડ સાથે બાંધી દે છે. પછી તેને બુખ્યો ને તરસો થોડી વાર-સુધી રાખે એટલે છેક નરમ થાય, અને છેલ્લે એક મોટું હાથીઆનું તેને વાસ્તે બાંધ્યું હોય તેમાં બાંધે છે, અને તેની બે મેર પાંજલા હાથી બાંધે એટલે તે હળી જાય છે.

પાઠ ૧૧૬. વિકટોરિઆ રાણીવિષે.

હરિગીત છંદ.

હૈ દેવના પાણુ દેવ તું તતજેવ દિલમાં ધીર દયા,
જે રાણીજીના રાજથી ધીર થઈ અમે સુખીઆ થયા;
તું આપ નિત્યે નવીન વધતું તેજ તેના તાજમાં,
સુખમાં સદા વિકટોરિઆને રાખ્ય પ્રભુ આ રાજમાં. ૧

વડી પ્રેમવાળી દિલ દયાળી બુદ્ધિરાળી બાઈછે,
ભરપૂર ખુબ ભરાઈ જેના ચિતવિશે ચતુરાઈછે;
નહીં દેશમાં લવણેશ દીસે કસૂર જેના કાજમાં,
સુખમાં સદા વિકટોરિઆને રાખ્ય પ્રભુ આ રાજમાં. ૨

જે દુષ્ટતામાં પુષ્ટ તેના શત્રુ છે સંસારમાં,
જે કષ્ટ જનને કરે કરતા ફેરે બ્રહ્મ વિચારમાં;
સંહાર તેના સદા તું કરનાર ઈશ્વર આજમાં,
સુખમાં સદા વિકટોરિઆને રાખ્ય પ્રભુ આ રાજમાં. ૩

તું ઉઠ ઈશ્વર આવી વપ્તે અરજ ઉરમાં ધારતે,
છળ કપટ ખગતા ઝપટ છે તે ચપટ કરી ખેસારતે;
અંબેરીઓના વાસને વિખેરી નાંખી વાજમાં,
સુખમાં સદા વિકટોરિઆને રાખ્ય પ્રભુ આ રાજમાં. ૪

દિન દિન વિશેષ પ્રતાપ વધતો ચંદ્રનો શુદ્ધિમાં ચડે,
તેમજ રહે મહારાણીજીનું અતિ તેજ ચડતું તુજ વડે;
રિપુ કુળને નિરમૂળ કરતે છોડ જેવા છાજમાં,
સુખમાં સદા વિકટોરિઆને રાખ્ય પ્રભુ આ રાજમાં. ૫

અતિ રિક્તિ સિદ્ધિ અપૂરતુ તુલ્ય ભાડારમાંથી આપજો,
 મનના મનોરથ પૂર્ણને વળી કુટ અવળાં દ્રાપજો;
 કરતાર આપો કુરાળ એના સદાગ મજા સમાજમાં,
 મુખમાં સદા વિકટોરિઆને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૬
 બહુ વર્ષમુઢી અગળ અનુ રાજ અમકિપર હજો,
 વળી વંદાનો પિતાર જગ મુખકાર જગમધ્યે થજો;
 ઈશ્વર પ્રતાપે અમલ બનશે દેરા પેટ ઘણીજમાં.
 મુખમાં સદા વિકટોરિઆને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૭
 નિર્દોષ તેનો શ્યામ નિરાળ લઈ જગતમાં બદમબંને,
 પ્રાંત દિવસ વાર હજાર જયજયકાર વાણી પામજો;
 ફરગ્મ અને હુંજ નાર મુગ મોન એના ગાજમાં,
 મુખમાં સદા વિકટોરિઆને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૮
 ધર્મી પ્રેમ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી મુખથી અંતુ માગજો,
 જય થજો જગમાં ગાળીશુલી ગજુ બળ ભાગજો;
 શુભ મોહથી ગાજો તમે મો મહાન ગામો ગામનાં,
 કે છદ સુદર નવ નવીન રચેલ દાખતરામના. ૯

પાઠ ૧૧૭. અપકારને વદાંતે ઉપકાર.

આગલા કાળમાં દટાલી દેરામાંયે કુએનઝા નામે શહેરમાં કોઇ
 બે આદમીને એકમક બોટ કુળમાં થયો. એમાંના એક પીળ-
 માયે પર રાખીને તેને મારવાને તાકી રહ્યો હતો. પેલા પીળના
 શરીરનો બાંધો નજામૂત ન હતો, તેથી પેલાએ તેને ઘણોજ
 માર મારીને તેની આંખો ફોડી નાખી. તે આંધળો થયાથી
 પોતાના રોટલા પેદા કરવાને અશક્ત થયો, તેથી એક આશ-
 મમાં જઈને રહ્યો, અને ત્યાં પોતાથી યાચ તેવાં ધર્મતાં કામો કરવા-
 માં પોતાનો વખત શુભરવા લાગ્યો. જે માણસે એની આંખો
 ફોડી હતી તે માણસ થાડેક વરસે એક ભાતે આજરથી માંદો પડ્યો,

અને તેને સાગે કરવામાં તેજ આશ્રમમાં લઈ જવો પડ્યો. તે પોતાના મનમાં ખીનો કે જે માણસને મેં આંધળો કર્યો છે, તે વેર રાખીને અપકારના બદલામાં મારી આંખો ફોડી નાંખશે, પણ એવું ન કરતાં તે આંધળાએ પેલા દુખીઆરાની આગળ હાજર રહેવાને પોતાના ઉપરીની રજા માગી ; તેણે તે રજા એવી આતુરતાથી માગી કે તેમાં કાંઈ મોટી અગત્યની વાત હોય એવું જણાયું. રજા મળ્યાથી તે પેલા માંદાની સેવામાં સધળો વખત કાઢવા લાગ્યો, ને તેની પથારીઆગળ આખી રાત જાગતો બેસી રહેતો અને દહાડે તેનું દુઃખ મટાડવાસાથે પોતાથી જોટલું બળી શકે તેટલું કરતો. જ્યારે તે માંદા માણસને માલમ પડ્યું કે જે ઘણીને મેં આશ્રુ દુઃખ દીધું તે અગત્ય કર્યો, તેણે આટલી બધી તસદી લઈને મારા જીવ-અચાખો, ત્યારે તેના મનમાં ઘણુંજ લાગ્યું. પોતાની માઠી ને બેવકૂફી જરેલી આજને માટે ઘણુંજ પરતાવો પણ શું કરે ? હવે પસ્તાયા-સિવાય બીજો ઉપાય નહોતો. તે બાપડાની આંખ ફોડી તે મારી ધર્મ શોક નહીં. ખોટું કામ કર્યું તે નહીં કર્યું થતું નથી, માટે તે કર્યું તે આગળથી વિચારીને કર્યું ; રીસથી કે દ્વેષથી કાંઈ જોડું કામ જરૂર કરી શકે નહીં, કેમકે તેથી પછી ઘણું પરતાવો ને દુઃખ થાય છે. કોઈના ઉપર રીસ કે દ્વેષ મનમાં આવે તો સાવધ થઈને તેને મમાવવાં, એ જાગ માણસનાં લક્ષણ છે, જે તેને વશ થાય તેને તકાઈ માણસ જાણવું.

પાટ ૧૧૮. માન આપવાની રીતો. ભાગ ૧.

પ્રમીના જુદા જુદા દેશમાં સલામ કરવાની તથા મનામ કરતી વેળા બોલવાની જુદી જુદી રીતો છે.

આ દેશમાં એક બાબતને મળતાં વેળા ને હાથ જોડી આશ્રણમાં નમસ્કાર કરવાની રીત છે ; બાબતનાં જુદાં, જોગોપાળ, તરંગે કરવાની રીત છે ; ને મુસલમાન લોકોના આબ્યાની જમાણા હાથને

હયેલી બણીથી કપાલે અડકાડી સલામ કરવાની રીત પણ દાખલ
 થઈ છે. મળનાર માણસના દરજ્જામાં બણીજ ફેર હોય તો મોઢા!
 દરજ્જાવાળો માત્ર માથું હલાવે છે, અથવા કદી નથી પણ હલાવતો.
 માન આપનાર રાખસ બહુ વાંકો વળે છે, ને વખતે પગે પણ લાગે છે.
 એ રીતે આખર આપતી વેળા કાંઈ મોઢેથી પણ બોલે છે તે બણી
 તરેહનું છે. રામરામ, સાહેબ મહેરબાન, જગોપાળ, જો શ્રીકૃષ્ણ, જો
 મહાદેવ, બંદગી, વગેરે જૂદા જૂદા કારણસર જૂદું જૂદું કહે છે. લાંબા
 પંથથી આવેલા જોડે મળવું થાય છે ત્યારે એક ખીજને ભિટ છે.
 દેશના રાજાને, કે લોકોના મોઢા યુર સરખાને માન આપતી વેળા તેનું
 નામ દક્ષિતિની જો બોલે છે. આ દેશની બાઈડીઓ એક ખીજને
 મળે છે, ત્યારે તે જીવી રિયતિમાં હોય તે, અથવા જો કામ
 કરતાં હોય તે કહે છે ; જેમ બેઠાં હોય તો, કહેશે કે બેઠાં,
 ઉભાં હોય તો કહેશે, ઉભાં, ફલાણું કામ કરો છો, વગેરે. કાઠિ-
 આવાડના ગરાસીઆ વગેરે લોક એક એકને ખભે અડકે છે.
 બાઈડીઓ પુરૂષને માન આપતી વખતે આવારણાં ઉતારે છે,
 અથવા દુખડાં લે છે, કે ધુમટો તાણે છે. યુરોપના લોકો
 એક ખીજને મળતી વેળા એક ખીજનો જમણો હાથ પકડી
 હલાવે છે, ને સુખાકારીની ખબર પૂછે છે. રાજાને સર્વ
 મળી માન આપતી વેળા બોલવાના રાખે દેશ દેશમાં જુદા હોય છે.
 ગ્રેટ બ્રિટનમાં રાણી સાહેબની સ્વારી જાય છે, ત્યારે પરમેશ્વર
 રાણી સાહેબનું રક્ષણ કરો એમ બોલે છે. ફ્રાન્સમાં રાજાની સ્વારી
 જાય છે ત્યારે રાજા બહુ જીવો એમ બોલે છે. એમ ખીજ દેશોમાં
 પણ સૌ સૌની નોખી રીત છે. વળી યુરોપિઅન લોક એક ખીજના
 ધરમાં પેસે છે ત્યારે ટોપી ઉતારે છે. ગ્રીનલાંડના રહેવાસીઓમાં
 મળતી વેળા માન આપવાની રીત છેજ નહીં. ફિલિપ્પાઈન બેટોની
 પાસેના બેટોમાં સલામ કરવાની રીત એવી છે કે હાથ અથવા
 પગ પકડી પોતાના મોંઉપર ફેરવવો. લાપલાંડના લોક સલામમાં
 પોતાનું નાક ખીજના નાક જોડે જોડેથી દાબે છે. ન્યુગિનિયા
 લોક પોતાને માથે ઝાડનાં પાતરાં મૂકવાં તેને સલામ ગણે છે, કેમકે
 પાતરાંને તેઓ બાઈબંધાઈની નિશાની ધરે છે.

પાઠ ૧૧૯. માન આપવાની રીતો. માગ ૨.

સુંઘની સામુદ્રધુનીના કિનારાપર રહેનાર લોકમાં કઠણ તથા નવાઈ જેવી રીત છે. તેઓ પોતાનો અબો પગ ઉચકી જમણા પગઉપર ધીમથી ફરવા મોંઉપર લાવે છે. ફિલિપ્પાઈન ખેટના રહેવાસી સલામમાં પોતાનું શરીર ઘણુંજ વાંકું વાળે છે ને હાથ ગાળપર મૂકી એક પગ અધર રાખે છે, તથા ખાન્જવતી ઘૂટણીએ ખેસે છે. ન્યુબિઆના લોક સામા ધણીનો ઝભો ઉચકી પોતાની કમરે લપેટે છે જેથી પેલો જાણે અરધો ઉધાડો થાય છે. જાપાનના લોક એક ખાજને મળે છે ત્યારે પગમાંથી જોડા કાઢે છે, અને આશકાનના લોક રસ્તામાં જોડા કાઢે છે ને ઘરમાં મોજા ઉતારે છે.

લોકમાં જેમ જેમ વિવેક વધતો ગયો તેમ તેમ પોતાનું શરીર ઘણું ઉધાડું મુકવાનો ચાલ ઓછો થતો ગયો, તથા સારા માણસનાં દેખતાં અથવા ખંહાર જઈએ ત્યાં વગરલગણે રહેવું એ નાપસંદ પડતુ ગયું, ને સર્વ લગડાં પેહેરી મોટા માણસપાસે જવું એ માન આપવાની રીત ઠરી.

ચીનાઓનો ચાલ એવો છે કે તેઓ પોતાના હાથ હલાવે છે અને અરસપરસ છાતી લગાડે છે, તથા માયું નમાવે છે. કોઈને આજર આપવાની હોય છે, ત્યારે બે હાથ જોડી ઉંચા કરે છે ને શરીરને નમાવી જોડેલા હાથને જમીનભણી લઈ જાય છે. જો ઘણે દહાડે મળે તો બેઉ ઘૂટણીએ ખેસી મોં નીચું કરે, ને તે પ્રમાણે તણ ચાર વખત કરે છે.

સુધરેલા લોકમાં પાસે ખેસવું એ ખરાબરીની નિશાની છે, મોટે સારા માણસને ખેસાડવો એ માન છે; ઉઠીને ઉભા થયું, અથવા સામા તેડવા જવું એ વધારે માનની નિશાની છે. મોટા માણસઆગળ ઉભાં રહેવું એ તેને આખર આપી કહેવાય છે. એવી એવી અદખની રીત ધણી છે. કેટલાએક નહીં સુધરેલા લોકમાં એવી સમજણ છે કે ઉંચું તે વધારે મોટું મોટાં માણસ ઉભાં રહે છે ને ગરીબને નીચે ખેસાડે છે. સૌ સૌના મન-પ્રમાણે જુદા જુદા દેશોમાં માન આપવાની જુદી જુદી રીતો છે.

પાઠ ૧૨૦. ગુજરાતમાં વિકટોરિયા રાણીનું રાજ્ય સ્થપાયાવિષે.

. બુલંગી છંદ.

શુભે સંવતે ઓગણી પંદરામાં,
વળી ખેસતે વર્ષ સારા સમામાં;
જ્યાં ગુર્જરી રાજધાની ખિરાજે,
હું રાણીજીનું થયું રાજ આજે. ૧

ઉગ્યો સર્વને ઉર આનંદ એવો,
જડે રિક્કિ કે સિક્કિથી યાય જોવો;
વિવાધી વડે વાર છે એમ જાણે,
હું રાણીજીનું થયું રાજ આજે. ૨

કૂરે લોકના થોક મોટે ઉમંગે,
અતિશ દિસે ઉજાણાં વસ્ત્ર અંગે;
ગયા રાહોખાગે સૌ એજ કાળે,
હું રાણીજીનું થયું રાજ આજે. ૩

મળ્યો સર્વ સાહેબનો સાથ સારો,
મળ્યા હોશથી શેઠ લોકો હજારો;
મળ્યા સ્વાર પાળા મહારાજદ ગાળે,
હું રાણીજીનું થયું રાજ આજે. ૪

વધ્યો હર્ષ વાંચી સુણાવી વધાઈ,
રહ્યાં વાગી વાજે રૂડા રાગ માંછી;
ઉઠી ગર્જના તોપને ત્યાં અવાજે,
હું રાણીજીનું થયું રાજ આજે. ૫

જમ્યા ઘેર જઈ બોજનો ભાત ભાતે,
રચી દીપમાળા રૂડી એજ રાતે;
રહ્યા અક્ષરો ઓપી એમાં રચ્યા જો,
હું રાણીજીનું થયું રાજ આજે. ૬

મળ્યા રાજ મહેલમાં લોક મોટા,
 મુણી ભાષણો પામ્યા^૧ પુણ્ય ગોટા ;
 કવિને નવી પાઘ રાણો નિવાળે,
 રૂંડ રાણીજીનું થયું રાજ આળે.
 રમ્યો દારૂખાના તણો ખેલ આસો,
 તકે તે જીએ લોક નહીં ત્યાં તમારો ;
 દીસે જાણીએ દૈત્યનો દેશ દાઝે,
 રૂંડ રાણીજીનું થયું રાજ આળે.
 દોહરો.

એમ ભલો ઉત્સવ થયો, હરખ્યો સકળ સમાજ ;
 કર જોડી પ્રભુને કહે, રહો અચળ આ રાજ.
 આતશબાજીનું વર્ણન.

ઈંદ્રવિજય છંદ.

ભંક પૂંડી સળગી અળગી ભભકારથી રાવણની જાણી ભાજી,
 ક્યાં પ્રગટ્યો મજ દેરા દવાનલ^૨ જ્વાળામુખી^૩ ગગને ચડી ગાજી,
 લોચન ત્રીજી ત્રિલોચનનું ઉઘડ્યું દલપત પટે ઉપમાજી,
 રાજ સમાજની આગળ આજની રાત સમે બની આતરાખાજી. ૧

કવિત મનહર.

ખેલો ખેલો પેલો જીએ આગ ખેલમાં ઉભેલો
 ગોદડે ગુથેલો એવો આવે હનુમાનજી ;
 કાળા હાથ દારૂખા દાદો મોટું દીસે કાળું,
 પાઘડીનો પહ્લાપૂંડે પૂંછડા સમાનજી ;
 લોક નાસાનાસ કરે, ત્રાસ પામી તેને હામે,
 એને નાવે આંચ જેના રામજી જમાનજી ;
 ટૂંકી હામ હામ આગ લગાડીને આધો ખસે,
 હશે હનુમાનજી કે મુક્તાં મુલેમાનજી. ૨

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૧૨૧. ઇરાન.

પારસી લોકનો અસલ દેશ જે ઇરાન તે એશિયા ખંડમાં છે. તેની ઉત્તરે ફરાઆના લોકનો કાકિસિઅન નામે પ્રાંત, કાસ્પિઅન સમુદ્ર, અને સ્વતંત્ર તાર્તરીનો મુલક છે. પૂર્વે કાબુલ ને બલુચિસ્તાન ; દક્ષિણે ઇરાની અખ્તાત ; અને પશ્ચિમે તુર્કનો મુલક અને અરબસ્થાન છે. એની પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈ સુમારે ૬૦૦ માઈલ અને પોહોળાઈ ૬૦૦ માઈલ છે.

ઇરાનમાં મુખ્ય નવ પરગણાં છે, અને તામીજ, આઝાબાદ, હિન્દુહાન, શિરાજ, કિર્માન, વગેરે મોટાં મોટાં શહેરો છે. ઓરમજ, ક્રીમા, અને કરક નામે બેઠ છે. કરક બેઠ અસલ ફરંગીઓને તાબે હતો; હજુ પણ ત્યાં જેમનાં કેટલાંક પડી ગયેલાં દેવલ છે. ક્રીમા નામે બેઠ ધણી રસાળ છે અને તેની પાસેના દરીઆમાંથી મોતી નીકળે છે.

એ દેશનો ઉત્તર ભાગ ધણો પહાડી છે તથા એમાં રૈતીનાં રણ પણ ધણાં છે. એની હવા ને જમીન બહુ જુદી જુદી જાતનાં છે; દક્ષિણમાં ધણો તાપ અને ઉત્તરમાં ધણી ઠાંડ પડે છે, પણ ધણું કરીને એ દેશનું પાણી નિરોગી ગણાય છે. મુખ્ય પેદાશમાં અનાજ, રૂ, ગળી, તમાકુ, અરીસ, રૈવંચીનો શીરો, ધણી પ્રકારનાં વસાણાં, અને મેવો છે. જનાવરો પણ ધણાં થાય છે. તેમાં ઘોડા ને કૂતરાં ધણાં કીમતી ગણાય છે. ગધેડાં, ખચ્ચર, ને ઉંટ ધણાં વપરાય છે. તેમજ ભેંસ, ઘેટાં, ને બકરાં પણ બહુ પાળે છે. જંગલી જનાવરમાં સિંહ, વાઘ, ને રીંછ ધણાં છે. રૂપું, સીસું, લોહું, તાંબું, અને આરસપાહાણુ ધણે ઢોકાણે નીકળે છે. ભોંયમાંથી નખતેલ ધણુંજ નીકળે છે, તે ઘોળું ને કાળું એવું બે જાતનું થાય છે.

ઇરાની લોક હસમુખ્યા, વિવેકી, અને બહુ શોકીલા છે, તે ધણા મહત્તાવડા અને પરીણાની આગતાસ્વાગતા બહુ કરે છે. વળી એ

લોક થરા, સમગ્ર, બલા, અને વિદ્વાન ગણાય છે, પણ તે ખુશામ-
તીઆ, ઢોંગી, અને લોભી બહુ છે. ઈરાનમાં બાદશાહ રાજ કરે
છે અને ત્યાંના કાયદા કુરાનને અનુસરીને રચેલા છે. ઈરાનમાં
શીહા પંથના મુસલમાન લોકની વસ્તી છે અને બાષા ફારસી છે.
એ દેશમાં વિદ્વાનોને ધણું માન આપે છે.

ઈરાની લોક હિંદુસ્તાન કે તુર્કસ્તાન સિવાય બીજાં ઘણે લાંબે
સુધી દરીઆને રસ્તે જતા નથી, માટે એ કંઈ મોટા વેપારી નથી.
એ દેશનો બધો વેપાર પરદેશી લોક ચલાવે છે. મુખ્ય વેપાર મા-
લીઆ, દારૂ, રેશમ, મોતી, શાલ, વગેરેનો છે. દેશની કુલ ઉત્પન્ન
તથા કુરોડ રૂપિયાને સુમારે છે, અને લશ્કર સુમારે એ બે વસ્તુ
ગણાય છે.

ઈરાનમાં અસલની ઈમારતો ઘણી દીઠામાં આવે છે, કેમકે અસલ
બહુ મોટાં મોટાં શહેરો એમાં હતાં. સૌમાં ઘણુંજ પ્રખ્યાત પરસે-
પોલીસ (પારસી પૂરી) નામે નગર હતું, તેમાં માટાં મોટાં દીવાન-
ખાના, મનારા, અને રાજમેહેલોના ખંડીઓ હજી જોવામાં આવે
છે. એ શિરાજથી ઈરાન કોણે ૩૪ માઈલને છેટે છે.

ઈરાનની રાજધાની તેહરાન છે. તેને ફરતો પાંચ માઈલ લાંબા
કોટ છે, તેને છ દરવાજા છે. એ શહેરના ઘર તડકે ચૂકવેલી અને
ચીતરામનવાળી ઇંટોના બાંધેલાં છે અને તે સુમારે ૧૨,૦૦૦ છે.
એ ચીતરામણ ધણુકરીને વાઘ અને બીજા પશુઓનાં હોય છે.
સૌકરતાં ભારે ઈમારત કિલ્લો છે તેમાં રાજનો મહેલ છે. બાદશાહ
ન્યારે એ શહેરમાં આવીને રહે છે ત્યારે ત્યાંની વસ્તી આશરે ૬૦,૦૦૦
માણસની થઈ જાય છે. પણ ઉનાળામાં ઘણો તાપ પડે છે ત્યારે
બાદશાહ શહેર છોડીને મુલતાનીઆ એટલે ઉજનના મેદાનમાં
રહેવા જાય છે, ત્યારે વસ્તી ઘટીને માત્ર ૨૦,૦૦૦ માણસ રહે છે.

પાઠ ૧૨૨. સિંહ.

ખિલાડીજીવાં જનાવરની જાતમાં સિંહ ગણાય છે. મોટા-
માં મોટા સિંહ આર ગજ લાંબા ને સવા યે ગજ ઉંચા હોય છે. તેની
પૃછડી યે ગજ લાંબી, ને તેની ઝોકઉપર ધોડાની પેઠે લાંબા લાંબા

વાળનો ગુચ્છો હોય છે, તે જેમ સિંહ
મોટો થતો જાય તેમ વધે છે. તેના
સરીરઉપરના વાળ નાના ને લીસા રતા
ગંગા હોય છે. સિંહયાં સિંહણુ નાની
હાય છે ને તેને ડોકે કેશ હોતા નથી. સિંહ
ધણે જોરાવર ને વિક્રાળ દેખાય છે ;

જ્યારે તેનાં મરજીમાં આંધ છે ત્યારે તે પોતાની લાંબી અયાળ
ધોડાના કાનની પેઠે ઉભી કરે છે. એનાં બમર મોટાં ને આંખ
ખુનીજેવી લાલ હોય છે. એ ગુસ્સામાં હોય છે ત્યારે એનું
રૂપ ધણુંજ વિકાળ દેખાય છે. એનો પોકાર રાતે વરસાદની
ગર્જનાના જેવો સંભળાય છે ; ને ગુસ્સામાં ખૂમ પાડે છે તે તો
બહુજ બચંકર લાગે છે. એતાવીને સિંહ ક્વચિતજ કોઈ જ-
નાવરને મારે છે ; જ્યારે બહુ બૂખ્યો થયો હોય છે ત્યારેજ તેમ
કરે છે ; તે વેળા કોઈનો ભો ગણતો નથી. જનાવરો તેને દેખે
એટલે નાશી જાય છે, માટે તે જીવતી કરીને તેઓ ન જાણે
તેમ તેમનો શિકાર કરે છે. તે ઝાડીમાં સંતાઈને બેસી રહે છે, ને
શિકાર દેખે એટલે તેનીઉપર ૧૨ કે ૧૫ હાથની મોટી છલંગ મારી
એકે તડકે તેને ઝાલે છે. જે શિકાર હાથમાંથી જતો રહે તો તેની
પાછળ પડતો નથી, પણ હળવે હળવે પાછો ફરી લાગ આવે ત્યાંસુધી
ઝાડીમાં જઈને બેસે છે. તે નદી નાળાંપાસે ધણું બને છે, ને જે
કોઈ જનાવર પાણી પીવા આવે તેનાં શિકાર કરે છે. એને હર-
ણનો શિકાર બહુ ગમે છે.

સિંહ એટલો જોરાવર છતાં પણ માણસથી ખીએ છે. તે કોઈ
વખત તો બાઈડી ને છોકરાના સાદથી પણ ખીને નાશી જાય છે.

સિંહના પાળનારા એને કેટલુંક શીખવી શકે છે, અને તેના મોંમાં હાથ ધાલીને તેની જીભ ખેંચે છે, તેના દાંત પકડે છે, ને એવી એવી વપત પાડે છે, પણ તે ખોલતો નથી. એવું છે તોપણ ઘણો ખીજવાય ત્યારે તેનો ભરોસો નહીં. ઇંગ્લાંડમાં એક મોટું જાનવર-ખાનું છે તેમાં એક મોટો સિંહ હતો ; તેનો રખવાળ રોજ સાંજે તે સિંહનું મોં પોછાનું કરાવે ને માંહે પોતાનું ડોકું ધાલી લોકોને તમારો દેખાડે. એક દહાડે સવારે તેણે સિંહને કોઈ કારણસર માર્યો હશે તે વખત તો સિંહે કાંઈ નકર્યું, પણ રોજની વખતે પેલાએ પોતાનું ડોકું સિંહના મોંમાં ધાલ્યું ત્યારે તે તેણે કરડી ખાધું ને તેને મારી નાંખ્યો.

સિંહની વસ્તી હિંદુસ્તાનના ગરમ ભાગમાં ને આફ્રિકાના મેદાનમાં છે. તે ત્યાં નદી કાંઠે વાંસની ઝાડીઓમાં બહુ વસે છે.

પાઠ ૧૨૩. પડવાવિષે.

મદોન્મત ત્રાડ ધ્વની
દોહરા.

એક વિકટ વનમાં વસે સિંહ વડે વનરાજ ;
મહા મદોન્મત મન ગણે, અવર ન સુજ સમ આજ.
એણે અવસર એકમાં, ત્યાં તો પાડી ત્રાડ ;
પડખા પણ તેવો પડ્યો, ઝુંડ હતાં ત્યાં ઝાડ.
વળી વળી કરે વિચાર જ, આવ્યો આ કોઈ ઓણ ;
કહે સિંહ, તું કોણ ત્યાં ? કહે ધ્વની, તું કોણ ?
તું તું સુજને સુજને, કાં ટુંકારે ટુંકાર ;
તને, તને મારીશ રીસ, નીકળ ખાર^૧ રે ખાર.
હું, હું, વનપતિ, વનપતિ, તું, તું, ચોરજ, ચોર ;
એ રીતે ઉચ્ચારતાં ઘણો થયો પ્રતિધોર.
વનપતિ સમજ્યો વનતણું રખે ચહે^૨ એ રાજ ;
કોષ કરીને કેશરી કૂણો જોવા કાજ.

હામ હામ જઈ ઠંકતો હૈડે રાખી હામ ;
 ગર્વ ધરીને ગરજતો, તરૂં ગિરી ક્યો તમામ.
 ત્યાં દેખી તેને કહે, શાણો એક રાઆણ;
 એ અવાજ છે આપનો, નહીં અવર વનપાણ.
 સમજાવ્યો સારી પહે, સિંહ થયો મુણી શાંત;
 સમજ્યો કારણ સર્વ તે, બાગી મનની બ્રાંત.
 એ રીતે આ લોકમાં બોલે જવા બોલ ;
 પાછલથી પડ્યા પડે, તે તો તેને તોલ.
 બલો કહી મુણીએ બલો, બાળ કહેથી બાળ ;
 કીર્તિ કયેથી કીરવી^૧, ગાળ દીધેથી ગાળ.
 વિદવું વચન વિચારથી, અણુવિચારથી એક ;
 કહે નહીં દલપત કહે, છૂટી જીભે છેક.

પાઠ ૧૨૪. મનને ઉપદેશ.

કિંકર મુદગળ અવની અધઓધ અંબાર
 મન માને નહીં, સો ફેરા સમજવું તોય શુ યાય,
 ખળ કહણ કહોર અંચળ ચોર અપલ ચિત^૨ ચોદશ જાય. (ટેક)
 મન બૂત તણી પેઠે બમતું, મન માયામાં રહે છે રમતું,
 એને પ્રભુ બજવાનું નથી ગમતું, મન.
 જો જમ કિંકરનો જાય જાણે, તો મિથ્યા સુખને શિદ માણે,
 ગયો અવસર કિરમાં નવ આણે, મન.
 મુદગળનો મથિ માર પડે, પણ તોય ફરી તે દાર અડે,
 ફળ દેખી મરકટ ઝાડ અડે, મન.
 કહે પ્રીતમ પ્રપંચ પરહરતા, વળી નિત્ય હરી સમરણ^૩ કરતા.
 તને વાર નથી બવજલ તરતાં, મન માને નહીં.

હરિ બજનવિના દુખ દરીઆ સંસારનો પાર ન આવે,
 જડ બુદ્ધી જીવ. સંત વિના શુધ^૪ મારગ કોણ બતાવે. (ટેક.)

બહુ દીઠા દુખ તણા રાશી, થયો માતાના ગર્ભમાં વાશી.
 માયા બંધ નથી ન રાખ્યો નાશી, હરિ.
 મળ્યા મનુષ્ય જન્મ તેમાં ન મળ્યા, ધનધાન્યપુત્ર પરિવાર ધણા,
 તું ગાને જરા જગદીશ તણા, હરિ.
 તે અવનીતળ અવતાર ધર્યો, પાણુ કુકર્મનો કોઠાર ભર્યો,
 અધઝોધ તણો અંબાર ધર્યો, હરિ.
 તું ઝાડ પહાડ જડરૂપ રહ્યો, તે શીત વર્ષા બહુ તાપ સહ્યો,
 તારો કલેશ ફેણે નવ જાય રહ્યો, હરિ.
 કહે પ્રીતમ, ચેતી લે પ્રાણી, શુ સૂતો મોડ ધણી તાણી,
 તારે માથે મરણનો ભય જાણી, હરિ.

પાઠ ૧૭૬. કોહિનૂર.

દુનીઆ માહેલા હિમદ ગનોમાં કોહિનૂર ગણાય છે. એના કરતાં મોટા ખીજા ખેજ હીરો હાલ પ્રખ્યાતિપર છે. એ પેમાંનો એક હીરો શિરિઆના પાદગાહપાસે છે. તેનો આકાર ગોળ છે તથા તેનાઉપર સુંદર પામા પાડલા છે; તેનું મલ ચાર કરોડ એશી લાખ રૂપીઆ છે. ખીજો હીરો પોર્ટુગાલના રાજપાસે છે. તેનું ૬૬ લીંબુકરતાં જરા મોટું છે. એને પેહેલ પાડી રોબીતો કર્યો નથી તેથી એનું મલ બરોબર થતું નથી. પાણુ રવેરીઆ ધારે છે કે ઉપલાકરતાં વધારે ભારે છે. એ ખેથી ઉતરતો હીરો કોહિનૂર છે. એ હીરો આ દેશમાં ને પરદેશમાં બહુ વખણાએલો છે. એવિશ કાંઈકે ખખર કાખચંથ તથા મિતિહાસોમાંથી જડેલી છે. માહાભારત નામે કવિતારૂપી ગ્રંથમાં લખેલું છે કે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનની ઓઈ આણમાંથી તે નીકળ્યો હતો ને તેમાં વર્ણવેલાં મોટાં જુદાં સમે કરણ રાજાએ ધરેણામાં પેહેર્યો હતો. એઉપરથી જણાય છે કે ત્રણ હજાર વરસ પેહેલાં એ માણસને હાથ આવેલો છે. ત્યારપછી વિક્રમ રાજના વખતસુધી કોહિનૂર ક્યાં હતો તે માલમ પડતું નથી. વિક્રમપાસે એ હતો, ને મુસલમાને માળવા પ્રાંત છાલ્યો ત્યાંસુધી તેના વંશજની કને હતો એવો લખ છે.

મુસલમાન રાજાઓના તાબામાં ગયાપછીની એની તવારીખ વધારે બરોસાળેગ છે. સન ૧૩૦૬માં દિલ્લીના પાદશા અલાઉદ્દીન માળવા સર કયો, ત્યારે એ હારો તેને હાથ ગયા, ને પછી સેંકડો વરસમુધી પાદશાહી ખળતનામાં રહ્યો. ઐરંગઝેબના રાજમાં ફ્રાંસ દેશનો એક વિખ્યાત ઝંવરી દિલ્લી આવ્યો હતો, તેને તે પાદશાહે એક મોટો હારો દેખાડ્યો હતો. તે એજ હારે એમાં રાક નથા. ઝંવરી લખી ગયા છે કે એનાપર અર્ધ અગ્રકાર પહેલ પાડલા હતા, તે ધણાજ સારા પાણીનો, નિર્મળ, ને વજનમાં ૩૧૯ રતીનો હતો.

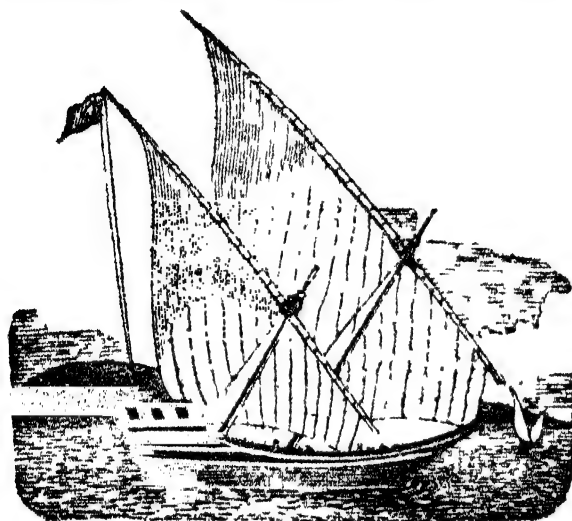
પછી નાદરશાહ દિલ્લીનું ઝંવર લટી ગયો તેના સથે એ હારો પણ ધરાવ ગયો; એને એના મુઆપછી તેના છોકરાંપાસેથી કાબુલના રાજા હમદશાહે દગલમાજીથી લઈ લીધો. હિંદુતાનમાંથી ગયા-પછી એનું કોહિનૂર એટલે અજવાળાનો પાહાડ અત્રે નામ પડ્યું.

કાબુલના રાજાએ એને બામુખધમાં ઝડપી હાથ પેહરતા. શાહમુજ્જ નામે કાબુલના રાજાને પોતાના દશમાં બળવો થયાને લીધે પંજાબમાં નાશી જવું પડ્યું. ત્યાંના રાજા રાજુજીતસિંહે મુજ્જને પોતાના કબજામાં રાખ્યો ને તેની પાસે કોહિનૂર હતો તે આપી દેવાને બહુ સમજાવ્યો તથા ધમકી પણ દીધી પણ કાંઈ વળ્યું નહીં. અંતે સવા લાખ રૂપેઆ આપી છીતાવી લીધો. પછી સન ૧૮૪૯ માં પંજાબ ઇંગ્લિશ સરકારને હાથ આવ્યું ત્યારે કોહિનૂર તેઓને મળ્યો, ને હાલ તે આપણી રાણી સહિમના મુગટમાં બિરાજે છે. તેને હરીથી પહેલ પડાવી સાફ કરાવ્યો છે. તેથી બહુ શોભા આપે છે.

પાઠ ૧૨૬. વહાણ.

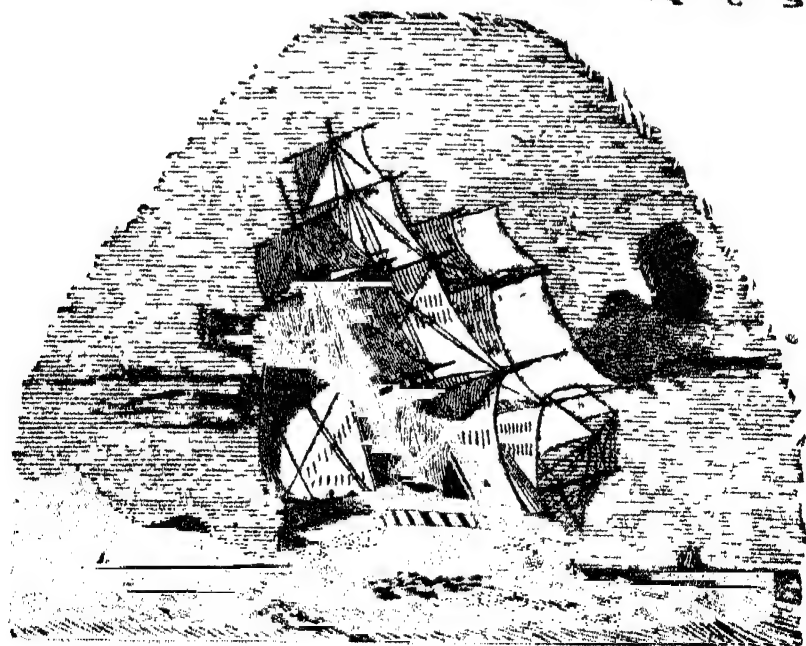
વહાણ અને મછવામાં શોફર છે તે, તથા વહાણ મોટા સમુદ્રમાં સફર કરવાને ઉપયોગી પડે છે. તે તમે ત્રીજી ચોપડીમાં શીખી ગયા છો. વહાણ ધણી જાતનાં તથા જૂદા જૂદા કદનાં હોય છે. આ પ્રાંતમાંથી ધોલારે, ખંખાત, સુરત, વગેરે બંદરે જ જાય છે, ને ત્યાંથી વહાણે અડાવીને મુંબઈ મોકલવામાં આવે છે. એ

વહાણોમાં પણ ફેર છે. જે ૧૦૦-૧૫૦ આંડીના હોય તેને ખતેલા કહે છે; અને તેકરતાં જે મોટાં હોય તેને ફતેમારી કહે છે. આ ફતેમારીનું ચિત્ર છે. એમાં વચ્ચે બે મોટા જોવા ઉભા થાંભલા છે

તેને ડોલ અથવા ફૂવા કહે છે. તેની ઉપર લગડાના સઠ ચઢવેલા છે, તેથી ફતેમારી ચાલે છે. એના પાછલા ભાગમાં ઉચી મોટી પેટી જેવું જાણાય છે તે આરડો છે, તેમાં

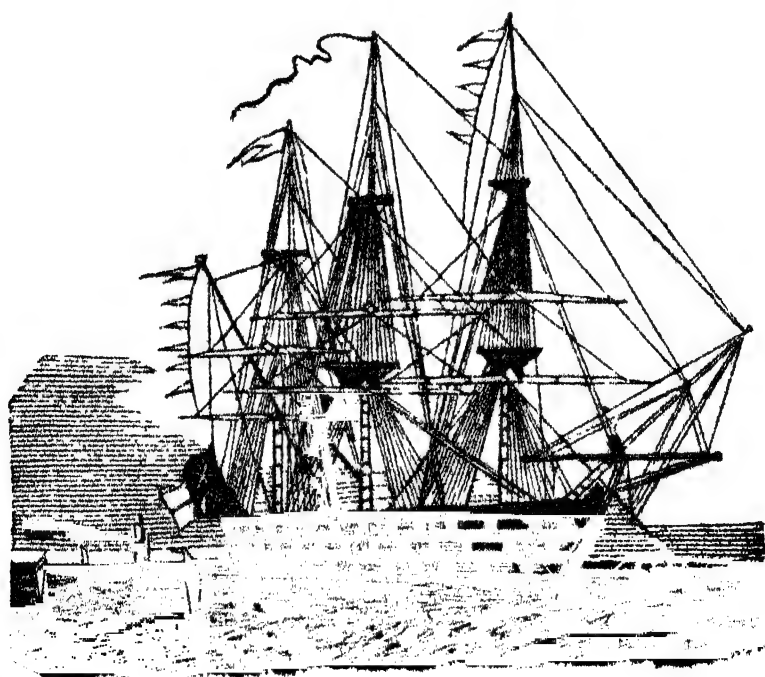
માણસ રહે છે. તેમ જોઈ બિન્દરે ગયા હોય અને ત્યાં એવાં વહાણ દોડાં હોય તો તેમને તે બહુ મોટાં લાગે, પણ તેમ નથી. ફતેમારી માત્ર કાંઈ કાંઈ ચાલે છે, અને કોઈજ વખતે બે ત્રણ દહાડાસુધી

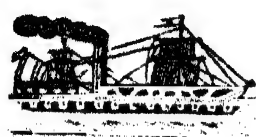
કાંતે ન દેખાય એટલે દર રહે છે પણ તેમને જો પંચાલિયા તો

ત્યાંના બંદરમાં ચીન, વિલાયત, અમેરિકા, અને ખીજા દૂરના દેશ-
 ભગી સફર કરનારાં મોટાં મોટાં સફરી વહાણો દેખો. એમાં ગુજ-
 રાતથી ગમ્મલું ૩ વગેરે માલ પરદેશ જાય છે. એ વહાણો તો
 ખરેખરા મોટાં કહેવાય. એ દશ બાર હજાર ખાંડીનાં હોય છે,
 અને તેમાં એવી એવી તો ત્રીસ ચાલીસ ફેતેમારી સમાઈ જાય.
 ફેતેમારીને ઘણું તો બે કે ત્રણ સઠ હોય છે પણ કેટલાંક સફરી
 વહાણોને ૩૦-૩૫ હોય છે, અને તેને પાંચર્યા હોય તો ૨૨,૦૦૦
 ચોરસ યાર્ડ એટલે સાત આઠ વીધા જમીનમાં પથરાઈ રહે. એવાં
 સફરી વહાણમાં બે ચાર માળ હોય છે. વહાણને છેક તળીએ
 બાથું, પાણી, માલ, વગેરે ભરે છે, અને ઉપર અકેક માલે મોટા
 મોટા ઝોરડાની હાર હોય છે, તેમાં ખલામાં, ઉતાઈ, વગેરે રહે
 છે. જે ઝોરડામાં સુખાકારીથી રહેવાને મજા, ખુરસી, કોચ,
 પલંગ, હાંડો, વગેરે જે જોઈએ તે રાખે છે. એવગર ચાલે નહીં,
 કેમકે એ વહાણ કોઈ કોઈ વાર બંદર કર્યાવગર પાંચ છ મહિનાભગી
 દરીઆમાંનું દરીઆમાંજ રહે છે.

સરકાર લડાઈને સારૂં સેકંડા વહાણો ગમે છે, તેને મનવાર

કહે છે. તે ઘણાં મોટાં હોય છે. તેમાં ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર માળ હાર-
બંધ બારીઓવાળા હોય છે. એ દરેક બારીમાં એકેક તોપ ગોઠવી
રાખે છે. કોઈ કોઈ મનવારમાં ૧૩૦ સુધી તોપો હોય છે, અને
તેમાંની મોટામાં મોટી તો ૯૯ રતલનો ગોળો મારી શકે. મન-
વારપર ૧૨૦૦ સુધી લડનારાં માણસ રહે છે. બ્યારે બધા તોપો
સચ્ચે છૂટે છે ત્યારે વીજળીના મોટા કાટકા જવો સારે થઈ રહે છે,
અને ધરતીકંપની પેઠે ધરતી ધુલે છે.

ઉપર કહ્યું કે વહાણો વાધી ચાલે છે, અને ઘણાં ખરાં સઢવાળાં જ
હોય છે, તેમાં પવન ભરાય છે તેથી તે ચાલે
છે, પણ પવન કે પ્રવાહ ન હોય ત્યારે એવાં
વહાણ ચાલતાં નથી, માટે દાગ અને ઉંચાઈઓ
ઉતાવળે લઈ જવાને પાસેના ચિત્રમાં બૈતા-
વ્યાપ્રમાણે બીજી જાતનાં વહાણ હોય છે તેને આગબોટ કહે છે.
તેમાં સઢ તો હોય છે, પણ તેવગર તેમાં વરાખ યંત્ર છે તેવડ તેની
અને બાજુનાં મોટાં પૈડાં ફરે છે જે પાણી કાંપે છે, તેથી તે ચાલે છે.
ફેટલીક આગબોટને પૈડાં હોતાં નથી પણ સુકાન આગળ રૂઠું હોય છે
તે હડસેલે છે તેથી ચાલે છે. એ માંહેલો સંચો રાત દહાડે ચાલ્યા
કરે છે તેથી પવન હોય કે ન હોય તોપણ દહાડે રાત મળીને ૩૦૦
માઈલ સહેલથી કાપી શકે છે. મુંબઈથી સુરત સુધી અને મોટે
જુવાળે ખંખાત સુધી પણ હાલ નાની આગબોટો આવે છે; અને
મોટી આગબોટો મહિનામાં બે ચાર વાર ચીન વિલાયતની સફર કરે
છે. આગબોટને ધુમાડો નીકળી જવાને મોટું ભુંગણું હોય છે.

બધાં વહાણોમાં ને આગબોટોમાં હોકાયંત્ર નામે સંચો હોય છે
તેમાં પોલાદની સોય જેમ જોઈએ તેમ ફરે એવી રીતે ગોઠવેલી હોય
છે. એ સોયને લોહચુંબક પાચ્છેલું હોય છે તેથી તે ઉત્તર દક્ષિણ
તરફ જ હમિશા રહે છે. એ યંત્ર ભરદરીઆમાં દિશા જાણવાને ઘણું
ઉપયોગી પડે છે.

પાઠ ૧૨૭. કીમીઓ.

કીમીઆની લત ઘણી ખાટી છે. જે લોક એની લતમાં પડે છે તે ખરાબ થાય છે. નીચેની હકીકત વાંચ્યાથી માલમ પડશે કે કીમીઆમાં કેવી ડગાઈ છે. ઘણા કીમીઆગરો લોકને ડગવાની મતલબથી પ્રથમ તો પોતાની ગાંઠનું નુકસાન ખમે છે; ગાળવાની ફલડીમાં અથવા કોયલામાં, અથવા છાણામાં સોનાનો રવો સંતાડીને પછી ભઠ્ઠી સળગાવી ગરબડ સરબડ કરીને પેલો રવો કાઢી બતલાવે છે, એટલે લોભીઆ લોકનો વિશ્વાસ તેના પર ખેંચે છે, પછી તે જે કંઈ મંગાવે તે લાવી આપે છે. વખતે ઘરેણું, પૈસા, રૂપીઆ, વગેરે મંગાવે છે, અને લોભીઆને કહે છે કે, આ બધાનું હું તને એકીવારે મોનું કરી આપું છું. પછી તેને ગમે તેમ ભુલાવામાં નાંખી તે મધ્યમું વિત્ત પોતે લઈ જતો રહે છે. એવા ઘણા દાખલા બને છે, અને જે લોકો એ છંદમાં પડેલા છે તેમને આપણે પૂછી જોઈશું તો ડગાઈ, લુચ્ચાઈ, અને ચાકાઈસિવાય એમાં ખીજી કંઈ જણાયે નહીં. કોઈ કહેશે કે મારું ખસે રૂપીઆનું જેવર ફૂલાણું બાવો લઈને નાશી ગયો. કોઈ કહેશે ધૂણીમાં રૂપીઆ પૈસાનો ઢગલો મુકાવ્યો અને તે ધૂણી સળગાવી ધુમાડો કરી અમને બહાર કાઢી મુક્યા અને તે ધુતારો સધળું લઈ નાશી ગયો. એવી ઘણી વાતો કીમીઆગરોવીષે સાંભળવામાં આવે છે. મોટે સારા માણસે તો પોતાની મહેનતથી ધન મેળવવાની આરામ રાખવી, એમ ન ધારવું કે કીમીઆ શીખીને તાલેવર થાઈ. હજીસુધા કીમીઆની વાત લશ્કારે સાચી હોય એવું જણવામાં આવ્યું નથી. જરા રમુજને વારતે આ નીચે એક દાખલો લખ્યો છે તેપરથી માલમ પડશે કે મેળવણીથી કલહની સોનાસરખી પાળી વસ્તુ થાય છે, પણ અરેખંડે જોતાં તે સાંનું નથી.

બાર ભાગ ફલહિતાવી કાઢીને પછી તેમાં છ ભાગ પારો ભેળીને તેને ઓળી નાંખવી. પછી તે જુકાને છ ભાગ નવસાર, અને સ્કાત ભાગ ગંધકનાં ફૂલસાથે ખજમાં નાંખીને ખૂબ ખારીક પર-

તવું ; ત્યાંપછી અરધા કલાકસુધા તાપપર મૂકવો એટલે બીજી સઘળી ચીજો ઉડી જશે, અને કલઈ ગંધકની સાથે મળી જઈને સોનાના રંગની ચળકતી ધાતુ ફૂલડીમાં રહેશે. એને અંગ્રેજો “ મોસેઈક ગોલ્ડ ” કહે છે, અને વિલાતમાં આગલા કામીઆગર એ ચીજથી ઘણા લોકને હગતા હતા ; પણ એ ખરે સોનું છે કે ખોટું તેની પરીક્ષા કરવાને તેને તપાવશો એટલે તરત માલમ પડશે કે સોના કરતાં તે વહેલું ઓગળે છે, અને તેના જોટલી વાર ડરતું પણ નથી.

પાઠ ૧૨૮. બંગાલા ઇલાકા.

બંગાલા ઇલાકામાં બંગાલા, બાહાર, આસામ, ઓઢીઆ પ્રાંતનો મેદનીપૂર જિલ્લો, આરાકાન, ટેન્હાવ, ટિનાસરિમ, મારાઝાપાતનો કંઈ ભાગ, મરગીએટ, પેયુ, તથા પિનાંગમેટ એ સઘળાં આપેલાં છે. એ ઇલાકાનો વિસ્તાર ૨,૧૭,૧૧૨ ચોરસ માઈલ છે, અને વસ્તી છ કરોડની છે.

એ ઇલાકામાં ચાર ઠેકાણે એટલે કલકત્તા, મુરશીદાબાદ, ઢાકા, અને પટનામાં મોટી મોટી અદાલતો છે. એ ઇલાકામાં ૨૦ જિલ્લા છે, તેકિપર રેવીન્યુ કમીશનરો પેદાસની, અને પોલીસ કમીશનરો ગુનાની ચોક્કસી રાખે છે. તેઓને પોત પોતાના તાબાના મુલકમાં ફોજદારી તથા દીવાની મુકદ્દમા ચુકવવાનો અપ્પતીઆર છે. જિલ્લામાં ઠેકાણે ઠેકાણે જડજ, માજિસ્ટ્રેટ, અને જોઈંટ માજિસ્ટ્રેટ હોય છે તેઓના ફેસલાઉપર હાઈ કોર્ટમાં અપીલ થાય છે.

બંગાલા પ્રાંતની જમીન ઘણી રસાલ ને સપાટ છે ; તેમાં ચોખા ને ગળી બહુ પાકે છે. એ પ્રાંતની લંબાઈ ૪૦૦ માઈલ ને પોહો-લાઈ ૩૦૦ માઈલ છે. એ પ્રાંતમાં ગંગા, બ્રહ્મપુત્રા, અને હુગલી નદીઓ છે. મુખ્ય શહેર કલકત્તા, ઢાકા, અને મુરશીદાબાદ છે. બાહાર પ્રાંત પણ ઘણો રસાલ ને બંગાલાથી પશ્ચિમે છે. એ ૨૫૦ માઈલ લાંબો અને ૨૦૦ માઈલ પોહોળો છે. એમાં ગંગા નદીનો

પટ ૧ માઈલ છે. તેવિના શોણ, ગંડકી, દામોદરા, કમ્બેનાશા, અને ખાંવા, એ મોટી નદીઓ છે. એ પ્રાંતનો મુખ્ય પાક ગળી, ખાંડ, અશીણુ, તલ, દીવેલી, અને મેવા છે. એમાં પટના, મોંગીર, ભાગલપુર, દીનાપુર, અને બક્ષર એ મોટાં શહેરો છે. પટના એ મુખ્ય શહેર ભાગિરથીને કંઠે છે, તેનો પટ વરસાદના દહાડામાં પાંચ માઈલ પોહોળો થાય છે. એની વસ્તી એ લાખ માણસની ગણાય છે. એ શહેરમાં હિંદુનાં દેરાં ને મુસલમાનની મસીદો બહુ છે, પણ હાલ કેટલીક મસીદોની વખત થઈ છે.

આસામ પ્રાંત હિંદુસ્તાનની સરહદઉપર છે. એ ધણાં વરસમુધી સ્વતંત્ર હતો પણ હાલ અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં છે. એની લંબાઈ ૪૦૦ માઈલ ને પોહોળાઈ ૭૦ માઈલ છે. એમાં ૧૧ લાખ ને ૧૦ હજાર માણસની વસ્તી છે. એ પ્રાંતની જમીન અંગાલા પ્રાંતના જેવી છે. એમાં ચોખ્ખા, ગરહ, મરી, આદુ, ડુંગલી, મરચાં, લસણ, તમાકુ, અને અકીણનો પાક થાય છે. દાડમ ને નારંગી બહુ થાય છે, પણ ઘઉં થોડા પાકે છે. એ દેશમાં રેશમના કીડાને ઉછેર છે. તેનું રેશમ કાઢી લગડાં વણી ખીન્ને દેશ મોકલવામાં આવે છે. એ પ્રાંતની જમીનમાંથી સોનાની રજ નીકળે છે.

ઓઢીઆ પ્રાંતનો કેટલોક ભાગ અંગાલા મલિકાને તાબે, કેટલોક મદ્રાસ ખાતે, ને કેટલોક ત્યાંના રાજાઓના કબજામાં છે. એ દેશની લંબાઈ ૫૦૦ માઈલ ને પોહોળાઈ ૧૦૦ માઈલ છે. એ પ્રાંતની પશ્ચિમ તરફનો ભાગ ઉચ્ચો નીચો છે, તેમાં મોટાં મોટાં જંગલ તથા શિકારી જનાવરો ધણાં છે; પણ ઉત્તરે ખેડવાળાં જમીન છે. એ પ્રાંતના ડુંગરમાં લોઢાની ખાણો છે. સમુદ્રતરફના ભાગમાં ચોખ્ખા ને શાક ભાજુ પાકે છે. એ પ્રાંતમાં કટક, જગનાથપૂરી, તથા લાલાસોર, એ મોટાં શહેરો છે. કટક શહેર મહાનદી અને ગંગાસુરી નદીના કાંઠાઉપર છે; આસામમાં એ શહેરથી ફરવું દશ દશ માઈલમુધી પાણી પાણી થઈ રહે છે.

આસામ પ્રાંત અંગ્રેજ સરકારને સન ૧૮૨૭ માં બ્રહ્મદેશની લડાઈમાં મળ્યો. એ પ્રાંત ૨૦૦ માઈલ લાંબો ને ૫૦ માઈલ પહો-

જો સમુદ્રને કાંઠે છે. એમાં આશરે અઢી લાખ માણસની વસ્તી છે. વરસાદ ઘણો વરસે છે તેથી હવામાં ઘણી સરદી રહે છે. એમાં જંગલ ઘણાં છે. મુખ્ય શહેર આરાકાન તે તેજ નામની નદીને કાંઠે છે.

ખજીરના રાજ્યએ આરાકાન પ્રાંતની સાથે મારટાખાન, ટેન્હાય, ટિનાસરિમ, અને મરગી એ પણ આપ્યાં. મારટાખાન પ્રાંત ૭૦ માઈલ લાંબો સમુદ્રને કાંઠે છે. એ પ્રાંતની હવા આરાકાન પ્રાંતથી સરસ છે. એમાં ઝાડી ઘણી છે. એ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર મારટાખાન એ મોટામા નદીને કાંઠે છે. ખીજું આરહરટ શહેર હમણા વસ્યું છે. ટેન્હાય અને ખીજા પ્રાંતો મારટાખાનની દક્ષિણે છે તેની લંબાઈ ૩૫૦ માઈલ છે. એ કાંઠાઉપરના પ્રાંતો ઘણા રસાલ છે, તેમાં ચોખ્ખા, ગળી, ખાંડ, અને શાક બાજુઓ ઘણાં થાય છે. એ પ્રાંતને લગતા ઘણા ખેટ છે, તેમાં જે કાંજાપાસે છે તેમાં પાક થાય છે ને ખીજામાં કાઠના લાકડાં થાય છે. ટેન્હાય અને ટિનાસરિમ એ મુખ્ય બહારો એ પ્રાંતોમાં છે. સમરી અને સંડાંવ કરીને બે મોટાં ડેકાણાં છે, તેમાં હવા ઘણી સારી છે. તે અંગ્રેજ લોકને આવાના રાજ્યએ આપ્યાં છે.

પેગુ અને રંગુન અંગ્રેજ સરકારને સન ૧૮૫૫ માં લડાઈમાં મળ્યાં.

પાઠ ૧૨૯. મદ્રાસ ઇલાકો.

કૃષ્ણા નદીથી દક્ષિણનો સઘળો ભાગ મદ્રાસ ઇલાકામાં છે, માત્ર ઉત્તર સરકારનો પ્રાંત કૃષ્ણાની ઉત્તરે છે. એ ઇલાકામાં ૧,૪૧,૯૨૩ ચોરસ માઈલ જમીન છે, અને ૧,૩૦,૦૦,૦૦૦ માણસની વસ્તી છે. એ ઇલાકામાં ઉત્તર સરકાર, કર્ણાટક, ખાલાઘાટ, કાનડા, મલખાર, અને મહીશ્વર એ મુખ્ય પ્રાંતો છે.

ખંગાજા ઇલાકા જેવોજ રાજ ચલાવવાનો તથા વસુલાત ઊધરાવવાનો ખંદોખસ્ત એ ઇલાકામાં છે. ચિત્તુર, મછલીપટણ, ત્રિચિ-

નાપલી, અને ટાલીચેરીમાં મોટી અદાલતો એટલે જુલા જડજની કારણે છે.

ઉત્તર સરકાર પ્રાંત બંગાલાના ઉપસાગરને કાઠિ છે ; તેની લંબાઈ ૪૭૦ માઈલ ને પોહોળાઈ ઘણી થોડી છે. એના કાંઠાની જમીન રેતાળ છે પણ બીજા ભાગમાં ખાંડ, તમાકુ, અનાજ, વગેરેની નીપજ છે. એ પ્રાંતમાં જુનથી અક્ટોબર સુધી વરસાદ વરસે છે, અને વરસાદ ઉઘડી જાય છે ત્યારે સમુદ્રમાં ધાણું તોફાન થાય છે. એ પ્રાંતના કાંઠાઉપર ખારા પાણીના સરોવરો છે, તેમાંથી ગરમીના દહાડામાં નૈઠારી હવા નીકળીને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. મુખ્ય શહેરો ગંજમ, વિસાગાપટણ, રાજમંદરી, મછલીપટણ, અને ગંતુર છે. ગંજમ એ બંદર છે ને તેમાં જડજ તથા કલેક્ટર સાહેબ રહે છે.

કર્ણાટક પ્રાંતમાં આગળ નવાખનું રાજ હતું, પણ હાલ અંગ્રેજ સરકારના અમલનીયે છે. એની ઉત્તરની સીમા ગંડલાકામા કરીને નદી છે, અને દક્ષિણે છેક કન્યા કુમારી કેપસુધી છે. એની લંબાઈ ૫૬૦ માઈલ અને પોહોળાઈ સરાસરી ૭૫ માઈલ છે. એ પ્રાંતમાં મદ્રાસ, પોંદીચેરી, અર્કાટ, ત્રિચિનાપલી, તંજાવર, મધુરા, વાંકવી-ખાર, તિગાપટણ, અને તિતવલા, એ શહેરો મુખ્ય છે. એ પ્રાંતમાં ખેતીને વાસ્તે મોટાં મોટાં તળાવો બાંધેલા છે. વળી એમાં હિંદુની વસ્તી વિશેષ છે. કર્ણાટકમાં કાપડ, ગળીનાં લગડાં, અને છીટની નીપજ છે.

બાલાઘાટ પ્રાંતની જમીન રસાલ છે ; તેમાં ખાંડ, ગળી, રૂ, ને અનાજ નીપજે છે. એડૂત લોક ઘણા મેહેનતુ ને ગરીબ છે. એ પ્રાંતમાં મુખ્ય શહેર બેલારી અને કડપાં છે; તેમાં બેલારીને ડુંગરી કીલો મજબૂત છે ને ત્યાં ફોજ રહે છે.

કાનડા પ્રાંતની લંબાઈ ૨૦૦ માઈલ ને પોહોળાઈ ૩૫ માઈલ છે. કાનડાનો મુલક પહાડી છે તેથી એડાણુ થોડું છે, પણ જ્યાં એડાણુ થાય છે તેમાં પાક સારો ઉતરે છે. એ પ્રાંતમાં ચોખ્ખા, શેરડી, તજ, જાયફળ, મરી, એલચી, કઠ નામિ વસાણું, કાટ, અને ચકક

બહુ નીપજે છે. એ પ્રાંતમાં જેન ધર્મના લોકની પણ વસ્તી છે, અને ખ્રિસ્તી પણ ઘણા છે. એ પ્રાંતનાં મુખ્ય શહેર માંગલોર, બાંગલોર, કલ્યાણપુર, અને કુડપુર છે. માંગલોર એ મુખ્ય બંદર છે. એ પ્રાંતનો ઉત્તર ભાગ હાલ મુંબઈ ઇલાકામાં નાખ્યો છે. તેમાં હૈદરાબાદ ને કારવાર શહેરો છે.

મલબાર પ્રાંત ઘણો મોટો છે. તેમાં એક મુખ્ય કલેક્ટર અને ત્રણ સબકલેક્ટર છે. એ પ્રાંત સમુદ્રને કિનારે છે અને ઘણી એક નાની નદીઓમાં ભરતી આવે છે તેથી વહાણ મછવા ઘણા ચાસે છે. એ પ્રાંતમાં ચોખ્ખા બહુજ પાકે છે. એના એક પરગણામાંની નદીમાંથી સોનાની રજ નીકળે છે. એ પ્રાંતમાં નાળીએર, મશી, ને કાટ બહુ નીપજે છે. ત્યાંના લોક ઘણા સુધડ છે. એ પ્રાંતમાં મુખ્ય શહેર કાનાનોર, ટાલીચેરી, અને કાલેકટ છે. કાનાનોર એ મુખ્ય બંદર છે.

મહીસર પ્રાંતની ત્રણ ભર પહાડ છે. એની લંબાઈ ૨૫૦ માઈલ ન પોહોળાઈ ૧૪૦ માઈલ છે, અને એમાં ૩૦ લાખ માણસની વસ્તી છે. એ પ્રાંતની હવા ઠંડી છે; ને જમીન ઘણી રસાલ છે. એમાં ચોખ્ખા, ઘઉં, શેરડી, સોપારી, ખસખસ, અને નાળીએરની નીપજ બહુ છે. સૂકડ ને સાગ પણ બહુ થાય છે. એ પ્રાંતમાં કાંવેરી ને તુંગભદ્રા નામ જે મુખ્ય નદીઓ છે. મુખ્ય શહેર શ્રી-રંગપટણ, તે કાંવેરી નદીમાં એક ખેટમાં છે; અસલ એ ટીપુ સુલતાનની રાજધાની હતું.

પાઠ ૧૩૦. આગ્રા ને પંજાબ ઇલાકા.

આગ્રા ઇલાકામાં પ્રયાગ, આગ્રા, અને અયોધ્યા, એ પ્રાંતો છે. ત્યાં સેક્રેટેનેટ ગવર્નર સાહેબ રાજ કરે છે.

પ્રયાગ પ્રાંતની લંબાઈ ૨૦૦ માઈલ અને પોહોળાઈ ૧૨૦ માઈલ છે. એ પ્રાંતના ઉત્તર ભાગમાં જમના, ગંગા, ને ગોમતી, વગેરે

નદીઓ વહે છે, તેથી ઘણો પાક થાય છે. દક્ષિણનો ને અર્ધ કોણનો ભાગ જરા પહાડી છે તેથી તે ઉત્તરના મુલક જેટલો રસાલ નથી. એ પ્રાંતમાં ખુદેલખંડ આવ્યો છે તેમાં રાજાઓનું રાજ છે, બાકીના ભાગમાં અંગ્રેજ સરકાર રાજ કરે છે. પ્રયાગ પ્રાંતમાં ઝરણા પરગુમાં હીરાની ખાણો છે. તેસિવાય અપ્પાણ, મુરોખાર, ખાંડ, ગળો, કપાસ, ને કાપડની નીપજ સારી છે.

એ પ્રાંતમાં કાશી, પ્રયાગ, મીરજપૂર, ચુનાર, કલિંજર, અને જુઆનપુર એ શહેરો મુખ્ય છે. કાશીમાં વસ્તી ને વપાર ખેડ ધણું છે. એ હિંદુઓનું મોટું ક્ષેત્ર છે, તેથી તેમાં દેરાં ધણું છે. પ્રયાગ શહેર ગંગા જમનાના સંગમઉપર છે. એનો કિલ્લો ધણો ઉમો ને શુંદર છે. એ પણ હિંદુઓની તીર્થની જગા છે. લક્ષ્મીનેટ ગવરનર પણ એજ શહેરમાં રહે છે.

આગ્રા પ્રાંત પ્રયાગથી વાવ્યે છે, તે ૨૫૦ માઈલ લાંબો ને ૧૮૦ માઈલ પોહોળો છે. એ પ્રાંતનું દોઆખ પરગણું ધણું ફળવાન છે. તેમાં ખાંડ, રૂ, ને ગળી ધણી પેદા થાય છે. આગ્રા, કનોજ, ગોવાલીઅર, ને ફાલી એ આગ્રામાં મુખ્ય શહેરો છે. આગ્રા શહેર જમનાને કાંઠે છે. એનો કિલ્લો ધણો મોટો છે.

અયોધ્યા પ્રાંત પ્રયાગનો ઉત્તર છે. એમાં સરયુ અથવા ગોગ્રા અને ગોમતી એ બે મુખ્ય નદીઓ છે, તે ગંગા નદીને મળે છે. ગોમતીને કાંઠે એ પ્રાંતની રાજધાની લખનૌર છે. એ શહેરમાં મસીદ વગેરે મકાનો તથા બાગ સારાસારા છે. લખનૌરમાં આશરે ૩ લાખ માણસની વસ્તી છે. એ પ્રાંતમાં ફૈજાબાદ, અયોધ્યા, વગેરે ખીજાં પણ શહેરો છે. તેનું કામ ચીક્ર કમિશનર ચલાવે છે.

હાલ પંજાબનો નવો ધલાકો કર્યો છે, તેમાં પંજાબ, મુલતાન, સતલજ કાંઠાના સંસ્થાન, વગેરે છે. દિલ્લી પ્રાંત ને અસલ આગ્રા ધલાકામાં હતાં તેને તેમાંથી કાઢીને એ નવા ધલાકામાં ધાલ્યો છે એ ધલાકામાં ઘણી નદીઓ છે, તેમાં સતલજ, ખીયા, રાવી, ચીનાબ, અને જહલમ, એ પાંચ મુખ્ય છે. એ સમગ્રી નદીઓ સિંધુ નદીને મળે છે. એ સિંધુ નદી એ ધલાકાની

તથા આખા હિંદુસ્તાનની વાપ્ય ખુશાની હદ કહેવાય છે. એ નદીમાં એના મુખથી તે મુલતાન સુધી વહાણ તથા આગબોટ ચાલે છે, તેથી એ ઇલાકાના લોકોને બહુ મુખ્ય છે. પંજાબ પ્રાંતમાં સિખ લોકોનો નાનકડાંથી ધર્મ બહુ ચાલે છે. એ સિખ લોકો ઘણા જવાન તથા નિમકહલાલ છે. મુલતાન પ્રાંત સન ૧૮૪૮ ના સાલમાં અંગ્રેજ સરકારને મળ્યો, અને ખીજા પ્રાંત સિખ લોકોપાસેથી જીતી લીધા. એ ઇલાકામાં લાહોર, મુલતાન, અમૃતસર, બાવલપુર, લુધીઆના, વગેરે શહેરો છે.

દિલ્લી પ્રાંત આગ્રાની ઉત્તરે છે, તે ૨૪૦ માઈલ લાંબો ને ૨૦૦ માઈલ પહોળો છે. એ પ્રાંત અને લાહોર પ્રાંતની વચ્ચે સતલજ નદી વહે છે. નિપાલતરફ કાલી નદી એ પ્રાંતની હદ છે. દિલ્લી શહેરની ઉત્તરનો અને પૂર્વનો મુલક અંગ્રેજને તામે છે, અને નૈરત ખૂણાનો દેશી રાજાઓને તામે છે. સતલજ નદીની પાસેનો કેટલોક ભાગ સિખ સરદારોનો છે. એ પ્રાંતમાં ખરેલી જીલ્લો આવ્યો છે તેમાં શહિલખંડ, ખાનપૂર, ફરકાબાદ, વગેરે છે. દિલ્લી પ્રાંતની રાજધાની દિલ્લી છે. ખરેલી, સરહોંદ, મીરત, સાહારનપૂર, અને હિસાર એ મુખ્ય શહેરો છે. દિલ્લીમાં કમાઉન પ્રાંત પણ હાલ બેળી દીધો છે. દિલ્લી શહેર ઘણું મોટું છે, અને ત્યાં ઘણી મસીદો તથા સાગી સાગી ધમારતો છે. પણ હમણાં કેટલીક ટૂંકી ગઈ છે. રસ્તા ઘણા સાંકડા છે. એ શહેરથી થોડે દુરે જમના નદી વહે છે.

પાઠ ૧૩૧. ઉકળતા ને વળતા ઝરા.

વેસ્ટ ઇન્ડિસમાં બારબેડોસ નામે એક છે ત્યાં એક ડોશી રહેતી હતી તે લોકોને ડગવાને એક ઘણા બારે ઢોંગ કરતી હતી. પાણીના વહેતા ઝરાને સળગાવતી ને તેનાપર બળતું બાળતી તેથી પાણી ઉકળતું, તે લોકોને બતાવીને કહેતી કે એ તો મારા મંત્રથી થાય છે. કોઈ એક પ્રવાસી એ એક માં ફરી આવ્યો છે તે એમ કહે છે કે એક ઢોંગો અમી કરતા હતા ત્યાં પાસે નાનું સરખું એક

મુંપકું અમે દીકું, તેમાં એક કાળી ડોશી રહેતી હતી, તે અમને આવતા જોઈને બહાર નીકળી ને કહેવા લાગી, ચાલો, મારી સાથે આવો, હું તમને કંઈ ચમત્કાર બતાવું. અમે તેની પછવાડે ગયા. તે પોતાના હાથમાં તુમડી ને બળતો દીવો લઈને તે ઝરાતરક ચાલી. ચાલતાં ચાલતાં એક નાના આગઆગળ આવ્યા; ત્યાં પેલા ડોશી ધૂટણીએ બેઠી ને પગે લાગી. પછી તુમડીવતે તે આગમાંનું સંધું પાણી ઉલેચી કાઢીને બળતો કાકડો તેમાં ફેરવ્યો એટલે તેમાં એકાએક બડેકા થયો. યોડીવાર અમે ત્યાં ઉભા રહ્યા એટલે આગમાં પાણી ભરાઈ ગયું, ને પાણીપર ઝાંખું બળતું બળવા લાગ્યું. આડે છેક પાણીથી ભરાયો ત્યારે બળતું ઓલવાઈ ગયું, અને પાણી નિકારી વાટે વહેવા લાગ્યું. એ વહેતું પાણી ઉકળતું હોય તેવું દેખાતું હતું.

બીજો માણસ તો કદાપિ ડગાય, પણ આ મુસાફર તો બળેજો અબરદાર હતો તેથી ડગાયો નહીં. એ ડેકાણે રાલની ખાંણ હતી, એવું તેને માલમ પડ્યું. એ બળતું રાલનું થતું હતું એ તેની વાસપરથી જણાયું. જ્યારે પાણી આગમાંથી કાઢી નાંખે, ત્યારે તે રાલના ઝરણુ કટે, ને તેને સળગાવે એટલે તે બળે. વળી પાણી ઉકળતું જતું દેખાતું હતું તે ખરેખર તેવું નહોતું, પણ તજેથી ડામરના ધુમાડાના પરપોટા નીકળતા હતા તેથી પાણી તેવું જણાતું હતું. જો આ એક આડે દીકો તેવા બીજા ઘણા હતા, તે સર્વમાં ડામરના અથવા રાલ જેવા પદાર્થના ઝરણુ હતા. જમીનમાં જ્યાં ખોદીએ ત્યાં એવુંજ માલમ પડતું. એ ઉપરથી સહેજ માની શકાય છે કે એમાં કંઈ પેલી ડોશીનું જાદુ નહોતું, પણ જમીનનો ગુણ જ એવો હતો. ઘણે ડેકાણે ઉના પાણીના કુંડ દીઠામાં આવે છે. તે પણ જમીનનોજ ગુણ છે. મુરતથી ત્રીશ ગાઉપર દેવકી ઉનાઈનો મોટો કુંડ છે તેમાં પાણી એવું ઉત્તું રહે છે કે તેમાં આંગળી પણ ખોળાય નહીં. જ્યારે ચૈત્ર સુદ ૧૫ ને દિવસે ત્યાં મોટી જાત્રા ભરાય છે, ત્યારે લોક કહે છે કે પાણી નહાવા જેવું ટાંડું થઈ જાય છે. કપડાંજ પરગણામાં લસુંદરા ગામઆગળ કુંડ છે, તેમાં કેટલાક ટાંડા પાણીનાં, ને કેટલાક ઉનાં પાણીના કુંડ જોડા-

જોડ છે. ગોધરાપાસે પણ એવા કેટલાક કુંડ છે. એ બેમાં ફેર
એટલોજ છે લલ્લુદરાવાળા કુંડોના પાણીમાં ઝાઝો ફેર નથી, પણ
ગોધરાપાસેના કુંડ તો ઘણા આશ્ચર્યકારક છે. એક કુંડનાં પાણી
એવાં ઉનાં છેકે તેમાં હાથ ન ખોળાય, ને તેની પાસેના ખીલ્લ કુંડનાં
ઘણાં ઠાઠાં છે. એ બધાંના કારણ તપાસીએ તો જમીનના ગુણ-
સિવાય ખીજું કંઈ નહીં જણાય.

પાઠ ૧૩૨. પરચુરણ છપ્પા.

કુત્સિત કપોત ઉલ્લક ગિરા

મહા દુઃખવિપે.

મહા દુઃખ માથે આજ, મહા દુઃખ માલ ગયાનું;
મહા દુઃખ અંતિ અપમાન, મહા દુઃખ રોગ થયાનું.
મહા દુઃખ જાયે^૧ નાર, મહા દુઃખ પેર વઘ્યાનું;
મહા દુઃખ હારે હોડ, મહા દુઃખ ઝેર ચડ્યાનું.
વળી મહા દુઃખ માથે મોતનું, દુઃખ દેવું ઘર સુતનું;
કવિ શામળ કહે મહા દુઃખ વળી, મોત થાય પ્રિય પુત્રનું.

કોણ જીવ્યો !

જગમાં જીવ્યો તેહ, જેણે પરદુઃખ જઈ કાપ્યાં
જગમાં જીવ્યો તેહ, જેણે અણભેપદ આપ્યાં.
જગમાં જીવ્યો તેહ, ખ્યાત ચાલી દરા દિશે;
જગમાં જીવ્યો તેહ, કૂળ તારું લધુ વેશે.
જગમાં તો તે નર જીવિયો^૨, જરો વિમળ ગુણ જાણિયો^૩;
શામળ કહે જીવ્યો સપૂત જે, પરકાળે દે પ્રાણીઓ.

વસુરત વરસે મેહ, તેથી ધાન્ય નવ પકિ;
વિના પરાક્રમ પૂર, દેખી દુશ્મન નવ થકિ,

વીશી પેહેલી વિદ્યાય, બાવયી નવ ને બણિયો^૧.
 માયાજિત મંડાણુ, કાનથી કો નવ શુણિયો^૨;
 અવસર ગયો આપે નહોં, પરતાવો ચિતમાં^૩ ચડે;
 શામળ કહે પ્રથમ પ્રિછે નહોં, વળતી હાથ ધસવા પડે

વિનયવિષે.

નય તણો વિવેક, સજન^૪ સઘનામાં શોભે;
 વિનય તણી વિદ્યાય, તેજ સ્થિર થાવર થોભે;
 વિનયયકી સૌ લોક, સુજરા આપે મળી ઝાઝા;
 વિનયયકી વિખવાદ, કરે ન રેક કે રાજ;
 છે વિનયજાઓટો વિશ્વમાં, વિનય ધરમ^૫ મારગ^૬ ધસે,
 શામળ વિદ્યા પરિકરણની, વિનયવિષે વાસો વસે.

કુસંપની વાણીવિષે

ઈંદ્રિવિજય છંદ

કુતિસત કાગ કપોતની વાણી, કહે સઘના કવિઓ અવખાણી,
 શાન મહીરા મની અજ શબ્દ, કહે વળી ભ્રષ્ટ કવિ મૂખ કાણી;
 ગર્વવ ગાંધ ઉલ્ક^૭ ગિરા^૮ જગમાં અપશુકન કરી જન બાણી;
 અ સૌ વાદ વથા દલપત કહે બડી કૂર કુસંપની વાણી.

જીવતરવિષે.

છંપા.

રહે શરીરમાં રોગ, બસન આવી કોઈ વળગ્યું;
 થયો ન વિદ્યબ્યાસ, કરજ છૂટે નહોં અળગ્યું;
 વસે કુટબ કુસંપ, કલેરા કામનિ નહોં છાંડે;
 પાત્રી પુત્ર કુપાત્ર, પુત્રી બાળાપણ રાંડે;
 અહો નિરા વસવું ઉદ્યમવિના, તૃણા અધિક અપાર છે;
 આ જગમાં એવા પુરૂષના જીવતરને બહુ પુખ છે.

રોગ રહિત તન રહે, અધિક વિદ્યા અભ્યાસી;
 પાળે પુત્ર વચન, સદ્યપર આરા નિરાસી;
 મધુર વાચ માનની, કરજ શિરપર નહોં કોડી;
 ચિત્ત સદા સંતોષ, પ્રીત સન્નિવનશું જોડી;
 વર્જી દિવસ દિવસ વધતો દિસે સંપ કુટુંબી વર્ગમાં;
 પછી એયકું હું નથી પ્રીછતો મુખ વિરોધ કહ સ્વર્ગમાં.

૬૦ ૬૦ ૬૦

પાઠ ૧૩૩. વાતાવરણ. ભાગ ૧.

પૃથ્વી સઘળી ગમથી વાએ ઘેરાએલી છે. એ વાના ઘેરને વાતાવરણ કહે છે. અહીંથી ચાલીશકે પચાસ માઈલ ઉંચેસુધા વાતાવરણ છે.

વા પ્રવાહી છે. માછલાં જેમ પાણીમાં તરે છે તેમ પક્ષી વામાં તરે છે. સમુદ્રમાં જેમ ભરતી ઓટ થાય છે તેમ વાતાવરણમાં પણ થાય છે. વાતાવરણ જાણે એક મોટા વાનો સાગર છે. વામાં ભાર છે તેથી ઉપલા વા નીચલા વાને દાખે છે. એ દબાણથી નીચલા વા જડો થાય છે. સૌથી ટુંકજનો એટલે જમીનનો છેક નજીકનો વા બહુ જડો છે. તેથી ઊપરનો જરા પાતળો, તેથી ઊપરનો વધારે પાતળો, એમ જેમ જેમ ઉંચે ચડીએ તેમ તેમ વધારે પાતળો હોય છે. પાણીનું પણ એમજ છે; મોટા દરીઆના મથાળાઉપરના કરતાં તળીઆનું પાણી બહુ જડું હોય છે.

આ જગતમાં રહેનારને વા ઘણોજ ઉપયોગી છે. એ મહાચતુર ને પરમદયાળુ પ્રભુનું હાથપણ ને શક્તિ દેખાડે છે.

પ્રાણી તથા વનસ્પતિ એનાવિના એક ક્ષણ પણ જીવી શકે નહીં; ઘણું કડીને બે પદાર્થોનો વા બનેલા છે. એ પદાર્થોવડે પ્રાણી ને વનસ્પતિ જીવે છે. પ્રાણી શ્વાસોશ્વાસ લે છે, ત્યારે તેમાંનો એક પદાર્થ તેના ફેફસામાં રહે છે ને લોહી જોડે મળે છે, ને ખીજે છુટ્ટે પડી નાક તથા માઢાવડે બહાર નીકળે છે. એ પાછા

બહાર નીકળેના એકલાનોજ જો પ્રાણી શ્વાસ લે તો તરત મરી જાય. એ પ્રાણીને નાશકારક છે પણ વનસ્પતિ તેનો દિવસે શ્વાસ લે છે, ને પ્રાણીને કામનો પદાર્થ શ્વાસવડે બહાર કાઢે છે. રાતે એથી ઉલટું કરે છે, એટલે જો પદાર્થનો પ્રાણી શ્વાસ લે છે તેનો તે પણ લે છે ને પેલા બીજો પદાર્થ બહાર કાઢે છે. માટે આપણા રહેવાના ઓરડામાં દિવસે ઝાડ હોય તે સાંઈ પણ રાતે હોય તે ઓઢું.

વાવડે સાદ થાય છે ને આપણાથી સંભળાય છે. જો પૃથ્વી ઉપરથી કોઈ વા લઈલે તો અંધું સ્વનકાર થઈ જાય.

વાતાવરણ ગરમી એકઠી કરે છે ને ચોમેર ફેલાવે છે. પૃથ્વીના મથાળાથી જેમ હંચા ચડીએ છીએ, તેમ પાતળો વા આવે છે, તેથી તેમાં ઓછી ગરમી હોય છે; જેમ વા પાતળો તેમ તેમાં ગરમી ઓછી, એજ કારણથી હંચા પહાડોપર ઘણી ઠાઠ ને ખરક હોય છે.

વા અનવાળાને પણ ફેલાવે છે, તેથી જ્યાં તડકો નથી પડતો ત્યાં પણ અનવાળું પડે છે, ને દિવસે ઘણાં વાદળાં થયાં હોય તો પણ અનવાળું હોય છે.

પાઠ ૧૩૪. વાતાવરણ. ભાગ ૨.

વાતાવરણના ભારથી પૃથ્વીના મથાળાપર ઘણું દબાણ થાય છે; એનો ભાર એક ચોરસ તસુ જગાપર આશરે સાડીચૌદ રોર હોય છે.

પેહેલું આપણને એમ લાગે કે એ હિસાબે તો આપણને બહુ ભાર લાગવો જોઈએ. પણ વા પ્રવાહી છે ને સઘળી બાજુએ સરખું દબાણ કરે છે તેથી આપણને દાબ્યાને બદલે આધાર આપે છે. એ કારણથી આપણને જરાએ ભાર જણાતો નથી. આપણા શરીરમાં સઘળા ભાગમાં વા છે તે માટેથી દબાણ કરે છે, ને બહારનો વા ઉપરથી દબાણ કરે છે તેથી આપણને ભાર જણાતો નથી. પાણી પ્રવાહી છે પણ વાકરતાં ભારે છે, પાણીમાં આ-

પણે હલકા લાગીએ છીએ કેમકે તે આપણને ઉચકે છે. વાનું દબાણ ન્યારે ઓછું હોય છે, ત્યારે વરસાદ વરસે છે, કેમકે વરાળને તે ઉચકી શકતો નથી. એવે સમયે આપણે બહુ અકળાઈએ છીએ તેનું કારણ એ કે હવાનું દબાણ ઓછું હોય છે.

અસ્વચ્છ વા, જેવા કે બદ પ્યો વગેરે, સ્વચ્છ વાના કરતાં હલકા હોય છે, તેથી ઉચા ઉડી જાય છે. જે એમ ન થાય તો બહુ પ્રાણી મરી જાય. કૂવા કે ટાંકું ઘણા વરસસુધી બંધ રહ્યું હોય તેને ઊઘાડી તુરત તેમાં કોઈ ઉતરે તો તે મરી જાય, કેમકે તેમાં અસ્વચ્છ વા બરાબર હોય છે. પણ થોડાક દહાડા ઉઘાડું રહેવા દઈને પછી તેમાં ઉતરે તો ફિકર નહીં, કેમકે તેમાંથી પેલો અસ્વચ્છ વા ઉંચે ઉડી જાય છે, તે તેની જગાએ સારો વા બરાબર છે.

પૃથ્વીઉપરથી પ્રાણી ઉંચે લઈ જવું, ને તેને પાછું પૃથ્વીઉપર લાવવું એ વાતાવરણનું મુખ્ય કામ છે. વામાંગ્ધણું કરીને કેટલુંક પ્રાણી રહે છે. જેમ એમાં ગરમા વધારે તેમ વધારે પ્રાણી રાખી શકે, તેથી વરાળના રૂપમાં સમુદ્ર, નદીઓ, તળાવ, કૂવા વગેરે સમગ્રેથી પ્રાણી નિરંતર ઉંચું ચડે છે. દરીઆમાં મોટી મોટી નદીઓનું પ્રાણી આવે છે, તોપણ તે પોતાની મરજદા મૂકી આગળ વધતો નથી, તેનું કારણ એ છે કે તેમાંથી દહાડો રાત બહુ પ્રાણી વરાળ રૂપે ઉડી જાય છે. પવન વરાળને એકઠી કરે છે તેથી તેના વાદળાં થાય છે, ને જ્યાં પવન લઈ જાય છે ત્યાં જાય છે. વાનું દબાણ ઘણું હોય છે, ત્યાંસુધી એ વાદળાં બે ત્રણ માઈલ ઉંચાં ઉડ્યા કરે છે, ને ન્યારે દબાણ ઓછું થાય છે ત્યારે વરસાદને રૂપે પૃથ્વીઉપર પડે છે. કોઈ કહેશે કે દબાણ વધારે હોય ત્યારે તો વાદળાં દબાઈને નીચે આવે, પણ દબાણનો અર્થ એમ નથી. ન્યારે વા જડે હોય છે, ત્યારે તે જેમ આપણા પર વધારે દબાણ કરે છે તેમજ એના કરતાં જે હલકી વસ્તુ હોય તેને ઉચકવાનું તેમાં જોર વધારે હોય છે, તેથી વાદળાંને ઉચકી શકે છે.

ગરમ હવામાં વધારે વરાળ રહી શકે છે તેથી જ્યાં તાપ ઘણો પડે છે ત્યાં બહુ વરાળ થાય છે, ને તળાવ વગેરે સ્કાઈ જાય છે.

પાઠ ૧૩૬. ચેલ. ભાગ ૧.

એક દહાડે મોતીઓ ને તેનો બાઈ છોટુ ખંને એક વાડઆગળ રમતા હતા એટલામાં મોતીઓ ખોલી ઉઠ્યો, છોટીઆ, જો પેલી બીલીયેળ પેલા રસ્તાઉપર કેવી વેહેલી વેહેલી દોડે છે, સંભાળ-જે પગ મૂકીને ચગદી ન નાંખીશ. વાહ! તે કેવી ઉતાવળી ઠેકડાખંધ દોડે છે! હું તો જાણું તેનીગમી જોયાજ કહું એવું થાય છે. તે આટલી બધી વેહેલી વેહેલી રાવારતે દોડતી હશે તે જાણતું નથી. તે કંઈ જોઈને ખાતી હશે. આપણી પેઠે એને પણ આંખો છે જો.

છોટુ—મોતીબાઈ, તમે કહો છો કે તેને આંખો છે. પેલા કીણી જોળ દેખાય છે તે આંખો કે ? તે આપણા જેવી છે કે ?

મોતી—તેણે કરીને તે સારીપેઠે દેખે છે, પણ તે, આપણા જેવી છે એવું હું કહેતો નથી. આપણી આંખોને પોપચાં છે ને ચેળની આંખને નથી. આપણે આપણી આંખના ડોલા જરા ફરવીએ છીએ, પણ તેની આંખોના ડોલા ફરતા જાણાતા નથી. તેની આંખના ડોલા બહાર નિકળી આવેલા હોય છે તેથી તેને ધણું સારું સૂઝે છે.

છોટુ (ચેળતરફ જોઈને)—ગરીબ બિચારી ચેળ ? તારી આંખને પોપચાં નથી તો શું કરવા આ ધૂળવાળા રસ્તામાં ચાલતી હ-ધરા ! તારી આંખમાં ધૂળ જશે તો તું આંધળી નહીં થઈશ ? મોતી—એની આંખમાં ધૂળ જતી નથી. હું તને તેનું કારણ કહું છું. એની આંખઉપર પારદર્શક ચરમા જેવી જાડી આમડી છે, તે આંખનું રક્ષણ કરે છે. પેલા ગાડી આવે છે તે એ ચેળને ચગદી નાંખશે, માટે એને ઉચકી લે. આપણીપાસે મૂળાનું પાંદડું હોત તો ઠીક થાત, કેમકે એ મૂળાના પાંદડાંમાં રહેનારી ચેળ છે. પણ તે નથી તો ગીઝોડીના પાંદડાંપર મૂકું ? આ ચેળ એવી ને એવી રહેતી નથી; તેને એક ઠેકાણે રાખી મૂકી ને તેની સંભાળ રાખી હોય, તો તે કોઈ દહાડે ખોખું થઈ જાય. એ ખોખું જામરીઓને રહેવાના ધરજેવું કઠણ હોય છે. તેને હાથ પગ હોતા નથી, અને તે

કઈ ખાતુએ નથી. પણ જરા જરા હાલે છે, તપી તે જીવતું છે એમ જણાય છે. એ રીત કોઈ છાયાવાળી જગાએ ઘણાએક દહાડા સુધી રહે એટલે તેનો આકાર બદલાઈને એનું પતંગીઈ થઈ જાય છે. તેને આંખ, પગ, શરીર, ને પીળી લાલ ચળકતી પાંખ થાય છે. એ પાખાવતી ઉડે અને ધહાંથી ધહાં, એક ફલઉપરથી બીજાઉપર બેસે ને મધ ચૂસે. મૂળનાં પાતરાં તેને પેહેલાં બહુ ભાવતાં તેને પછી તે અડતું જ નથી.

પાટ ૧૩૬. ચેલ. માગ ૨.

હવે એ પતંગીઆની મૂળથી વાત કરું છું. પેહેલાં તો એમાં જે માદા હોય છે તે ટાંકણીના માથા જેટલું ઘડું પાંદડાંઉપર મૂકીને ઉડી જાય છે ને પછી તેની કઈ ક્ષિકર તે રાખતી નથી. એ ઇંડા-માંથી ચેળ નીકળે છે, તેવીજ તે પલાં પાંદડાંને ખાવા માંડે છે, કેમકે જે પાંદડાં તેના ખાધામાં આવે તેજ પાંદડાંઉપર તે માદા ઘડું મૂકે છે. પછી જેમ જેમ તે મોટી થતી જાય છે તેમ તેમ તેની ઉપરની ચામડીનું પડ ખરી પડીને ખાળું માંહેથી આવે છે. એ પ્રમાણે બધાં પડ ખરી રહ્યાં એટલે પછી તે ખોખું થઈ જાય છે. એ ખોખામાં માખી કે પતંગીઉ હોય છે તે આપણી આંખે દેખાતું નથી પણ સૂક્ષ્મદર્શકયંત્રવતે દેખાય છે. તેની પાંખ ગુંથા-એલી અને શીંગડા માથાઉપર કરચલી વળાને વળગી રહેલાં હોય છે, તથા મોનો ગોળો વળાને તે પણ માથાઉપરજ એટલો રહે છે. ખોખામાં માખી હોય છે તે રોજ વધે છે ને ન્યારે વધી રહે છે,

ત્યારે છેલ્લી આમડી અરી પડે છે, અને તેનું પતંગીઉં બનેલું માંહેથી નીકળે છે. જેનું ખોખું શીપના ધરતેવું દેખાય છે; તે પેહલ વેહલું તો નરમ હોય છે પણ દહાડે દહાડે કઠણ થતું જાય છે.

છોટુ—કાલે બાગમાં મેં દાડમ લેવા પીળા રંગની એક જેળ દીઠી તે જે તમુ લાંબી હતી. તેણે આંબાના થડમાં એક કાણું પાડ્યું હતું, તે જોઈને હું અચરજ પામ્યો. માળી બોલ્યો કે, એ કીડો નજરે પડ્યો તો ઠીક થયું, નહીં તો એ બધું ઝાડ કોરી ખાત, કેમકે એવા કીડા આંબાનાં ઝાડ બહુ ખાઈ ગયા છે.

મોતી—પછી તે કીડાને તેણે શું કર્યું ?

છોટુ—તને દેખાડવાને રાખી મૂક્યો છે. મેં તેને મારા હાથમાં લેવા માંડ્યો, પણ તે પાછો વળીને મારો હાથ કરડવા ગયો તેથી મેં વિચાર્યું કે દાખડીમાં ઘાલી મૂક્યો હોય તો ઠીક થાય. પછી મેં તેને દાખડીમાં મૂકીને ઘેર આણ્યો છે. ચાલ હું તને તે બતાવું.

મોતી—આપણે વાસર આપ્યા તો મારું થયું, એણે દાખડી કોતરીને અરધેસુધી રસ્તો કર્યો છે.

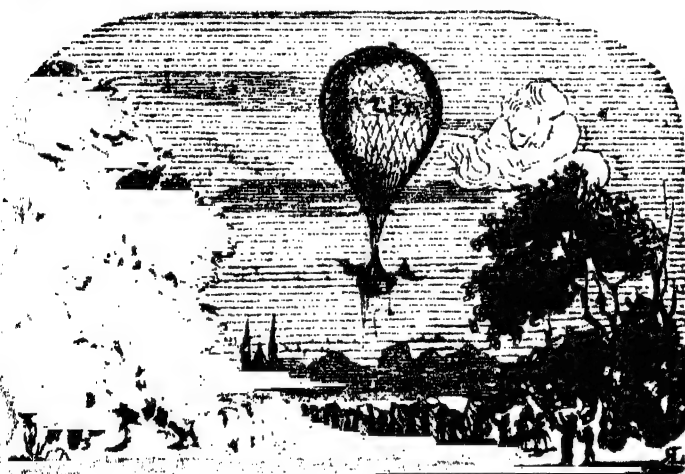
છોટુ—હું કેવો મુરખ કે પેલું ઝાડ કોતરેલું મને માળીએ દેખાડ્યું, તે જાણતો છતાં પણ મેં એને લાકડાની દાખડીમાં મૂક્યો. લોઢાની દાખડીમાં મૂક્યો હોત તો ઠીક. બાઈ, હવે એનું પતંગીઉં થઈ જશે કે ?

મોતી—ફેટલાંકના પતંગીઆં થાય છે ને ફેટલાંકના ફૂદાં થાય છે. પતંગીઆં ને ફૂદાંમાં ફેર છે. પતંગીઆં દહાડે ઉડે છે ને ઝાડ કે ફૂલઉપર બેસે છે; અને ફૂદાં રતે દીવામાં ઉડીને પડે છે. તે જે જાતની જેળ હોય તે પ્રમાણે થાય છે.

પાઠ ૧૩૭. બલૂન ઇટલે વિમાન.

તાપથી વા તપીને પાતળો થાય છે તેથી તે ઉંચે ચડે છે અને ઘડો વા જે તેનાકરતાં બારે છે તે નીચે આવે છે, તેનાપર તે તર્યા કરે છે. એઉપરથી ઈસવી સન ૧૭૮૩ માં ફ્રાન્સની રાજધાની પારિસ શહે.

રેના રહેનારા કાગળ બનાવનાર બે ભાઈઓ મોટગોલશીર કચીને હતા તેમણે શણના લગડાની એક મોટી કોથળી બનાવી અને તેમાં કાગળનું અસ્તર કર્યું. પછી તેને તળીએ એક મોટું રાખી ત્યાં તાપવડે તેમાંનો વા પાતલો કર્યો, અને વળતી તે છોડી દીધા તો તે એક માછલિ ઉંચી ચડી. એ કોથળીની નીચે ઘાસનું એક પાંજરું બાંધેલું હતું તેમાં એક મેદો, એક કૂકડો, અને એક બતક ધાલેલાં હતાં. એની પેહેલાં ભોંયપર ચાલનારાં કોઈ પ્રાણી ઉપર વામાં ચડ્યાં નહોતાં; વાદળમાં પેહેલવેહેલી મુસાફરી એજ કરી આપ્યાં, પણ એમને કંઈ દુઃખ થયું નહીં. તેપરથી તેજ વરસમાં એક ખીજ માણસે ખીજ એવીજ જાતની કોથળી બનાવી તેમાં બેસી પંડે ઉપર ચડ્યો.

એવી કો-
થળીને અં-
ગ્રેજીમાં બ-
લન કહે છે.
એ કોથળી
તથા તેની તળે
બેસવાને હાડી
હાય છે તે બેનું
એકઠું નામ

વિમાન પાડીએ તો ચાલે. તાપ રાખ્યાથી એ સળગી ઉઠે, માટે રાખટ નામે એક ખીજ રાખસે એમ તાપ ન રાખતાં તેમાં હૈદ્રોજન નામે વા બયો. એ વા બહુજ હલકો છે, અને તે પાણીમાં લોટું ને ગંધકનું તેલ નાખ્યાથી નીકળે છે. એ રાખટ એવી જાતનો વા વિમાનમાં ભરી ઉંચે વાદળમાં ચડ્યો, ને આશરે પોણા બે કલાક રહીને પારિસથી સતાવીશ માછલિને છેટે ઉતર્યો. બલાંચાડ નામે એક વાદળનો મુસાફર ફ્રાન્સ ને ઇંગ્લાંડવચ્ચે જો દરીઆની પાડી આવેલી છે તે વિમાનમાં બેસી ઓળંગી ગયો. એ રીતે દરીઆ પેહેલવેહેલો એણેજ ઓળંગ્યો.

હંચી જાતના રેશમનાં વિમાન બને છે; તેમાંથી પવન નીકળી ન જાય, માટે તેના પર રોગાન લગાવે છે, તથા તે ઉપર ઝીણી ને મજબૂત જાળ નાંખે છે. એ વિમાનમાં ઉપર ને પાસે એક ઢાંકણ રાખવામાં આવે છે, તે ડાઘાડ એટલે માંહેલો વા બહાર નીકળી જાય ને તે નીચે ઉતરે. એમાં વા જરવાને એક નળી રાખેલી હોય છે તે વાટે એમાં હૈદ્રોજન ભરાય છે. વિમાન ઉપરની જાળના દોરાના છેડા એક નેતરના ચક્રરજોડે બાંધેલા હોય છે. ચક્રરની જોડે રોગાની ચામડ મઢેલી એક નેતરની હલકી હોડી ટાંગેલી હોય છે. કાઈ કાઈ હોડી તો ઘણાં માણસ જેસી શકે એવી મોટી હોય છે : બાકીને વાસ્તે તેમાં રેતીની કોથળાઓ પણ રાખે છે. જેમ ઉતરતી વખતે ઉપલું ઢાંકણ ઉઘાડીને માંહેલો વા થોડો ધણો કાઢી નાંખે છે તેમ ચડતી વખતે હોડી માંહેલો બાર ઓછો કરવો પડે છે. તેટલાસાથ તેમાં રાખેલી થેલીઓમાંથી ગરજ પડે છે, તેમ કાઢી નાંખતા જાય છે.

જે માણસો એવા વિમાનોમાં ખસીને વાદળમાં ફરે છે તેમાંથી ઘણાક પોતાના જીવ ખુએ છે. એમાં ખસી ફરનારાને કેટલાક તરેહની આફતથી બચવાને સાર તેની સાથે એક કંતાનનું જીવ રાખ્યામાં આવે છે. ન્યારે પેલા વિમાનને કંઈ હરકત થાય છે ત્યારે તેમાં ખસનાર પેલું જીવ ઉઘાડી તે જાલા લઈ છુટ્ટો પડે છે, એટલે ધીમે ધીમે જમીન તરફ સહી સલામત ઉતરી આવે છે.

ગેલુસાક અને ખીઓટ નામે બે વખણાએલા ફ્રાંસિસ વિદ્વાનો ઇસવી સન ૧૮૦૪ માં સુમારે ચાર માહલિ હંચે ચડ્યા હતા. એટલો ઉંચાઈપર ટાઢ તો એવી લાગી કે શીશામાંની સાહી પણ ફરી ગઈ. ત્યાંની હવા પણ એટલા પાતળી કે તેમણે પક્ષી ઉડાડ્યું તે ઉડી ન શકતાં પૃથ્વીગમ જાડી હવા આવતાં જગી પથ્થરની પેઠે પડી ગયું.

આ વિમાન જેમ આપણે લઈ જવા ચાહીએ તેમ જાય એવાં હોય તો એટલા બધા ખપમાં આવે કે તેનો પાર નહીં, પણ એ બિચારાં પવનને આરારે છે; જેણીગમનો પવન હોય તેણીગમ

ધસડાઈ જાય છે. એને આપણી મરજી પ્રમાણે ચલાવવાસાથે ને ને મહેનત આજસુધી કરવામાં આવી છે તે બધી ફોકટ ગઈ છે.

પાઠ ૧૩૮. આપ વડાઈ.

ધણે વરસે ને ધણે અનુભવે માણસ પોતાને ઓળખે છે. એથી ધણું કરીને જીવાન અને મૂર્ખમાં આપવડાઈનો મોટો દોષ હોય છે.

વખતે એવું બને કે આપણી યોગ્યતા કરતાં ખીજા આપણે હલકા ગણે, તેવારે સભારવું કે અમ દુઃખ મટાડવું આપણા હાથમાં નથી.

ખીજા ધણી ખરી બાબતમાં એવું છે કે “ફરે તે ચરે;” પોતાનું કામ સાઈ કરવું હોય તો પોતે જાતે કરવું; પણ આ બાબતમાં એથી ઊલટું છે. આપણે મોટા કહેવરાવવાને જેમ વધારે મહેનત કરીએ તેમ આપણે વધારે હલકા ગણાઈએ. જે મોઢે મોટાઈ માગીશું તો આપણો દાવો તરત તેપરથી ઉઠશે.

જીવાનીઆ જ્યારે ભણતા હોય છે, ત્યારે તેમને મગફળી કે આપવડાઈ ધણી આવે છે; પોતાનું નામ જાહેર કરવાને જ્યાં ત્યાં ધોતી ધાલે છે. એથી તેમને ભણાવવાની મતલબ ઉંધો વગે છે, કેમકે તેથી ડહા ને નમ્ર થયાને ડોકાણે તેઓ છાલકા ને પતરાજી-ખોર થાય છે. તેઓ ધણી વાર જૂલી જાય છે કે વિદ્યા દેખાડવાને સાઈ નથી, પણ ઉપયોગને કાતે છે; પોતાનું જ્ઞાન દેખાડવાને ને કોઈ ઈચ્છે તો જાણવું કે એનું જ્ઞાન ઉપર ચોટીતું છે, કેમકે “અધુરો ધડો હોય તેજ છલકાય.”

એક અવગુણની પૂઠે ખીજા ધણા અવગુણ લાગેલા હોય છે. ને ડોળ દેખાડવાને ચાહે છે તે અદેખા હોય છે; તેમનાથી ખીજાનું જ્ઞાન, ગુણ, કે હર કાંઈ સાઈ ખમાતું નથી, તેથી તેમનામાં કાંઈ ખામી કાઢવાની મહેનત કર્યા કરે છે.

ઉપર કહ્યું તેમ વડાઈ મોઢે માગી આવતી નથી, પણ સારાં કામ કર્યાથી પોતાની મેળે આવે છે. આપણે તેની પછવાડે દોડવું નહીં. પણ તેને આપણી પૂઠે દોડાવવી. સારા લાયકીનાં કામ કરીશું તો

તેજ આપણું ઘર પૂછતી આવશે, પણ ખોટું ડોળ દેખાડીશું તો તે આપણેથી વગળી વગળી નાસશે. સાગનું લાકડું કેવું સારું ને ઉપયોગી છે, પણ એજ નઠારી જોયમાં ઉગે છે ત્યારે જંગલી રહે છે. એ જંગલી સાગને ગમે એટલો ઓપ અડવીએ તોપણ તે સારા સાગ જેવું થાય નહીં, પણ તેને જો માફક જગોમાં વાવીએ તો ફામ આવે. તેમજ માણસમાં જે ગુણ કે વડાઈ નથી, તેનું ડોળ દેખાડે તે આવતા નથી. માટે જેવા દેખાવાની ઈચ્છા હોય તેવા અરેખરા થાઓ. વડાઈ મેળવવાનો ટુંકામાં ટુંકો ને સારામાં સારો માર્ગ એજ છે.

પાટ ૧૩૯. નર્મ કાવિતા.

ક્ષણભંજુર

બુવનંડળ.

ક્ષણિક જગત. — દોહરા.

સર્વ મોહ સસાર છે, ક્ષણભંજુર વણસાડ :

માણસ નિત્ય ડગાય ને પાપજ કરે અનાડ.

હરખ હાસ, દુખ આંસુ તે ખોટાં ચળકે, પેહ :

સાચ વરતુ નહીં અહીં કંઈ, સાચ હરીનો નેહ.

કાંઈની કલગી તણી તેજી જૂઠી થાય ;

રંગ વાદળ સાંજે વળી જલદી જલદી જાય.

પ્રીતિ, આશા, સ્વયના, ખરી જય ખીજતા મોર ;

જૂખર વારો મોતનો, તેનું મોટું જોર.

ભવના ભર દરીઆવિષે તોફાનો બહુ થાય ;

તેમાં પામર પ્રાણીઆ ધસડાતા સૌ જાય.

દુખીઆરી મુસાફરી, ધોર અંધારી રાત ;

અહીંથી તહીં મોજાવતી ખાય પછાડી જાત.

બુદ્ધિ કિર્ણુ રળીઆમણો તર્કતણો ચળકાટ ;

તેજ કંઈ દરશાવતાં જૂલી પડેલી વાટ.

અહા નીતી ને ધર્મ તે, શાંત ધાર નિરધાર;
તેવગર નહીં કાંઈ પણ, સ્થિર ગંભિર જન ધાર,
માટે પામર માનવી, સદ વસ્તુ સંગ રમ;
નિશ્ચિન તેનીજ લજમાં, પાડ જીવને ગમ.

માણસનું માપ.

ધન મોટી મિલકતની કરે બડાઈજેહ;
નવ સમજે સુખી કંઈ કહી, દારૂ દુખીઓ તેહ,
કંચનની રેતી સહીત મોટી નદીઓ વેહ;
તેને વાડે એતરે કંચન વરમે મેહ.
પશ્ચિમની લક્ષ્મી મૈ. તેપર ઘૂંટી હોય;
જર જમાન તે જોઈથી જીવાન તે જો સોય.
સમૃદ્ધિ આવી છતે કોટી ધનની ફાળ;
મન મોટું નહીં જેહનું, લે તુછ રાહ કંગાળ,
જો ધૂવમંડળને આકું, એવો ઉંચો હોઉં;
રતનાગરને મૂઠીમાં સહજ સમાવી જોઉં.
એમ સર્વને માપું પાણ, મુજને માપે મંન;
મારી તુલના મન થકી, સર્વથિ મોટું મંન.
માણસ પરખાય મનથી, કંજૂસ વા ઉદાર;
માણસ પરખાય મનથી, સજ્જન દુરજન ધાર.

પાઠ ૧૪૦. પૃથ્વીની દર રોજની ગતિ. ભાગ ૧.

રતે મેદાનમાં ઉભા રહીને આકાશતરફ આપણે જોઈએ તો તે
ગોળ ધ્રુમટ જેવું જણાય છે, અને તેમાં પુષ્કળ ઝગઝગતા તારા
નજરે પડે છે. વધારે નિહાળીને જોતાં માત્રમ પડશે કે એ તારા-
ના ઝૂમખાંના જૂદા જૂદા આકાર બાંધવા ચાહીએ તો બંધાઈ શકે.
હવે પછી તમે શીખરો કે એ બધાં ઝૂમખાંનાં નામ પાડેલાં
છે. એમાં સૌકરતાં સરસ ઉત્તર દિશામાં એક સાત તારાનું ઝૂમખું
છે. જોશી લોક તેને સપ્તર્ષિ કહે છે, અને સાધારણ લોક વહાણ
કહે છે.

તારાનાં જૂમખાંભણી કેટલીક વાર જોયા કરીશું તો માલમ પડશે કે એ માંહેલા તારા તો ખસતા નથી પણ આખાં જૂમખાંજ ખસે છે. જે સમક્ષીના તારાભણી પેહેલી રાતે જોઈએ અને વળી ત્રણ કલાક પછી ખીજી વાર જોઈએ તો માલમ પડશે કે એના સાથે તારા એક ખીજીથી પેહેલાં હતા તેજ અંતરે છે, તથા જૂમખાનો આકાર પણ તેવો ને તેવોજ છે, પણ સ્થિતિ બદલાઈ છે એટલે સાંજે ઉગમણતરફ જૂમખુ હવું તે મધરાતે માથે આવેલું દેખાય છે.

વધારે ધ્યાન આપીને તપાસ કરીશું તો જણાશે કે આકારના બધા તારા ખસ્યા છે. પણ એને ઉપલાણે પામે એક તારો છે તે કદી પોતાની જગા બદલતો હોય એવું જણાશે નહીં. ઘણા ઘણા ગાળગી રોજ રાતે જોયા કરશો તો તે એક ડેકાણે કાયમ છે એવું દેખાશે. એને ધ્રુવનો તારો કહે છે. એ તારાની અસપાસ આકારનાં બધાં જૂમટ પૂર્વથી પશ્ચિમતરફ ફરતો હોય એવું જણાય છે.

ઘણાં વરસલગી યુરોપખંડના લોક પણ આપણા લોકની પેઠે એમજ ધારતા હતા કે પૃથ્વીની ઓમેર તારા, સૂરજ, વગેરે ફરે છે. પણ જ્યારે વિદ્યાના બળે કરીને ખબર પડી ગઈ કે તારા પૃથ્વીથી અપાર અંતરે છે, અને સૂરજ પણ ઘણું અંતરે છે, તથા તે પૃથ્વી કરતાં ઘણાંજ મોટાં છે, ત્યારે તે લોકનો નિશ્ચય થયો કે નાની વસ્તુની આસપાસ મોટી વસ્તુ ફરે એ કેવળ ઉલટું છે. ઘણા પાકા શોધપરથી આ નીચે લખેલી વાત સિદ્ધ થઈ છે.

સૂરજ તથા તારા રોજ પૂર્વમાં ઉગીને પશ્ચિમમાં આયમતા દીઠામાં આવે છે તે તેમની ગતિને લીધે નથી, પણ પૃથ્વીની ગતિને લીધે છે—અમે કરીને ઉલટું દેખાય છે. જેમ આપણે વહાણમાં બેસીને ઉતાવળા જતા હોઈએ તો કાંઠાપરની જગ્યા કે ખીજાં લાંગરેલાં વહાણ પ્રપાટાખંધ ચાલતાં જણાય છે તેવું એ છે. કોઈ માણસ પોતે ચક્ર ચક્ર ફરે તો તેને ઘર વગેરે ખીજાં ફરતાં જણાય છે, એવું એ છે. પૃથ્વી રોજ પશ્ચિમથી પૂર્વ બહી ઓવીરા કલાકમાં ફરી રહે છે, તેથી સૂરજ ને તારા પૂર્વથી પશ્ચિમ બહી જતા હોય એવું દેખાય છે.

પાઠ ૧૪૧. પૃથ્વીની દરરોજની ગતિ. ભાગ ૨.

એવિયે જગ વધારે સમજ પડવાને સાફ એક ગોળાનો ઘ-
ખસો લઈએ. તેમ પછવાડે ક્ષીપ્તી તો ગયા કે પૃથ્વી ગોળ દડા-
જેવી છે. એક દડાને વચમાંથી આરપાર સળી ધોત્તીને તેવ-
તી ગ્રહીને દીવાઆગળ ધરશો તો માલમ પડશે કે એ દડાના
આરધા ભાગઉપર અજવાળું ને આરધાઉપર અંધારું રહે છે. પછી
જેમ જેમ એ દડાને સળીઉપર ફેરવતા જશો તેમ તેમ અંધા-
રાનો ભાગ અજવાળામાં આવતો અને અજવાળાનો અંધારામાં
જતો જણાશે; એપ્રમાણે આપ્નો દડો સળીપર એક ફેરો ફરી
રહેશે તેટલામાં દડાના દરેક ભાગપર અંધારું ને અજવાળું એકવાર
આવી જશે.

પૃથ્વીપર પણ એમજ થાય છે. જેમ સળીના બે છેડાપર દડો
ફેરે છે તેમ પૃથ્વી ને બે બિંદુપર ફેરે છે તેને ઉત્તર ને દક્ષિણ ધ્રુવ
કહે છે. પૃથ્વીનો ને ભાગ ઝરજતરફ હોય છે ત્યાં દહાડો, અને
બીજો ને ભાગ ઝરજતરફ નથી ત્યાં રાત હોય છે. પૃથ્વી જેમ
જેમ ફરતી જાય છે, તેમ તેમ તેપરના રહેવાશીને ઝરજ ફરતો જણાય
છે. પ્રથમ તે ઝરજને પૂર્વમાં ઉગતો દેખે છે, પછી જેમ પૃથ્વી
તેમને સાથે લઈને ફરતી જાય છે તેમ ઝરજ ઉંચો આવતો તેમને
જણાય છે. છેક બપોરે તે માથે આવેલો દેખાય છે. ત્યારકેંડ
પશ્ચિમગમ નમતો જણાય છે, કેમકે પૃથ્વીના ને ભાગપર તે માણસ
ઉભેલો છે તે પૂર્વગમ છેક નમી જાય છે. એમ કરતાં કરતાં તે
છેક જતો રહે છે. ઝરજ દેખાતો નથી ને અંધારું થાય છે એટલે
રાતે તારા દીઠામાં આવે છે. તે પણ આથમી જઈને પાછો ઝરજ
દેખાય છે, એટલે સવાર પડે છે. એ રીતે રોજ થયા કરે છે તે
પૃથ્વીની ગતિને લીધે થાય છે.

આકાશમાં તારા તો બધે હોય છે, પણ દહાડે ઝરજના અજવા-
ળાઆગળ તે ઠંડાઈ જાય છે, તેથી દેખાતા નથી. જેમ અંધારી
રાતે જેટલા તારા દેખાય છે તેટલા આંદરણી રાતે દેખાતા નથી, કેમ કે

અંદ્રતા અનવાળામાં ઢંકાઈ જાય છે, તેમજ દિવસે સૂરજના તેજથી તારા ઢંકાએલા રહે છે તેથી માલમ પડતા નથી. જો ઉંડા ખાડાને તળીએ ઉભા રહીને તમે આકારાભણી જુઓ તો દહાડે પણ કેટલાક તારા દેખાશે, કેમકે ત્યાં ખાડામાં ઘણે ઉડેલગી સૂરજનું અનવાળું પહોંચી શકતું નથી. એપરથી સમજાય છે કે દહાડે તારા હોતા નથી એ માનવું ખીલફૂલ ખોટું છે.

પાઠ ૧૪૨. જાળવાજોગ વાવનો. ભાગ ૧.

ગ્રામાં અવાજ અઢી પગમાં ૩૪૨૩૦ ગજ ચાલે છે, એટલે જ્યાં અવાજ થાય ત્યાંથી આપણે એટલે છેટે ઉભા હોઈએ, તો તે સાંભળતાં એટલી વાર લાગે. પાણીમાં ૫૫૦૦ ગજ, પોલાદમાં ૮૫૦૦ ગજ, ને કાચમાં ૯૦૦૦ ગજ અઢી પગમાં અવાજ જાય છે. એની સમજ એવી કે લોહનું પતરું કે કાચનો તપ્પતો એટલો લાંબો હોય ને તેના એક છેડાપર કુંઈ અવાજ થાય તો તે ખીજા નાકાપર પહોંચવાને એટલી વાર લાગે છે.

વાદળાં આપણાથી ઘણાંમાં ઘણાં સાત ગાઉ દિશાં હોય છે. વાદરતાં પાણી ૮૧૬ ગાયું ભારે છે.

એક ચોરસ ગજ જગાઉપર એટલે ગજ લાંબી ને ગજ પોહોળી જગાપર, વાનો ભાર પોણી અગીઆર ખાંડી છે, ત્યારે એપ્રમાણે સાધારણ કદના માણસપર વાનો પોણી આડત્રીશ ખાંડીનો ભાર થવો જોઈએ.

તાપથી"વા એટલો તો પસરે છે કે અસલ જટલી જગા રોકી હોય તેકરતાં છસે ગણી વધારે જગા રોકે છે. ઘણીએક વસ્તુના રસ ટાઢા પડે છે, ને ઠરી જાય છે ત્યારે તેનું મહાવ અસલકરતાં નાનું થાય છે, પણ પાણી ઠરી જાય છે ત્યારે તેનું કદ ઘટવાને બદલે ઢિલકું વધે છે, ને ફૂલે છે. સારાં મજબૂત તાંબાના વાસણમાં પાણી

ભરીને પછી તેને ઠરવા દઈએ તો તેનું કદ ફૂલતાં એટલું તો જોર થાય છે કે તે વાસણ ભાગી જાય છે. એ જોર અજમાએરાથી છત્રીરા ખાંડી જેટલું ગણાયું છે.

પાણી ઠરતી વખત જેમ ફૂલે છે તેમ તાપ લાગ્યાથી પણ ફૂલે છે. એટલે સારી પેટે ઉકાળેને તેમાંથી બાફ નીકળે એવું ગરમ કરીએ ત્યારે ૧૮૦૦ ગણું વધે છે. એક ઘન તસુ જગામાં, એટલે તસુ લાંબી, તસુ પોહોળી, ને તસુ ઉંડી એવી જગામાં પાણી જેટલું રહે તેને સારીપેટે પેસા પડે એવું ઉકાળેથી તેની વરાસ થાય તો તેને રહેવાને ૧૮૦૦ ગણી મોટી જગા જઈએ.

તુર્કેસ્તાનના બુડિઆ પ્રાંતમાં ડેડસી નામ સરોવર છે તેમાં એટલું તો મીઠું છે કે સો માણ પાણીમાંથી ૪૫ માણ મીઠું નીકળે.

પાઠ ૧૪૩. જાળવાજોગ વાવતાં. ભાગ ૨.

જેમ જમીનની અંદર ખોદીએ તેમ ગરમી વધારે માલમ પડે છે. અદગતે એક અગ્ર વધારે ગરમી માલમ પડે છે. તે હિસાબે ચાળીરા ગાઉ નીચે ખોદીએ તો ત્યાં એટલો તાપ લાગે કે આ દુનીઆમાં જે કાંઈ ચીજ આપણા જોવામાં આવે છે તે ટકી શકે નહીં, બળીને રાખ થઈ જાય.

એક ઘન તસુ જગામાં જેટલો બદુકનો દારૂ રહે છે તેને સળાવે તો તે આસરે સાડી ઓગણીસ ખાંડી બોજે ઉડાડી દે છે. વરસાદ એક પળમાં ૪૦૮ ગજ પડે છે, પણ કરાં એટલીજ વૌરમાં ૧૩૫૬ ગજ પડે છે.

અજવાળું એક પળમાં અડતાલીસ લાખ માઈલ એટલે બત્રીસ લાખ ગાઉ ચાલે છે. વીજળી પણ તેટલીજ ઝડપથી દોડે છે. વીથ કોરાને છેટે જો ગર્જના થતી હોય તો તે આપણે સાંભળી રાકીએ છીએ. ઝરાના અથવા કૂવાના પાણીકરતાં વરસાદના પાણીમાં ધણા જીવજંત હોય છે. નદીના પાણીનો ગુણુ હર મહીને

બદલાય છે. કાર્પિઅન મધુદ્રઆગળ ને ધૂમર વરસે છે તેમાં એટલો તો ખાર હોય છે કે કપડાપર મીઠાના દાણા છંટાઈ રહે છે.

આપણા દરએક પગ ને હાથમધે ત્રીશ હાડકાં છે; તેમ ગણતાં એક હાથ પગમાં ૧૨૦ હાડકાં થયાં. એવિના શરીરના ખીન્ન ભાગમાં ૧૨૬ હાડકાં છે, ત્યારે બધાં મળીને આપણા આપ્તા શરીરમાં ૨૪૬ હાડકાં છે. અમ્યર મિનિટે હૃદયમાંથી આપ્તા શરીરમાં ૩૦ શેર એટલે પોણો મણુ લોહી ફરી વળે છે. તાજ મડદાને તોલી જોયું તો તણુ મણુ ભારે થયું, પણ ખૂબ સફાવા દીધાપછી વજન કીધું તો ખાર શેર થયું, તેપરથી માલમ પડે છે કે અહીં મણુ ને આઠ શેર વજનની ચીજ શરીરમાંથી જતી રહી.

દુનીઆમાં બધી મળીને ૮૬૦ જુદી જુદી ભાષાઓ બોલાય છે, તેમાં ૫૩ યુરોપમાં, ૧૧૪ આફ્રિકામાં, ૧૫૩ એશિઆમાં, ૪૨૩ અમેરિકામાં, અને ૧૬૭ પોલીનીશિઆમાં બોલાય છે.

પાઠ ૧૪૪. બેહેરા આદમીને સાંભળતાં કરવાની કલા.

આદમી બેહેરાં થવાનું મુજ કારણ.—કાનમાંહેલી બે હાડકાની ઉપર હોલની પેઠે ચામડી ખૂબ સફાઈપંથ વલગાવેલી હોય છે, અને તેમાં જરા પણ કરચલી કે ખોળ હોતી નથી. એ ચામડીપર જ્યારે અવાજ અથડાય છે ત્યારે આપણને તેનું જ્ઞાન થાય છે. જ્યારે એ હોલ ફાટે છે ત્યારે તેનાપર અવાજ અથડાતો નથી ને તે સાંભળવામાં પણ આવતો નથી. કાનમાં કંઈ દરદ થયે તેમાંથી ચીકણી ચીજ વેહે છે, તે એ ચામડીને લાગે છે, તેથી તે કોછીને તતડે છે ને પછી તેમાં ફાટ પડે છે, એટલે આદમી બેહેરાં થાય છે. એક અંગ્રેજ દાકતરે એવો શોધ કર્યો છે કે બેહેરા આદમીનો કાન ગરમ પાણીની પીચકારીવતે ધોઈ નાંખ્યો હોય તો તેને જરાતસ સંભળાય છે, પણ થોડી વારમાં તે પાછો જોવો ને

તેવો થઈ જાય છે. એવું થવાનું કારણ શું, તેની તેણે તપાસ કરી ત્યારે તેને માલમ પડ્યું કે પીચકારી મારતાં એકાદ પરપોટો પેલા ઢોળઉપર લાગી રહે છે, તેથી તે આખો જોવો થઈ જાય છે ને સંભળાય છે, પણ તે પરપોટો ફટી જાય છે એટલે પાછું જોવું હવું તેવું થાય છે. એપરથી તેને એવું ઝૂઝવું કે જો એ ઢોળપર રખરખું પડ મૂક્યું હોય, તો બેહેરા માણસને સંભળવાને કંઈ અડચણ પડે નહીં. પછી એઉપર વિચાર ને અજમાયશ કરતાં નીચે લખેલી સુકિત માલમ પડી.

ગઠાપરકા કરીને રખરખેવી એક જાણસ થાય છે, તેનો કકડો કાનના ઢોળના આકાર જેવો કાતરવો, પછી તેની કોરઆમજથી એક બારીક રૂપાનો તાર ચોટાડવો. તે તાર એટલો તો લાંબો રાખવો કે કાનના ઢોળસુધી પહોંચે, ને કાનની બહાર કંઈ પણ દેખાય નહીં. પછી તે કાનમાં ઉતારવું. કાનમાં ઉતારતી વખતે તેમાં સાંઈ અજવાળું પડવું જોઈએ. જરૂર પડે તો પીચકારી મારી કાન પ્રથમ ધોવો, અને પછી તે તાર ઉતારી ઢોળઉપર ગઠાપરકાનો કકડો પલાળી મૂકી દેવો. એ કકડો જ્યારે કાનના ઢોળપર જઈને અથડાય છે, ત્યારે મહિનો વા દબાયાથી જરા અવાજ થાય છે, ને તે બહાર નીકળી જાય છે તેથી, તથા પેલા કટકાને અંદર પેસતાં અટકાવ થાય છે તેથી માલમ પડે છે કે તેને વધારે અંદર ધાતવો નહીં જો ધાલશે તો તેનો કાન દુખાશે ને કોઈ બોલશે તે સંભળાશે નહીં.

કેટલાક જણ બીજી સુકિત એવી કરે છે કે પોતાની પાસે ભુંગળાં રાખે છે, ને પછી કોઈને બોલતાં સંભળવું હોય છે ત્યારે ભુંગળું કાનમાં ધણિ છે એટલે તરત સંભળાય છે. એ ભુંગળાનો આકાર કાંકો રણુશીંગાજેવો હોય છે. તે એક છેડેથી પાતળું ને બીજી તરફથી પાહોળું હોય છે. પાતળો ભાગ કાનના વેહમાં મૂકે છે, તેથી અવાજ બંધો એકઠો થઈને તે બારીક બહેબહે સરશુદ્ધ કાનમાં ચાલ્યો જાય છે તેથી સંભળાય છે.

પાઠ ૧૪૯. ગુજરાતી ભાષા.

દેશ દેશનીજ ભાષાઓ જૂદી જૂદી હોય એવો કંઈ મેલ નથી. હિંદુસ્તાન, ઈરાન, આર્મસ્તાન, ઇંગ્લાંડ, વગેરે જૂદા જૂદા મુલકની બોલીઓ જૂદી હોય છે, એટલુંજ નહીં, પણ એ દેશના પ્રાંતોની ભાષામાં પણ ફેર પડે છે; જેમ, ભરતખંડમાં ગુજરાત, દક્ષિણ, કર્ણાટક, બંગાલા, વગેરે, પ્રાંતોની બોલીઓમાં ફેર છે. દેશના પ્રાંતોની વાત તો એક કોરે મૂકા, એકજ પ્રાંતના લોક પણ કેવી જૂદી જૂદી બોલી બોલે છે તેનો વિચાર કરો. આપણામાં કહેવત છે કે, “બાર ગાઉએ બોલી બદલાય.” તે તપાશી જોતાં ખરી માલમ પડે છે. જુઓ કે ગુજરાતના દક્ષિણ છેડાબણી લોક જે બોલે છે, તેમાં અને એજ પ્રાંતના મધ્યભાગના લોક બોલે છે તે બેમાં કેટલો તફાવત પડે છે? ઘણા ક્રીણા ભેદોવિશે વાત ન કરતાં ઉપર ઉપરથીજ વિચારીએ તો ગુજરાતમાં ત્રણ મોટા ભેદ માલમ પડે છે; એક તો ગુજરાતનો દક્ષિણ છેડો એટલે સુરતજીલ્લો ને તેને લગતો પ્રાંત ભરચસુધી; ખીજો, મધ્ય ભાગ એટલે નર્મદાથી તે સાબરમતીસુધી; અને ત્રીજો ભેદ પશ્ચીમ ગુજરાત અથવા કા-
ડિઆવાડ તથા ઉત્તર ગુજરાત. એ ત્રણ ભાગમાં રહેનારા લોકોની બોલી સરખાવી જોશો તો જણાશે કે તેમાં ફેર છે. દક્ષિણ ભાગના લોક શ ને ઠોકાણે બધે સજ વાવરે છે. શું કરે છે તેને બદલે સું કરે છે; સાવાસ્તેને સાવાસ્તે બોલે છે. ઘણાક શબ્દમાં પણ ફેર છે; મધ્ય ગુજરાતના લોકો બાઈડો કહે છે, તેને સુરતતરફ મારીડો કહે છે. વળી આકરણના નિયમમાં પણ કેટલેક ઠોકાણે તફાવત પડે છે; અ-
મદાવાદબણીના લોક કહેશે કે, કરીરામાં, ને સુરત ભાગના લોક કહેશે કે, કરતો ના. એ જીલ્લાના ગામડાના લોક તો છેક નક્કર બોલે છે, જેમ કે, આમ કરશે તો હું તને મારી નાંખીશ, તેને ઠોકાણે કહેશે કે, આમ કરહે તો મારી લાખ્યા; ક્યાં ગયો હતો, તેને બદલે કીહા ગયો થો. વળી કોળી વગેરે લોક સ ને ઠોકાણે જ બોલે છે; માહેમને બદલે છાખ.

મધ્ય ગુજરાતમાં તથા કાઠિઆવાડમાં કેટલાક લોકને ક, ખ, મ, ધ, અક્ષરને ઠેકાણે ચ, છ, જ, ઝ, બોલવાની ચાલ છે, તે વખતે તેથી ઉલટું કરે છે. તેના દાખલા—ક્યાં જાઓ છો, તેને ચ્યાં જાઓ છો, એતરે, ને હેતરે, છેટે, ને ખેટે, કેમ છે, ને ચેમ સે. હું તો પાદરે ગયો હતો, તેને ઠેકાણે હું તો પાદરે જ્યોતો. ધી ખા ને જી ખા, હું જાઉં છું ને હું જાછ, વગેરે. વળી ચરોતરના અને સુરતના લોકની બોલીમાં એક મોટો ફેર છે. સુરતમાં પીપલા, લીમડો, મીઠું, બોલે છે, પણ ચરોતરમાં તે અનુનાસીકને દીર્ઘ ઈ હોય, અથવા તેની પાસે અનુનાસીક હોય, તેને નીચેપ્રમાણે એ લગાડીને બોલે છે. પંપલા, લેમડાં, મેઠું, હેડ, વગેરે. એમજ રામ, નામ, વગેરે શબ્દોને રામ, નામ, કરીને બોલે છે. આ ગામની પાસે પીપલાનું ઝાડ છે, તે તમે દીઠું, એ વાક્ય ચરોતરમાંના લોકે આપ્રમાણે બોલશે ; આ ગામના પડખામાં પંપલાનું ઝાડ છે, તે દેખું. એવિના ખીજા ઘણા બિદ છે.

એજ રીતે કાઠિઆવાડના લોકમાં દિવસ, ચાલો, કાકી, વગેરેને ઠેકાણે, દી, હણો, કાચી કરીને બોલવાનો ચાલ છે. આઉપર ને બિદ લખ્યા છે, તેવીના ખીજા ઘણા છે, પણ એપરથી આપણે શીખામણ એટલીજ લેવાની કે અશુદ્ધ બોલવાની ટેવ પાડવી નહીં. વળી કોઈ અભણ એવું બોલે તો તેને હસવું નહીં, પણ ધીરે રહીને તેની ભૂલ બતાવીને સુધારવી.

અરે શું, અને ખોટું શું, તેનો વિચાર સારી ચોપડીઓ વાંચી તથા શબ્દના મૂળઉપર નજર રાખીને કરવો, અને તેપ્રમાણે બોલવું.

પાઠ ૧૪૬. હિંદુસ્તાનમાં વસ્તુનાણી વસ્તુઓવિષે.

દોહરો.

દેશાટલુ કરી દેખશો બહી જાણસ ખડુ બાત ;

પંથ પધારી પ્રથમ તો જઈ જાજો ગુજરાત.

હરિગાન છંદ.

રંગીઆમણી મુજરાત જોવા જોગ જેવી જાણવંત,
 ઘરો પાદ અમદાવાદથી અકાદ વસ્તુ આણવંત;
 અતજરા અને મૈલદાર મરાઠ માલ પેસ મગાવવંત,
 વળી ઘરદિશે વરસાદ પેહેલાં આપ વેહેલા આવવંત.

પછિ પથ પેથા પૂરબણી જતરાણુ જન જે જાય છે,
 ત્યાં બાંધણીની સાડીઓ બંદુક બહુ વખાણાય છે ;
 તેદેશથી સંદેસડો જન કોઈ સાથે હાવવંત,

વળી ઘરદિશે વરસાદ પેહેલાં આપ વેહેલા આવવંત.

વિસજનગર વિશ્રાંત કરશો પાત ત્યાં પીતંગતણાં,

• વખણાય હજાર હેમ જેવી ઘાટ ચીર ખૂંપ ઘણાં ;

પછી પાટણે જઈને પટોલાં રંગદાર રખાવવંત,

વળી ઘરદિશે વરસાદ પેહેલાં આપ વેહેલા આવવંત.

રામરોર તો સીરોઈની પ્રતિમા ભઝી ડુંગરપડી,

આવતાં જાવંતે આવસુખ ત્યાં ડગ લાઠા છરી ;

વળી કપડવંજી કાચ સાબુ રહિ સમીપ રખાવવંત,

વળી ઘરદિશે વરસાદ પેહેલાં આપ વેહેલા આવવંત.

કાઠીઆવાડી કાંપિ ઝાલાવાડી રડાં નૂમણાં,

અંખાતની ભલિ સુવકેણી, જમણ તો મુરત તણાં :

બહુ પાપડી ને સાડી બરફી લક્ષ દઈને લાવવંત,

વળી ઘરદિશે વરસાદ પેહેલાં આપ વેહેલા આવવંત.

• નારાકતણાં જળપાત નિર્મળ પાન પુને સાંપડે,

બુરાનપરી રોજાં સરસ, પણ પેદણી પાઘડી ચંડ ;

શુભ રાલ તો કાશ્મિરની એ તો જરૂર આણાવવંત,

વળી ઘરદિશે વરસાદ પેહેલાં આપ વેહેલા આવવંત.

કાશી તણા લોટા પિતાંબર, અકિણુ છાવન માળવી,

પણુ ધોતી જોડા નાગપરી જઈ લાવવંતે જોઈ જાળવી ;

બહુ ખાંડ બંગાલે બને પણ લઈ હિસાબ પતાવવંત,

વળી ઘરદિશે વરસાદ પેહેલાં આપ વેહેલા આવવંત.

ધોળેરી ૩ ધોલું બલું, ઘઉં તો બલા છે બાલમાં,
ગજદંત સિંહલ દ્વીપ, મુંબઈ હેમની છે હાલમાં ;
નાણાતણી જોઈ ટંકરાલ સભાવિશે સિધાવજો,
વળી ઘસદિશે વરસાદ પહેલાં આપ વેહેલા આવજો.

દોહરા.

મથુરામાં પેંડા મજે, જુઓ ચિત્ર જયપૂર ;
ધોડા તો કદળી ધણા, પ્રેમ પમાડે ઊર.
જામનગરનું જઈ જુઓ કંકુ સોર કામ ;
વાગડામાં મગ બાજશે દીઠી દલપતરામ.

પાઠ ૧૪૭. વેહલ નામે જલચર પ્રાણી. ભાગ ૧.

વેહલ માછલું નથી, પણ લોક તેને માછલું કહે છે, કેમકે તે પાણી-
માં રહે છે ને તેનું શરીર

કેટલીક વાતમાં માછલાના
જેવું છે. પણ એ બેમાં ત-
ફાવત છે. વેહલનું લોહી ઉનુ
હોય છે, ને પોતાના બચ્ચાને

ધવરાવીને ઉછેરે છે, અને ફેફસાંવતે દમ લે છે; માછલાનું લોહી તો
ઘાંટું હોય છે, ને તેની ડોટે ઝાલર જેવું હોય છે તેવતે શ્વાસ લે છે, તથા
તે ઇંડાં સુકે છે તેમાંથી બચ્ચાં નીકળે છે. જે પ્રાણી સમુદ્રમાં વસે
છે તેમાં વેહલના જેવું એકે ઉપયોગી નથી. સૌથી મોટું વેહલ
૫૦-૬૦ ગજ લાંબું થાય છે, પણ ગ્રીનલાંડનાં વેહલ એટલાં મોટાં
થતાં નથી. તે ૩૦ ગજ લાંબા, ને ૨૦ ગજની દોરીજેટલાં શ-
રીરવાળાં થાય છે. તેનું માથું બહુ મોટું, તથા તેના મોંની કાટ ૭-૮
ગજ લાંબી ને ૩-૪ ગજ પોહોળી હોય છે. વળી તેનું મોં એવડું
મોટું છે કે ૫-૬ ગજનો વાંસ ઉભા ને ઉભા તેમાં ચૂકાએ તો
પેસા શકે છે. એના મોંમાં દાંત નથી પણ દાંતને ઠેકાણે ઉપલા
જડબામાં સીંગડાની સેંકડો ચીપો હોય છે ને તે સીંગડાને વાળની

ઝાલર હોય છે, તેથી મોંમાં ચાળણીજીવું થઈ રહે છે. એ ચાળ-
ણીજીવામાં દરીઆનું પાણી લઈને પોતાના ખોરાક ગાળી ગાળી-
ને ઉતારે છે, કેમકે એ જનાવર મોટું છે તો પણ તેના ગળાની
નળી ઘણી સાંકડી છે, તેથી તેમાંથી મોટી જાણસ કે જનાવર ઉ-
તરે નહીં. એ જનાવર નાનાં સૂરજમુખી ફુલતેવડાં પ્રાણી ખાઈ-
ને જીવે છે. એવાં નાનાં માછલાં ઉત્તર સમુદ્રમાં ઘણાં થાય છે.
એ જૂખું થાય છે ત્યારે પોતાનું મોં વહું રાખીને પાણીમાં તરે છે,
તે મોંમાં પ્રાણી લે છે, તેમાં એ નાનાં માછલાં જાય છે. પેલાં શી-
ગડાં તથા ઝાલરને લીધે પાણી પાછું નીકળી જાય છે, ને માછલાં
મોંમાં રહે છે.

વિલાયતી છત્રીમાં શીંગડાની ચાપો તથા સળીઆં હોય છે તે
એ શીંગડાની બને છે. એસિચાય બેલમાંથી બહુ તેલ નીકળે છે,
તે બાળવામાં ને મીણબત્તી કરવામાં કામ લાગે છે. બેલના આ-
ખા શરીરમાં ચરબીના પડ ૧૦-૨૦ તથા પોહોળાં હોય છે તેમાં એ
તેલ રહે છે. એ તેલ સંચાઆમાં તથા મોટાં મોટાં કરખાનામાં
બહુ ખપે છે. એક બેલમાંથી ૧૨૦૦ મણુ તેલ નીકળે છે.

પાઠ ૧૪૮. બેલ નામે જલ્લર પ્રાણી. ભાગ ૨.

સ્પર્શ બેલ કરીને બેલની એક જાત થાય છે, તેનું માથું ચારસ
હોય છે તેથી તે મોટી પેટીના જેવું દેખાય છે, અને ખરેખરાત તે
પેટારા જેવું છે, તો પણ ઘણું હલકું છે. એ બેલના માથામાં મોટા
દરી છે, તેમાં ચોખ્ખું તેલ હોય છે.
તે જ્યારે એ જનાવર મરી જાય
છે ત્યારે ટાંકું પડી જાય છે. એ

તેલ સારી જાતની મીણબત્તીઓ તથા મલમ બનાવવામાં ઘણું
ઉપયોગી પડે છે. એ પેટીમાં આશરે ૧૦૦ મણુ તેલ રહે છે, અને
એ વિના માથાના બીજા ભાગમાંથી પણ ઘણુંક નીકળે છે; એ-

ઉપરથી માથું કેવડું મોટું હશે તેનો ખ્યાલ સહજ આવશે. એ તૈલ-વાસ્તે સેકડે વહાણુ એ બહેલને મારવાને વરસો વરસ લાગેલાં હોય છે. તેનો વેપારજી એ. પણ એ કામમાં બહુ મહેનત પડે છે, અને જીવનું જોખમ બહુ છે. એ રપર્મ બહેલને ગ્રીનલાંડ બહેલની પેઠે મોંમાં શીંગડાં નથી હોતાં પણ તેને બદલે નીચલાં જડખામાં દાંત હોય છે.

બહેલ સ્વભાવે નરમ છે. તે ક્રોધને દુઃખ દેતું નથી, પણ જ્યારે તેના ઉપર સંકટ આવી પડે છે, ત્યારે તે સામું થાય છે, અને તે વેળાએ સામેના શત્રુને તેના મોઝા શરીરને લીધે બહુ ખીચ્ખામચું લાગે છે. એને મારવાને તેઓ બાલા રાખે છે. એ બાલાને ધણાએક વામનું લાંબું દોરડું બાંધે છે. બહેલને બાલા પોતાના શરીરે લાગેલો માલમ પડે છે કે તરત બૂડકી મારીને હંડા પાણીમાં જતું રહે છે, તેથી પેલું દોરડું ધણા જોરભેર ખેંચાય છે. એ દોરડું મછવાપર એક ગરગડીમાં પોરવેલું હોય છે, કેમકે મછવાસાથે ઘસાધને દોરડું ખેંચાય તો ઘસારાથી તૂટી જાય અથવા તણખો પડીને આગ લાગે. જ્યારે ગરગડીમાંથી દોરડું ખસી જાય છે, ત્યારે ધણીક વખત એવું થાય છે. ધણીક વખત બહેલ એટલું હેંટું અથવા મ-છવાથી એટલું દુઃખ જાય છે કે જોરે દોરડું હોય તેટલું બધું ખપી જાય છે. એવે સમે સાંધવાને ખીજું દોરડું નહોય, તો માછીઓ તરત પેલું દોરડું કાપી નાંખે, નહીં તો તે મછવો હંડા પાણીમાં ખેંચાઈને ડૂબી જાય. જો દોરડું કાપવું ન પડે તો તે બિચારું બહેલ છેલ્લે પકડાય છે. બહેલ ધણા કલાકસુધી પાણીમાં રહી રાકે છે, પણ તેને વાનો શ્વાસ લેવો જોઈએ તેથી છેલ્લે ઉપર આવવું પડે છે. તે ઉપર આવ્યું એટલે માછીઓ તકાવી રહ્યા હોય તે ખીજા બાલા મારે છે. એ રીતે ધણીક બાલા પડે છે ને બહુ લોહી નીકળે છે, ત્યારે તેનાથી બૂડકા મરાતી નથી ને પકડાઈ જાય છે. એ મરતી વખતે પૂછડીના એવા પછાડા મારે છે કે વખતે તેથી મછવોને માણસ સૌના કડકે કડકા કરી નાંખે છે ને વાંસ વાંસપૂર હંચું પાણી ઉડાડે છે. બહેલની માથાને બચ્ચાંની ઉપર બહુજ માયા હોય છે. બાર પંદર મહિનાનાં થાય છે

ત્યાંથી તેમને માદ્ય પોતાથી વીલાં મૂકવી નથી. જો એકાદને જામ લાગે, તો તેને તે પોતાની સોડમાં ઘાલી દે, ને તેમાંથી બાહી કાઢવાને બહુજ પછાડ મારે. તેમ કરતી વખતે પોતાને જામ લાગે છે, તો તેની કાંઈ દરકાર રાખતી નથી. એવી રીતે કાંઈ કાંઈ વાર મા ને બચ્ચું બંને પકડાઈ જાય છે.

પાઠ ૧૪૯. ત્રણ તાલુકદાર. ભાગ ૧.

આશાપૂર કરીને કોઈ તાલુકદારનું ગામ હતું. તેમાં તે તાલુકદાર રહેતો હતો. ત્યાં તેની એક નાની સરખી જૂની ગદી હતી, તેમાં તેના સિપાઈ રહેતા તથા ગાડી ઘોડા બંધાતા. એ ગદીની પાસે એક હવેલી હતી, તેમાં પોતે રહેતો. તે ગામ ઝાઝું મોટું નહોતું, ને ત્યાંના સર્વ રહેવાશીને પોતાના બરણ પોષણને કાળે એ તાલુકદારનો આશરો હતો. તાલુકદાર સૌને ત્યાં દાણા બરાવતો નહોતો, પણ સૌને રોજી આપતો. ઘરમાં કે ગદીમાં રોજ સુતાર કડીઆને કાંઈ કાંમ હોયજ. સુતાર કડીઆને પૈસા મળે તેથી તે માદીને ત્યાંથી સોદો લે ને કુંભારને ત્યાંથી ચૂલા, સગડી, હાંલ્લાં, કોડીઆં, વગેરે લે. વળી એના સિપાઈ, નોકરો, મહેતા, વગેરે કુટુંબસહિત ગામમાં રહે, તેથી પણ દરજી, કંસારા, મોચી વગેરેનો ધંધો ચાલે. વળી એના એકુત, માળી, વગેરે ગામમાં રહે, તેથી સર્વને અરસપરસ કામ મળે. આશાપૂરમાં કોઈ નિરૂદ્ધમી, દરિદ્રી, કે બીજાં નહોતું.

આ રીતે ચાલતું હતું અવામાં તાલુકદાર મરી ગયો. તે વાંઝી-ઓ હતો તેથી તેનો કોઈ પીતરાઈ પરગામ રહેતો હતો તેને વારસો મળ્યો. એ વારસે ગામમાં આવી ધરખાર, જમીન, વાડી, વજીરા, ગાડી, ઘોડા, વગેરે સર્વ પોતાના કબજામાં લીધું, ને મરનારની જગાએ રહ્યો. એ અવિચારી ને ઉડાઉ હતો. એણે સમજી દોલત મોજ, શોખ, ને નાચ રંગમાં ઉડાવવા માંડી. ગામના લોક સુખી છે કે દુખી તેની એ કાંઈ દરકાર કરતો નહીં. સાચ સારા અરખી

ધોડા લીધા. સુંદર રથ, ચારઠ, બગી, મિત્થાનો, વગેરે મુરત, અ-
મદ્યવાદ, મુંબઈ, વગેરે ઠેકાણેથી મંગાવ્યાં. ઘણાક નવા ચાકર
અને સિપાઈ રાખ્યા, ને મોટા બપકાથી રહ્યો. રોજ પરગામથી
નવા નવા ભાઈબંધ ને ખુશામતખોરા આવે, ને ઉજાણીઓ આવે.
રામજાણીઓ તેડવી નાચ કરાવે. એથી દુકાનદારો, કારીગરો, ને
મજૂર સૌને મોં માગ્યાં મૂલ મળે ને માલ ઘણો ખપે, તેથી જ ગા-
મમાં હતા તેમની બહુ રોજી ભગી; કેટલીએક નવી દુકાનો મંડાઈ.
તાલુકદારની નાતના લોક એવું બોલવા લાગ્યા કે, એની દોલત
આપણે શા કામની? એણે નાતમાં કાંઈ નામ કર્યું? એ સાંભળ્યું,
ત્યારે તાલુકદારે મહિને મહિને નાત જમાડવા માંડી. લોકો જમી
જમીને વાહવા વાહવા કહી એને બહુ વખાણે. નાત જમવા ખેસ
ત્યારે પોતે મોટા કસબીકોરના વણારસી પિતાંબર પેહેરીને તથા કડાં,
કંઠીઓ, મોતી, ધગેરે ધરેણાં પેહેરીને હાથમાં રૂપાની થાલી લઈ
પાનખીડાં આપવા નીકળે. એ વેળા જમનારા એનાં બહુ બહુ
વખાણ કરે ને કહે કે આપ તો કોઈ દેવતાઈ અવતાર છો. આપના
જેવું કોઈ થયું નથી ને થવાનું નથી. એથી વધારે વધારે તે ફૂલાયો
ને ભારે ભારે લાણાં કર્યાં. એ સર્વથી આશાપૂરમાં તો લીલા લેહેર
ને આનંદ ઓછવ જેવું થઈ રહ્યું. નવો તાલુકદાર બહુ સારો બહુ
સારો એમ કહેવા માંડ્યું. પણ કેટલાએક ઘણા વિચારવંત ને
ગ્રહા માણસો વાત કરતા હતા કે એનું પરિણામ સાંઝે નથી થવાનું.
ભાંગ, અપ્રીણ, ગાંજો, ઈત્યાદી ફેરી જાણસનો ખપ વધતો જાય છે;
દુરગુણી ને આલસુ લોક ગામમાં આવી વસ્યા છે, તેથી ગામનાં
લોક પણ ખગડે છે; તાલુકદારને ત્યાં સારા નઠારા બેઠે સરખા ગ-
ણાય છે. એ શાણાઓનું કહેવું કોઈ ગણકારતું નહીં.

પાઠ ૧૬૦. ત્રણ તાલુકદાર. ભાગ ૨.

એ તાલુકદારની વખતમાં ગામની અંદર ચોરી, વઢવાડ, વગેરે
તોફાન થાય. આંધળાં, પાંખળાં, કે ઝેસાં ડગરાં ભીખારી હતાં તે પણ

દુખી થવા માંડ્યાં. નાણાં તો ધોકારાખેંચ હડતાં પણ તે આપડા મરીખની દાદ કોઈ સાંભળે નહીં. નગરખાનામાં તૂલીનો સાદ ક્યાં સંભળાય ! તાલુકદાર બહાર જતો હોય ને કોઈ ભીખારી રસ્તે માગે તો પાવડું અડધો ફેંકે, પણ ઘરમાં ધર્મ, દાન, કે પરોપકારની વાત કોઈને સાંભરે નહીં. એક વગસમુધી તો સર્વ ઠીક ચાલ્યું. લેવડ દેવડ ઘણી ચાલે, કારીગર, મજૂરો વગેરેને ધંધો પણ સારો મળે, તેથી મરવેની કમાઈવધી એવું દેખાયુ.

ખીજેવરમે જરા હરકત જણાવા માંડી. રોકડ નાણું હતું ત્યાં-મુધી તો તાલુકદાર જેનો માલ લેતો તેનો હિસાબ તરત પતાવી દેતો, પણ જ્યારે રોકડ નાણું હાથમાં રહ્યું નહીં, ત્યારે ઉધાર લેવા માંડ્યું. પેદારાકરતાં ખરચ વધી ગયો, તેથી મોસમમાં ખેડૂતોકનેથી નાણાં મળ્યાં પણ તે પૂરાં પડ્યાં નહીં, તેથી ટેટલાએક માગનાર બાકી રહ્યા. એ લોક રોજ ઉધરાણી આવે. ખરચ ઘટાડે તો આ-ખર જાય, એવું સમજી તે જરૂરી રાખ્યો. સર્વ માલ ઉધાર લે. એથી દેવું ઘણું થયું, ને બજારમાં સાખ ઓછી થઈ. ચડેલાં ના-ણાં પહોંચ્યાવીના ખીજને સોદો ધીરવાને વેપારીઓ અને દુકાન-દારોએ માફ ના કરી. મહેતા, ગુમારતા, ચાકર, સિપાઈ એમને પણ ખરોખર પગાર મળે નહીં. એવાં કારણથી ગામમાં ધંધો ઓ-છો થવા માંડ્યો. માગનાગના કફલાણથી તાલુકદાર બહુ કાયર થયાં, ત્યારે ઉધાર નાણાં કાઢી તેમને આપ્યાં. ખરચ તેટલોનો તે-ટલો રહ્યો ને બાજ માથે ચડે. હવે ઊપજાવતાં ખરચ ઘણોજ વધ્યો, માટે વાડી, ખેતરો, વગેરે ઘરેણે મૂકી મૂકી નાણાં લેવાં પડ્યાં. એમખે ત્રણ વરસમાં ઘણી ખરી જગીર ઘરેણે મૂકવી પડી. એ-વામાં એના છોકરાનાં લગન આપ્યાં. એકજ છોકરો હતો માટે ફરી એવો અવસર આવે નહીં, માટે ઘરની બાઈડીઓ તો એ લાવો લેવાને એકપગી થઈ રહી. નામપ્રમાણે ખરચ કરવો, એ-વી સૌ બાઈડીઓએ અને નાદાન મિત્રોએ સલાહ આપી. એના છોકરાનો મહેતાજી હતો તેણે એથી ઉલટી સલાહ આપી, પણ તેને સૌએ હસી કાઢ્યો ને કહ્યું, જાઓ મહારાજ, છોકરાં ભણાવો,

તમને તો એજ આવડે, આ કામમાં તમે ન સમજો. લગનના દહાડા જેમ પાસે આવે તેમ તાલુકદારના મનમાં વધારે ચિંતા પે- સતી જાય. જેને ત્યાં આડે દહાડે મોટી નાતો જન્મે, નાચ રંગ થાય, મોટી ઘોડા વગેરે પર એટલો બધો ખર્ચ થાય તેણે આવે ટાણે તો બહુજ ખર્ચ કરવા જોઈએ, એવું ધારી બાકી રહેલાં એતરો, વાડીઓ વગેરે બધું ઘરેણું મૂક્યું. પોતાની ગદી તથા રહે- વાનું ઘર પણ ઘરેણું મૂક્યાં, તોપણ જોઈએ તેટલાં નાણાં મળ્યાં નહીં. ત્યારે પોતાની બાઈડીનાં તથા છોકરાનાં ઘરેણાં ઘરેણું મૂક્યાં, એવી સરતે કે લગન જાય ત્યાંસુધી તે એની પાસે રહે. પછી ખોજોજે હથિ ખર્ચ કર્યો; મોટા મોટા માંડણ બંધાયા; મોટી મોટી નાતો જન્મી; બાર બાર ગાઉસુધીના લોક નોતર્યા; વરઘોડો, નાચ, વગેરે જે ખર્ચ થયો તે વગણીએ તો એક ચોપડી બ- રાય. એ રીતે સોભા કરવામાં કાંઈજ મણા રાખી નહીં.

પાઠ ૧૯૧. ત્રણ તાલુકદાર. ભાગ ૩.

એ લગનમાં ગાઈ ગાળે બાઈડીઓના ઘાંટા તો એટલા બે- શી ગયા કે લગનને બીજે દહાડે તેમનાથી બોલાય નહીં. ગામ- માં વૈદની રોજી પણ ઠીક જગી, કેમકે બાઈ બાઈને ઘણા લોક માંદા પડ્યા. લગન ગયાં ને લોકતા હિસાબ પતાવવા બેઠા ત્યારે જણાયું જે મિલકતઉપર નાણાં લીધાં હતાં, તેકરતાં ઘોઠો ખર્ચ થયો છે. તેથી ઘણા વેપારીઓને અને દુકાનદારોને નાણાં આપવાં બાકી રહ્યાં. એ નાણાં કેમ આપવાં તે કોઈને શ્રેએ નહીં. પેલા તો બિઘરાણી પર બિઘરાણી કરે. એમ કરતાં ચાર પાંચ મહિના ગયા. પેલા વેપારીઓ ફરીયાદી કરવા તૈયાર થયા. જેમણે કરજે રૂપીઆ આપ્યા હતા તેઓ બ્યાજની ઉઘરાણી કરે, કેમકે મહિને મહિને બ્યાજ આપવાની સરત હતી, જે પાંચ મહિના ચડી ગયા હતા. તેથી ડ્યોડમ ફરીઆદીઓ પડી ને હુકમનામાં થયાં. માગનારના દાવા ખરા તેથી તાલુકદારથી જવાબએ ન આપાયો, ને અપીલએ નહીં થઈ.

તાણુકદારનાં ધર વગેરે સગળી મિલકતપર જમી આવી. ને એને
પકડવાને સિપાઈ આવી. એ ખબર સાંભળી ત્યારે રાતોરાત કુ-
હુંબસાથે નાડો. એવા માણસઉપર નીચલી ગરબી જોઈએ છે.

ફૂલણુની ગરમી.

ફૂલણુ તમે ફૂલાંવ્યા કેમ ફૂલ્યારે ફૂલણુ ?
આ ઉપજ ખરચનો અડસટો કેમ ભૂલ્યા ? મારા ફૂલણુ.
કરજ કરીને વરા બલા તમે કીધા રે ફૂલણુ,
આ ગરથબરાયા ખરચીને જરા લીધા, મારા ફૂલણુ.
ધર વેચીને ધી રાકર તો લીધાં રે ફૂલણુ,
આ જમણુ સરસ સાંભોવડીઆથી કીધાં, મારા ફૂલણુ.
પિતાંબર પેહેરી પંગતમાં ફરીઆ રે ફૂલણુ,
આ મનમાં ફૂલ્ય કરી મૂછે કર ધરીઆ, મારા ફૂલણુ.
વળતો દિવસ થયો કે માગે નાણાં રે ફૂલણુ,
આ નાણાનાં તો ન મેળે કાંઈકાણાં, મારા ફૂલણુ.
આ ફૂલણુઉપર અરજ થઈ ત્યાંથી રે ફૂલણુ,
આ જપત થઈમિલકત કાઢ્યા ધરમાંથી, મારા ફૂલણુ.
ફૂલણુ તમને લેણે ફૂલાવ્યા રે ફૂલણુ,
આ તે તો કોઈ મદદ કરવા નવ આપ્યા, મારા ફૂલણુ.
ફૂલણુ તો ફૂવો શોધવા આપ્યા રે ફૂલણુ,
આ ગરથવિના તે અશીણ ન કોઈએ આપ્યાં, મારા ફૂલણુ.
જમતી વખત વખાણુ બનાં લે કરતા રે ફૂલણુ,
આ એ સૌ હાસ્ય કરી નિંદા આચરતા, મારા ફૂલણુ.
એ અવસર તો અધિક વખાણી અગવ્યા રે ફૂલણુ,
પણુ આ અવસર તો મેરફૂર કરાવ્યા, મારા ફૂલણુ.
પેણ્યાં ને પઠકુલ ખાંધ્યા અંદરવા રે ફૂલણુ,
આ ધર ખાળીને આઢ્યા તીરથ કરવા, મારા ફૂલણુ.

ફૂલણુની રાંડ રૂએ મોં વાળી રે ફૂલણુ,
 આ ફૂલણુ સિધાબા ટેકો ટાળી, મારા ફૂલણુ.
 બોળા ને નરશી શીખામણુ દેરો રે ફૂલણુ,
 તે નિંસાસાનું પાપ ઘણું ચિર લેરો, મારા ફૂલણુ.
 દિલમાં દલપતની શીખામણુ ધરજો રે ફૂલણુ,
 તો કરજ કરીને નાત વરો નવ કરજો, મારા ફૂલણુ.

પાઠ ૧૯૨. ત્રણ તાલુકદાર- ભાગ ૪.

જંગમ સ્થાવર આખાવીખી

પછી એ તાલુકદારના બાઈડી છોકરાને લેઈ પીઅર ગઈ, ને પોતે
 આ ગામથી આ ગામ નારો, ને ત્યાંથી ખીજા ગામમાં સંતાઈ
 જાય, એમ રખડી રખડીને દુખ પામી આઠ નવ વરસે મરી ગયો.
 એની જંગમ મિલકત સઘળી પેચાઈ ગઈ, ને જગીર વગેરે સ્થા-
 વર મિલકત સરકારમાં જમ થઈ; તેની સઘળી પેદારા કલેક્ટરને
 ત્યાં ભરાય. કલેક્ટર તેમાંથી એના માગનારને બાગે પડતું આપે.
 ગામના ને એની નાતના સૌ લોક એને શીટ શીટ કરે. જે એને
 વખાણતા તેજ એને વખોડવા લાગ્યા. ગામની દુકાનો ઉઠી ગઈ
 ને કડીઆ, સુતાર, લૂહાર, કુંભાર વગેરે કારીગરો ખીજે ગામ જઈ
 રહ્યા. તે ગામ છેક આખાવીખી થઈ ગયું. જે નિશ્ચયી ને
 દુરાચરણી હતા તેમને જવાનું કંઈ ડોકાણું રહ્યું નહીં. તેઓ ખોટાં
 કર્મ કરી જેમ તેમ પેટ ભરે; પોતે દુખી થાય એને ખીજાને દુખી
 કરે.

બાર ત્રે વરસ એમ વહી ગયાં, ત્યારે સઘળું કરજ વળી રહ્યું.
 તાલુકદાર તો એ વળા મરી ગયેલો હતો, તેથી જગીર, ધર, વગેરે
 તેના છોકરાને સ્વાધીન કર્યાં.

એ છોકરો પોતાના વડવાને ત્યાં શિક્ષા પામ્યો હતો, તેથી એનું
 મન નિર્મળ ને દયાળુ થયું હતું. પોતાના ગામમાં લોકને દુખી
 બોધી બહુ ખેદ પામીને મનમાં વિચાર્યું કે એ બધું મારા બાપના

અવિચારથી થયું છે તે સુધારવું એ મારો ધર્મ છે. માટે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે કાંઈ વૈભવ ભોગવવો નહીં ને મારી સઘળી દોલત ધર્મ દાન કરવામાં ખર્ચવી. પરોપકારવિના ખીજા કુશાપર તેનું મન લાગે નહીં. પોતાના દીકરાને મુંબઈ ભાળવા મોકલ્યો, ને પોતે અને બાઈડી એક ચાકર ને એક રસોઈઓ રાખીને ભેમ થોડે ખર્ચે રહેવાય તેમ રહ્યાં. એ જૂજ ખર્ચ થતાં તે બાકી રહે તે સઘળાનું ધર્મ દાન કરે.

પહેલું તો એક સદાવરતું ડાહ્યું ને પરબો મંડાવી. ગામનો કે પરગામનો જે બિહ્વા ભાગવા આવે તેને સીધું તથા ઘી, અને શાક ને લાકડાં લેવાને બજે પૈસા આપે. જેને લગડાં ન મળતાં હોય તેને લગડાં પણ આપે. જે દુખની વાત કહેવા આવે તેની સાંભળે ને પોતાના ગળપ્રમાણે તેને આવી સંતોષીને પાછા વાળે. ગામમાં કોઈ જાએ મરે નહીં. ભીખ ભાગવા આવે તેને પાંકને ના કહેવી નહીં. એથી એવું થયું કે ગામમાં ઘણા લોક આળમુ થઈ ગયા; ધંધો મજૂરી કરે નહીં ને તાલુકદારને ત્યાંથી માગી લાવી નિત્ય આવે. તાલુકદાર જોયું કે આ તો ખોટું; તેથી તેમને આપતી વળા ધંધો રોજગાર કરવાની શીખામણ આપે. પણ “રોજની શીખામણ ઝાંપાલગી.” એણે આખું હોય તે પુરે થાય કે વળા પાછા માગવા આવે. તેમને ના કહેતાં એને દયા આવે; એને જામે કેમ મરવા દેવાય ? એ બાપડાં ક્યાં જાય ? એમ વિચારી તેમને આપે. તે સૌ કહે, મહાજન, તમે તો કરણ ગાળ છો. એવું એવું કહીને બહુ વખાણ કરે. પણ એ વખાણનું માટે એ ધર્મ કરતો નહીં, સાંકે કામ જાણી કરતો હતો. કામને છોડી પરણાવી આપે, કે બીજો કોઈ અવસર આવ્યો હોય, તો તે કરી આપે. એમ સૌને મુખી કરવાની ઘણી મહેનત કરી. પણ એ નિરૂપી ને બિહ્વ લોકની સ્થિતિ સુધરી નહીં; એ તો દગદગી ને દુખીઆજ રહ્યા.

૧ પાઠ ૧૯૩. ત્રણ તાલુકદાર. ભાગ ૯.

આશાપૂરનો તાલુકદાર ઘણોજ ધર્માત્મા છે, જે જાય તેને આપે છે, એવી ખ્યાતી ગામે ગામ ઉડી, તેથી ઘણા બિલ્લુકો ત્યાં માંગવા આવ્યા, ઘણાક તો ત્યાં કુટુંબસાથે આવી વસ્યા. એથી તાલુકદારને ઘણો ખર્ચ થવા માંડ્યો, ત્યારે એણે વાડી વજીરને સારું રખવાળ ને માળી રાખ્યા હતા તેમને રજા આપી, તો પણ ધર્મ દાન કરવાને પૈસો પૂરો પડે નહીં. ત્યારે કરજ કરવા માંડ્યું. બિલ્લુક લોક કહે, મહારાજ, અમને રોજના રોજ તે રોટલા ને દાળખાત કેમ ભાવે ! અમે ગરીબ આદમી ક્યાં જઈએ ? અમે તો તમારી છાયામાં છીએ એવું એવું બોલે ત્યારે દૂધપાક, પૂરી, ચૂરસુ, કંચાર, પકવાન, એવાં એવાં જમણ કરી તેમને જમાડે, ને તે જમ્યાં માંદા પડે તો ઓસડ કરવાને જોઈએ માટે આનો બે આના ઉપર દક્ષણા આપે. એ બધું કરવામાં બહુ ખર્ચ થતો.

એવાં પુત્રથી તે જે ફળ ઇચ્છતો હતો તે એ હતું કે એ સર્વને સુખી ને સદગુણી કરવા; પણ તેમ થયું નહીં. એ સૌ ભીખારીના ભીખારી રહ્યા. ગામમાં ધંધો રોજગાર રહ્યો નહીં; કોઈ રજવા કમાવાની કિકર કરે નહીં, કેમકે મફત ખાવા પીવા મળતું, તેથી આવ્યો દહાડો ખેડા ખેડા વાતોના તડાકા મારે; ભાંગ, અશીલુ, વગેરે વ્યસન કરે; માંહેમાંહે લડે ને તોફાન કરે. કહેવત છે કે, મફતનું ખાવું ને મસીદે સૂવું, તેને રાત્રી ચિતાકિકર ને કોની ખીક ? વાડીના રખવાળ, માળીઓ, વગેરે સાચવનારાને કાઢી મૂક્યા તેથી એ હરામખોરો માંહે પેશી ચોરીઓ કરતા. એથી આપડો દયાળુ તાલુકદાર ઘણો કાયર થયો. લોકોને સુખી કરવાનો મનોરથ પાર ન પડ્યો તેથી નિરાશ થઈ જને એ અન્ન, વસ્ત્ર, પૈસા, વગેરે દાન આપતો હતો તેમને ઘણાજ દુરાચરણી થએલા જોઈ મનમાં બહુ બેદ પામ્યો, તથા પૈસે ટકે હેરાન થવા લાગ્યો, તેથી તેણે પોતાના છોકરાને તેડાવી સર્વ મિળકત તેને સોંપીને પોતે ઈશ્વર ભક્તિ કરવામાં બાકીના દિવસ ગુજારવાને કરાવ્યું. એવું કર્યાપછી થોડે દિવસે મૃત્યુ પામ્યો.

જ્યુવાન તાલુકદાર પોતાના આપના જ્યોજ પરોષકારી હતો, તેથી એને પોતાના ગામના લોકની સ્થિતિ જોઈને બહુ માઠું લાગ્યું. પણ એના આપની ધર્મદાન કરવાની રીત એને પસંદ પડી નહીં. એણે જ્યુદીજ રીત પકડી; ખરેખરી ને સારામાં સારી રીત એજ છે. એથી લોક પેહેલાં તો એને બહુ નિંદા, પણ અંતે સૌએ બહુજ વખાણ્યો.

વાડી, આંબા, વગેરેના રખવાળ એના આપે કાઢો મૂક્યા હતા, તે નવા રાખ્યા. એને માટે પેહેલાં તો પોતાના ગામમાં માણસ ખોળ્યા પણ તે કામ કરવાની કોઈની ખુશી નહોતી તથા કોઈ પ્ર-માણીક પણ નહોતા; માટે પરગાંમથી વિદ્યાસુ માણસ તેડી રાખ્યા. એ માણસ ચોરી થતી અટકાવે, તથા ઝાડને પાણી પાવ, ખાતર પૂરે. એથી ગામના લુચ્ચા જાક તો નારાજ થયા, પણ તાલુકદારની ઊપજ વધી, તેથી એણે પોતાના આપનું ફરેલું કરજ વાળ્યું. તજ-વીજ કર્યાંબિના કોઈને ભીખ આપે નહીં. એને ત્યાંથી સોંધુ લઈ મોંઘીને ત્યાં જ વેચતા કે ઘરમાં ભરા મૂકતા તેવાને જળણું આપે નહીં. ને ખરેખરે જૂને મરતુ હોય તેને આપે, એથી ઘણા બિલ્લુક એનું બુકુ ખાવે, પણ તે અલેખ્ય નહીં. એથી ઘણા પેસા ઉગ્યાં.

પાઠ ૧૮૪. ત્રણ તાલુકદાર. ભાગ ૬.

ગામમાં થાડ ઉદ્યમી, ડહા, ને સમઠ્ઠુ પુરુષ હતા તેમને એ નવો તાલુકદાર ઘણો સારો લાગ્યો. પણ બાકીના બંન્ના એને ઉધાડે છોક બાળો દે. બીજે વરસ એણે ગામમાં એક ધર્મશાળા ખાંધી; તમાંથી અરધી જગા વટેમાર્ગને ઉતરવાને સાડ કાઢી, ને બાકીની જગા આંધળા, લલા, વગેરે અપંગ તથા ભીખારી ડોસાં ડગરાંને રાખવાની કરી. પછી જ ભીખ માગવા આવે તે જો કામ કરવાને અશક્ત હોય ને ધર્મશાળામાં રહેવાને રાજી હોય તો તેને ત્યાં રાખે ને તેની ખાવાપીવા વગેરેની ખરદાશ લે. જો કામ કરી શકે એવા હોય તેમને કહે કે, બાઈ, અમારી વાડીમાં, ને અંતરમાં ઘણા

માણસનો ખપ છે. ત્યાં તમને જે કામ સોંપીએ તે કરો તો તમને તમારી મહેનતપ્રમાણ મળશે.

ભિક્ષુકોએ આ સાંભળી બહુ જ કકલાણ કરી મૂક્યું. કોઈ એને પાપી કહે, કોઈ સુધરેલ કહે, કોઈ બગડેલ કહે, કોઈ કંઠૂસ કહે, એમ જેને જેમ ગોડે તેમ બોલે. ઘેર ઘેર કહેતા ફેરે, શું ભાઈ, હવે પૃથ્વીઉપરથી સત્ય ને પુન્ય ગયું. જીવ્યો ને, અમારા બાપ દા-દાએ કયે દહાડે ધંધો કે મહેનત કરી છે કે અમે કરીએ. અમને તો પરમેશ્વરે ભીખ માગવાનેજ સરભ્યા છે, અમારાથી ધંધો કેમ થાય ? મહેનત કેમ થાય ? તેમ કરીએ તો અમારે માન ન જાય ? જાજમાનોને અમે ગૃહસ્થ લોકને ઘેર આજીવનું અમે જમતા આપ્યા છીએ. ભીખ માગવી એજ અમારો ધંધો ને એજ અમારો રોજગાર ; એમાં શું મહેનત નથી ? કોઈ ઘેર બેઠાં આવી જતું નથી. ભટકી ભટકીને પગ દુખવીએ છીએ ત્યારે આવા મળે છે. તે પણ આ દુષ્ટે બંધ કર્યું છે. અમને કહે છે, આવો, તમને કામ આપું તે કરો તો પૈસા આપું. ભાઈ, મહેનત કરીશું ત્યારે આપીરા તેમાં સપાકું શાનું ? એમાં પરોપકાર ને પુન્ય શાનું ? એ કરાથી તે તાલુકદાર ડરે નહીં. ગામના છોકરાને ભણવાસાથે એક નિરાળ બેસાડી, ને તેને માટે એક ભણેલો ને સદગુણી મહેતાજીને મોટે પગારે રાખ્યો. પણ ધણા લોક છોકરાને નિરાળે મોકલે નહીં ; ને તાલુકદારને અમે મહેતાજીને હલદા ગાળો દે. કેટલાએક આજસુ ને દુરાચરણી લોક જીએ મરવા લાગ્યા તેથી ગામ છોડી પરગામ ગયા. જ્યાં જાય ત્યાં તાલુકદારને નિંદે, તેથી તે બાપડાની બહુ અપકીર્તિ થઈ, પણ તે કહેતો કે ચાર દહાડાં લોક બોલીને રહેશે, હું તો સાચે માર્ગેજ ધર્મ દાન કરીશ. ગરીબ માંદા માણસને મદત ઓસડ આપવાને તથા તેમને રહેવાને એક દવાખાનું બંધાવ્યું, ને સુંબઠથી ભણેલા ડાકતરને તેડાવી પગાર આપી રાખ્યો, તથા તેણે કહ્યાં તે ઓસડવેસડ મંગાવ્યાં. અતે ભિક્ષુકોએ જોયું કે એ ડગતો નથી, ત્યારે તેમાંના ધણકે ધંધો રોજગાર કરવાની હા કહી. કામ કરવું પેહેલું તેમને કંઠૂસ લાગ્યું

પણુ ધીમિ ધીમિ હારે પડતા ગયા. તાલુકદાર તેમની ખબર અંતર લેવા કરતો, ને જીમ તેઓ સુખી થાય તેમ કરતો. હવે તાલુકદારવિષે લોકનાં સત કરવા લાગ્યાં. સૌએ કહ્યું, એની પુન્ય કરવાની રીત ઘણી સરસ છે. એણે નિરાળ ગયાપી હતી ત્યાં સૌ છોકરાને મોકલે ને નિરાળનો પગાર પણ આપે. તેણે ગામની છોડીઓને સારૂ પણ એક સારી નિરાળ કાઢી. ત્યારે પોણાં તો લોક સામા થયા, પણ થોડે વરસે તેઓ સમજ્યા કે છોડીને ભણાવવી એ બહુ સારૂ છે. પછી સૌ પોતાની છોડીને નિરાળ મોકલે. તાલુકદાર મોટા મોટા કવિઓને, તથા પંડીતોને, તથા ગવૈયાને કોઈ કોઈ વખત તેડાવતો. ને તેમને ભોજન કમ્પતી તથા ઈનામ આપી ખુશી કરતો. કોઈકોઈ વાર પોતાના મિત્રોને જમવા તેડતો. એનો છોકરો પરણ્યો ત્યારે એક દહાડો પોતાની નાત તથા ગામના લોકને જમાડ્યા. પણ તે વેળા નીતીએ અરચ કર્યો, ઘણી દોડદોડ કરી નહીં. પોતાના દરજ્જાને રોમિ એવી કસરથી જો અરચ કરે, તેથી એનાં પાસે બહુ રૂપીઆ એકઠા થયા. તે રૂપીઆ પરોપકાર કરવામાં અરચતો, પણ તેના પ-રોપકારથી કોઈ હરામખોર, આલસુ, કે દુરાચરણી થતું નહીં. હથિર તેને બહુ આયુષ્ય આપ્યું હતું, તેથી ઘણી વૃદ્ધાવસ્થાએ સ્વર્ગવાસી થયો. તે વેળા ગામમાં સૌ લોક ઘણાજ ઊંઘમી થયા હતા, સૌનો રો-જગાર સારો ચાલે તેથી સૌ પૈસા ટકે સુખી હતા. અસાન ઘણું ઓ-છું થયું હતું. આખા દેશમાં એનાં વખાણ થતાં. હજીએ તેના ગામના લોક તેને બહુ સંભારે છે, ને કહે છે કે, એવા સારા, દયાળુ, ને પુન્યવાન પુરૂષ પૃથ્વીઉપર થોડાજ થાય છે.

પાઠ ૧૬૬. ફઝ નાંચે ભોંયઉપર શાવાસ્તે
પહ્યું? ભાગ ૧.

એક દહાડો કીરોરે એક ઓપડીમાં સર એસક ન્યુટન નામે મહા પંડિતની વાત વાંચી, તેમાં એવું આવ્યું કે ગ્રાડપરથી એક રૂબ ભોંયઉપર પડતાં તેણે દીઠું; તેપરથી માહાભારત રોધ તેણે

કર્ચો છે. એ વાત કીરોરના સમજ્યામાં સારી પેઠે આવી નહીં, ત્યારે
ચતે તેણે વાળુ કરતાં પોતાના આપને પૂછ્યું કે, બાપા, કુળ ભોંપ-
ઉપર પડતાં જોયું તેમાં તે સર એમાક ન્યુરને શી મોટી વાત કરી ?
એમાં તે શી મોટી નવાઈની વાત હતી ?

બાપ—એમાં નવાઈ તો કંઈ નહીં પણ એથી એનું ધ્યાન બી-
જીગમ દોડ્યું અને તેવિધે તે ખુબ વિચાર કરવા મંડ્યો ?

કીરોર—તેણે શો વિચાર કર્યો ?

બાપ—તેણે એમ જાણ્યું કે એ કુળ જમીન ઉપર શા કારણથી પડ્યું.

કીરોર—એમાં તે શું ? એનો જવાબ તો હું દઉં. ડાંખળીપરથી
ટૂટી ગયું અને તેને કોઈનો આધાર ન રહ્યો તેથી તે ભોંયે પડ્યું.

બાપ—એટલે—

કીરોર—એમાં એટલે કરીને શું પૂછો છો ? તમે જાણતા નથી કે
ટૂટે તે પડે. *

બાપ—પણ વિચાર એમ કરવો કે એ પડે શાધીગતે ?

કીરોર—કેમકે તે નિરાધાર રહી શકતું નથી.

બાપ—શાવાસ્તે નિરાધાર રહી શકતું નથી ?

કીરોર—તે તો કાણ જાણે બાપા ; હું તો નથી જાણતો, પણ એ
તો તમારો સવાન નવાઈ જોયો છે. એને કોઈનો આધાર રહ્યો
નહીં તેથી તે પડ્યું.

બાપ—વારૂ, એ તો જાણે હીક છે ; ધારો કે એના કરાનો આધાર
નહોતો તેથી એ પડી ગયું, પણ એ ઉપરથી કઈ એવું સાબિત થયું
નથી કે તે જમીન પરજ પડે ને બીજી કોઈતરફ ન પડે.

કીરોર—જમીન તરફ ન પડે તો બીજી ક્યાં પડે ?

બાપ—વારૂ કીરોર, એ કુળ પોતાની મેલે હાલી ચાલી શકે ?

કીરોર—ના બાપા, પણ મને તો એમ લાગે છે કે એ કુળને કઈ
જેર લાગ્યું તેથી પડ્યું.

બાપ—હીક, કાંઈક જેર એની મેલેજ એનામાંથી થયું, તેથી એ
પડ્યું, જો તેમ ન થયું હોત તો જ્યાં હતું ત્યાં જ ત્યાંજ તે હમેશા
રહેત, પછી તે ઝાડપરથી છૂટું પડે કે ન પડે.

કીરોર—હૈ બાપા, એમ થાત ?

બાપ—એમાં કંઈ સંદેહ નહીં, કેમકે આ જે યુક્તિમાંહેલો એક પણ તેમાં હોય તો તે હાલી ચાલી શકે ; એક તો પોતાનામાં ચાલવાનું જોર હોય, તો તેથી ચાલે, જેમ તું ચાલે છે ; અથવા ખીજા કોઈનું જોર તેને ચલાવે, જેમ તું પથ્થરને ડેસ મારે ને તે ચાલે તેમ. આ જેમાંનું પેહેલું તો તું ના કહે છે એટલે એના પોતાનામાં એવું જોર છેજ નહીં. ત્યારે બાકી રહ્યું જે ખીજું પારકું જોર તે એને ચલાવે ; અને ખીજું પારકું જોર તે કોનું હશે એ શોધ કરવાને ન્યુટન પંડિતનું ધ્યાન લાગ્યું હતું.

પાઠ ૧૬૯. ફલ નીચે ભૌત્યઉપર શાવાસ્તે પડ્યું ? ભાગ ૨.

સિદ્ધતા આકર્ષણ રજકણ ગુરુત્વ મહત્ત્વ

ક્રીશ્ચર—પણ જેમ કૂળ પડે છે તેમ બધીએ વસ્તુઓ ત્યારે નિરાધાર હોય છે ત્યારે જમાનપર પડે છે, કેમ વાર ?

બાપ—હા, ખરી વાત, તેટલા માટે એવો નિશ્ચય થાય છે કે આ પડવાના જોરનું કંઈ કારણ હશે.

ક્રીશ્ચર—અને તે કયું કારણ હશે વાર, બાપા ?

બાપ—જો પૃથ્વીપરની ચીજો એની મેલે ચાલીને પૃથ્વીગમ જતી નથી, તો એપરથી એવુંજ સિદ્ધ થાય છે કે એ બધાને પૃથ્વી પોતાની બહી ખેંચે છે. એમાં કંઈ સંદેહ રહેતો નથી.

ક્રીશ્ચર—પણ જેમ એ બધી વસ્તુઓ નિર્જીવ છે તેમ પૃથ્વી પણ નિર્જીવ છે, તો એ અહીંગમ તે બધાને શી રીતે ખેંચે ?

બાપ—ઠીક તકરાર કાઢી ! એનો વિચાર કરતાં કરતાં જે ખરી સિદ્ધતા છે, તે આપણા જાણવામાં આવશે. સર એસાક ન્યુટને ખૂબ હંડો વિચાર કરતાં એવું શોધી કાઢ્યું કે સૃષ્ટીમાં આકર્ષણ કરીને એક નિયમ છે. આ દુનિઆમાં સર્વ વસ્તુઓ ઝીણા રજકણની બનેલી છે, અને તે પ્રત્યેક રજકણમાં એવો નિયમ છે કે ખીજાને પોતાની તરફ ખેંચે છે ; અને તે ખેંચવાનું જોર

પણુ તે રજકણના મહત્વ અને અંતરપ્રમાણે છે. એ લખોટી-
ઓ ટેબલપર મૂકો તો તે એક ખીજની પાસે ધસડાઈ આવે, પણ
ખીજ ઘણા અટકાવ થાય છે તેથી તેમ થતું નથી. તેને ટેબલ
પેંચે, જમોન પેંચે, અને એવિના આળુઆળુની ખીજ
વસ્તુઓ તેમને પોતપોતાનીતરફ પેંચે, તેથી તે લખોટીઓ
એક ખીજતરફ પેંચાઈ જતી નથી. હવે એવા સૌ પદાર્થકરતાં
મોટામાં મોટી વસ્તુ પૃથ્વી છે મારે બધાકરતાં તેનામાં ખેંચવાનું
જોરે વધારે છે, ને તેથી સઘળી વસ્તુ ખેંચાઈને તેજીગમ જાય
છે, અને ખીજ કોઈનું કંઈ ચાલતું નથી. એ ખેંચવાનું જોર
દરેક વસ્તુઉપર થાય છે, તેથી તેનામાં ગુરૂત્વ, એટલે ભારેપણું
આવે છે. એ ગુરૂત્વને આપણે વજન કહીએ છીએ.
ત્યારે કોઈ વસ્તુ હું ઉઘડું છું, ત્યારે આ ખેંચાણના જોરને તોડું
છું, તેથી તેનો મને ભાર લાગે છે. જેમાં વધારે રજકણ
હોય તેનો ભાર વધારે હોય છે, કેમકે તેમાં પૃથ્વીના ખેંચાણ-
નું જોર વધારે થાય છે. એ ખેંચાણના જોરને આકર્ષણ કહીને
કહે છે. કેમ બાઈ કીશોર, એ વાત તારા સમન્થામાં આવી કે?
કીશોર—હા બાપા, સમન્થો હોઈ એવું લાગે તો છે. એ તો લોહ-
ચુંબક ને સોયના જેવું છે. લોહચુંબકની આગળ સોય ધરી-
એ છીએ ત્યારે તે તેજીગમ ખેંચાઈ જવાનું જોર કરે છે.
બાપ—હા, એ પણ એક જાતનું આકર્ષણ છે. તે માત્ર લોહને
લોહચુંબકમાં જ હોય છે, પણ પૃથ્વીનું આકર્ષણ અથવા જેને
પંડિત લોક ગુરૂત્વાકર્ષણ કહે છે તે તો બધી વસ્તુઓઉપર
એકસરખું થાય છે.

પાઠ ૧૯૭. ફલ નીચે મૈયઉપર શાવાસ્તે

પડ્યું ? ભાગ ૩.

સજીવ

શંકા

કીશોર—ત્યારે એ ગુરૂત્વાકર્ષણ તમારાઉપર ને મારાઉપર પણ આ
વળાએ થતું હશે.

બાપ—હાજી તો.

ક્રીશોર—ત્યારે આપણે ભોંયજીવે વળગી કેમ નથી જતા ?

બાપ—કેમકે આપણે સજીવ એટલે જીવતા છીએ. આપણે આપણી મેલે હાલી ચાલી રાકીએ એવી આપણામાં શક્તિ છે, તેથી પૃથ્વીના આકર્ષણને તોડીએ છીએ. પણ તમારા-થી જેમ એક હાથ ઉંચું કૂદાય છે તેમ એક ગાઉ ઉંચું કુદાતું નથી, તેનું કારણ એ ગુરુત્વાકર્ષણ છે. તમારું કૂદવાનું જોર પૂરું થયુંકે એ શક્તિને લીધે તમે ધીબ્બ હેઠે પડો છો.

ક્રીશોર—ઠીક ઠીક, પેલી ઓપડીમાં મેં જે વાત વાંચી હતી કે પૃથ્વીની બીજી બાજુએ પણ લોકની વસ્તી છે, તે લોક કેમ રહી શકતા હશે તે હવે મને સમજવા લાગ્યું. એ લોકના પગ આપણા પગની તરફ ને માથાં આકાશગમ હોય છે. પેહેલાં એ વાત મેં વાંચી, ત્યારે મને અચંબા લાગ્યો કે એમ તે કેમ હોય. એ રીતે જો એનાં માથાં ને પગ હોય તો તે પડી ન જાય ? પણ હવે એ મારી રાંકા દૂર થઈ. એ પડી નથી જતા કેમકે પૃથ્વી ખેંચી રાખે છે.

બાપ—અરી વાત બેટા, અને વળી વિચારતું જાતે એકે પડે તો ક્યાં પડે ? તેમનાં માથાં કેણીગમ છે ?

ક્રીશોર—આકાશગમ.

બાપ—અરી વાત, આકાશગમ છે. પૃથ્વી એક મોટો ગોળો છે, અને વામાં તે નિરાધાર ટંગાઈ રહીને નિરંતર ગોળ ફર્યા કરે છે. સૂર્ય ને તારા ઉગતા ને આથમતા નજર આવે છે તેનું કારણ એજ છે. બપોરે સૂર્ય આપણે માથે આવે છે ત્યારે પેલા સામી બાજુના લોકને માથે તારા હોય છે, અને મધરાતે જ્યારે તેમને માથે સૂર્ય આવે છે ત્યારે આપણે માથે તારા દીકામાં આવે છે. ત્યારે હવે વિચાર કરો કે આપણે તો પડતા નથી તો તે કેમ પડે ? અને પડે તો ક્યાં પડે, મૂર્યમાં કે તારામાં ?

ક્રીશોર—પણ આપણે ઉપર ને તે નીચે એ તો અંદર કે ની ?

બાપ—ઉપર એટલે તે શું તે તું હજી સમજતો નથી. આ પૃથ્વી-

પર એવું કુંઠધારી રાકાતું નથી. ભોંયતરફ તેનીચે ને આકાર-
તરફ તે ઉંચે એ તો ખરું કે ? તેમના પગ જેમ પૃથ્વીને લાગેલા છે
ને માથું આકારાગમ છે તેમ આપણા પગ પણ પૃથ્વીને લાગેલા
છે ને માથું આકારાગમ છે. જો પૃથ્વીની માફથી આર-
પાર એક કાણું પાડવું હોય ને તેમાંથી જોઈએ તો ખીજીગમ
શું દેખાય વાર ?

કીરોર—આકારા અને તેમાં સૂરજ કે તારા હોય. હવે હું સારી પેઠે
સમજ્યો. પણ બાપા, વાયુમાં પૃથ્વી શાને આધાર રૂઢી હશે ?
બાપ—દેમ વાર, એવું શું કરવા આધાર જોઈએ. એ પડીને
ક્યાં જાય ?

કીરોર—તે તો કોણ જાણે. હું ધારું છું કે જોનીતરફનું જોર ધણું
તેનીતરફ જાય. પેહલાં મારા વાંચવામાં આવ્યું હતું કે સૂરજ
પૃથ્વીકરતાં ધ્રુવો મોઠો છે. ત્યારે સૂરજગમ પૃથ્વી ન જતી રહે !
બાપ—એ તમારો તર્ક ખરો છે. પૃથ્વી સૂરજતરફ જાય, પણ
એ કેમ નથી જતી તેનું કારણ વળી કોઈ ખીજી વખતે સ-
મજાવીશ. પણ હાલ તમારે વિચારવું જોઈએ કે એક કુળના
પડવાની વાતપરથી આપણે છેક ક્યાંલગી આવી પહોંચ્યા.

કીરોર—ઓહો ! કેવું આશ્ચર્ય જવું છે કે એવી નાનીસરખી
વાતવિષે વિચાર કરતાં પૃથ્વીના આધારશુદ્ધો આવી પહોંચ્યા.

બાપ—ત્યારે એ વાત હવે તમે સરતમાં રાખો કે અધિવાન માણ-
સો હલકી ને નજીવી વસ્તુ જોઈને તેનો કેવો ઉપયોગ કરે છે !

પાટ ૧૬૮. સુખી થવાનો માર્ગ.

હર કોઈએ જોયું હશે કે કેટલાએક છોકરા ઘણા આતંદી અને
સુખી દીસે છે; સૌજોડે તેમને બને છે. કેટલાએક એવા હોય
છે કે તેમને એક પણ બાંધબંધ નથી હોતો, ને આખો દહાડો
બળતા દેખાય છે.

મિત્રવિના કોઈ સુખી થાય નહીં, ને પ્રીતિ આપ લે કર્યાવિના
દૈશને એવું પડતું નથી, ને તે સુખી થતું નથી.

પણ હેત આપ્યાવિના હેત લેવાનું નથી. જો આપણે કોઈના-
ઉપર પ્યાર ન કરીએ, તો કોઈ આપણાઉપર કરે નહીં. એ માટે હસ-
મુખ્યા ને પરગણુ થવાની જરૂર છે. એવું કર્યાવિના કોઈથી મુખ્ય
થવાય નહીં.

તમારા મોખતી તમારાપર માયા ન કરે, તો નક્કી જાણો કે એ-
માં તમારો વાંક છે. જો તમે તેમનાપર પ્રીતિ કરો, તો તમારાપર
સામી પ્રીતિ કર્યાવિના તેમણે ચાલશેજ નહીં. તમને કોઈજ આ-
હાતું નહોતું તો તેપરથી એવું શાખીત થાય છે કે તમે આહવાને
લાયક નથી.

એ વાત ખરી છે કે તેમને નહીં પસંદ પડે એવું કોઈવાર તમારે
વાજખીની રહિ કરવું પડે. તો પણ તે જાણતા હોય કે તમે ખરા
માણસ છો ને આપસ્વાર્થી નથી. તથા તેમનાઉપર હમેશા તમે
માયા રાખો છો, અને તેમના બલાને સારૂ વખતે બાતે દુખ જો-
ગવો છો, તો તે તમને આહાશ અને તમારે મિત્રની તંગાસ કદી
પડશે નહીં.

એ સારી પેઠે સમજી રાખજો કે આપણું ઘણું મુખ્ય માયાળુ
ને પરગણુ સ્વભાવમાં રહ્યું છે. તમે એવીજ ચાલ પકડો કે
જ્યારે જ્યારે બને ત્યારે ખીજનું કલ્યાણ કરવું, તો તમારે મિત્રની ખાટ
પડશે નહીં.

કોઈ છોકરો છૂટીની વખતે રમતમાં પડી જાય અને તેવોજ તમે
તેને ઉઠાડી પંપાજો, ને આસનાવાસના કરો તો તે તમારાપર પ્રીતિ
કર્યાવગર રહેશે નહીં. તમારી કને કાંઈ ખાવાનું હોય તેમાંથી થોડું
ખીજને આપશો, તો તમારાપર તે માયા કર્યાવિના રહેશે ? ઉનાળામાં
ખરે ખપોરે કોઈ છોકરો ધણોજ તરસો થયો હોય, ત્યારે તમારી
કને પાણી હોય અને તેમાંથી ચાંગલું તને પાશો તો તે તમારાપર
હેત કર્યાવિના રહેશે ? તેજ વખતે કદાપિ કાંઈ બદલો નહીં આપે,
પણ જ તે મુખાત્ર હશે તો તમારો મિત્ર થયાવિના રહેશે નહીં.

પાઠ ૧૬૯. હિત શિક્ષાવિષે ગરબી.

સાંભળજો સજ્જન નરનારો હેત શીખામણુ સારીજી,
 રીશ કરે દેતાં શીખામણુ, ભાગ્ય દરા પરવારી ; સૂણજો સાજનો રે.
 વેશ્યાસાથે વણજ ન કરીએ, નીચ શું નેહ ન ધરીએજી,
 ખાંપણુ આપે, ધરધન જાએ, જીવીતને પરહરીએ ; સૂણજો.
 કામવિના પરધર નવ જઈએ, આજે ગાળ ન દીજીજી,
 બળીઆસાથે બાથ ન ભરીએ, કુટુંબ કળહ નવ કીજી ; સૂણજો.
 અણુ જાણ્યા શુ ગામ ન જઈએ, ઝાડ તજે ઢાવ વશીએજી,
 હાથી ઘોડા ગાડી જાતાં દુરજ નથી દૂર ખશીએ ; સૂણજો.
 રમતો કરતાં રીરા ન કરીએ, ભય મારગ નવ જઈએજી,
 બે જણ વાત કરે જ્યાં છાની, ત્યાં ઊભા નવ રહીએ ; સૂણજો.
 હુકારાવણુ વાત ન કરીએ, ઇચ્છાવણુ નવ જમીએજી,
 ધન વિદ્યાનો મદ પરહરીએ, નમતાસાથે નમીએ ; સૂણજો.
 મૂરખ, જોગી, રાજા, પંડિત હાસુ કરો નવ હશીએજી,
 હાથી, વાઘ, સરપ, નર વળતાં દૂર દેખીને ખશીએ ; સૂણજો.
 કૂવા કાંઠે હાસી ન કરીએ, ફેફ કરી નવ ભમીએજી,
 વરો ન કરીએ ધર વેચીને, જૂંગટો નવ રમીએ ; સૂણજો.
 ભણતાં ગણતાં આજસ તજીએ, લખતાં વાત ન કરીએજી,
 પરહસ્તે પરદેશ દુકાને આપણું નામ ન ધરીએ ; સૂણજો.
 નામું માંડો, આજસ છાંડો, દેવાદાર ન થઈએજી,
 કષ્ટ ભયાદિક થાનક વરજી દેશાવર જઈ રહીએ ; સૂણજો.
 માતા ચરણે શિશુ નમાવી, બાપને કરી સલામોજી,
 નિત્ય પ્રભુને વિધિયે વંદી કરીએ સારાં કામો ; સૂણજો.
 લોકિક લોકોત્તર હિત શિક્ષા રૂડી રીત રચેલીજી,
 પંડિત શ્રી શુભ વીર વિજય મુખ વાણી મોહનવેલી ; સૂણજો.

પાઠ ૧૬૦. પૃથ્વી રૂઝવણી આસપાસ શા કારણથી ફરે છે ? ભાગ ૧.

મધ્યોત્સારી મધ્યાકર્ષક

આપે કહ્યું, અલ્યા કીરોર, હરેક વસ્તુ પૃથ્વીઉપર પડે છે, તેનું કારણ મેં તને તે દહાડે સમજાવ્યું હતું તે સાંભરે છે કે જાલીગયો ?

કીરોર—સાંભરે છે આપા, પૃથ્વી ! સમજાવી ચીજને પોતાનીબાજી ખેંચે છે, ને એ ખેંચવાને આકર્ષણ કહે છે.

આપ—અરે, આખી મૃદ્ધીમાં એવો નિયમ છે કે વસ્તુ વસ્તુને પોતાનામાં જોડલા રજકણ હોય તેના પ્રમાણમાં ખેંચે છે. જો કોઈનાની વસ્તુ મોટી વસ્તુની પાસે હોય ને ખાજી કાંઈ હરકત ન નડે, તો તેની બાજી ખેંચાઈ જાય છે. વળી, મેં તને કહ્યું હતું કે સૂરજ એક ગોળો છે, ને તે ગોળો આ પૃથ્વીના ગોળાકારતાં બહુજ મોટો છે, ત્યારે તે પૃથ્વ્યું કે પૃથ્વી તેમાં પડતી કેમ નથી.

કીરોર—હા આપા, એમ કેમ નથી થતું ?

આપ—સાંભળ. આજ હું તને તેજ સમજાવું છું. તું જોકરાંજોડે લંગર લડાવે છે, તેવાં લંગરને કોઈવાર ઉંચો હાથ રાખી ચક્ર ચક્ર કરાવ્યું છે ?

કીરોર—હા આપા, ઘણીએ કરે.

આપ—જેમ વધારે ફેરવીએ તેમ લંગરમાં વધારે જોર આવે છે. ને તેને છેડે બાંધેલો પથરો જાણું દોરી તોડાવીને નાશી જવાને કે હાથને ખેંચી જવાને તે મેહનત કરતો હોય તેવું તને લાગે છે ?

કીરોર—હા આપા, તે કોઈવાર ટૂટીને આઘો જઈ પડે છે.

આપ—દોરી નબળી હોય તો તેમ પણ થાય. મધ્યોત્સારી શક્તિ એટલે મધ્યમાંથી નાશી જવાની શક્તિથી એ થાય છે. તું ખેડેલ ખેડેલું લંગર ફેંકે છે ત્યારે પરથરમાં એ શક્તિ આવે છે ; પણ દોરીએ પથરો બાંધેલો હોય છે, તેથી તેનાથી જતા રહેવાતું નથી. એ દોરીની શક્તિ તે મધ્યાકર્ષક શક્તિ એટલે

મધ્યતરકુ ખેંચતારી શક્તિ કહેવાય છે. એ વેળા એકપર બે શક્તિ જોડે જોર કરે છે ; એક તેને આઘો ફેંકે છે, ને બીજી તેને અંદર ખેંચે છે ; એનું પરિણામ એ થાય છે કે તે એકે ગમ જતો નથી પણ બેઉને વચ્ચે માર્ગે જાય છે, એટલે ગોળ ચક્કરમાં ફરે છે. બ્યાંસુધી તું ઠીક ફરેવે ત્યાંસુધી એ ફર્યા કરે ; પણ જો દોરી ટૂટી જાય, તો તે આઘો ઉડી જાય ; અથવા તું ફરેવે નહીં તો તે તારીબણી આવે.

ક્રીશ્નોર—બાપા, હું એ સમજ્યો, મારા હાથનું જોર તેને મારીબણી ખેંચે છે, ને ફેંકવાનું જોર આઘો સીધી લાટીમાં લઈ જવા કરે છે, તેથી તે બેની વચ્ચે ફરે છે.

બાપ—સૂરજ એક મોટો ગોળ પદાર્થ છે. તે આ પૃથ્વીકરતાં હજારો ગણો મોટો છે. જેમ તું તારી દડી ફેંકે છે તેમ પૃથ્વીને ઘડીને પ્રભુએ ઘણાજ જોરથી સીધી લાટીમાં ફેંકી હશે. જો પછી મરજે પોતાના આકર્ષણે કરી તેને પોતાનીબણી ખેંચી નહોતો તો તે બેહદ આકાશમાં સીધી લાટીમાં એમનીએમ હંમેશા ચાલી જતો. જગત્કર્તાએ પોતાની ચમત્કારી કળાથી પૃથ્વીને એટલા જોરથી ફેંકી છે કે તે સૂરજના જોરની બરાબરજ થાય, એટલે પૃથ્વીને સીધી લાટીમાં જવાનું જોરલું બાળ છે તેટલાજ બાળથી સૂરજ તેને પોતાની ગમ ખેંચે છે ; એનું પરિણામ એ થાય છે કે પૃથ્વી એ બેની વચ્ચેના માર્ગમાં, એટલે સૂરજની આસપાસ ગોળ ફરે છે.

પાઠ ૧૬૧. પૃથ્વી સૂરજની આસપાસ ગા

કારણથી ફરે છે ? ભાગ ૨.

ઉપગ્રહ

સૂરજમાળા

ક્રીશ્નોર—બાપા, જેમ દડી ગબડતી પોતાની મેળે અટકી જાય છે તેમ પૃથ્વી પણ નહીં અટકે ?

બાપ—દડી જોય જોડે બસડાય છે તેથી અટકી જાય છે. પણ પૃથ્વી તો આકારા એટલે ખાલી જગ્યામાં જાય છે, ત્યાં કોઈ જોડે બસડાતી નથી તેથી કદી અટકે નહીં.

કીશોર—દડીને હું ઉભી ઉછાળું છું ત્યારે જરાક વારમાં પાછી હોં પડે છે.

બાપ—તેનું કારણ એકે તું ઉંચે ફેંકે છે ને પૃથ્વી હોં ખેંચે છે, તેમ તારું બળ થોડી વારસુધી ચાલે છે, પણ પૃથ્વીનું બળ નિરંતર છે, તેથી છેલ્લે દડી પૃથ્વીપર આવે છે. વળી એક બાજુ કારણ પણ છે, તે એકે દડીને વા નડે છે. પૃથ્વીપર ચોમર ફેટલાક ગાઉસુધી પાતળા ને પારદર્શક વા છે ; જો તું તારો હાથ ઉતાવળે હલાવે તો તે જરાક નડે ; તે બહુજ પાતળો છે તેથી તેનું જોર બહુ લાગતું નથી. પવનમાં તો ઘણું જોર હોય છે, કોઈ વાર તો માટાં ઝાડને થડ મૂળથી ઉખેડી નાંખે છે. વા હાલે તો તે પડ્ડન કહેવાય છે. જે જે વસ્તુ વામાં હાલે છે, તેને વાને ખસેડવો પડે છે, તેથી તેની ગતિ ઓછી થાય છે.

કીશોર—ત્યારે પૃથ્વીની ગતિ ઓછી થતી હશે ?

બાપ—ના, પૃથ્વીની ગતિ ઓછી થતી નથી, કેમકે તે ખાલી જગ્યામાં ચાલે છે. વામાં નથી ફરતી.

કીશોર—તમે હમાણાં હલું હતું કે પૃથ્વીપર થોડાં ગાઉસુધી ચોમર વા છે, ને હવે એમ કેમ કહે છો કે તે વામાં નથી હોંડતી ?

બાપ—પૃથ્વી વામાં નથી ફરતી, પણ એ વાને પોતાની જોડે લઇને ફરે છે. એ વાના ઘેરને વાતાવરણ કહે છે. જેમ કોઈ માટીના ભીનાં વાસણને ફૂગ વળગી હોય ને તે વાસણને કોઈ લઈ જાય તો પેલી ફૂગ પણ તેની જોડે જાય, તેમ પૃથ્વી જાય છે તેની જોડે આકારામાં એ વાતાવરણ પણ ફરે છે. આકારા અપાર છે ને તેમાં પૃથ્વી, ગ્રહ, ને તારા એ સૌ એક એકથી કરોડો ગાઉને છેડે ફરે છે. પરમેશ્વરે પહેલેથી જ ગતિ તેમને આપી છે તેવડે ફર્યા કરે છે, ત્યાં કોઈ હરકત કરતું નથી.

ક્રીશોર—બાપા, જેમ પૃથ્વી સૂરજની આસપાસ ફરે છે, તેમ બીજા તારા પણ તેની આસપાસ ફરે છે કે ?

બાપ—હા, થોડાં એક ફરે છે. સૂરજની આસપાસ ને ફરે છે તેને ગ્રહ કહે છે. એ બધાના ફરવાના નિયમ પૃથ્વીના જેવા છે. સૂરજ એ સધળા ગ્રહને પોતાની બાજી ખેંચે છે. પૃથ્વી, સધળા ગ્રહ, અને સૂરજ, એ બધાંને સૂરજમાળા કહે છે.

ક્રીશોર—ચંદ્રમા પણ એમાં ખરો કે ?

બાપ—ચંદ્ર એ ઉપગ્રહ છે, કેમકે પૃથ્વી ને ગ્રહ છે તેની આસપાસ એ ફરે છે. પૃથ્વીની જોડે સૂરજની આસપાસ પણ તેને ફરવું પડે છે. બીજા અગણિત તારા છે, તેઓ સૂરજની આસપાસ ફરતા નથી. તેઓ પોતેજ મોટા મોટા સૂરજ છે. પણ ઘણાજ આધા છે તેથી એવા જીણા દેખાય છે. આજ તો એટલું બસ છે.

ક્રીશોર—એ બધી વાત સમજવી બહુ કઠણ છે. બાપા, આજ તમે ને કહ્યું તે હું પાછું મારા મનમાં ખૂબ ધોળીરા, ને ને નહીં આવડે તે તમને પૂછીરા.

બાપ—ઠીક.

પાઠ ૧૬૨. ઉદારતા. ભાગ ૧.

સખાવત ઉદારતા

સખાવત એ માણસજાતને પરમેશ્વરની આપેલી મોટી બખ-શીરા છે. જેનામાં એ સદગુણ નહીં તેને હલકું માણસ જણાવું. પોતાના બાઈબંધોનું ભલું કરવામાં જેનો હાથ ધરતી રીતે મોકળું નહીં, તેનાથી થોડાંજ શારાં કામ થાય છે. પોતાના દેરાને અને આખી દુનીઆને તે નકામો બોળાવે છે.

ઉદારતા જુદા જુદા વિચારથી થાય છે. એક તો એ કે બીકથી પૈસો ધર્મ કરવો. કેટલાંએક એવા ડરથી ભીખ આપે છે કે જે તેઓ નહીં આપે, તો ભીખારી નિસાસો મૂકશે અથવા આપ દેશે, ને

તેથી તેઓનો પૈસો જતો રહેશે, અથવા લોકો બોલીને કુચ્છેલી કરશે, અથવા કાંઈ બીજું દુષ્પ પડશે. જો એવો ભય ન હોય, તો તેઓ કદી બદલે ખરચ કરે નહીં. આ રાખાવત ઘણીજ નીચ છે. કેટલાએક પોતાના ઉપરીની મહેરબાની મેળવવાને, અથવા તેના ભયથી સારા કામમાં પૈસા ખરચે છે, તે પણ તેવુંજ હલકું છે. દુનીઆની શરમથી, અથવા ગેરઆયશની ખીકથી પુન્ય કરવું તે પણ ઉપલાના જેવુંજ છે. જે દુરાચરણમાં નાણાં ખરચે છે, અથવા ખીલકૂલ ખરચતા નથી તેઓથી એ સારા કહેવાય, પણ તેઓ વખાણ કરવાનેગ નથી.

ખીજી રીતની ઉદારતા એ કે માન મેળવવાને સારું ધર્મ કરવો. આ રીત લોકોમાં ઘણી ચાલેલી છે. તેઓ બહારથી તો ઘણા સારા સ્વભાવના દેખાય છે, પણ મનમાં તેઓને એવોજ વિચાર હોય છે કે અમારાં નામ જગતમાં જાહેર થાય ને અમને શાખાશી મળે. આખર મેળવવાને તથા ખુશામત કરાવવાને પરોપકાર કરવો તેને પણ આજ જગતની ઉદારતા કહેવી. ગમે એવું પરોપકારી કામ હોય, પણ તેમાં પૈસા ખરચ્યાથી લોકોમાં હોહો થાય નહીં, અથવા સરકારથી આખર મળે નહીં, તો તેવાં કામમાં એવા વિચારનાં માણસો લાંબો હાથ કરતાં નથી. એ લોકનાં સદગુણ પહેલા દરજ્જાનાં નથી, માટે કોઈએ જાણી જોઈને એવી ટેવ પાડવી નહીં, કેમકે એ તો ધર્મ વેચ્યો કહેવાય. એવી ટેવ હોય તેમણે છોડી દેવી, કેમકે જો તે આ દુનીઆમાં કદાપિ સારા કહેવારો, તો પણ જગત્કર્તાની નજરમાં સારા ગણાવાના નથી. લોકોમાં મોટાઈ મેળવવાને તથા સરકારથી આખર લેવાને દાન ધર્મમાં, ને દેરાકલ્યાણના કામમાં પૈસો ખરચવો, તે વખોડવા જેવુંજ છે ખરું, તો પણ વાજપ્તીની રાહ એ ખરું છે કે એવા માણસથી કેટલાંએક સારાં કામ થાય છે, માટે જ પોતાનું ધન સારાં કામમાં વાવરતા નથી અથવા કુમાર્ગે ખરચે છે, તેમના કરતાં મોટાઈ મેળવવાને માટે પરોપકારનાં કામ કરનારાને સોગણા સારા કહેવા. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે કોઈએ જાહેર ધર્મ દાન

કરવાં નહીં. આપણાં પરોપકારનાં કામ લોકોના જાણવામાં આવે તો ચિંતા નહીં, પણ તે કરવામાં એવી આશા ન રાખવી કે એથી આપણને માન મળે; અને એવો ઠરાવ ન કરવો કે જેમાં માન મળે તેવાં જ પરોપકારનાં કામ કરવાં.

પાઠ ૧૬૩. ઉદારતા. ભાગ ૨.

પરોપકાર કરવો એ જાતેજ સાહે કામ છે, એમ મનમાં માનીને સારાં કામ કરવાં; તેથી પોતાને શો લાભ થશે તેનો વિચાર કરવો નહીં, પણ ખીજા લોકોને શો ફાયદો થશે તેજ ધ્યાનમાં રાખવું. આપણાં સારાં કામ જેઠાને સરકાર કે લોકો પાડ માને તે કામૂલ કરવામાં તથા તેથી સંતોષ પામવામાં કાંઈ ખોટું નથી.

અરી ઉદારતા એ છે જે પારકાનું દુઃખ ભોગવાની અથવા દેશનું કલ્યાણ થવાની મતલબથી દોલત વાપરવી, અને તે એમ સમજીને કે એમ કરવું એ મારો ધર્મ છે, પણ દાન કરવામાં ડોળ કરવું નહીં, અથવા માન મેળવવાનો લોભ રાખવો નહીં.

અધા પરોપકારી અને પરગણુ થાય તો સાહે, પણ સારાં કામ કરતી વેળા સંભાળ રાખવી કે એ કામથી આજસ અથવા ખીજા દુરગુણને ઉત્તેજન નહીં મળે, અને ગેરઠનસાફ નહીં થાય, ને વળી એ કામની જરૂર છે કે નહીં. ફેટલાએક આજસુ માણસો પૈસો પેદા કરવાની શક્તિ છતાં ખીજાઉપર આધાર રાખે છે, અથવા બીજા માગવાનો ધંધો કરે છે; એવા લોકોને આપવું તેથી હેરામાં આજસુ માણસો વધે છે, પેદારા ઓછી થાય છે, ને તેથી ઉલટું નુકસાન થાય છે. એ લોકને આશરો આપવાની સારી રીત એ છે કે તેમને ધંધે લગાડવા. ખાવા મળે છે તેને બીજા આપવી તે પણ નફામું ને ગેરવાજખી છે. આજસુ તથા ખાતાપિતાને દાન આપવું, તેથી જેને અરેખરી જરૂર છે તેને, અથવા જેથી દેશનું કલ્યાણ થાય તેવામાં આપવાની શક્તિ ઓછી થાય છે, માટે તેમ કરવું નહીં. જેને આપણાઉપર આધાર રાખવાનો હક છે,

તેને દુખી કરીને સખાવત કરવી તે પણ વાજબી નથી. જે કામ કરવાને આપણે પૈસો આપીએ તે જો તે ન કરતા હોય, તો તે પૈસો પણ ધર્મમાં ખરચાયો કહેવાય નહીં. કયા કયા કામમાં પૈસો ખરચાયો પુન્ય લાગશે, તથા કોને કોને ભીષ આપવી તે વિસ્તારીને કહેતાં આ પાઠ લાંબો યદ્દિનય, ને સમજી જગાએ ને સમજે વખતે લાગુ પડે તેવું કહેવું પણ કઠણ છે, માટે ઉદારતા દેખાડવાનો વખત હોય, તે વેળા સૌએ પોતાની મેળે વિચાર કરી ખર્ચેરો ફાયદો થાય તેમ કરવું.

પાઠ ૧૬૪. ચંદ્ર. ભાગ ૧.

અવલોકન પ્રકાશિત ખંડિત

રોજ અવલોકન કરવાથી ચંદ્રની ગતિ કેવી છે તે માલમ પડશે. પ્રથમ આપણે આંદરાતને દિવસે ચંદ્ર જોઈએ તો તે પશ્ચિમ દિશાએ મૂરજની કને પણ તેથી જરા ઉંચો માલમ પડશે. ત્રીજને દહાડે સાંજે તે કરતાં આઘો દેખાશે. એમ કરતાં કરતાં છેક સાતેમ આઠમે રાત્રે તો માથે આવશે, એટલે મૂરજ પશ્ચિમમાં અસ્ત પામતો હશે તે વેળા ચંદ્ર માથે હશે. આગળ જમ જમ વધારે દહાડા થતા જશે તેમ તેમ તે મૂરજથી વધારે છેટે પડતો જશે, અને છેક પુનેમને દહાડે તો સાંજે મૂરજ પશ્ચિમમાં આયમશે ત્યારે ચંદ્ર પૂર્વમાં ઉગતો દેખાશે.

પુનેમ પછી પણ જોતા જઈશું તો તે પૂર્વમાં મોડે ને મોડે ઉગતો દેખાશે; ત્રીજે ચોથે રાતે આઠ નવ વાગતે ઉગશે; સાતેમ આઠમે બાર વાગતાં સુમારે; અને એમ કરતાં કરતાં છેક બારસ તેરસે પાછલી રાતે ઉગશે, તથા અમાસને દહાડે તો છેક મૂરજની લગોલગ આવી જશે એટલે મુફલ દેખાશે નહીં. વળી પાછો આંદરાતને દહાડે અગાઉની પેઠે મૂરજની કને પણ જરા ઉંચો ઉગેલા માલમ પડશે. એ રીતે તપાસ કરતાં દીસે છે કે ચંદ્રમા ફેરલાક દહાડાલગી પેઠેલી રાતે અજવાળું આપે છે, અને ફેરલાક

દહાડા પાછલાં રાતે આપે છે. વળી તે એટલી મુદતમાં પૃથ્વીની આસપાસ ફરી રહે છે.

ચંદ્રમાં ખીજને દહાડે તાંતણાજેવા ને સાતેમ આંડમે અર-
ધો ને પુનેમ પૂરો દેખાય છે. વળી પાછો તે ઘટતો ઘટતો વદ
સાતેમ આંડમે અરધો ને ખારસ તેરસે ઘટીને તાંતણાજેવા થઈ
જાય છે. એનું કારણ શું હશે તે જાણવું જોઈએ.

એનાં કારણુ એ છે. એક તો ચંદ્રમાં પોતાનું અજવાળું
નથી અને ખીજનું કે તેની પ્રકાશિત બાજુ સૂરજની સામું
હમેશા રહે છે. એ એ સમયને લીધે ચંદ્રમાંની કૃણા વધારે આંધી
થાય છે.

ચંદ્રનો પ્રકાશિત ભાગ હમેશા સૂરજની બાજુ જણાય છે. શુ-
દ્ધના પખવાડીઆમાં જોઈએ છીએ ત્યારે પ્રકાશિત ગોળા ભાગ
પશ્ચિમમાં, અને ખંડિત કાળો ભાગ પૂર્વમાં જણાય છે, વદના પ-
ખવાડીઆમાં ચંદ્રને જોઈએ છીએ ત્યારે તેનો પ્રકાશિત ગોળા
ભાગ પૂર્વમાં અને ખંડિત કાળો ભાગ પશ્ચિમમાં જણાય છે. ત્રી-
પરથી રાખિત થાય છે કે ચંદ્રપર પ્રકાશ સૂરજનો જ પડે છે, અને
અરધો ભાગ હમેશા તેનીગમ રહે છે.

પાઠ ૧૬૯. ચંદ્ર. ભાગ

ક્ષયવૃદ્ધિ

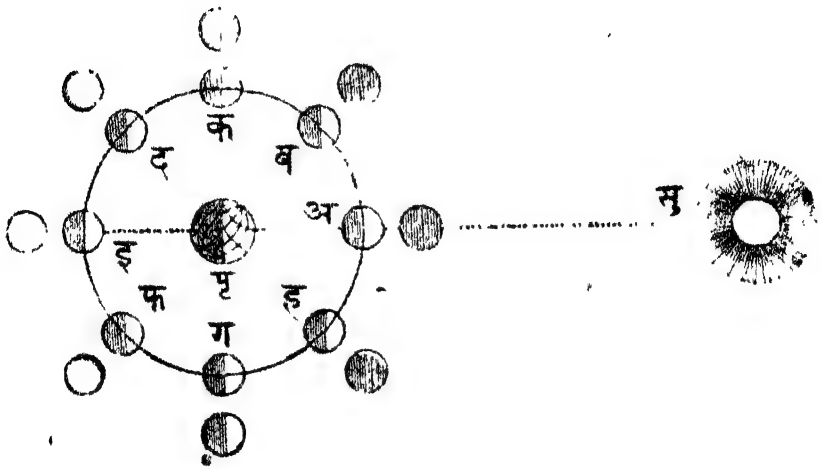
એ વાતની સારી પેઠ સમજ પડવાને માટે એક લીંબુ લઈને
દીવાની સામું ધરી રાખવું, અને પછી તે આપણી આસપાસ ફેર-
વવું. એ લીંબુ જ્યારે દીવાની સન્મુખ અને આપણી અને દીવાની
વચ્ચે રાખીશું, ત્યારે તેના અંધારાનો ભાગ આપણી બાજુ હશે,

તેથી તેનો અજવાળાવાળો ભાગ આપાયુને દેખાશે નહીં. પછી એ લીંબુને જમણા હાથગમ ખસેડીને જોઈશું તો એનો થોડો અજવાળાવાળો ભાગ જણાશે. તેકરતાં જરા છેટે લઈને આપણા કાનનો સીધો લીટીમાં રાખીશું, તો અજવાળાના ભાગમાંથી અરધો દેખારો, અને છેક પીઠતરફ રાખીને પછી જોઈશું તો અજવાળાવાળો તમામ ભાગ દેખારો. વળી તેને ડાબા હાથભણી આગળીશું, તો બધો અજવાળાનો ભાગ નહીં દેખાય, પણ થોડો ઓછો દેખારો. છેક ડાબા કાનનો સીધો લીટીમાં રાખીશું, તો અરધો દેખારો અને એમ કરતાં છેક પાછું આપણી અને દીવાની વચ્ચે લાવીશું તો અંધારાનો ભાગ આપણીતરફ રહેશે.

ચંદ્રનું પાનું એજ રીતે યાત્રે છે, આ ઉપલો દાખલો સારી પેઠે ધ્યાન રાખીને તપાસી જોવાથી ચંદ્રની કળા વધારે ઓછી કેમ થાય છે, તે સમજાય છે. ઉપલા દાખલામાં જે દીવા તં મુજબ સમજવો, લીંબુ તે ચંદ્ર, અને જોનાર તે પ્રથ્વી. અમાસનંદ હૃદયે મુજબ ને પૃથ્વીવચ્ચે ચંદ્ર હોય છે, તેથી તેનો અજવાળાવાળો ભાગ બધા મુજબતરફ છે અને અંધારાનો આપણી તરફ છે. બીજાને હૃદયે તે જરા પૂર્વભણી ખેંચે એટલે તેના પ્રકાશાળા ભાગની કોરાય માત્ર દેખાય છે. તેકરતાં વધારે ખસે ને પૂર્વતરફ જાય છે એટલે વધારે કોરાય દેખાય છે, સાંતમ આંદમે પ્રકાશિત ભાગમાંનો અરધો જણાય છે. પુનઃ તે અને સૂરજની વચ્ચે પૃથ્વી હોય છે માટે અજવાળાનો તમામ ભાગ દેખાય છે. પુનઃ મને હૃદયે સૂરજ અને ચંદ્રવચ્ચે ઘણામાં ઘણું છેદુ હોય છે. બારપછી તે પાછો સૂરજની ભણી આડતો જાય છે એટલે પ્રકાશિત ભાગમાંથી થોડો ખંડિત જણાય છે, સાંતમ આંદમે અરધો, બારસ તેરસે પા, ને અમાસે કેઈ નહીં.

એની વધારે સારી સમજ પડવાને સાર આ નીચે આકૃતિ પાડી છે. તેમાં (સુ) સૂરજ છે અને (પૃ) પૃથ્વી છે. પૃથ્વીની આસપાસ એક વર્તી પાડેલું છે તેમાં ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે,

તે માર્ગ, અને તેનું બિંબ સૂરજનો સામું રહ્યાથી આરંભ પ્રકાશિત રહે છે તે બતાવેલું છે ; અને તે કુંડળાની બહાર ચંદ્રની ક્ષયવૃદ્ધિ કળા થઈ આપણને દેખાય છે, તેવાં બિંબના આકાર પાડેલા છે.

(ક) પુનેમનો ચંદ્ર ; (ફ) વદ ચોથનો ; (ગ) વદ સાતેમનો ; (હ) વદ પારસનો ; (અ) અમાસનો ; (વ) શુદ્ધ ચોથનો ; (ક) શુદ્ધ સાતેમનો ; (દ) શુદ્ધ પારસનો.

પાઠ ૧૬૬. હુશીઆર છોકરો.

નીરમ

એક સદગુણી ને વિદ્વાન માણસઆગળ એક હુશીઆર છોકરાનું કોઈ વખાણ કરવું હતું ત્યારે તે બોલ્યો કે, એનામાં હુશીઆરીસિવાય બીજા ગુણ ન હોય, તો હું એને વખાણીશ નહીં. હજમત કરવાને માથું પલાળતાં જેને આવડે તેમાં જેમ માલ નહોતો, તેમ એકલી હુશીઆરીમાં માલ નથી.

મોટા વહાણના સદ ઉડતા હોય છે તે ઘણા સુંદર દેખાય છે, પણ જે તે વહાણમાં નીરમ ન હોય, તો એજ રાત તેને હિંધું વાળશે, ને હુશીઆમાં ડૂબાડશે. તેમજ છોકરો તેની હુશીઆગીથી

આપણને સારો લાગે, પણ જો તેમાં એ હુશીઆરીનો અરો ઉપયોગ કરવાને સદગુણ નહીં હોય, તો એજ હુશીઆરી એની કને બુડાં કર્મ કરાવશે ને તેને પીડશે.

હુશીઆર માણસ હમેરાં ઘણા ઉપયોગી થાય છે, એવું નથી. હુશીઆર છોકરા સારાં કામ કરશે એવું નફી નથી. ઘણા હુશીઆરીકરતાં થોડા સદગુણમાં વધારે માલ છે.

કોઈ હુશીઆર છોકરાને મારી પામ લાવે છે, ત્યારે હું તેને આ પ્રશ્નો પુછું છું : એ પરમેશ્વરઉપર પ્રીતિ ગણે છે ને તેનાથી ડરે છે ? પોતાના માબાપની આજ્ઞા માને છે ? મહેતાજી કે શિક્ષકના હુકમમાં રહે છે ? સાચું બોલે છે ? પ્રમાણીક છે ? ને માયાળુ છે ? એ સદ્ગુણ તે કરતો હોય તો તેની બુદ્ધિને વખાણું છું, ને તે મને વહાલો લાગે છે; પણ જો તે એવું ન કરતો હોય, તો તેની હુશીઆરી ફેર્ફામની નથી.

મધ્યમ બુદ્ધિનો છોકરો હોય પણ તે સદગુણી, ઉદ્યોગી, ધીરજવાન, શીખવીએ તે શીખે, ને કાણીએ તે માને, એવો હોય, ને બીજો છોકરો ઘણોજ બુદ્ધિવાન, પણ ઉપલા ગુણવગરના હોય, તો આખરે એકરતાં મધ્યમ બુદ્ધિનો છોકરો સરસ નોકળશે.

હું હુશીઆરીનું મૂલ ઓછું કરતો નથી, પણ નકામી હુશીઆરીને વખોડું છું. બધા છોકરા હુશીઆર થાય એવું હું ઇચ્છું છું, પણ હરેક છોકરાના મનમાં એવું પક્ષ ડસતુ જોઈએ કે પોતે ગમે તેવી ગિયતીમાં કે ગમે તે જગ્યાએ હોય, ત્યાં પરમેશ્વરથી બીજાને આલે ને પોતાની બુદ્ધિથી સદગુણ આચરે.

પાઠ ૧૬૭. ગણિત સમસ્યા પ્રશ્ન.

છાપો.

જાતાંતાં જાણુ બેજ એક મરદ એક મરી;
એક આંખાનુ વ્રક્ષ, તે તળે અગણિત કેરી;
બે જાણુ બાંધી ગાંઠ, તહીં તે બાળા બોલે,
તમપાસે બે ભાગ, એક મુજપાસે તોલે;

તમઆગળથી એક મડી જડી તે મેં કાઢી છે છતી;
 બે સરખી થઈ તે સાથમાં, કહો કેરોં કેટલાં હતી.

ઉત્તર.—દોહરો.

છત જોતામાં છ હતી, એકે બાંધી ચાર;
 એટલે ત્રણ ત્રણ થઈ પડી, પંડત પ્રોછે પાર.

પ્રશ્ન.—છપો.

પંખી ટાળું ધોઈ ઉડી આકારો આચું;
 વનમાં વડ ગંભીર તેતલું વક્ષજ ભાવું.
 એક એક પત્ર પક્ષી બુદ્ધિ થકી તો બેઠાં;
 વધું પક્ષી ત્યાં એક, સૌ ચિંતામાં પેઠાં.
 ફરી બેઠાં તે બે બે જાણું, ત્યાં એકજ પાંદડું વધું;
 કહીએ પક્ષી તે કેટલાં ? કહો પાન પણ ગણી સોધું.

ઉત્તર.—દોહરો.

ખારોં કહો મેં પારખું, કહી સંભળાવું કરું;
 ચતુર પંખી એ ચાર છે, વડે પાંદડાં ત્રણ.

પ્રશ્ન.—છપો.

ગોરી બેઠી ગોળ, તજે નદી કેરે નીરે;
 દૂરથી મોતી દાર. પડ્યો જઈ તેને તીરે.
 અર્ધ મોતી જળમાંહી પલકમાં જઈને પડ્યાં;
 ચોથ સવાયો ભાગ, અર્ધ કચરે જઈ અડ્યાં.
 વળી છે બાગ રોવાલમાં ગખડી ગખડીને ગયાં;
 કહીએ મોતી એ કેટલાં ? કામની કરમાં બે રહ્યાં.

ઉત્તર.—દોહરો.

છત મોતી છત હતાં, ચોથ સવાયાં ત્રીશ;
 છે બાગ તો સોળ છે, બે કર અડતાળીશ.

પ્રશ્ન—છપો.

પંખી ટોળાં બેજ ઉડી આક્રોશ આપ્યાં;
ચંપક વનમાં તેહ બલાં તે સૌને બાપ્યાં.
બોલ્યું ટોળું એક, એક તમમાંથી આપ્યાં;
સરખાં થઈ એ બેય, બલાં સૌને મન બાપ્યાં.
ત્યાં બિચ્છું ટોળું બોલિયું^૧, એક પક્ષી આપો તમો,
તો બમણા થઈએ તમથકી, ગણુ પક્ષી પૂછું અમો

ઉત્તર.—દોહરો.

એમાં તે સંદેહ રો ? શાસ્ત્ર સાક્ષી દે સાચ;
બધાં મળી બાજી હતાં પક્ષી સાત ને પાંચ.

પ્રશ્ન—છપો.

મિત્ર હતા જાણુ બિજ, એક કહે રમવા બહુ;
એક શેર સવાએ, ખાંતયા લીધું આવું.
બીજે પોણો રોર, ત્રીજેજ જાણુ તેમાં જમિયો^૨;
પૈસા આપી વીરા, રાજુ થઈ તે તો રમિયો^૩;
વીરો પૈસા એ વેચ્યા^૪, તે તો કૌતક સારખું^૫;
કવિ રામજી કહે, ગમજી બારો પંડિત કરશે પારખું.

ઉત્તર.—છપો.

આપ્યા પૈસા વીરા ઠાંક અડતાળીશ બારી,
‘એમાં આઠમે ભાગ ઠાંક ખટ તે તો બારી.
પોણો રોરમાંથીજ ખાંત રાખીને આધા;
બાકી બેતાળીશ સવા રોરમાંથી સાધ્યા.
સવા શેરવાળે સાડા સતર વળી લીધા પૈસા વહી;
પોણો રોરવાળો બોલ્યો પછી આપ બાઈ મુજને અહીં.

પાઠ ૧૬૮. બધાં કામ કરવું જોઈએ.

ખાવાનું, લૂગડાં, ઘર, ને અંબીના ખાજી ને ને વસ્તુઓની જરૂર છે તે પૈસો ખરચ્યાથી મળે છે, માટે પૈસો મેળવવાને સધળા લોક કામ કરે છે. જો કામ ન કરે, તો જોડાં અનાજ થએલું હોય તેટલું જલદીથી ખવાઈ જાય, તમામ લૂગડાં ઘસાઈને ફાટી જાય, અને ખાજી બધી જાગૃતી બગડી જાય, તેણે કરીને શેહર, ગામ, ને ગામડાના લોક ભૂખે મરે, અને બહુ દુખ પામી પામીને મરી જાય.

બધા માણસે કોઈપણ પ્રકારની વાજખી મેળેતત કરવી જોઈએ, એવો જગત્કર્તા પ્રભુએ સગળાને ધર્મ સોંપેલો છે. ને કોઈ આજીવું રહે છે, અને કામ કરવાની ઈચ્છા રાખતાં નથી, તે મહા પાપી જાણવો. •

આપણે આજીવું બેશી-ગેહીએ છીએ ને કરતાં જ્યારે કંઈ કામ કરતા હોઈએ છીએ ત્યારે આપણને સારું લાગે છે. એ ઉપરથી પણ સાફ જાણાય છે કે આપણે સારી પેઠે ઉદ્યોગ કરવો.

નાનાં બાળકથી કંઈ કામ થાય નહીં, માટે ક્રેટલીક મુદતલગી તેમનાં માખાપ તેમનું પોપણુ કરે છે. પણ તે જ્યારે માટાં થાય ત્યારે તેમને ઘટારત છે કે પોતાની મેળે જઈને કામ વળગે. ક્રેટલાક જીવવાનું રાખ્યું એવા મૂરખ અથવા માણસો રવભાવના હોય કે કે તેમને આજીવું બેશી રહેવું ગમે છે; અને તે એમ ધારે છે કે અમારે વાસ્તે અમારાં માખાપ અથવા ખીજત કાંઈ કામ કરીને અમારું ગુજરાન ચલાવે તો કેવું સારું. તેમની આવી નહારી આજ-ચલણથી તેમનાં માખાપ દુખ પામે છે, અને કોઈ વાર તો તેની પીડાએ મરણ પામે છે, તેવિધે આજીવું રાખ્યા કંઈ વિચારતા કે દરકાર રાખતા નથી. એવાં ખરાબ આચરણુ કોઈએ શીખવાં કે આચરવાં નહીં. જેના હાત પગ સલામત છે તે સર્વ જાણીએ પોતાના ગુજરાનને સારું મેળેતત કરવી.

આ દુનીઆ એવડી તો માટી છે કે એમાં જે લોક કંઈ પણ ઉપયોગી બંધો કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવા અહાર તે કરી

શકરો; કશી વાતનો તેમને ખૂટકો પડ્યો નહીં. કેટલાક શરીરે સુ-
દૃઢ અને અધરાં કામ કરવાને યોગ્ય છે; કેટલાક શરીરે ઓછા મ-
જામૂત હોય છે, પણ તેમની બુદ્ધિ ઘણી અચળ હોય છે, તેથી જે
ધંધામાં અંગવળ થોડું જોઈએ તેવા ધંધા કરવાને તે લાયક હોય
છે. માટે હરેક જીવાન શખ્સે અને તો એવો ધંધો પકડવો કે તે
સારી રીતે તેમનાથી થાય.

પાઠ ૧૯૯. માલમિલ્કત.

ઘણીક વસ્તુઓ જે આપણા દીક્ષામાં આવે છે તે હર કોઈની
હોય છે, અને મહેનતથી તે બધા પેદા થયેલા હોય છે. મહેનત
વગર કંઈ થતું નથી. જે કોઈ એ મહેનત ન કરત તો મર,
જેડેલાં ખેતર, ખાવાના દાણા, પેશવાનાં લગડાં, વાંચવાનાં પુસ્તકો,
એ સૌ ક્યાંથી થાત? આરાંસ કે બધો દુનીયા કંઈના જે નાંગ-
લી સ્થિતિમાં હોત, અને માણસ તેમાં સુખે જીવી શકત નહીં.

માણસો મહેનત કરીને જે વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરે છે, તે તેમની
પાસે તેમના કબજામાં રહે છે; કેટલાંક તવંગર હોય છે, તેમની
પાસે ઘણી ચીજો હોય છે. તેમાંની ઘણી ખરીદીને વાસ્તે તેમને
બહુ કામ કરવું પડ્યું નહીં હોય, તોપણ તે તેમની પાસે હોય છે.
એન વાસ્તે કદાપિ તેમને નાંગએ મહેનત કરવી પડી નહોત, તો
પણ એમના વડાવાને અટલે આપદાઓને એ વસ્તુઓ મેળ-
વવાનાં ઘણું કઠણ વેતન કરવું પડ્યું હશે, જે તે સાચવાને
પોતાનાં છોકરાંને વાગે મૂકી ગયા હશે. પણ અંપરથી બધા
જીવાન શખ્સોએ એમ ન ધાર્યું કે અમને પણ એવી રીતે મ-
જા, બધાએ વસ્તુઓ સંપાદન કરવાને અને સાચવવાને મોટા થાય
ત્યારે મહેનત કરવી જોઈએ. કેટલાક એવા હોય કે તેમનાથી મહેનત
ન થાય, પણ તેની કંઈ ફિકર નહીં; જેમનાથી થાય તેમણે તો
કરવી.

કોઈ પણ મહેનત કરીને કંઈ ચીજ બનાવે અથવા ખીજ કોઈ
રીતે તેને મેળવે તો તે ચીજ તેની કહેવાય, અને કોઈ ખીજથી

તે તેની કનેથી લેવાય નહીં. કોઈ છોકરો જાણે તળાવથી માટી આણીને તેનો પોતાને રમવાને સાફ લખોરો કે ગલિલ ખતાવે તો તે તેનો કહેવાય, કેમકે તેણે મહેનત લઈને તે ક્યો, માટે ખીજા કોઈ છોકરાથી તે લેવાય નહીં. તે લઈ લેવાનો તેને કંઈ હક નથી. એ તો તે બનાવનાર છોકરાનોજ માલ છે.

પોતાનો મેળવેલો માલ પોતાની પાસે રહે એ વાજબી ને ધારત છે, કેમકે કોઈ ગરીબ માણસ મહેનત કરીને કંઈ માલ મેળવે અને તે તેની કનેથી કોઈ લઈ ન રાકે એવી જ્યારે તેની આતરી થાય, ત્યારેજ તે પોતાના ઉપયોગવારજે વસ્તુઓ મેળવવાને કામ કરે; જો તેને એવી ખબર પડે કે તેનું મેળવેલું તેની પાસે નહીં રહે, તો તે જરા પણ મહેનત નહીં કરે, તે પોતાનો જન્મારો આગસમાં કાઢે, અને જેમ તેમ કરી લાચારીથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે.

કોઈની પારકી જાણસ જોઈએ તો તેનો રજાથી લેવી, નહીં તો વેચાતી આપે તો લેવી, પણ તે કદી છાનીમાની, કે જોરજુલમથી, કે કપટ કરીને લેવી નહીં, કેમકે તેમ કરે તો ચોરી કહેવાય. અને તે લેનાર ચોર થાય. કેટલાંક છોકરાં એમ ધારે છે કે કોઈની પડેલી જાણસ તેમને જડે તો તે રાખવાને કંઈ ચિંતા નથી, પણ એમ ન ધારવું. એ જડેલી જાણસનો કોઈ પણ માલિક હશે માટે તપાસ કરીને તે મળે તો ઝટ તેને સ્વાધીન કરવી, અને કંઈ ઈનામ કે બદલાની આશા રાખવી નહીં. જો એ જડેલો માલ તેના ધનને ન આપે, ને રાખે, તો ચોરી કહેવાય.

પાઠ ૧૭૦. નાણાની જરૂર આત.

નાણું એ કેવી ઉપયોગી વસ્તુ છે ! નાણું ન હોત તો આપણને જો કંઈ જોઈએ તે થોડી મહેનતે મળે નહીં. જાણે કોઈએક કુંભારને પોતાના કુટુંબના ખોપણસાફ અનાજ જોઈએ છીએ. હવે તે આણવાને તેની પાસે નાણું તો છે નહીં, પણ પોતાનાં ઘડેલાં

વાસણો છે, માટે તે લઈને તેને કણીઆને ત્યાં જવું પડશે, અને
 જેટલાં મણુ દાણો જોઈએ તે પ્રમાણે હાંદલાં વગેરે આપવું પડશે.
 હવે એમ ધારે કે તે કણીઆને કદાપિ એવાં હાંદલાંની જરૂર ન
 હોય, પણ તેને ધોતીઆં કે પાઘડી જોઈતાં હોય, તો તે કુંભારના
 હાંદલાં રાખશે નહીં અને તેને કેહેશે કે મારે હાંદલાં તો નથી જો-
 ઈતાં, મારે તો પાઘડીની જરૂર છે, માટે જો તું પાઘડી આણી
 આપે તો તું મારે છે તેટલું ધન્ય આપું. હવે એ બિચારા કુંભાર-
 ને પોતાનાં વાસણુ લઈને જે કાપડીઆને હાંદલાંની જરૂર હશે
 તેની દુકાને જવું પડશે. તેવો કાપડીઆ જ્યારે શોધ કરતાં મળશે
 ત્યારે તે કુંભાર તેને હાંદલાં આપી પાઘડી લેશે; ને પછી તે પાઘડી
 લઈ પેલા કણીઆને ત્યાં જશે, ત્યારે તે કણીઆ તે પાઘડી લઈને
 તેને કરાવ પ્રમાણે અનાજ આપશે. નાણું ન હોવાથી એટલી બધી
 અડચણ એ કુંભારને પોતાના પોપણુસાર અનાજ મેળવવાને
 પડી; તો એ પ્રમાણે દરેક ઉપયોગી જણસ મેળવવાને સાર પોતાનો
 માલ લઈ કેટલું રખડવું પડે ! વળી તેમાં પણ ભાવ તોલ કરવાની
 માથાકૂટ. કદાપિ મળુ બાજરીને પેટે ત્રણ કોડીઆ આપવાનો
 કરાવ કરે, અને દસ રોર લેવી હોય તો શું કરે ? પોણી કોડી
 આપે કે અરધી ? એવી એવી બાજુર હરકતો નાણું ન હોવાથી
 પડે, માટે તે સર્વ દૂર કરવાનો સે. થી સારો રસ્તો નાણું છે. જેની
 પાસે નાણું હોય તેને જે જોઈએ તે મળે. કમીઆ તે રાખીને
 દાણા આપે છે; કાપડીઆ તે લઈને લૂગડાં આપે છે; સુતાર તે
 લઈને ધૂર બાંધી આપે છે; લુહાર લોઢાનું કામ કરી આપે છે;
 અને એ વગેરે જે જે જણસ જોઈએ અથવા જે જે કામ કરાવવું
 હોય તે નાણાથી સેહેજ થાય છે. વળી એ લઈ જવા લાવવાને
 પણ મહેનત પડતી નથી. આટલાં બધાં ગુણુ નાણામાં છે. નાણું
 સોના રૂપા કે તાંબાનું જ જોઈએ એવી જરૂર નથી. પણ એવી
 વસ્તુ જોઈએ કે જે લઈને જોઈતી જણસ સૌ આપે. કેટલાક
 મુલકમાં નાણાંને ઠેકાણું કોડીઆ, કોઈ ઠેકાણું સિંધવના કડકા,
 અને કોઈ ઠેકાણું લૂગડાંના કડકા ચાલે છે. પણ એ કમીઆમાં

અધે ચાલે નહીં ; માત્ર તે લોકમાંજ એવી વસ્તુઓ નાણાને ઠેકાણે ચાલે છે, મૂલ્યવાન ધાતુઓ જેવી કે સોનું રૂપું એ અધે પ્રસિદ્ધ છે, તથા એની કીંમત અધા દેરામાં ઘણું કરીને સરખી હોય છે, મોટે નાણાને ઠેકાણે એ વપરાય છે. કોઈ પૂછે કે સોનું રૂપું કીમતી કેમ ગણાય છે ? તો તેનો જવાબ એટલોજ છે કે એ દુનીઆમાં બહુ થોડું મળે છે, તથા કાઢતાં ઘણી મેહનત પડે છે. વળી એ ઘણી રૂપાળી ધાતુઓ છે તેથી સૌને ગમે છે. એટલા અધા એમાં કાયદા છે, તેથી, તથા તે કોહી કે બગડી જતી નથી તથા એના ઝીણા ઝીણા કડકા થઈ શકે છે મોટે, એ નાણાંને ઠેકાણે કામ આપે છે.

શુઓ એ રીતે નાણું હોવાથી કેટલું સુખ્ય છે ? પેલા કુંભારનો દાખલો કહ્યો તેવિધે વિચાર કરો. તે પોતીકાં હાંદલાં વચ્ચે નાણું લે, તો તેનું જહી જે ખરીદ કરવું હોય તે કરી શકે. નાણાં ન હોવાથી હાંદલાં લઈ બારણે બારણે રખડવું પડે, પણ નાણાં હોય તો તેમ ખીલકૂલ કરવું પડે નહીં.

પાઠ ૧૭૧. સિક્કા.

પાછલા પ્રાહી તમાગ જાણવામાં આવ્યું તો હશે કે સોના, રૂપાનું નાણું સાવારતે ચાલે છે. એ મૂલ્યવાન ધાતુના અંતે તાંબાના કકડા મુકરર કીમતના કરી તેપર દેરા દેરાના રાજા પોત પોતાની મોહિરો કે નિશાણી કરે છે તે સિક્કા કહેવાય છે. દેરા દેરાના સિક્કા જૂદા જૂદા હોય છે. આપણે અહીંયાં પહેલાં ઘણી જાતના સિક્કા ચાલતા હતા ; હજુ પણ કેટલાક ચાલે છે, જેવા કે ભરૂચી, બાબાશાહી, સુરતી, શીકાઈ, ખંબાતી, કોરી, વગેરે. એ નામ જોતાં માત્રમ પડે છે કે ગામ ગામના રાજાએ પોતાના નામપરથી સિક્કા ચલાવેલા છે. હાલમાં આખા હિંદુસ્તાનમાં ચાલે એવો એકજ સિક્કો છે, તેને મુબબ્બરો કહે છે. રૂપીઆ, અડધા, પાવલી, એઆની એ રૂપાના સિક્કાનાં નામ છે. હજુ,

પૈસો, અંધેલો, પાઈ, એ તાંબાના સિક્કા છે. એ બધાં ઝીણા ઝીણા ભાગ છે, તો તેથી ઘણુંજ સુગમ પડે છે. આપણી પાસે રૂપીઆ હોય તો તેને ઝટ વઠાવીને અડધા, પાવલી, બેઆની, કે પૈસા લઈએ, અને તેનું જે ખરીદ કરવું હોય તે ખરીદ કરીએ. વળી એક ગાય કે ઘોડો વેચાતો હોય એવું જાય અને તેને સારું તાંબાના સિક્કા સાથે રાખીએ, તો તે ફટલો બધો ભાર થઈ પડે, પણ સોના રૂપાનું નાણું રાખીએ, તો મહેજ ગજવામાં મકાને લઈ જવાય.

રૂપાકરતાં સોનું મોંઘું છે, માટે તેના પણ સિક્કા પાડે છે. મોહર, ગાંજામાં, ગીની, વગેરે ઘણી જાતના પરદેશી સિક્કા આપણા મુલકમાં આવે છે. કેંઈ ભારે ક્રીમતની વસ્તુ વેચાતી હોવા જવાને સારું તાંબાના કરતાં રૂપાનું નાણું સાથે રાખવાનું સુગમ પડે, પણ તે કરતાં સોનાનું નાણું વધારે સારું પડશે. દોઢ હજાર રૂપીઆનો તોડો ઉચકી જવાને ઘણી મહેનત પડે છે, પણ તેને બદલે એ માહર લઈ જવાને ફટલું જીંદલું પડે છે.

સોનાકરતાં પણ વધારે સુગમ એક નોટો છે. આપણા લોકોને આમડાનાં નાણાં ફાટે છે, તે એ એક નોટો છે. એ ખરેખર નાણું નથી, પણ નાણાં આપવાની કમ્પૂલતની ચીઠી છે. એ ચીઠી લઈને જે સોદો લેવા જઈએ તે મળે છે, કારણ કે એમાં જેટલા ક્રીમત લખેલી હોય છે તેટલી તે કમ્પૂલત આપનાર પાસે ચીઠી લઈ જે જન્ય તેને મળે છે. પણ જ્યારે સૌ લોકોનાં એવી ખાતરનિશાં થાય કે એ નોટનું જે જોઈએ તે આવે છે ત્યારેજ એ નોટોને નાણાને ડેકાણે ચાલવાને કમ્પી હરકત નથી.

સિક્કાવિશે હજી એક વાત જાણવાજોગ છે. ફેટલાક લોકો એમ ધારે છે કે કાયદાપ્રમાણે ઠરાવ કરીને રૂપાના ને તાંબાના કકડાપર રાણીનું માંદું ને ખીજી નિશાનીઓ છાપે છે તેથીજ એ નાણાને ડેકાણે ચાલે છે ને લોકો એવડે લેવડ દેવડ કરે છે, પણ એમ નથી, કેમકે જે તાંબાના કકડાપર રૂપીઆના જેવા સિક્કો પાડીને તેનું કંઈ બજારમાં લેવા જશો તો જેટલું એક રૂપાના રૂપીઆનું આવશે તેટલું એ તાંબાના રૂપીઆનું નહીં આવે. કદાપિ કાયદા-

ના જોરથી તમે તે કકડાને રૂપીઓ કહો પણ તે નામથી કંઈ તેનું મૂલ કોઈ દહાડો વધવાનું નથી. જે બાજરી રૂપીએ મણ મળતી હશે અને તમે તે એવા એક તાંબાના કકડાની લેવા જશો તો નહીં આવે, પણ તેવા ઘણા કકડા આપણે તોજ મણ બાજરી મળશે. એટલેપરથી સાક માલમ પડે છે કે કાચદાના જોરથી અથવા એવી છાપથી સોના રૂપાની કીમત વધારે ઓછી ગણાતી નથી. તમે પાછલી ઓપડી-માં વાંચી ગયા છે કે મહમદ તબલમે તાંબાનું નાનું રૂપાને બદલે ચલાવવા માંડ્યું, તો તેથી દેશની કેવી ખરાબી થઈ !

પાઠ ૧૭૨. સંગ્રહ કરવાની પદ્ધતિ.

મેહેતાજી—કેટલાક લોકની પાસે કંઈ હોતું નથી તથાપિ તે ઘણા પૈસાવાળા થઈ જાય છે, પણ એવા બામ્બવાન કે ખમરદાર પુરુષ થોડાજ હોય છે. કેમ હેમચંદ, તમને તવંગર થવું ગમે છે કે નહીં. હું તો જાણું છું કે તમારા મનમાં તો બાપની પેઠે નેરતીની દુકાન માંડવાનું હશે, કેમકે તમે એક દહાડો કહેતા હતા કે દુકાન માંડવાને થોડી પુંજ જોઈશું.

હેમચંદ—હા મેહેતાજી સાહેબ, દુકાન માંડવાને તો થોડી ઘણી પુંજ જોઈએ. તેને વારતે તદખીર કરવી પડશે. પહેલાં તો હું કોઈને ત્યાં વાણીતર રહીશઃ પગાર આવશે તેમાંથી થોડું થોડું બચાવીને એકઠું કરતો જઈશ. કેટલેક વરસે સારો ભંડોલ એકઠો થશે એટલે દુકાન માંડવાની પેરવી કરીશ.

મેહેતાજી—પણ પગારમાંથી બચાવવાની શી તદખીર કરશો ?

હેમચંદ—એ તો સાહેબ હું સારી પેઠે જાણું છું, મારા બાપે ધર-માં તાકાની માહે એક સંચો કરાવેલા છે, તેમાં જે કંઈ પુંજ તેની પાસે એકઠી થતી તે ભરતો હતો. એ સંચો કોઈ જાણુ-તું નથી, હુંજ જાણું છું. તેમાં મહિને મહિને રૂપીઓ બે રૂ-પીઆ જે બચશે તે એકઠું કરતો જઈશ. બે ત્રણ વરસે પોણા-ઓ કે સોની પુંજ થશે એટલે દુકાનનું કામ જારી કરીશ.

મેહેતાજી—એરે, તું આટલું મારા હાથનીય ભણ્યો, અને હજી તમે એવા બેલા વિચાર કેમ રાખ્યા છો ! રૂપીઆ દાટી મુક્યાથી શો લાભ થવાનો છે ? આપણા લોકમાં એ બહુજ ખોટો ચાલ છે. કેટલાક તો જીવતા હોય છે ત્યારે ચીથરેહાલ, ને જૂએ મરતા જવા દેખાય છે ; પાણુ મરે છે ત્યારે દાટી મૂકેલી પુણ સારી નીકળે છે. ઘણી વેળા સાંભળીએ છીએ કે રૂલાણાને ત્યાંથી સૂલાતળે દાટેલા પાંચસે રૂપીઆ નીકળ્યા ; રૂલાણાને ત્યાં હજાર નીકળ્યા. તેમને જીવતા દીઠા હોય તો કોઈ એમ ન ધરે કે એમની પાંસ એટલા પુણ હશે. પણ એ દાટી મુકીને મગ્ગ કરવાની રીત કરતાં એક બીજી ઘણી સારી મને માલમ છે, તેથી નાહું બચા રહે એટલુજ નહી, પણ ઉપદો તેમાં ઉમેરો થતો જાય.

હેમચંદ—એવી રીત હોય તો મને ખતાવા, બાઈ સહુમ.

મેહેતાજી—સાંભળ. ગરીબ લોકને સંગ્રહ કરવાનું કીક પડે માટે સરકારે મેહરબાની કરીને એક પેઢી મુંબઈમાં કાઢેલી છે તેને સેવિંગ બેંક કહે છે. એ પેઢીમાં જે કોઈ એક રૂપીઆથી પદર સે રૂપીઆસુધી મૂકે તેને સરકાર દર વરસે દર રોકડે ચાર ટકા પ્રમાણે વ્યાજ આપે છે. વડી એ રૂપીઆ જ્યારે જોઈએ ત્યારે વ્યાજસુધાં બધા, અથવા જેટલા જોઈએ તેટલા પાછા મળે છે. રૂપીઆ મુકવારને એક ચોપડીમાં સામાદરકત પાડી આપે છે. જ્યારે રૂપીઆ ભરવા કે લેવા હોય ત્યારે ત્યાં તે ચોપડી લઈ જવી એટલે તેમાં ભરવા હોય તો તેટલા રૂપીઆ લઈ જમે કરી આપે, અથવા લેવા હોય તો તેટલા ચોપડીમાં ઉધારી આપે. કોઈ દર રૂપીઆ મૂકે તો તેના વરસ દહાડે દસ રૂપીઆ છ આના ને પાંચ પાઈ થાય. એ જે છ આના ને પાંચ પાઈનો ઉમેરો થયો તે વ્યાજ કહેવાય. કોઈ તમારા જેવો વાણીતર રહીને મહિને ચાર રૂપીઆ લાવતો હોય તેમાંથી બે ખરચ કરી બંને રૂપીઆ બચાવતો જાય, ને મહિનાની છેલ્લી તારીએ પેઢીમાં ભરતો જાય તો વરસ દહાડે ચોવીસ રૂપીઆની રકમ એકઠી

થાય એટલુંજ નહીં, પણ તેપર છ આના ને દશ પાઈ વ્યાજ ચડશે. એનો ત્રણ વરસનો હિસાબ આપ્રમાણે થાય છે:—

	૩૦		૩૦	આ. ૦	પૈ.
પેહેલે વરસે.	૨૪.	વ્યાજ	૦	૬	૧૦
બીજા વરસે.	૨૪.	,,	૧	૬	૨
ત્રીજા વરસે	૨૪.	,,	૨	૬	૬
	૭૨		૪	૩	૬
	કુલ.	૭૬	૩	૬	.

હિમચંદ—સાહેબ, તમે કહ્યું તે મારા ધ્યાનમાં હતું. વળી ત્રણ વરસ ગુમાસતી કરીને પોણાસો રૂપીઆ કરતાં વધારે રકમ આતાં પીતાં ને ખરચ પૂટાણુ કરતાં બચે, તો તેથી દુકાનનું કામ જારી કરવાને પુણુ પાણુ થાય. પણ સાહેબજી, મને એક પેહેમ પડે છે કે એ તો તમે મુંબઈની પેઢીની વાત કહી; અમદાવાદ, મુરત, વગેરે રોહિરોમાં તો એવું કંઈ નથી, ત્યારે સાહુકારને ત્યાં વ્યાજે મૂક્યાવગર છુટકો નહીં.

મેહેતાજી—સાહુકારને ત્યાં મૂકે તો એ કંઈ અડચણ નથી, પણ તે લુચ્ચો હોય કે દેવાળું કાઢે તેની ફિકર રહે છે. સરકારમાં રાખ્યા-થી એવી કશી બીક રહેતી નથી, ત્યાં તો આપણું નાણું સહી સલામત રહે છે. જો પેઢીની વાત મેં તમને કહી તેનો આડત બધી સરકારી તીજોરીમાં હોય છે. ત્યાં કલેક્ટરની કચેરી હોય ત્યાં બધે એ પેઢીની આડત ખરી, અને તેમાં પણ એ રીતે વહી-વટ ચાલે છે. હાલ એ પેઢી આતે લોકોના ખાર લાખ રૂપીઆ કરતાં વધારે વ્યાજે રહેલા છે.

હિમચંદ—મારા મનમાં એક બીજો વિચાર આવે છે કે કોઈના વાણેતર થઈ તેના દુકાન વેઠું ને પૈસો એકઠો કરી પછી દુકાનનું કામ બંધ ખેસું, તેકરતાં કોઈપાસે કરજે નાણું કાઢી ચલાવું તો કેવું સાહે !

મેહેતાજી—મને એ વિચાર ગમતો નથી. તમને હાલ કોઈ નાણું

ધારે એવું લાગતું નથી. હજી કંઈ તમારી સાખ બગરમાં પોષાઈતી, ને કદી હોય, તો પણ કરજ કરવાની ટેવ પાડી નહીં. કોઈ બારે કામ કરવાને નાણાંનો ખપ તમને પડે, ને તમારી ખાતરી હોય કે તે પાછાં આવશે, તો કરજ કરીને તે લેવાં તથા નાણાં ઉપજે કે તરત પાછાં વ્યાજસુધાં વાપદાસર તેને ત્યાં ભરવાં. એવો વહીવટ રાખવાથી તમારો વહેવાર દહાડે દહાડે વધતો જશે. કદાપિ માલ તમને ઉધાર મળે એવું હોય, તો પણ તેમ ન કરતાં પોતાના મેળવેલાં રોકડ નાણાંથી લેવાની ટેવ રાખશો તો તેમાં તમને ઘણો ફાયદો પડશે. રોકડે નાણે સરવુ મળે છે, અને વ્યાજ ખસતું નથી. વળી કરજ કરી તેમાં પણ વિચાર રાખવો કે ખપ હોય અને વાપદાસર ભગવતેટલાંજ નાણાં કાઢવાં. એક દેવું પત્યાવિના ખીચું કરવું નહીં. દેવાને પેટે વરસે વરસે કંઈ પણ રકમ ભરવાની ચાલ રાખવી.

પાઠ ૧૭૩. સંચાવિષે. ભાગ ૧.

જો માણસો હાથેજ કાંતે અને હાથેજ વણે તો એક આદમી ઘણોજ થોડો દોરો અને ઘણુંજ યોગ્ય લગડું બનાવી શકે; અને એ રીતે બધાનો મળીને એટલો તો થોડો માલ નીપજે કે તેમની મહેનત કંઈ લેખાવામાં આવે નહીં; તેમની મહેનતથી કંઈક જ થયું હોય, એવું કહેવાય નહીં.

પણ જ્યારે રેંટીઓ બનાવી તેથી ૩ કાંતે અને માત્ર તૈયાર કરી તેથી લગડાં વણે, ત્યારે તેમની મહેનતથી વધારે માલ પેદા થાય. અગાઉ જેટલો હાથેજ થઈ શકતો તે કરતાં દસ કે વીસ ગણો વધારે માલ નીપજી શકે, અને પોતાને જેટલાં લગડાં જોઈએ તે કરતાં પણ વધારે જથ્થો ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. એ બધા પ્રતાપ રેંટીઆના અને વણવાના રાખના કહીએ તો ચાલે.

ઉપર કહ્યા તે કરતાં વધારે જોરાવર, જે વરાળથી ફરનાર, રેંટીના આ અને રાખ લગડાં વણવાનાં કામમાં માણસ વાવરવા માંડ્યાં,

તેથી તેમની મેહેનતનું ફળ અનિશય હવેન થયું. એ સંચાધી થોડી મેહેનતે ઘણોજ માલ થઈ આવ્યો. એણે કરીને માણસના સુખમાં બહુજ વધારો થયો અને જે માલ નિપજ્યો, તેથી ઘણાજ પૈસાદાર અને સુખી થયા.

મેહેનતનાં ફળ કેવાં જૂદાં જૂદાં નીપજે છે તેવંપણે ઉપર ત્રણ પ્રકારે કહ્યા એ કંઈ કલ્પિત નથી ; દુનીઆમાં એપ્રમાણે થ-અલું છે, અને હજુ થાય છે. ઉત્તર અમેરિકાના ઇંડિઅન લોક તથા આપણા હિંદુલોક સંચાની ઘણી મદતસિવાય મેહેનત કરે છે, તેથી તેમની મેહેનતનું ફળ કંઈ સાંચું થતું નથી. ઉપર વાંચ્યું છે જે માણસ સંચાવિના કામ કરે છે તે કંઈ પણ વસ્તુ ઝાઝી નીપજવી શકતો નથી, તથા તેના સુખને માટે જંઘાએ તે મેળવી પણ શકતો નથી, તે ગરીબનો ગરીબજ રહે છે. એવા ઘણા માણસો જે સુઝકમાં હોય તે સુઝક પણ દરિદ્રા રહે. તમાં કંઈ નવાઈ નહીં, ગરીબ મિચારા ઇંડિઅનની સઘળી દોષીત જુઓ તો એક ધા-બધી, તીર, ને કામદું ; તેમજ ગરીબ હિંદુ મજૂરની દોષીત સુત-રાઉ કેપાડું ને ખીચડી રાંધવાનું હાંદલું હોય છે, પણ વિજાયતના ગરીબ મજૂરની હાલત તેકરતાં કેવળ જુદીજ હોય છે. તેના ધરમાં ટેબલ, ખુરસી, કાચ, વગેરે ગાય ગ્યાલાં, પેઢિયાંનું પુકળ લગડાં, અને સાંચું સાંચું ખાવાનું હોય છે. તે પૈતાનાં છોકરાંને સારી ફળવણી આપવાનું પૈસા ખર્ચ્યા રહે છે.

આઉપરથી ૨૫૪ માલમ પડે છે કે જે દેશમાં મેહેનતનું ફળ ઘણું નીપજે છે તે દેશના મજૂરો વગેરે બધા લોકને સુખ હોય છે.

પાઠ ૧૭૪. સંચાવિષે. ભાગ ૨.

આપણા દેશમાં કાગળ કરવાનો સંચો નથી તેથી તે કરવાની ફેટલી મેહેનત પડે છે તે જણે તેનું કારખાનું જોયું હશે તેને ખબર હશે, અથવા પછવાડેની ચોપડીમાં એવિષે જે હકીકત લખી છે તે જોના વાંચ્યામાં આવી હશે તેના જણવામાં આવ્યું હશે. વળી

વિલાયતી કાગળ બનાવવાની સાધારણ રીત જે પાછળ લખી છે તે વાંચી જોયાથી માલમ પડશે કે આપણા લોકકરતાં તેમને બહુજ થોડી મહેનત પડે છે. આપણે અહીં ટાટને પ્યાંડીને બૂકો કરવાને ફેટલાં બધાં આદમીઓને ફેટલી બધી મહેનત પડે છે? પણ એજ કામ સંચાની મદતથી વિલાયતના લોક કેવું સહેજમાં કરે છે. પણ એ બંને રીતોમા માણસને હાથે ઘણું કામ કરવું પડે છે, તેથી થોડા કાગળો થાય છે અને તેનો ખર્ચ ઘણો પડે છે, માટે તે મોઢા વેચાય છે."

પણ વળી એકરતાં સહેલું યત એક બનાવેલું છે, તેથી એક દમ ઘણા કાગળ થાય છે. પેલા યતમાં જેમ કાગળના તાવ પાડવાનું ચોકડું હોય છે તેમ એમાં નથી હોતું. તેને ઢેકાણે ત્રી-ણા તારનું વણેલું લગડું એક ચોકડાંનેડે વાળખેડેલી લાટોપર રેંદીઆની માલની પેઠે વીંટલેલું હોય છે. એ તારનું લગડું સ-મરિ પચીસ ફુટ લાંબું ને પાંચ ફુટ પોહોળું હોય છે, અંગ ત એવું તો ત્રીનું છે કે એક ચોરસ તસુ જગામાં સુમારે ૩૬૦૦ છિદ્ર હોય છે. જેમ સાધારણ સંચામાં ચોકડાંને ફરતી ફોરણો ઊંચી કરવાને લોકડાંની ચીપો જડેલી હોય છે, તેમ એમાં નથી હોતું. પણ લગડાંની ફોરણે રખરો જડો સંજપ દીધેલો છે, તેથી એ-માં ભરાએલાં માવો આળુ બાળુપરથી ઢળી જતાં નથી. એ લગડું રેંદીઆની માળની પેઠે રાખેલું હોય છે, તેમાં ટાંકલીમાંથી માવો આવીને એની મેળે પડે છે. પછી ચક્રરની ગાંઠવણ કરે-લી હોય છે તેથી પેલુ આખુ ચોકડું ચાળણાની પેઠે વેહેલું વેહેલું હોય છે, અને જેમ લાટો ફેરે છે તેમ તારનું લગડું તેપર સરતું જાય છે, તેથી તેમાંના માવામાંહિં પાણી નીતરતું જાય છે, અને માવામાં ચીકારા આવતી જાય છે. એમ કરતાં કરતાં કામજા જડેલી બે લાટોની વચ્ચે તે લગડું પેલા માવાસાથે આવે છે. ત્યારે તે માવો ખુબ દબાઈને કઠણ થાય છે. પછી તે લગડાઉપરથી કાગળ ઉતરીને બીજી બનાત કે ખરનુસ જડેલી લાટોપર જાય છે, ને તે લગડું પાછું હોંને અસલની જગાએ આવે છે અને તેપર બીજો માવો પડે છે.

પેલો ખરનૂસની લાટોપર આવેલા કાગળ બે લોહાની લાટોવચ્ચે ખુપ દબાય છે, ને ત્યાંથી વળી ખીજી લાટોવચ્ચે ન્તય છે અને દબાય છે. પછી એમાંની ભીનાસ મૂકાવાને સાર જેમાં વરાળ બરેલી હોય છે એવી લાટપર તે કાગળ વીંટલાય છે. એપ્રમાણે ખીજી ને ત્રીજી જે બહુજ ઉની હોય છે તેપર લપેટાય છે, ત્યારે તેમાંથી બધી ભીનાસ જતી રહે છે ને કાગળ લોસો થાય છે. પછી તે એક ફાલકાપર વીંટલાય છે, તેપર જ્યારે સારો જથ્થો એકઠો થાય છે, ત્યારે કાતરી નાંખી તેની જગ્યાએ ખીજી ફાલકા મૂકે છે, ને તે કાઢા લે છે. આ બધું કામ કરતાં એટલે માવો ઝોળીમાં પડ્યો ત્યારથી તે લીસો કાગળ થઈ ફાલકાપર વીંટલાયો ત્યાંસુધીમાં બે મિનિટકરતાં વધારે વખત જતો નથી.

પાઠ ૧૭૮. સંચાવિષે. ભાગ ૩.

પાછલા પાઠમાં કાગળના સંચાવિષે તમે વાંચ્યું કે સંચાથી કાગળ બહુ વેહેલા અને ઘણા બને છે. એ સંચા ન હોય ને ખીજી સાધારણ રીતે બનાવે તો એટલા કાગળ મૂકાઈને તૈયાર થવાને માત્ર આઠકરતાં ઓછા દિવસ લાગે નહીં. એ સંચો ચલાવ્યાથી એક મિનિટમાં દશ વાઉ લાંબા કાગળ થાય છે, તો એ લેખે એક ફલાકમાં ૮૦૦ ગજ અથવા દહાડાના બાર ફલાક ગણીએ તો તેટલી વારમાં ચાર માઈલ લાંબા કાગળ તૈયાર થાય. એવા હિસાબ કાઢેલા છે કે ગ્રેટબ્રિટનમાં એવાં પણ સે યંત્ર ફરેજત ચાલે છે ; મારે એ ગાસુતરીપ્રમાણે એક વરસમાં પાંચ ફૂટ પોહોળાઈના ૩,૭૦,૦૦૦ માઈલ પહોંચે એટલા લાંબા કાગળ ઉતરે છે. એટલા કાગળ જો બોંયપર પાચરીએ તો ૨,૦૦,૦૦૦ એકર બોય હંકારી ન્તય.

વળી એ બધાં યંત્રો પાણીના પ્રવાહથી ચલાવવામાં આવે છે, કેમકે પાણીની વરાળથી ચલાવતાં જે ખર્ચ પડે છે તેકરતાં એથી ઓછો પડે છે. પણ ફેટલાંક કારખાનાંમાં બહુ માત્ર બને છે, ત્યાં કામજના સંચા વરાળથી પણ ચાલે છે.

કોઈ પૂછે કે, એટલા બધા કાગળનો અપરામાં થતો હશે ? પણ આપણા દેશમાં જે નવી નવી ઓપડીઓ, ઓપાનીઓ, અને વર્તમાનપત્રો છપાય છે, તેનો મુકાબલો વિલાયતસાથે કોઈ કરે તો તેને અમર પડે કે આપણે ત્યાં છે તે તો કરા લેખામાંજ નથી. હવે વિચાર કરો કે કાગળ બનાવવાનાં એવાં યંત્ર ન કર્યાં હોત, તો એટલાં લાખો પુસ્તકો કેમ છપાત ? કાગળ ન મળત તેથી ઘણા છાપાનાં બંધ કરવાં પડત.

છાપાખાનામાં ઓપડીઓ શી રીતે છપાય છે, તે તમે શીખી ગયા ; ખાખાં ગોઠવીને તેઉપર સાઈ આપડવી, જે પછી તેઉપર દારો કાગળ મુકી સકંજનમાં દાખવું, એ બધું કામ માણસો હાથે કરે છે, એવું તમે વાંચ્યું હશે. પણ એ સાધારણ રીતે થોડાંજ પુસ્તકો છપાય છે. થોડી વારમાં ઘણાં કાગળ છાપવાને સારૂ બિજી જાતના સકંજન વરાળના જોરથી ફેરવવામાં આવે છે. એ સકંજનમાં કાગળ છપાઈને બહાર નીકળે છે એટલુંજ નહીં, પણ એવી કરામત કરેલી છે કે ખાખાંપર એની મેળે સાઈ આપડાય, તેઉપર દારો કાગળ મુકાય, તે દખાય જે છપાઈને બહાર પડે. વળી એક ગમ છપાવું કે બીજી ગમ તેનો તેજ કાગળ પણ એ રીતે છપાઈને બહાર આવે. ત્યાં-લગી એ સકંજો બરાબર ચાલ્યા કરે ત્યાંલગી માણસને ખાખું કંઈ કામ કરવું પડતું નથી, માત્ર એક જાણ પાસે બેસીને દારો કાગળ માટે પેરવ્યા કરે છે.

લડન શહેરમાં ટ્રાન્કિસ નામે એક વર્તમાનપત્ર દરરોજ સવારે છપાઈને બહાર નીકળે છે તેનું કદ અદ્વિત્રકારા આપાનાઓના આસેટ પ્રજ જેવડું હોય છે, પણ એમાં જે ખીના લખેલી હોય છે તે અદ્વિત્રકારા જેવડાં ત્રીશ ઓપાનીઓ બરાબર એટલા હોય છે. એવાં મોટાં વર્તમાનપત્રની રોજ પચાસ હજાર નકલ ઝૂજના ફિરબ નીકળતાં પહેલાં છપાય છે અને તે વાંચનાર ઘરકને ત્યાં મોકલવામાં આવે છે. વળી હરરોજ સાંજ એની બીજી આવૃત્તી છપાઈને બહાર પડે છે વિચાર કરો કે એ હાથવતી શી રીતે છપાય ? હાથવતી છાપતાં ફેટલી બધી વાર લાગે ? પણ વરાળથી ઉપર કહ્યું તે રીતે એકજ

વારમાં છપાય છે. એવા માટા કાગળની દરા હજાર નકલો એક કલાકમાં છપાય છે. આ યુક્તિ ન વાપરે અને હાથવતી સકંજો ફેરવી છપે, તો તેથી બે સકંજાઉપર છ માણસો રહીને માત્ર બસે ત્રણસે નકલ છાપી શકે, અને વળી એટલું કરતાં પણ એ પત્રનું અરધા કદ લેટલું મુશકેલીથી છપાય. ઝડપથી કામ થવાનું કારણ સંચા છે. જો સંચા નહોત, તો પુસ્તક ને વર્તમાનપત્ર ધણાં છપાય નહીં, અને જ્યારે ધણાં છપાય નહીં ત્યારે સસ્તાં મળે પણ નહીં.

પાઠ ૧૭૯. સંચાવિષે. ભાગ ૪.

સંચાનો ઉદ્દયોગ કાગળ બનાવવામાં અને છાપાવામાં થાય છે તેકરતાં બીજા વધારે કામની જાગૃત્તિ કરવામાં પણ થાય છે. આપણાં પેઢેવાનાં ધણાં ખરાં લગડાં યંત્રવતી વણાઈને તૈયાર થાય છે. રૂ. બિન, ને રેશમ એમનાં એમ કંઈ અપમાં આવતાં નથી. વણકર એના લગડાં હાથે વણવા માડે ત્યારે પેઢેલાં એના દોરા કરતા પડે છે. જેમ આપણા દેશમાં હાલ ખેરાં રેડીઆવતી કાંતીને દોરા કરે છે તેમ સો વરસપર વિજાયતમાં હાથેવતીજ કરતા, ને તેમાં હજારો બાઈડીઓ કામે લાગતી હતી. એની વતી એક જાણ એક દહાડે મહા મુશકેલીથી રોર મૂતર કાંતી શકે. પણ લગડાંનો અપ બોહોજો જાગ્યો, તેથી હાથનું કાંતેલું મૂતર પૂરું પડી શક્યું નહીં, માટે કાંતવાને સારૂ બીજા સારા સંચા બનાવવાની જરૂર પડી. એ કાંતવાનાં યંત્ર હાલ એવી સારી સ્થિતિમાં આવેલાં છે કે એનું ફંતાએલું મૂતર વિજાયતમાં અપે છે એટલુંજ નહીં પણ વરસો વરસ દેશાવર આંતે મેકડો બાંડી મોકલવામાં આવે છે. ઇસવી સન ૧૮૪૫ માં એવા હિસાબ ગણવામાં આવ્યો હતો કે તે સાલમાં ઇંગ્લાંડ ને સ્કોટલાંડ મળીને પચાસ કરોડ રોર એટલે સવા છ લાખ બાંડી ગોડીજી તૈયાર થયું હતું, અને તેમાંથી તેર કરોડ રોર કરતાં વધારે ગોડીજી બહાર દેશાવર મોકલ્યું હતું.

એ તો આપણે એકલા કાંતવાના યંત્રની વાત કરી, પણ હું કેઈ એમ-
નું એમ કંતાય નહીં; પ્રથમ એના પર બહુ બહુ કામ કરવાં પડે છે.
ઝાડપરથી ઉતરેલા કપાસને લોઢવો પડે છે. પછી તેને પીંજવો પડે
છે. ત્યારપછી તેની પૂણીઓ કચવી પડે છે. એ બધાં કામો કર-
વાને આપણા દેશમાં તો સાદા સંચા છે, એટલે લોઢવાને સારૂ ચર-
ખા, પીંજવાને તાંત, પૂણીઓ કચવાને સળી, પણ વિભાયતમાં તેમ
કરતા નથી. એક યંત્ર એવું હોય છે કે તેમાં કપાસ ઓરવાનું
આનું રાખેલું હોય છે, ત્યાંથી કપાસ અંદર નાંખ્યા કરે, તો બીજી-
ગમ તેનું સાફ પીંજીએલું હું થઈ નીકળે છે. એ સચો વરાળથી
ચાલે છે. હાલમાં સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ. વગેરેમાં એવા ઘણા
સંચા થએલા છે તેથી રોજ ઘણો કપાસ ખીલાય છે. એની
આગળ ચરખા ને તાંત શું કરી શકે? માણસ પોતાને હાથે કેટલું
કામ કરે? સંચા આગળ સો થાકી જાય છે. એ સંચાને લીધે
હજારો ચરખા બંધ પડ્યા હશે ખરા, તેની તો આપણે ના કહી
શકતા નથી, પણ બીજાં કેટલાં આદમીઓને એવા પ્રકારના સંચા-
થી સુખ થયું છે. તે વિચાર કરતાં મોઢેજ માલમ પડશે.

પાઠ ૧૭૭. સંચાવિષે. ભાગ ૬.

ઘણા લોક એમ ધારે છે કે સંચાં નીકળ્યાથી ઘણા જાણુની
ગેજી જાય છે, ને લોક બીજા ભાગતા થાય છે. એ વહેમ નાદાન
લોકના મનમાં આવે છે, અને તે ખરો નથી, એકું વિચાર કરતાં
મોઢેજ માલમ પડે છે.

પ્રથમ છાપખાનાવિષે વાત કરીએ અને વિચારી જોઈએ કે એ
નીકળ્યાથી લોકને નુકસાન થયું કે નહીં, અને લોકની રોજી વધી
કે ઘટી. બ્યારે છાપખાનાં નહોતાં, ત્યારે ઘણા આદમી લહી-
આનું કામ કરીને પોતાની રોજી ચલાવતા હતા. તે બધાં છાપાનાં
પુસ્તકો નીકળવા માંડ્યાં, તેથી નિરધમી થઈ ગયા. એક રહેરનો
દાખલો લઈએ; જાણે અમદાવાદમાં ખસે લહીઆનો રોજગાર

પુસ્તકો લખવાથી ચાલતે હતો. જ્યારથી એ રોહિરમાં રિણાના છાપખાનાં ચાલ્યાં, ત્યારથી તે બંધાને જુએ મરવાનું થયું. એ વાત કદાપિ ખરી હોય. પણ વધારે વિચાર કરતાં બધા લોકને નુકસાન થયું એમ તો કહેવાય નહીં. છાપેલાં પુસ્તક કેટલાં સરતાં મળે છે એ તો સર્વ કોઈ જાણે છે. પુસ્તક જ્યારે સસ્તાં મળવા માંડે, ત્યારે તે ઘણા લોક વેચાતાં લઈ વાંચે એમાં કંઈ શક નથી. ઘણાં લોક વાંચે ત્યારે ઘણી ચોપડીઓનો અપ પણ જાગે એમાં કંઈ સંદેહ નથી. ઘણી ચોપડીઓ છાપવી પડે, ત્યારે તેને સારૂ કાગળી પણ ઘણા જોઈએ, તેને વાંચે સારૂ ઘણી જોઈએ, વલી તેના બાંધનારા ઘણા જોઈએ, બાંધવાને વાંચે પૃથાનાં લગડાં કે ચામડાં ઘણાં જોઈએ એવ્રમાણે પુસ્તકનો અપ વધારી ખીજી ઘણી ચીજોનો અપ વધ્યો. જ્યારે ચીજોનો અપ વધ્યો ત્યારે તે બનાવનાર પણ ઘણા જોઈએ. વિચાર કરો કે જે ગામમાં ખરો લછીઆ લખીને વરસ દહાડે પાંચસો મોટાં પુસ્તકો તૈયાર કરતા હતા, તેજ ગામમાં જ્યારે તેવાંજ પાંચ લાખ પુસ્તકનો અપ જાગ્યો ત્યારે કાગળ, સાઈ, લગડાં વગેરે કેટલી બધી વધારે જાણસો જોઈ એ, અને તે બધી બનાવવાને પટલાં બધાં માણસોની રોજી નીકળે. એ વાત તો ખરી કે ખરો લછીઆ કદાપિ લખવાના રોજગારમાંથી નીકળી જાય, પણ ખીજા ઘણા બંધા તેમને વારતે નીકળે.

આ ઉપલો નાનોસરળો દાખલો છે, તે ઉપર જેમ જેમ કોઈ વધારે લાંબો વિચાર કરે, તેમ તેમ ઉચ્ચાં દીકામાં આવશે કે માણસોની રોજી ઘટવાને બદલે ઉલટી વધશે. એની વધારે સમજ પડવાને માટે ઉપર જે રિણાછાપનો દાખલો લીધો તે રોહિર દહને ખીખાં છાપનો વિચાર કરીએ તો માલમ પડશે કે ઘણા માણસોની રોજી વધશે એટલું જ નહીં, પણ કેટલાક નવા નવા બંધા નીકળશે. ખીખાંનાં છાપખાનાંને સારૂ ખીખાં બનાવનાર, તથા ખીખાં ગોઠવનાર જોઈએ. એ બંને બંધા ખીલકૂલ નવા. વળી ત્યાંથી આગળ ચાલીએ તો છાપનાર, છાપેલા કાગળના સળ પાડનાર, તેને શીવનાર, શીવીને પૃથાં ચઢાવનાર, એ વગેરે બીજા સેંકડો માણસો કામ

લાગશે. વળી સંચા ઘડવાનો પણ એક નૂતનો ધંધો થઈ પડશે, માટે કોઈ એમ ધારે કે સંચાથી રોજી ઘટે છે તો તે ખોટું છે.

પાઠ ૧૭૮. સંચાવિષે. ભાગ ૬.

સંચાથી માણસોને ઘણા ગુણ થાય છે. એક તો તેમનું સુખ વધે છે, કેમ કે લગડાં, ઘર, ખાવાનું, વગેરે સુખનાં સાધન સંચાથી સરતાં ને સાક્ષં મળે છે. ખીજો કાયદો એ કે માણસોનો રોજગાર વધે છે. જે કામ કરવાને સંચા નીકળતાં પેઢેલાં સો માણસ લાગતાં તે કરવામાં સંચા નીકળ્યાપછી હજારો માણસને રોજી મળે છે. વળી જે કામ કરવાને માણસને પોતાના આપ્તા અંગનું બળ કાઢવું પડતું ને રાત દહાડો મહાકષ્ટ વેઠવું પડતું તે થોડી મહેનતે સહેજ થાય છે. તેમજ જે વસ્તુ તૈયાર થવાને ઘણો ખર્ચ પડતો તે થોડા ખર્ચમાં થાય છે. એસિવાય અક્ષતનો પણ સુધારો થાય છે. પુરતકોનો વધારો થવાથી ઘણા લોક વાંચે છે. તેથી તેમનાં મન સુધરે છે, અને એ રીતે અક્ષત વધાને ખીજા નવા રોધ થાય છે, તથા લોકની ચાલ ચલણ સમરીને નીતિમાં પણ ઘણી સુધારાવટ થતી જાય છે.

આ ઉપરા બધા કાયદા કહેવા માત્ર નથી, પણ એ હાલમાં દેશ-લાક દેરાના લોક જોગવે છે. વિલાયતમાં લોક આંજ ધન સંપત્તિએ કરીને સુખી છે તેનું કારણ સંચા છે. ઘણા પારકા દેશમાં જઈને તે લોક રાજ કરે છે, એ પણ તેનાજ પ્રતાપ. વિચારી જુઓ કે, જે રૂ આપણા મુલકમાં પાકે છે તે ઈંગ્લાંડ જાય છે, અને ત્યાં તે સાફ થઈ, તેનું સ્કાર કંતાઈ, લગડાં વણાઈ આપણે મુલક પાછું આવે છે. તે છતાં પણ કેવું સરતું વેચાય છે કે આ મુલકના લોક તેવું વેચી શકતા નથી. ત્યાંથી જેવાં કપડાં વણાઈને આવે છે, તેવાં આપણા મુલકમાં હાથે વણીને તેની ખરોખરી કરી શકતા નથી. તેનો કુમાસ સારો ને કીમત ઓછી. એ રીતે બનવાનું કારણ સંચા છે. એવું કહે છે કે લગડાં વણવાના સંચા નીકળ્યા

તેથી હાલ એ કામમાં પાંત્રીશ લાખ માણસ વિલાયતમાં વસે છે. એ ગ્રેટબ્રિટનની આખી વસ્તીનો આઠમો ભાગ છે. જે દેશમાં ૩ મુઠ્ઠા પાકતું નથી ત્યાં એટલાં બધાં આદમી લગડાં વણવાનો ધંધો કરે છે એ કેવું આશ્ચર્ય છે !

એવા દાખલા ભેટલા વધારીએ તેટલા વધે. વિલાયતમાં ઘણાંજ થોડાં કામ માણસ પોતાને હાથે કરે છે. એતીવાડીમાં પણ ઘણા પ્રકારના સંચો કામે લગાડેલા છે. જમીન એડવાને વગર-બજારે ચાલે એવું હજી, કણસલાં કાપવાનો ને તેમાંથી દાણા છૂટા પાડવાનો સંચો, તેને ઉપણવાનો સંચો, શેરડી પીલવાનો સંચો, એ વગેરે હજારો તરેહનાં યંત્રો છે. એ બધાં માણસો હાથે ચલાવતા નથી, પણ પવન, પાણી, કે વરાળથી ચલાવે છે. એ બધી વસ્તુઓ એવી છે કે જો વાપરતાં આવડે તો તે આપણે વાસ્તે ચાહીએ તે કામ કરે. એ બધી શક્તિઓ માણસના તાબામાં છે, અને માણસ ચાહે તો તે વાપરી શકે, કેમકે પરમેશ્વરે માણસમાં અકલરૂપી એવું જામદં હથીઆર મૂકેલું છે કે તે વાપરે તો તે સૌને વરા કરી પોતાના ખપમાં લાવે. માણસનું કામ એટલુંજ છે કે અકલ વાપરવી.

પાટ ૧૭૯. જીમને શીસ્વામળ.

રાગ પ્રભાત.

જીભલડી રે તને હરિગુણ ગાતાં, આવડું આજસ ઝાંધી રે ?
લવરી કરતાં નવરાઈ ન મળે, બોલી ઉઠે મુખમાંથી રે; જીભલડી રે.
પરનિંદા કરવાને પૂરી, શરી અટરસ આવારે,
ઝાંઝો કરવા ઝુંઝે વેહેલી, કાયર હરિગુણ ગાવારે; જીભલડી રે.
અંતકાળે કોઈ કામ ન આવે વહાલાં વેશીની ટોળી રે,
સ્વજન ધારીને સરવસ્વ લેશે, રહેશો આંખો ચોળી રે; જીભલડી રે.
તલ મંગાવો ને તુલસી મંગાવો, રામનામ સંભળાવો રે,
પ્રથમ તો મુસ્તક નહીં નમતું, પછી શું નામ મૂંણાવો રે ? જીભલડી રે.

ધર લાગ્યાપછી કૂપ ખોદાવિ આગ એ કેમ ઓલવાશે રે ?
 ખોરો તો ધન હસી ગયા, પછી દીપકથી શુ યારો રે ? જીભલડી રે.
 મામા ઘેનમાં ઉંઘી રહે છે, ભગીને જોતું તપાશી રે,
 અંત સમે રોવાને ખેઠી, પડી કાળની ફાંશી રે ; જીભલડી રે.
 હરી શુશ્રુ ગાતાં દામ ન ખેસે, એકે વાલ ન ખરો રે.
 સોહેતે પંથનો પાર ન આવે, બજનથકી ભવ તરો રે ; જીભલડી રે.

સત્ય પ્રકાશ.

સમાપ્ત.

10. 10. 10. 10. 10.